
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНИ

**СУЧАСНИЙ СТАН РОЗВИТКУ
ЕКСТРЕМАЛЬНОЇ
ТА КРИЗОВОЇ ПСИХОЛОГІЇ**

**Матеріали
IV Міжнародної науково-практичної конференції**

30 листопада – 1 грудня 2017 року

Харків 2017

Сучасний стан розвитку екстремальної та кризової психології: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції X.: НУЦЗУ, 2017. – 326 с.

Зміст

Actis Edmunds

Is capacity building possible during emergency? Initial case study on solotvyno, Ukraine salt mines issue 10

Акулова І., Афанасьєва Н.Є.

Особливості ставлення до грошей людей з різним рівнем особистісної зрілості 11

Александров Ю.В.

Психопрофілактика професійної деформації особистості правоохоронця 14

Алещенко В.І.

Психологічні умови формування іміджу майбутнього офіцера Збройних Сил України 17

Артем'єв Д.С., Гура С.О.

Безпека освітнього середовища 21

Асоцький В.В.

Вимоги до властивостей особистості начальника караулу оперативно-рятувальної служби цивільного захисту 23

Afanasieva Natalia, Балабанова К.В.

Життєздатність осіб ризиконебезпечних професій в психологічному забезпеченні їх професійної діяльності 29

Блінов О.А.

Особливості проявів стресових станів у військовослужбовців, які приймали участь в збройних конфліктах 31

Божко О.О., Древаль Ю.Д.

Нейробіологічні аспекти ПТСР 33

Болотова О.М.

Використання психоедукації і технік нейро-лінгвістичного програмування в роботі з вторинним травматичним стресом 35

Боснюк В.Ф., Рагоза Я.Р.

Психологічні детермінанти професійної деформації рятувальників 39

Бутко О.О., Скориніна-Погребна О.В.

Ніжність як психологічний феномен у науковій літературі 42

Васечко Д.О., Ушакова І.М.

Особливості емпатії у студентів-спортсменів НУЦЗУ 45

Василенко С.В.

Психологічне забезпечення підготовки та застосування військ (сил) Збройних Сил України з урахуванням досвіду антитерористичної операції 47

Віденєєв І.О.

Проблема мотивації в професійної діяльності співробітників правоохоронних органів 51

Вірченко К.Р., Гура С.О.

Дослідження емоційного інтелекту у курсантів НУЦЗУ з різним рівнем професійної спрямованості..... 55

Гаврилова А.В., Селюкова Т.В.

Особенности проявления феномена перфекционизма у работников гсчсу 59

Гарькавец С.О.

Проблема децидивної віктимності фахівців екстремальних видів діяльності 63

Герасименко А.І.

Програма психологічної корекції військовослужбовців – учасників АТО..... 66

Гонтаренко Л.О., Парфьонов Г. А.

Співпраця служб з ліквідації надзвичайних ситуацій зі зМІ..... 68

Гульбс О.А.

Особливості моделювання психічного здоров'я майбутніх фахівців екстремальних професій. 71

Гуменна Є.П.

Психологічна безпека фахівців екстремальних видів діяльності 74

Гура С.О., Галагура М.

Дослідження розвитку віктимності у майбутніх працівників ДСНС..... 78

Гурьєв В.Є., Гура С.О.

Особливості конформності у курсантів НУЦЗУ з різним рівнем особистісної тривожності..... 81

Демченко Я.А.

Особистісні особливості учасників ато різних категорій 84

Домненко А.В., Сергієнко Н.П.

Особливості емоційних станів вимушених переселенців..... 87

Dottoranda Clara Stevanato

I fattori di stress di un dottorando 91

Древаль Ю.Д.

Психологія трудоголізму і сфера охорони праці 95

Євглевська Л.В., Селюкова Т.В.

Особливості вольової саморегуляції та факторів прийняття рішень у курсантів та студентів нуцзу з різним рівнем тривожності..... 99

Завацька Н.Є., Смирнова О.О.

Розвиток адаптаційного потенціалу та комунікативної компетентності молоді у кризовому суспільстві 103

Завацький В.Ю., Чуловський В.Е.

Системні заходи збереження психічного здоров'я молоді 105

Завацький Ю.А., Савчук О.А.

Професійна криза та соціальна мобільність особистості: аналіз взаємозв'язку..... 108

Іванова Ю.М., Селюкова Т.В.

Дослідження обливостей самовідношення і самоактуалізації у майбутніх працівників ДСНСУ в залежності від рівня самооцінки . 110

Іванченко О.С.

Психологічні характеристики провини як риси особистості рятувальника 114

Ільїна Ю.Ю., Виноградова К.С.

Соціально-психологічний тренінг як засіб розвитку лідерських якостей 117

Ільїна Ю.Ю., Горшуніна В.А.

Підходи до розкриття поняття безпорадності та її взаємодії з деструктивними установками в психології 121

Ільченко Ю. П., Лаврентьєв О.М.

Адаптивне фізичне виховання – нова парадигма у сфері освіти..... 124

Інбачова Ю.С., Ушакова І.М.

Взаємозв'язок характерологічних особливостей особистості зі стратегіями поведінки в конфліктних ситуаціях на прикладі курсантів НУЦЗУ 126

Йованович М.І.

Професійний компонент психологічної компетентності працівників Державної митної служби України 130

Кабанцева А.В.

Стратегія безпеки дорожнього руху – запорука психологічної безпеки суспільства 134

Каменюк Ю.В.

Досвід формування патріотизму як ціннісної орієнтації особистості військовослужбовця армій провідних країн світу 136

Кердивар В.В.

Психологічне супроводження соціалізації вимушених переселенців із зони АТО 140

Коваленко А.Б., Безверха К.С.

Соціально-психологічна характеристика процесів імміграції як чинник впливу на соціальну ідентичність особистості у воєнний період 142

Коваленко А.Б., Верховод О.В.

Психологічні особливості особистості з рентними установками..... 144

Коваленко А.Б., Піхало Я.І.

Чинники психологічного благополуччя особистості..... 147

Ковальчук О.П.

Ефективність психотерапії в лікуванні гострих стресових розладів у військовослужбовців 151

Коккей К.А., Ушакова І.М.

Гендерна специфіка мотивації навчання у курсантів та студентів – майбутніх психологів ДСНС..... 155

Колосович О.С., Куций О.А.

Особливості формування навичок професійної взаємодії на початку стадії адепта 158

Косолапов О.М., Корнев А.І.

Роль і місце професійних страхів в екстремальних умовах діяльності 161

Кравченко О.В., Тробюк Н.Ю.

Особливості екстреної психологічної підготовки до дій в екстремальних умовах професійної діяльності..... 164

Кукоба Н.С., Крамна К.С.

Взаємозв'язок психічної працездатності та адаптації курсантів до навчання в НУЦЗУ 168

Курганов Р.І., Сергієнко Н.П.

Вплив емпатії та рефлексії на професійну діяльність майбутніх рятувальників..... 169

Куфлієвський А.С., Серєда Ю.І.

Формування та розвиток професійно важливих якостей як умова ефективності професійної діяльності фахівців ДСНС України 173

Кучерява Т.О.

Психологічні особливості надійності членів танкового екіпажу Збройних Сил України..... 176

Liebiedieva Svitlana

Center for psychotraining technologies - the future hub of consolidation for scientific and practical achievements of the leading extremal psychologists of the state emergency service of Ukraine 177

Лефтеров В.А., Чернобровенко В.В.

Исследования эмоциональной и ценностно-смысловой сферы вынужденных переселенцев 181

Лисенко Д.П.

Довіра як детермінанта ефективної взаємодії військовослужбовців у бойових умовах 184

Луценко О.Л.

Вимірювання індивідуальної хвилини як спосіб експрес-оцінки адаптації людини..... 187

Лучникова О.П., Скориніна Погребна О.В.

Професійний вибір як тенденція до продовження сімейних сценаріїв 190

Малиш О.В., Воєвода І.А., Нестерук Ю.В.

Методогічні засади психологічного забезпечення працівників оперативних підрозділів та осіб які беруть участь в антитерористичних операціях 193

Марусинець М.М., Отець Василій Копин

Готовність семінаристів до виконання функцій військового капеланства..... 197

Михлюк Е.І., Жук М.А.

Формуванні засобів психічної саморегуляції у психологів ДСНС України 199

Овсяннікова Я.О.

Становлення співпраці фахівців науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології та міжнародного медичного корпусу..... 201

Опанасенко Я.О., Афанасьєва Н.Є.

Особливоості відчуття самотності та інтернет– залежності у курсантів та студентів НУЦЗУ 204

Островець О.О., Макаренко В.С.

Самостійна робота як одна з основних форм організації освітнього процесу у вчз ДСНС України..... 207

Панова В.О.

Види та структура відповідальності особистості..... 210

Панченко О.А.

Психологічні виклики громадянського протистояння 214

Панченко О.А., Кабанцева А.В., Сердюк І.О.

Психологічні проблеми безпеки водіїв екстрених служб 217

Пасічник В.І., Афанасенко В.С.

Основні вимоги професійної діяльності до суб'єкта керування безпілотними літальними апаратами..... 220

Пререлигіна Л.А., Приходько Ю.О.

Гендерні та вікові особливості переживання загрози надзвичайної ситуації мешканцями України..... 223

Piovesan Giorgio

I disagi di natura psicosociale nell'attuale vita degli Italiani 227

Піщур А.М., Сергієнко Н.П.

Особливості мотивації професійної діяльності та розвитку емоційного вигорання працівників ДСНС України..... 229

Попелюшко Р.П.

Дослідження стресово-депресивних станів у комбатантів 232

Похілько Д.С.

Несприятливі психосоціальні фактори розвитку українських дітей .. 235

Приходько І.І., Колесніченко О.С., Мацегора Я.В., Юр'єва Н.В. Експрес-методика «Психологічна готовність до ризику військовослужбовця».....	236
Рущенко І.П. Інтелектуальна складова гібридної війни.....	239
Рютін В.В. Основні складові психологічного забезпечення підрозділів Національної Гвардії України.....	244
Сажин В.П., Ільїна Ю.Ю. Особливості відповідальності та соціально-психологічної адаптації до навчання у курсантів та студенті.....	246
Samoylova Nataliya Psychologické kompetence jako determinanty kariérního úspěchu zástupců rizikových profesí.....	249
Санна М.М. Стійки фрази у мові «В'язничного співтовариства» кінця 30-х років ХХ ст. як відображення соціально-психологічного стану українського соціуму	251
Світлична О.І., Селюкова Т.В. Особливості рефлексії у курсантів нуцзу з різним індивідуально- типологічним типом особистості	255
Селюкова Т.В., Калашник Ю.Є. Гендерні особливості алекситимії та емпатії в юнацькому віці	259
Сергиенко Н.П., Биленская Т.А. Психологические особенности принятия решения личностью	263
Сергієнко О.О. Самоідентифікація як детермінанта професійного відчуження у працівників ДСНС.....	266
Слепанська В.Д., Євтушенко П.І. Вплив стресових ситуацій на ефективність роботи програміста.....	270
Снісаренко А.Г. Специфічні психологічні особливості навчально-професійної діяльності курсантів внз ДСНС України	272
Софиева Х.Р. Опыт организации работы психологической службы министерства по чрезвычайным ситуациям Азербайджанской Республики.....	275
Спицька Л.В. Соціальна підтримка у процесі реадаптації особистості зрілого віку	281
Стасюк В.В. Причини виникнення страху та паніки у військовослужбовців в умовах сучасного бою (бойових дій) з урахуванням досвіду антитерористичної операції	283

Сухенко Я.В.	
Модель психологічного відбору майбутніх психологів: організаційно-змістовий аспект	287
Тищенко А.Ю., Селюкова Т.В.	
Особливості розвитку емоційного інтелекту та самооцінки у курсантів та студентів нуцзу з різним типом індивідуально- психологічного реагування.....	289
Тогобицька В.Д.	
Дослідження ступеня сформованості елементів психологічної готовності психологів ДСНС УКРАЇНИ до надання екстреної допомоги	293
Ушакова І.М.	
Основні проблеми психологічної допомоги особам, що постраждали в результаті військового конфлікту на сході Україні	295
Хижняк В., Ушакова І.М.	
Гендерні особливості поведінки в конфліктній ситуації курсантів та студентів НУЦЗУ	299
Христенко В.Є.	
Руйнівні психотехнології як складова гібридної війни	301
Tsokota Viktoriia	
Interactive, guided and self-guided imagery as a option for stress- reduction	303
Чижевський С.О.	
Система психологічного забезпечення Національної Гвардії України	305
Чиркова О.В., Селюкова Т.В.	
Особливості стресостійкості та стилю поведінки в конфліктних ситуаціях у курсантів нуцзу з різним типом локусу контролю	310
Швалб А.Ю.	
Вплив стресу на ефективність роботи когнітивних функцій.....	314
Шевцова К. С., Селюкова Т.В.	
Особливості мотивації досягнення та ступення готовності до ризиків у курсантів та студентів НУЦЗУ з різною спрямованістю локусу контролю.....	317
Шершнёва Н.В.	
Влияние психологических воздействий на профессиональную деятельность спасателя	321
Щербина І.Є.	
Структура суб'єктивних чинників, що визначають рівень психологічної сумісності вогнеборців – членів первинних тактичних пожежно-рятувальних підрозділів ДСНС України	324

Actis Edmunds, European Voluntary Humanitarian Corps, Crisis Manager, Lithuania

IS CAPACITY BUILDING POSSIBLE DURING EMERGENCY? INITIAL CASE STUDY ON SOLOTVYNO, UKRAINE SALT MINES ISSUE

Solotvyno, Ukraine salt mine issue has recently raised concerns in Europe. The emergency situation in the area has been declared since 2010. Lack of disaster risk management capabilities, no existing disaster risk reduction mechanism in place, stakeholder different interest, local management and population's attitude (waste management problem) affects planning, implementation, monitoring, evaluation, training, and so on, creating potential health and environmental disaster.

In 2016 two EU Civil Protection missions were organized and Edmunds Akitis was the project officer and Emergency Response Coordination Centre's Liaison Officer has ever since followed the issue, also advising and consulting different EU institutions and services and also governmental authorities of Ukraine and Hungary. Therefore the author of this paper has the first-hand knowledge, has been in Solotvyno many times on missions, has worked with all stakeholders and is passionate in helping finding suitable solutions for the potential health and environmental disaster.

Observations, secondary data study, interviews, scientific work and consultations form the grounds for this paper and suggest possible areas of research in capacity building.

The subject «capacity building» is more characteristic with regards addressing the different stakeholders (from general public to scientific institutions, international actors and politicians) right after the disaster when the momentum of building capacity is there. That ensures higher possibilities to build back better and to be better prepared next time or in a more planned way addressing the shortfalls of the capacities within the framework of disaster risk management.

For emergency situation in Solotvyno it is different, since the situation worsens – new sinkholes continue to appear, buildings and houses getting cracks and economy and tourism and wellbeing of the population as well as environment is endangered. Also decisions cannot be made due to different reasons and disputes among stakeholders and lack of finances.

The solutions are many, just with the caveat that all stakeholders sit around one table, agree on short, mid and long terms priorities and actions. There are a number of EU policies with supporting financial instruments and there are number of international actors who are interested in helping (see better the EU CPT Risk Assessment report). By joined and agreed effort solutions can be reached. So, the social and political phenomena are part of my special interest.

I find important to look at the organizational learning and capacity building aspects as well as to the general public awareness raising and social notion and psychological aspects of the problem, since it has always been the way that the mines and salt excavation are always the central subject of discussion and research, but not the capacities, social problems and psychological aspects of the population and neighbourhood settlements. I do hope that there will be EU financed projects (with 10-25% partnership co-financing) and that through these projects the socio-economic issues will be addressed, data collected and analysed. That would be a basis for future researches and programmes that could lead to revitalization of the area.

Acknowledgements go to the EU Civil Protection Mechanism, Hungarian and Ukrainian colleagues and European community.

УДК 159.9:159.94

*Акулова І., студентка соціально-психологічного факультету НУЦЗУ;
Афанасьєва Н.Є., канд. психол. наук, доцент, доцент кафедри психології діяльності в особливих умовах НУЦЗУ*

ОСОБЛИВОСТІ СТАВЛЕННЯ ДО ГРОШЕЙ ЛЮДЕЙ З РІЗНИМ РІВНЕМ ОСОБИСТІСНОЇ ЗРІЛОСТІ

Проблема ставлення людей до грошей визначається, з одного боку, суттєвими змінами, що відбуваються в економіці країни, і вимогами до високої економічної ефективності громадян, а з іншого-необхідністю враховувати соціально-психологічні феномени відношення до грошей, оскільки ці відносини багато в чому визначають економічну поведінку. Ставлення до грошей є важливим компонентом економічної свідомості груп і конкретних людей, на сьогоднішній день воно часто розглядається як один із факторів особистісної зрілості. Ряд вітчизняних і зарубіжних психологів звертають увагу на те, що ставлення до грошей змінюється в міру розвитку особистості і самоактуалізації.

Дослідженням даної теми у різні періоди часу займалися такі вітчизняні вчені: С.Ю. Буреніна, О.С. Дейнека, С.І. Єріна, А.А. Капустін, В.В. Новіков, А.Б. Фенько, В.А. Хашченко; серед зарубіжних вчених ми можемо відмітити наступних: Г. Голдберг, Дж. Коулман, Л. Льюїс, К. Маданес, Р. Окамура, Дж. Холмс.

Таким чином, ми вважаємо за необхідне розширити існуюче розуміння природи, функцій і властивостей монетарних відносин, їх місця у взаємовідносинах людини з навколишнім середовищем.

Ставлення до грошей у психології зазвичай розглядається у контексті монетарних соціальних установок. Монетарні соціальні установки – група соціальних установок, яка утворюється в результаті накопичення

досвіду поведінки з грошима і взаємодії з іншими людьми з приводу грошей, пов'язана з ієрархією потреби особистості, з умовами, в яких людина діє і задовольняє монетарні потреби. Монетарні соціальні установки не є проміжними змінними між грошима як об'єктом монетарних соціальних установок і пізнавальними вербальними судженнями або вербальними судженнями про реальну поведінку, пов'язану з грошима. Монетарні соціальні установки володіють наступними ознаками: структурністю (включають в себе когнітивний, поведінковий і афективний компонент); ієрархічністю; валентністю (характеризується позитивними, негативними, нейтральними ознаками); сформованістю на основі досвіду в процесі активної взаємодії людини з навколишнім середовищем [1].

Монетарні установки, потреби та мотиви у свою чергу визначають монетарну поведінку людини. Під монетарних поведінкою ми розуміємо вид економічної діяльності, пов'язаної з оперуванням виключно грошовими ресурсами, на основі сформованих установок і правил поведінки з грошима [2]. На монетарну поведінку людини впливає безліч факторів, як зовнішніх, так і внутрішніх. Одним з таких факторів є особистісна зрілість людини.

Людина досягає особистісної зрілості в процесі особистісного зростання. Поняття особистісної зрілості в психології передбачає виділення двох основних аспектів: зрілість як етап життя і зрілість як рівень розвитку. Ці аспекти певним чином пов'язані між собою. Для Б.Г. Ананьєва, наприклад, зріла особистість - це особистість суспільно активна, це громадянин країни в повному розумінні цього слова. Поки людина функціонує як особистість, вона бере участь в політичному житті країни, цікавиться культурою, оточуючими його людьми і прагне бути в соціумі [3].

Дослідження проводилося на базі Національного університету цивільного захисту України. Респондентами стали курсанти та студенти Соціально-психологічного факультету та факультету Пожежної безпеки. Кількість респондентів складає 50 осіб. Вік опитаних осіб – від 17 до 20 років. В дослідженні використовувались наступні методики:

1. «Самоактуалізаційний тест» Л.Я. Гозмана.
2. Авторська анкета для визначення відношення до грошей.
3. Модифікований варіант методики А. Фернема «Шкала грошових уявлень та поведінки» (ШГУП) (М.В. Сімків).

За результатами проведеного емпіричного дослідження ми можемо підбити наступні підсумки: САТ показав значущі відмінності між 1 і 2 групами, тому ми можемо стверджувати, що отримані групи дійсно розрізняються за рівнем особистісної зрілості. Показники групи 2 набагато нижче, що дає нам змогу стверджувати про коректність формування груп для подальшого порівняння.

За допомогою авторської анкети ми виявили наступне: в процесі особистісного зростання відбувається трансформація ціннісної системи

людини, в результаті чого змінюються життєві пріоритети. Монетарні цінності - важливість, значимість грошей для людини - відходять на задній план, поступаючись місцем духовним і соціальним цінностям. Відмінність особистісно зрілих людей від звичайних в тому, що вони відносно менше цінують гроші, а в більшій мірі вважають важливим бути залученим в будь-яку справу, що узгоджується з теоріями особистісної зрілості.

На третьому етапі дослідження ми отримали наступні результати: представники 1 групи, тобто особистісно зрілі люди відзначаються більш дорослим ставленням до грошей, економністю, раціональністю, бережливістю та простіше відносяться до ситуації безгрошів'я. Представники 2 групи, тобто особи з низьким рівнем особистісної зрілості не здатні рахувати свої гроші, контролювати витрати, є імпульсивними покупцями та вважають, що за допомогою грошей можна вирішити усі проблеми.

На завершення можна сказати, що існують відмінні риси у ставленні до грошей у людей, що мають високий рівень особистісної зрілості. Ці особливості проявляються на рівні цінностей, потреб і рівня їх задоволення, соціальних установках, переживаннях, пов'язаних з грошима, мотивах використання грошей. Порівняння особливостей ставлення до грошей у особистісно зрілих і звичайних людей дозволило виділити напрямок, в якому відбувається розвиток ставлення до грошей у міру становлення особистості.

Проблема ставлення до грошей, монетарних установок, потреб, мотивів та поведінки особливо гостро постала у контексті сьогоденної економічної ситуації у світі. В останній час зростає цінність грошей в суспільстві, люди приділяють питанням витрати грошей та їх заощадженням дуже велику увагу. Це в свою чергу впливає на психіку людини, змінює напрямки її діяльності та відносини з іншими людьми. Саме тому дуже важливо зрозуміти, які фактори визначають монетарну поведінку людей.

У цій роботі були досліджені особливості ставлення до грошей людей з різним рівнем особистісної зрілості. Було виявлено, що чим більш особистісно зрілою є людина, тим менше для неї важливі гроші. Вона відноситься до них більш раціонально, не висуває питання заробітку на передній план та може адекватно ними розпоряджатися. Подальші перспективи дослідження полягають в виявленні нових факторів, що визначають ставлення людини до грошей, а також вивчення безпосереднього впливу грошового питання на поведінку людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Психологические аспекты социальных отношений личности. Межвузовский сборник. Под ред. В. П. Грибанова. Рига: 1980. С 7.

2. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии: В 2 т. Москва: Педагогика, 1989. Т.1. 328 с.

3. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания. Ленинград: ЛГУ, 1968. 338 с.

УДК 159.9:34.01

Александров Ю.В., канд. психол. наук, доцент, доцент кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ

ПСИХОПРОФІЛАКТИКА ПРОФЕСІЙНОЇ ДЕФОРМАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ ПРАВООХОРОНЦЯ

Реформування системи МВС України, розширення процесу її інтеграції у цивілізоване співтовариство правоохоронних органів зумовлює необхідність нових оцінок проблеми професійної деформації працівників Національної поліції України, новітніх підходів до її вирішення [1, С. 33]. Дослідженням причин, які обумовлюють виникнення та розвиток професійної деформації працівників ОВС, займалося чимало вчених: О.М. Бандурка, С.П. Бочарова, О.В. Землянська, В.С. Медведєв, О.О. Молчанов, Б.Д. Новиков, В.В. Бедь, О.Ю. Синявська, Ю.В. Александров, Є.Ф. Зеєр, А.М. Столяренко, А.В. Буданов та інші. Наслідком розвитку даного феномена можуть бути такі прояви поведінки, які не тільки не співпадають із професійною етикою, не тільки мають глибоке неприйняття у суспільстві, але й призводять до прямого порушення закону, до правопорушень і навіть злочинів. Отже, прояви професійної деформації у правоохоронній системі дуже небезпечні як для суспільства, так і для самої системи і врешті для самого працівника. Проблема професійної деформації працівників Національної поліції велими актуальна, тому що з нею пов'язана ефективність додержання законності в суспільстві, а через те й надійність усієї правоохоронної системи в цілому. Професійна деформація працівників поліції може перерости в стійкі якості особистості, що знижують рівень виконання професійних обов'язків, погіршують якість службової діяльності, суттєво впливають на дисципліну, призводять до деградації працівника поліції.

Наслідки професійної деформації проявляються індивідуально в кожного працівника, але загалом вони є типовими для служби чи підрозділу, в якому працівник проходить службу [2, с. 6]. Проблема професійної деформації майже зовсім не вивчена, хоча становить значний інтерес і в теоретичному, і в прикладному аспектах [1, с. 41]. Нами встановлено, що у науковій літературі відсутня єдина точка зору з приводу умов, що призводять до професійної деформації.

Професійна деформація особистості – це комплекс специфічних і взаємопов'язаних змін у її структурі, що виникають внаслідок здійснення трудової діяльності. Професійна деформація працівника Національної поліції – це значна негативна зміна його особистісних якостей та відношення до виконання службових обов'язків під впливом дії самої службової діяльності, умов праці, напрацьованого досвіду, послаблення самокритичності і роботи над собою. Вона може проявлятися в різних сферах професійної діяльності, а саме: у професійно-моральній, професійно-інтелектуальній, емоційно-вольовій, а також в сфері професійної діяльності. Розвиток професійної деформації може привести, як мінімум, до професійної непридатності (професійному знесиллю) працівника, а найгірше - зробити його небезпечним для професійної діяльності.

Однією з актуальних проблем, що стоїть перед керівниками правоохоронних органів та психологічних служб підрозділів Національної поліції, є раннє виявлення проявів та попередження професійної деформації серед працівників.

Можна вказати на наявність, як мінімум, декілька груп чинників, що попереджують та перешкоджають розвитку професійної деформації правоохоронця.

Перш за все необхідно звернути увагу на провідну характеристику особистості – спрямованість, під якою розуміють сукупність стійких мотивів, які орієнтують діяльність особистості та відносно незалежних від наявних ситуацій. По-друге, суттєва роль в подоланні професійної деформації належить моральному та естетичному вихованню працівників Національної поліції. По-третє, також, попередженню професійної деформації сприяє рівень розвитку професійно значущих особистісних якостей працівника Національної поліції. В.С. Медведєв звертає увагу на те, що в цілому негативні наслідки професійної деформації співробітників Національної поліції зумовлюють необхідність її попередження та корекції. Таку роботу доцільно проводити в трьох взаємопов'язаних напрямках: організаційно-адміністративному, відновлювано-реабілітаційному та психолого-виховному [3].

Під профілактикою професійної деформації працівника Національної поліції розуміємо систему запобіжних заходів, які направлено на зниження вірогідності розвитку передумов проявлення досліджуваного явища. У цій системі визначаються заходи неpsychологічного та психологічного характеру.

До першої групи заходів відноситься організаційно-управлінська робота та відновлювально-реабілітаційні заходи в підрозділах поліції.

Реалізацію першої групи заходів із попередження професійної деформації можна виконувати, використовуючи адміністративно-організаційні заходи. Основну контрольну-рекомендаційну функцію в організації цих заходів повинен виконувати психолог, який надає свої

пропозиції керівнику підрозділу поліції. У цю ж групу входять відновно-реабілітаційні заходи. Цей напрям запроваджує такі заходи: 1) уживання стимулюючих відновних препаратів (фітотерапія, кисневі коктейлі, чаї, соки та ін.) у поєднанні з оздоровчими процедурами; 2) санаторно-курортне лікування та активний відпочинок із частковою або повною зміною соціального оточення; 3) регулярні заняття бойовою, тактико-спеціальною підготовкою, спортом, фізичною культурою; 4) створення спеціальних умов у службовий і позаслужбовий час для розширення соціальних контактів, збільшення позитивних емоцій від спілкування (зустрічі з цікавими людьми, виїзди на відпочинок, відвідування розважальних заходів і таке інше).

Заходи психологічного характеру можна запровадити в системі психолого-виховного напрямку роботи. Головну організаційно-виконавчу функцію тут виконує психолог. В ній беруть участь і керівники підрозділів поліції. В цей напрямок входять такі заходи: 1) індивідуальне консультування та корекційні бесіди зі працівниками; 2) проведення сеансів регуляції та подальшої саморегуляції загального психічного стану, поведінки; 3) регулярні заняття з професійно-психологічної підготовки, пропаганда психологічних знань як елементу соціально-психологічної культури особистості; 4) психологічне стимулювання кожного працівника до професійного, загальноособистісного зростання. При цьому пріоритетними стають такі заходи:

- формування стійкого позитивного соціально-психологічного клімату, обстановки змагальності, доброзичливо-вимогливого ставлення до кожного члена колективу, критичного узагальнення індивідуального професійного досвіду;

- забезпечення домінування здорових колективних традицій та звичаїв;

- ствердження компетентного, динамічного стилю керівництва колективом.

Ефективність профілактики та корекції професійної деформації працівників Національної поліції більшою мірою залежить від планомірного систематичного проведення заходів за всіма напрямками. Одним із напрямків профілактики професійної деформації може бути впровадження професійного відбору в системі Національної поліції. Дуже важливим для профілактики професійної деформації виступає впровадження так званих психотренувань, на яких працівники поліції освоюють вправи аутотренінгу. Ми згодні з точкою зору багатьох дослідників, що ефективним засобом психологічної профілактики досліджуваного феномена виступає соціально-психологічний тренінг. Під соціально-психологічним тренінгом (СПТ) у самому широкому розумінні мається на увазі практика психологічного впливу, яку засновано на методах групової роботи. Серед заходів, які направлено на психологічну профі-

лактику професійної деформації працівників Національної поліції, одним з найоптимальніших нам здається соціально-психологічний тренінг методом ділової гри. Його особливістю визначається відтворення предметного та соціального змісту професійної діяльності.

Вважаємо необхідним систематизувати основні групи запобіжних заходів, які направлено на зниження вірогідності розвитку передумов проявлення професійної деформації працівників Національної поліції, а саме:

1. Організаційно-управлінська робота. 2. Відновлювально-реабілітаційні заходи. 3. Заходи психологічного характеру. 4. Заходи професійного відбору в системі Національної поліції. 5. Психотренування працівників Національної поліції. 6. Соціально-психологічний тренінг – як ефективний засіб психологічної профілактики професійної деформації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кісіль З. Р. Професійна деформація працівників органів внутрішніх справ України: історіографія та феноменологія. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна. 2014. № 2. С. 33.

2. Боднарчук О. Г. Професійна деформація персоналу як передумова виникнення корупції в Державній податковій службі України. Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2012. №2(6). С. 6.

3. Медведев В. С. Профессиональная деформация личности как проблема органов внутренних дел. Психопедагогика в правоохранительных органах. 1996. № 1 (3). С. 17.

УДК 159.9:331.4

Алещенко В.І., д. психол. наук, професор, Національний університет оборони України імені Івана Черняховського, м. Київ

ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ІМІДЖУ МАЙБУТНЬОГО ОФІЦЕРА ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

Основним джерелом поповнення ЗС України висококваліфікованими офіцерськими кадрами є система військової освіти, яка забезпечує підготовку військових фахівців за усім переліком спеціальностей на тактичному, оперативно-тактичному та оперативно-стратегічному рівнях.

Аналіз практики формування іміджу майбутнього офіцера в освітньому процесі ВВНЗ ЗС України, проведене опитування професорсько-викладацького складу й курсантів та слухачів ВВНЗ дозволили виявити, що 67% респондентів вказали на необхідність його формування, як важ-

ливу умову подальшої успішної військово-професійної діяльності. Більшістю військових психологів наявність іміджу пов'язувалася з підвищенням престижу військової служби, і, отже, авторитету майбутнього офіцера (про це заявило 70 % респондентів). На думку опитаних слухачів відповідний імідж офіцера значною мірою вплинув на вибір ними військово-навчальних закладів (на цю обставину звернули увагу понад 65% респондентів із числа опитаних курсантів першого й другого курсів навчання).

Також були виявлені і негативні тенденції в вирішенні даного завдання: формування іміджу майбутнього офіцера не розглядалося керівним складом ВВНЗ у якості цілеспрямованого, організованого й систематичного процесу (на це вказали 57% респондентів); була відсутня науково-прикладна база формування іміджу майбутніх офіцерів у вузах (про це заявили понад 63% респондентів); не розроблялися й не впроваджувалися моделі й технології формування позитивного іміджу випускників вузів стосовно до специфіки їх військово-професійної діяльності (на це звернули увагу понад 70% респондентів із числа опитаних керівників, педагогів і курсантів ВВНЗ).

Це свідчить і про необхідність переосмислення й корегування поглядів на сутність, психологічні умови формування іміджу майбутнього офіцера. У зв'язку із цим імідж можна розуміти як цілеспрямовано створюваний образ і чим він привабливіше, тим вище професійний авторитет, вище суспільна репутація Збройних Сил України, які він представляє. Тому цілком правомірне визначення формування імідж майбутнього офіцера як психолого-педагогічного процесу.

Найбільш прийнятним у даному контексті виявляється визначення формування іміджу майбутнього офіцера в освітньому процесі ВВНЗ як цілеспрямований, організований, систематичний процес взаємодії суб'єктів і об'єктів, спрямований на стійке впровадження у свідомість і підсвідомість курсантів сукупності індивідуально-значимих і зафіксованих в інформаційних формах психолого-педагогічних особливостей, які цілеспрямовано створюються й передаються за допомогою зовнішніх і внутрішніх комунікацій, розізнаються, фіксуються, оцінюються, сприймаються ними у формі значущого позитивного стереотипу. Таке розуміння сутності формування іміджу майбутнього офіцера обумовлює його психолого-педагогічну структуру й специфічний характер структурних елементів які взаємозалежні, взаємообумовлені і являють собою цілісний психолого-педагогічний процес. Провідними елементами цього процесу є суб'єкти іміджу (начальник навчального закладу, його заступники, начальники кафедр і факультетів, професорсько-викладацький склад) і його об'єкти (слухачі, курсанти й курсантські колективи.).

Імідж майбутнього офіцера є гармонійною сукупністю зовнішніх характеристик і внутрішніх якостей, інтегральною професійно-психологічною характеристикою, що сприяють його успішності в спіл-

куванні з колегами, підлеглими, продуктивності в управлінській взаємодії з товаришами, старшими начальниками й визначальним його професійно-психологічного розвитку. Таким чином, аналіз підходів до визначення іміджу майбутнього офіцера дозволяє нам виразити його соціально-психологічну сутність: це стійкий, емоційно забарвлений образ майбутнього офіцера, що склався на різних рівнях колективної психіки в результаті цілеспрямованого «зсуву» ракурсу сприйняття соціально значущих сторін його професійно-психологічних якостей.

У результаті ми дійшли висновку про те, що психологічні умови формування іміджу майбутнього офіцера відображають його професійно-психологічні якості. До них ми віднесли такі: ціннісні орієнтації, спрямованість на справу, стресостійкість, готовність до ризику, вміння викладати свої думки, потреба в саморозвитку.

При цьому структура іміджу майбутнього офіцера як система взаємозалежних компонентів виступає як синтетичне психологічне утворення й містить у собі: глибинні компоненти («Я-Ідентичність», афекти, екстринсивна мотивація); особистісні компоненти (особистісна ідентичність, емоції, інтринсивна мотивація); соціальні компоненти (військова ідентичність, почуття, репутація, авторитет, стереотип, комунікативні процеси) і ін. Залежно від рівня особистісних конструктів визначається той або інший спосіб впливу, що забезпечує формування іміджу майбутнього офіцера.

Достатньою умовою формування іміджу майбутнього офіцера є розвиток у нього таких професійно-психологічних якостей, як: ціннісні орієнтації, спрямованість особистості на справу, стиль керівництва, вміння викладати свої думки, саморозвиток, стресостійкість, надійність, готовність до ризику й ін.

При структуруванні психологічних умов формування іміджу майбутнього офіцера ми виходили із професійно-психологічного розуміння умов – як обставин, від яких залежить професійний успіх.

Підструктури особистості майбутнього офіцера містять у собі ті якості (умови), які становлять основу його позитивного іміджу, а саме: 1) моральні якості – наявність системи цінностей, надійність; 2) комунікативні якості – вміння зрозуміло викладати думки; 3) емоційно-вольові якості – стресостійкість, готовність до ризику, потреба в саморозвитку; 4) мотиваційний компонент – спрямованість на справу; 5) саморегуляційний компонент – самооцінка.

У проекти нових настанов й інструкцій з морально-психологічної підготовки військ доцільно закласти основні положення іміджировання як науково обґрунтованого й технологічно апробованого процесу розробки й формування позитивного іміджу офіцерського складу Збройних Сил;

Доцільно впровадити в програму підготовки й підвищення кваліфікації командного складу спецкурс «Формування позитивного іміджу

офіцера-керівника у військовому підрозділі», до викладання даного курсу залучити професійних фахівців: соціологів, психологів, педагогів, іміджмейкерів і ін.

Робота щодо формування позитивного іміджу майбутніх офіцерів ЗС України повинна носити системний характер, мати різні форми (як групові, так і індивідуальні) і включати рекомендації із самоосвітньої діяльності в сфері позитивного формування іміджу майбутніх офіцерів.

Формування іміджу майбутнього офіцера, будучи багатоетапним процесом екстеріоризації-переходу від внутрішньої, психічної діяльності до зовнішньої, предметної, здійснюється більш ефективно при дотриманні ряду умов, виконання яких сприяє синтезу професійного й особистісного самопізнання, самовизначення й самоіміджування. Ефективність формування іміджу майбутнього офіцера залежить від потреби й готовності зміни Я-Концепції керівника; у наявності й розвитку наступних особистісних якостей як психологічних умов (стресостійкість, ціннісні орієнтації, спрямованість особистості на справу, саморозвиток, готовність до ризику, надійність, уміння дохідливо викладати свої думки). Імідж майбутнього офіцера ЗС України залежить від рівня його професійної підготовленості, володіння новим озброєнням і військовою технікою, дисциплінованості та його мотивації до сумлінного виконання військового обов'язку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алещенко В. І. Імідж Збройних Сил України: теорія і практика формування. монографія. К.: НУОУ, 2010. 272 с.
2. Кубицький С. О. До проблеми формування позитивного іміджу військовослужбовця Збройних Сил України. Вісник НАОУ. 2007. № 2 (4). С. 80–88.
3. Почепцов Г. Г. Имиджелогия: теория и практика. К., 1998. 392 с.
4. Скрипаченко Т. В. Соціально-психологічний імідж сучасного керівника : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.05 «Соціальна психологія». К., 2001. 18 с.
5. Хомуленко Т. Б., Падафет Ю. Г., Скориніна О. В. Теоретичні та практичні аспекти дослідження іміджу. НДІ педагогіки та психології ім. В. О.Сухомлинського Харківського національного педагогічного ун-ту ім. Г. С. Сковороди. Х.: ВД «Інжек», 2005. 272 с.
6. Boulding K. E. The Image: Knowledge in Life and Society. Ann Arbor, MI: University of Michigan Press, 1956. 175 p.
7. Lippman W. Public opinion. New York: The Free Press, 1965. P. 59.

УДК 159.9

Артем'єв Д.С., студент соціально-психологічного факультету Національний університет цивільного захисту України;

Гура С.О., канд. пед. наук, викладач кафедри психології діяльності в особливих умовах діяльності, Національний університет цивільного захисту України

БЕЗПЕКА ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Відбуваються радикальні соціальні, політичні та економічні зміни в країні й світі зачіпають і ускладнюють умови суспільного життя кожної людини, змінюють соціокультурну ситуацію, яка впливає на становлення і розвиток особистості. Критерії здоров'я та безпеки сьогодні висувуються на перше місце, як в державній політиці, так і в системі освіти, так як поряд зі зниженням народжуваності, відбувається погіршення якості здоров'я дітей, збільшується рівень соціальної дезаптації. Рівень життя тісно пов'язаний з якістю життя, а якість життя в світових аналогах – це оптимальна реалізація психофізіологічних, соціально-громадських обдарувань кожної особистості.

Головне багатство суспільства – людина, а кінцевим критерієм економічного і соціального прогресу виступає міра розвитку людини і задоволення його потреб, розвиток його творчого потенціалу.

Психологізація освітнього середовища з метою збереження та зміцнення здоров'я її учасників, створення безпечних умов праці та навчання в освітній установі, захист від усіх форм дискримінації може виступати альтернативою агресивної соціальному середовищі, психоемоційному та культурному вакууму, наслідком яких є зростання соціогенних захворювань. Важливою умовою є забезпечення психологічної безпеки у взаємодії учасників освітнього середовища.

Проблема взаємодії людини з навколишньою дійсністю має давню традицію в психологічних дослідженнях. В останні роки збільшився інтерес до вивчення соціально-психологічної середовища проживання людини.

Такі дослідження знаходяться в контексті більш широкого антропологічного підходу, що підкреслює єдність людини і світу, в якому він існує (Баєва І.О., Березина Т.Н., Вайнер Э.Н., Кабаченко Т.С., Котик М.А., Леонова О.І., Рубцов В.В., Рибалкин Н. Н., Шарихин А.Е. та ін.).

Те, що предметом психологічного дослідження може бути не тільки людина, але й середовище, відомо давно. Це поняття досліджує психологія соціального навчання, психолінгвістика, інтеракціоналізм, соціальна психологія. Однак, у порівнянні з вивченням психологічних особливостей особистості, досліджень в цій області набагато менше.

У 60-х роках ХХ століття виник напрямок досліджень, що одержало назву психологія середовища (environmental psychology) або психологічної екології.

Проблеми, що лежать в площині екологічної психології, стосуються вивчення особистості в реальному житті. Середовище розглядається як комплекс умов, зовнішніх сил і стимулів, що впливають на людину. Увага до психології середовища дає можливість доповнити традиційні підходи до вивчення людини як єдиного замкнутого цілого. Акцент робиться на існування нерозривного зв'язку між людиною і умовами, в яких він живе і розвивається.

Незважаючи на надзвичайно широке вживання, поняття «середовище» не має однозначного визначення в світі науки. У найзагальнішому сенсі вона розуміється як оточення і складається із сукупності природних, матеріальних і соціальних факторів, які прямо або побічно постійно впливають на людину. Узагальнені уявлення про середовище, що створюється самою людиною, закріпилися в понятті соціокультурне середовище.

Освітнє середовище є частиною соціокультурного середовища і визначається дослідниками як комплекс спеціально організованих психолого-педагогічних умов, в результаті взаємодії з якими відбувається розвиток і становлення особистості.

Проблемі вивчення освітнього середовища в сучасній психолого-педагогічній науці присвячено досить багато досліджень. Розглядаються взаємозв'язку культурологічних моделей освіти і освітнього середовища; проведено аналіз досліджень відносин «дитина-середовище»; наводяться результати дослідження взаємозв'язків предметного середовища освітнього закладу та емоційного стану її суб'єктів. Ідеї розвитку соціокультурного освітнього середовища докладно розробляються як в дослідженнях вітчизняних психологів і педагогів.

Актуальність проблеми дослідження зумовлена необхідністю визначення психологічних властивостей освітнього середовища освітньої установи, їх оцінки з точки зору забезпечення повноцінного психічного здоров'я учасників навчально-виховного процесу; механізмів проектування психологічної безпеки середовища, що забезпечує позитивний розвиток її суб'єктів.

Значущість даної проблеми визначається і практичними завданнями, пов'язаними з розробкою технологій психологічного супроводу учасників освітнього процесу, які сприятимуть створенню психологічної безпеки середовища вищого навчального закладу і забезпечують їх психічне здоров'я. Забезпечення психологічної безпеки освітнього середовища і, як наслідок, охорона і підтримка психічного здоров'я її учасників має бути пріоритетним напрямком діяльності служби супроводу в системі освіти. Для забезпечення психологічної безпеки в освітньому

середовищі необхідно проводити як групові, так і індивідуальні лекції, заняття з усіма учасниками освітнього процесу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баева И. О. Психологическая безопасность в образовании. Монография. СПб.: «СОЮЗ», 2002. 271 с.
2. Березина Т. Н. Эмоциональная безопасность образовательной среды и истинные эмоции. Вестник Московского государственного областного университета. Серия: Психологические науки № 3. М.: Alma mater, 2013. С. 16–22.
3. Шарихин А. Е. Безопасность как философская категория. Безопасность. М.: Граница 1994. – 114с.

УДК 159.9

Асоцький В.В., канд. психол. наук, начальник відділу організації та координації науково-дослідної діяльності Науково-методичного центру навчальних закладів сфери цивільного захисту

ВИМОГИ ДО ВЛАСТИВОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ НАЧАЛЬНИКА КАРАУЛУ ОПЕРАТИВНО-РЯТУВАЛЬНОЇ СЛУЖБИ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ

Як відомо, професійна діяльність рятувальника Державної служби України з надзвичайних ситуацій вимагає від особистості фахівця певної фізичної та психологічної стійкості, витривалості [1; 2]. Але це ще не все. Хочемо зазначити, що від особистості начальника караулу Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту (далі – ОРС ЦЗ) вимагається ще більше, адже саме ця людина несе особисту відповідальність не лише за хід та результати проведення аварійно-рятувальних робіт в зоні надзвичайної ситуації, а й за безпеку та благополуччя кожного фахівця підрозділу, який знаходиться в осередку лиха.

Таким чином, можна сказати, що самі екстремальні умови діяльності начальника караулу ОРС ЦЗ висувають до його особистості додаткові та підвищені вимоги, знання яких надасть можливість вжити певних заходів до підвищення якості професійної діяльності зазначеного фахівця.

Характер професійної діяльності начальників караулів ОРС ЦЗ висуває ряд підвищених вимог до індивідуально-психологічних та індивідуально-типологічних якостей фахівця. Зупинимось на них більш детально.

Вимоги до сенсорних і перцептивних властивостей. Основним показником сенсорних властивостей людини є розвиненість у неї загальних характеристик відчуттів. Характеристики відчуттів залежать від індивідуально-типологічних якостей особистості.

Так, для начальника караулу ОРС ЦЗ важливими сенсорними та перцептивними властивостями слід вважати: добрий зір, слухову чутливість, розвинений вестибулярний апарат, баланс збуджувальних та гальмівних процесів в організмі, витривалість всіх аналізаторів тощо.

Вимоги до аттенційних властивостей. В цьому блоці можна виділити тісний зв'язок між аттенційними властивостями і характеристиками нервових процесів. Так, стійкість уваги залежить від сили збуджувального процесу, розподіл і переключення уваги пов'язані з рухливістю нервових процесів.

Для начальників караулу ОРС ЦЗ серед важливих аттенційних властивостей слід виділити характеристики уваги: рівень концентрації, параметри розподілу і переключення уваги на різні об'єкти, стійкість уваги тощо.

Таким чином, практичне уміння розподіляти увагу припускає сформовану схему динаміки розподілу уваги на різних елементах ситуації залежно від етапу зміни цієї ситуації. А навички розподілу уваги означають звичне володіння такою схемою.

Вимоги до мнемічних властивостей. Взагалі можна сказати, що вимоги є досить високими. Начальник караулу ОРС ЦЗ повинен мати великий обсяг як довгострокової, так і короткострокової пам'яті, вміти достовірно відтворювати отриману інформацію, виділяти в ній головне та другорядне, тобто когнітивно маніпулювати даними.

Вимоги до імажинітивних властивостей. В режимі чергування робота начальника караулу ОРС ЦЗ не вимагає розглянутих імажинітивних навичок у повному обсязі. В екстремальному режимі роль образів уяви підвищується; прогнозування оперативної обстановки, створення програми дій в образній формі набувають особливого значення.

Вимоги до розумових властивостей. Екстремальні умови діяльності фахівця висувають ряд значних вимог до розумових властивостей особистості. Так, однією з найважливіших характеристик в умовах надзвичайної ситуації є показник швидкості протікання розумових процесів. Ця характеристика пов'язана із природними типологічними особливостями і не піддається змінам під впливом тренування.

Безсумнівне значення має взаємодія першої та другої сигнальних систем (образного і понятійного мислення).

Для роботи в режимі чергування є важливою аналітична функція мислення (аналіз, зіставлення, оцінка ситуацій, що виникали при різноманітних надзвичайних подіях, для відпрацювання оптимального алгоритму дій).

В екстремальних ситуаціях для створення плану дій, побудови нової концептуальної моделі першорядного значення набуває функція синтезу.

Необхідно наголосити також на особливій ролі такої властивості як критичність мислення (що лежить в основі самоконтролю).

Вимоги до психомоторних властивостей. Для професійної діяльності начальників караулів ОРС ЦЗ важливі швидкість і точність психомоторних реакцій, координація рухів, фізична витривалість, сила.

Велику роль відіграє стійкість психомоторики до емоційних впливів.

Вимоги до мовних і комунікативних властивостей. Мова начальника караулу ОРС ЦЗ повинна бути чіткою, впевненою і виразною. Саме завдяки мові він впливає на людей, які знаходяться в осередку надзвичайної ситуації.

Головними якостями даної групи для начальників караулів ОРС ЦЗ є когнітивний стиль спілкування, комунікабельність та емпатія.

Вимоги до емоційно-вольових властивостей. При виконанні професійних обов'язків в умовах надзвичайної ситуації ці якості набувають першочергового значення. Витримка, самовладання, ініціативність, рішучість, сміливість впливають на успішність вирішення оперативних задач, особливо в умовах дефіциту часу або неповноти інформації.

Недостатній рівень розвитку вольових характеристик може викликати підвищену сприйнятливості фахівця до впливу психотравмуючих умов надзвичайної ситуації, психічні і фізичні травми й розлади, навіть повну нездатність діяти в екстремальних умовах, що може проявлятися у формі паніки або повної бездіяльності. Це залежить від характеру завдання, професійного досвіду й особистих якостей фахівця.

В оптимальному режимі важливою емоційно-вольовою функцією є збереження активності та працездатності в умовах монотонної діяльності та стомлення, що поглиблюється.

Підводячи підсумки, зазначимо, що виконання начальником караулу ОРС ЦЗ кожного професійного завдання за призначенням відноситься до діяльності в особливих умовах та висуває до особистості цього фахівця підвищені вимоги.

ЛІТЕРАТУРА

1. Асоцький В. В. Особливості професійної діяльності начальників караулів Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту//Матеріали науково-практичної конференції «Бочаровські читання» (29 березня 2013 р.). Харків: ХНУВС, 2013. С. 152–159.

2. Снісаренко А. Г. Професіографічний аналіз діяльності начальників караулів Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту МНС України: дис.... кандидата психологічних наук: 19.00. 09 – Психологія діяльності в особливих умовах. 2011.

УДК 159.9.001

Afanasieva Natalia, Ph. D., Docent, National University of Civil Protection of Ukraine, Kharkov (Ukraine)

Features and problems of education and training of consulting psychologists of extreme profile in Ukraine

In Ukraine, psychologists, having got higher education almost immediately begin professional career, so their training in counseling psychology (based on the education system) should provide the basic knowledge and necessary skills for consulting career. It means that, in addition to compulsory general educational scientific training for any psychologist (it includes minimum of scientific knowledge necessary for a professional psychologist of any profile), it also should include learning of a number of sections of psychology that assume specialization in the relevant professional field, in this case in counseling psychology.

The training program for psychologists in higher education institution includes relevant courses that allow students to get the most general idea of psychological counseling. Certainly, this is not about any specialized skills formed during the traditional training programs. We are deeply convinced that graduates of higher educational institutions who have not received special training after having got higher education should not be allowed to work with clients independently, perhaps, except to provide psycho-diagnostic services.

In massed practice of training of future clinical psychologists there is no an integral system for the formation of the above-mentioned skills, individual personality characteristics are underestimated, and the individual character of mastering psychology is not sufficiently emphasized. Because of this, graduates of higher educational institutions in practice often experience difficulties related to adaptation, self-actualization in professional activity, etc., which affects the process and results of work.

With regard to the education and training of counseling psychologists in order to work with representatives of risky occupations, it must necessarily include, in addition to general training, also – specialized training. The tasks of psychological preparation of a consultant of an extreme profile are:

1. Conditions provided where a specialist realizes his/her individual ways of detecting a problem situation.
2. Formation of special abilities. This task allows fulfilling cognitive orientation during actions (at the level of conscious control).

Psychological training is aimed to form cognitive needs, the mechanism of self-regulation and to form individual creative counseling psychology.

Special directions of professional training of consulting psychologists of the extreme profile are the following:

1. In-depth theoretical psychological preparation.
2. Acquaintance with professional activity of specialists of this profile, and with its influence on the psyche of potential clients.
3. Studying the organizational basis of counseling psychology The applicant must learn the theoretical and practical aspects of preparation for counseling; establishing contact with the client; formation of the client's internal motivation to receive help and self-change; collection and analysis of biographical information using autobiographical narrative; hypotheses about the causes of difficulties; formulating alternative ways to solve the problem; implementation of a chosen solution; check the effectiveness of counseling and develop an algorithm for solving psychological problems by the client in the future independently.
4. Mastering of special methods, psycho-technical methods of work related to solving problems typical for this category of clients.
5. Internship under the guidance of an experienced supervisor-supervisor.

During the process of specialized training, there is a transformation of ideas about the professional activity of a psychologist.

Acquaintance of a beginner with the scope of the work of a consulting psychologist suggests the following. First, to be acquainted with what counseling psychology of specialists of the extreme activity profile is, what the difference between this type of counseling and other types of practical activity of a psychologist is. Secondly, finding out what a consulting psychologist should know and be able to do in order to cope with his professional duties at a high level. Thirdly, familiarization with the main requirements for the personality and the consultant's qualification. Fourth, knowledge of the living conditions of potential clients.

Learning the methods of work of a consulting psychologist assumes the mastering by an entry-level consulting psychologist communication techniques with clients, psych diagnostic methods used in the practice of counseling psychology. These techniques and methods should be mastered by a future psychologist in practice, during the special educational classes. Such methods and techniques include, in particular, the methods of influence on the client.

Let us consider the approaches, methods and techniques, which we use in our work. These are various intrapsychic approaches, the purpose of which is to help a person understand the reasons of his/her unadaptive state to reality and to change himself/herself and his/her behavior. Behavioral approaches, their goal is to change inappropriate behavior into appropriate one, to develop some behavioral skills. Integration methods of counseling psychology are the life skills consulting, psychotechnics and problem-oriented therapy.

An internship under the direction of a more experienced specialist is necessary for a consulting psychologist to get professional experience and master the necessary skills in practice. The supervisor's function performed

by an experienced consulting psychologist in this case is not only to prepare an inexperienced psychologist for unsupervised practice, but also to assess his/her readiness to work qualitatively. In order to become a professional, a psychologist should work long enough under the patronage of the supervisor. It usually lasts one to two years after graduation.

Another issue is that it is quite difficult to organize such an internship in modern conditions, if not to say it is impossible. Firstly, it is due to the organizational and ethical aspects of counseling psychology. The client's trust depends on the guaranteed confidentiality of interaction with the psychologist. Sometimes, counseling is possible with the involvement of another psychologist, and this applies mainly to family therapy. In other cases, it is supposed to communicate in private. The use of any recording equipment is also limited ethically and legally, it can be used in special cases with the permission of the client. To allow an inexperienced trainee to consult without supervision means to expose both him/her and the client to an unjustified risk. It remains to work with protocols, results of observations, diagnostics, etc., which carry certain subjective distortions brought by the consultant. In this case, we will rather deal with "pathetic imitators" than with independent, creative researchers. This problem is still waiting for its productive solution.

During the preparation, the consultant must master the following basic skills:

- creative analysis of theory and practice;
- considering the applied aspect in the development of the model, algorithm and technology of work;
- regulation of his/her mental activity and emotions;
- optimization of his/her capabilities and psychological resources;
- critical analysis of activities, results of his/her work;
- the professional interaction between a consultant and a client;
- identification and application of psychological principles of influence adequate for the tasks and specificity in counseling;
- interaction with the client, influencing on him/her in order to achieve the intended goal;
- the use of psychodiagnostic methods;
- psychoprophylactic work with clients.

The consultant of the extreme direction, in accordance with the tasks assigned to him/her, should:

- develop his/her own tactics and techniques in counseling;
- define his/her professional role;
- manage communications process;
- cope with frustration and stress;
- come into contact with individuals and groups of people, win their favor, lead a conversation, speak to the audience;

- deal with the unproductive behavior of the client or parts of his/her personality;
- regulate nonverbal components of client's behavior and his/her own during the counseling process;
- work with information and reference materials;
- provide psychological support for the client;
- use modern diagnostic methods;
- distribute his/her working time rationally and maintain his/her working capacity at a high level throughout the day.

It should be noted that only after specialized training; psychologists can be allowed to work with clients without supervision. This issue should be resolved at the state level with the involvement of corresponding ministries and departments. This is because the issue of the qualifications of consultants is becoming more acute in our country. It is necessary to develop a standard for accreditation of specialized training programs. Graduates who successfully graduated in accordance with the approved programs will be able to apply for a professional organization. Licensing and certification prove that the level of professional training of a consultant meets the required standards. The license gives the right to work without supervision. The certificate allows to practice, but does not give the rank of a specialist in this field, but only certifies the fact that the training of a consulting psychologist meets certain requirements.

УДК 159

Балабанова К.В., ад'юнкт кафедри психології діяльності в особливих умовах Національного університету цивільного захисту України

ЖИТТЄЗДАТНІСТЬ ОСІБ РИЗИКОНЕБЕЗПЕЧНИХ ПРОФЕСІЙ В ПСИХОЛОГІЧНОМУ ЗАБЕЗПЕЧЕНІ ЇХ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Зміст понять «життєздатність», «працездатність», «здатність до навчання» і «здатність до інновацій» сприйнято з робіт академіка Б.Г. Ананьєва і професора В.А. Ганзена. Системний підхід в описі психології людини, що розвивається Ганзеном В.А., передбачає вивчення людини в різних аспектах: як індивіда, суб'єкта, індивідуальності та особистості.

В основі цих уявлень лежить положення про самоздійснення людини і формуванні психологічних якостей, які є основою накопичення людського капіталу. Еволюція визначень психологічних якостей, що входять в структуру людського капіталу, представлена в роботах Юр'єва А.І., дозволяє простежити зміну їх змістового наповнення.

Так, самоздійснення індивідуальності розглядається як здатність до навчання; самоздійснення особистості – як здатність до інновацій; самоздійснення суб'єкта – як його працездатність, а самоздійснення індивіда – як його життєздатність. Максименко С.Д. розглядає самоздійснення як процес розгортання потреби, в якості якої виступає особливе універсальне енергетично-інформаційне утворення, що є носієм і фактором соціальної життєвої сили людини.

Введення в науковий обіг терміна «життєздатність» представляє особливий інтерес, багато сучасних дослідження в області психології, педагогіки, психотерапії, філософії, соціології та медицини прагнуть базуватися на цьому підході. (Ахизер А.С., Іллінський І.М., Муздибаєв К., Мухіна В.С., Назаретян А.П., Рильська Е.А., Розумовський О.С., Хазов М.Ю., Сироткіна І.Є., Слободчиков В.І.). Однак складність і наукове значення феномена життєздатності індивіда, його взаємозв'язок з ефективністю професійної діяльності вимагає ретельного психологічного аналізу і є надзвичайно актуальною.

У гуманістичної і позитивної психології накопичено великий досвід з проблеми життєздатності і на сьогоднішній день дослідження в цій області за кордоном є одними з пріоритетних (Hamill S.K., Kazdin A.E., Holland L., Crowley M., 1997; Kitano M., Lewis R., 2005; Luthar S.S., 1993; Millstein S.G., Petersen A.C., Nightingale E.O., 1993; Rutter M., 1987; Ungar M., 2005; Vaillant G.E., 2003; Werner E.E., 1993; Zimmerman M.A., Arunkumar R., 1994; и др.).

Що стосується вивчення феномена «життєздатності» у вітчизняній психології, то, на сьогоднішній день, це поняття не є достатньо розробленим, хоча все більше дослідників приділяють цьому питанню увагу. Так, в дослідженні Маніаповой К.Р. розкривається феномен життєздатності з позиції включеної в її структуру життєстійкості індивіда. Автор вважає, що життєстійкість впливає на оцінку індивідом ситуації завдяки готовності діяти з одного боку, а з іншого сприяє активному подолання труднощів за рахунок створення нового конструктивного поведінки і перетворення компонентів життєздатності.

З точки зору М.П. Гурьянкової, життєздатність особистості, як здатність людини до самовизначення, самостійного вибору свого життєвого шляху, до організації власної життєдіяльності неможлива без життєстійкості, яка представляє собою комплекс особистісних властивостей і поведінкових реакцій, що дозволяють індивіду конструктивно вирішувати складні життєві ситуації. Таким чином, феномен стійкості (*hardiness*), введений в науковий обіг S. Maddi і його соратниками, розглядається як особливий патерн структури установки і навичок, який дозволяє індивіду перетворити власні зміни в реально здійсненні можливості.

УДК 159.944.4-057.36(045)

Блінов О.А., канд. психол. наук, доцент, доцент кафедри соціальних технологій Національного авіаційного університету, Науковий кореспондент лабораторії психології навчання імені І.О. Синиці Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, м. Київ

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВІВ СТРЕСОВИХ СТАНІВ У ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ, ЯКІ ПРИЙМАЛИ УЧАСТЬ В ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТАХ

Для встановлення особливостей проявів стресових станів нами було проведено опитування 34 фахівців виховної роботи за допомогою трьох авторських анкет, а також опитувальника бойового стресу Блінова О.А. (ОБСБ). Обстеження здійснювалося під час навчання військовослужбовців на курсах підвищення кваліфікації.

З 34 опитаних фахівців військовослужбовців чоловічої статі було 29 осіб. Їх середній вік складав 32 роки (1978-1993 років народження). Жіночої статі було 5 військовослужбовців, середній вік складав у них – 33 роки (1979-1989 років народження).

Повну вищу освіту мають 85,18% респондентів. З них мають юридичну освіту 33,33% військових, педагогічну – 14,81%, психологічну – 11,12% осіб, інженерів – 11,12%, викладачів – 7,40%, інженерів – 11,12%, економічну – 7,40%, музичну – 3,70%.

За сімейним станом маємо наступні результати: одружених чоловіків 53,84% (жінок – 3,85%), неодружених чоловіків – 23,07% (жінок – 3,85%), розлучених чоловіків – 3,85% (жінок – 11,54%).

Приймали участь в АТО: до 3 міс. – 11,54%, до 6 міс. – 42,31%, до 12 міс. – 30,77%, до 18 міс. – 11,54%, до 24 міс. – 0%, більш ніж 24 міс. – 3,84%. Мають поранення 14,81% опитаних, контузії у 22,22% військовослужбовців.

На запитання: «Які психологічні проблеми були у Вас під час війни?» відповіли, що «Проблем не було» – 60,71% опитаних; «Боявся, постійна напруга, страх, роздратованість» – 10,71%; «Невдало виконував свою роботу» – 3,57%; «Стреси під час надання медичної допомоги» – 3,57%; «Розлука з сім'єю, рідкі побачення з родиною» – 7,14%; «Недостатньо спілкування» – 3,57%; «Сум, переживання» – 3,57%; «Страх полону, втратити кінцівку» – 3,57%; «Невідомість» – 3,57%; «Постійне знаходження в одному місці без виїздів» – 3,57%.

Вирішував проблеми кожен військовий по своєму, а саме: «ніяк не вирішував» відповіли 57,14% респондентів; «спілкувався по телефону» – 10,71%; «відпочивав, сон» – 7,14%; «здійснював саморегуляцію» – 3,57%; «опанував себе» – 3,57%; «не було необхідності» – 3,57%; «на-

Сучасний стан розвитку екстремальної та кризової психології

магався не думати» – 3,57%; «працював» – 3,57; «адаптувався з часом» – 3,57%.

Було запропоновано оцінити військовослужбовцям за 10-ти бальною шкалою рівень виконання законів по захисту їх прав, задоволеності державним соціальним, фінансовим, медичним забезпеченням, а також задоволеності діяльністю волонтерів. Отримані наступні результати (напівжирним шрифтом виділені максимальні значення відповідей (у %) на запитання анкети):

Запитання	Бали (у %)										
	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Чи задоволені Ви виконанням законів по захисту прав військовослужбовців	7,40	7,40	11,11	25,92	14,81	14,81	3,70	11,11	3,70	-	-
Оцініть будь ласка Ваш рівень задоволеності державним соціальним забезпеченням	-	3,70	11,11	14,81	22,22	18,51	7,40	14,81	-	3,70	3,70
Оцініть будь ласка, Ваш рівень задоволеності фінансовим забезпеченням	-	-	-	7,40	11,11	25,92	14,81	22,22	7,40	3,70	3,70
Чи задоволені Ви рівнем медичного забезпечення	3,70	-	3,70	11,11	25,92	11,11	7,40	7,40	7,40	3,70	3,70
Оцініть будь ласка, Ваш рівень задоволеності діяльністю волонтерів	3,70	-	-	-	3,70	7,40	3,70	14,81	25,92	7,40	18,51

За допомогою опитувальника бойового стресу Блінова О.А. (ОБСБ) було встановлено, що низький рівень бойового стресу має 58,82% респондентів. Середній рівень має 41,18% опитаних військовослужбовців. Високого рівня бойового стресу не встановлено у зв'язку з високим рівнем психологічних ресурсів респондентів.

Таким чином, встановлено, що бойовий стрес чинить значний вплив на психічну та інші сфери життєдіяльності військовослужбовців, що вимагає організації роботи з різнобічними проявами стресових станів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Блінов О. А. Психологія бойової психічної травми. Монографія. К.: Талком, 2016. 246 с.

УДК 616.8-085.851

Божко О.О., студент факультету психології та соціології ХНПУ імені Г.С. Сковороди;

Древаль Ю.Д., д. наук державного управління, професор кафедри охорони праці та техногенно-екологічної безпеки Національного університету цивільного захисту України

НЕЙРОБІОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПТСР

Посттравматичний стресовий розлад (PTSD, ПТСР, посттравматичний синдром, «комбатський синдром», «в'єтнамський синдром», «афганський синдром», «східний синдром» тощо) — психічний розлад, різновид неврозу, що виникає в результаті переживання однієї чи кількох психотравматичних подій, таких як, наприклад, військові дії, теракти, аварії чи стихійні лиха, катастрофи, важка фізична травма, побутове чи статеве насильство, загроза смерті або перебування свідком або заподіювачем чужої смерті. Страждання, пов'язані з ПТСР, виходять за рамки ознак і симптомів психіатричного захворювання, широко поширюючись на області функціональної, професійної та соціальної адаптації в навколишньому середовищі. Порушення, які викликають розлади, пов'язані з впливом стресу на функціонування в соціальній, професійній і сімейній сфері, а також зниження задоволення та якості життя, підкреслюючи важливість пошуку і розробки нових стратегій в психо- та фармакотерапії на різних етапах впливу травми [1].

Патофізіологія ПТСР пов'язана з переважанням процесів перезбудження у ЦНС. В основі патологічних змін при ПТСР імовірно лежить феномен ексайтотоксичності. У 1994 р J.W. Olney запропонував гіпотезу ексайтотоксичної смерті нейронів. Фізіологічно стресова ситуація супроводжується виділенням мілімолярних концентрацій глутамату, який присутній в синаптичній щілині протягом декількох мілісекунд. Надлишок глутамата виводиться через 10 - 30 хвилин, але при тривалому стресовому впливі збудження нейронів не проходить, рівень глутамату не знижується, і в підсумку виникає патологічна гіперстимуляція глутамат-чутливих NMDA-рецепторів. В результаті процесів перезбудження нейронів і мікроглії відбувається екзоцитоз (вихід вмісту клітини назовні). Відомо, що виділення мікроглією надлишків глутамату за допомогою екзоцитозу також може безпосередньо ушкоджувати нейрони. Внаслідок екзоцитозу відбуваються різке збільшення концентрації позаклітинного глутамату, додаткова гіперактивація глутаматних рецепторів і наступна серія нейродегенеративних реакцій клітини. Таким чином, наслідком ексайтотоксичності є оксидативний стрес [3].

При хронічному стресі відбувається: збільшення кількості рецепторів до глюкокортикоїдів в гіпокампі; зниження фонового рівня глю-

кортикоїдів; зниження синтезу глюкокортикоїдів у відповідь на повторний стресовий стимул. Гіпокамп, відповідальний за експліцитну пам'ять, надзвичайно чутливий до рівня глюкокортикоїдів. Під впливом тривалого стресу з підвищеним рівнем глюкокортикоїдів робота гіпокампу порушується, рівень споживання глюкози в його нейронах знижується, його обсяг зменшується на 14%. В результаті знижується пам'ять і погіршується концентрація уваги. Але, мабуть, в кінці стресового епізоду нейрони можуть відновлювати свій стан і реорганізувати зв'язку [2].

Якщо узагальнити дані про нейрофізіологічних механізмах реагування на важкий стрес, можна виділити кілька основних моментів:

- відбувається активізація гіпоталамо-гіпофізарно-надниркової системи з подальшим порушенням її регуляції;
- високий рівень кортикостероїдів спільно з іншими факторами призводить до гіперфункції мигдалеподібного ядра, до порушень роботи гіпокампу, префронтальної кори, процесів нейропластичності;
- поєднання високого рівня катехоламінів з низьким рівнем кортикостероїдів призводить до надмірного збудження ЦНС і уповільнює вироблення поведінкових адаптаційних механізмів.

Дуже важливим фактором залишається можливість ранньої діагностики ПТСР за допомогою розширеного клінічного аналізу крові та аналізу рівня гормонів в плазмі крові. Це дозволяє проводити ранню ефективну діагностику стресових розладів і використовувати найбільш адекватну схему терапії.

Єдиною раціональною та ефективною профілактикою стресових розладів є підвищення адаптаційних можливостей нервової системи ще до травмуючої ситуації. Для цих цілей найбільш елективних є методи тренування і аналізу потенційно стресових факторів, методи експозиції і методи розвитку синтетичного та аналітичного мислення [3].

Індикаторами хороших адаптаційних можливостей особистості до професійної діяльності в екстремальних умовах, високою стресовою стійкості свідчить наявність таких рис як активне прагнення до успіху, подолання перешкод у професійній діяльності, самостійність у прийнятті рішень в межах посадової компетенції, виражена мотивація при досягненні мети, гнучкість вольових зусиль в складних умовах діяльності. Підвищення тривожності в таких випадках носить епізодичний характер, не перевищує тієї межі, при якому тривожність стає рисою особистості, тобто фактором, котрий дезорганізує поведінку. Так, наприклад, військовослужбовців і співробітників спецпідрозділів, котрі проходили спеціальне навчання, відрізняє наполегливість, раціональність, цілеспрямованість в діях, схильність до аналізу своїх вчинків, виражене вміння збирати і класифікувати службову інформацію, схильність до лідерства, соціальна і професійна обов'язковість.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Breslau N. The stressor criterion in DSM-IV posttraumatic stress disorder: an empirical investigation. Kessler R., 2015.*
2. Weissman M. M., Markowitz J. C., Klerman, G. L. *Clinician's Quick Guide to Interpersonal Psychotherapy. New York: Oxford University Press., 2007.*
3. Снедков Е. В. Медико-психологические последствия боевой психической травмы: клиничко-динамические и лечебно-реабилитационные аспекты. [Електронний ресурс]. СПб.: Военно-медицинская академия, 2015. Режим доступу: <http://www.bestreferat.ru/referat-4783.html>

УДК 159

Болотова О.М., практичний психолог, Міжнародний тренер НЛП (Компанія «НЛП-Одеса» директор, тренер)

ВИКОРИСТАННЯ ПСИХОЕДУКАЦІЇ І ТЕХНІК НЕЙРО-ЛІНГВІСТИЧНОГО ПРОГРАМУВАННЯ В РОБОТІ З ВТОРИННИМ ТРАВМАТИЧНИМ СТРЕСОМ

Ситуація, що склалася з початку 2014 року на Україні, в Одесі з первинно психологічно травмованими людьми (учасники АТО, ВПЛ), залучила в допомогу постраждалим від військових дій групам населення значну кількість психологів, соціальних працівників та волонтерів. Активна залученість у допомогу активістів, волонтерів та професіоналів через проміжок часу від двох до 4 місяців привела до погіршення їх власного фізичного і психологічного стану. Волонтери, психологи і співробітники допомагаючих професій демонстрували в більшості своїй такі симптоми:

- фізичні нездужання, з якими вони зверталися до лікарів і отримували діагноз «вегето-судинна дистонія»
- зміна уявлення про світ: поява думок про власну небезпеку, почуття безпорадності перед ситуаціями, апатія і байдужість
- не розуміли причин цього, просто перебували в негативному психологічному і фізичному стані, не мали змоги з нього вийти
- спливали страхи минулих років життя

Описувані симптоми давали можливість припустити у їх зазнавших вторинний травматичний стрес, хоча самі вони про це не підозрювали.

У вищеописаних умовах з'явилися дві основні задачі: - підвищити рівень психоедукації серед допомагають працівників і волонтерів про можливість травмувати себе під час допомоги особам, які пережили первинний стресовий розлад

- навчити допомагаючих працівників і волонтерів прийомам оцінки власних станів і роботі з наслідками отримання в результаті роботи вторинного травматичного стресу

- навчити допомагаючих працівників і волонтерів технологіям НЛП (швидка терапія) для роботи з вторинним травматичним стресом

Вторинний травматичний стрес - (STS) - поняття було введено декількома авторами: Початком досліджень можна вважати дослідження Yael Danieli 1985 року про те, як впливають ті, що вижили в Голокост на своїх дітей і про передачу травми, дослідження Liz Kelly 1988 про вплив травми жертв насильства на їх близьких, вплив на терапевтів, які працюють з вижили після травми/ катастрофи- наприклад Lindy Wilson 1994 Figley 1995, 1999, Pearlman MacLan 1995 року, Stamm 2002 [6], теракти і падіння веж-близнюків у Нью-Йорку, які потягли за собою не тільки значні первинні травми. Але і вторинні травматичні розлади серед терапевтів і психологів США [10].

На сьогоднішній день використовуються три поняття в області вторинного травматичного стресу: Втома жалості – compassion fatigue – Charles Figley один тисяча дев'яносто дев'яносто чотири [6; 10], Замісна травма – vicarious trauma [6], Вторинний травматичний стрес – secondary traumatic stress [6].

Stamm (1999) і Figley (1999) сформулювали схожість і взаємозамінність понять compassion fatigue і secondary traumatic stress

Природні послідовні поведінки і емоції, вироблені знанням про трагічну подію, пережите значущим іншим або з допомогою або бажання допомогти травматизованому людині.

Виділяють Три основні області (domain) реакцій/симптомів ВТС [6; 5]:

1. Індикатори психологічного дистресу або дисфункції
2. Зміни в когнітивної схемою
3. Порушення в стосунках

Для забезпечення виконання основних завдань в роботі з наслідками негативних і травматичних подій за підтримки МНС Одеської області, з ініціативи міських, обласних структур управління, громадських організацій, Одеського військового гарнізону, ініціативи практичних психологів, які мають досвід роботи з негативними і травматичними подіями була організована система тренінгів «Трирівневий Навчання»: 1й Рівень – тренінг «Перша Психологічна Допомога», 2й Рівень – тренінг з навчання людей проведення тренінгу «Перша Психологічна Допомога», 3й рівень – Курс «Психосоціальна корекція наслідків травматичних подій», тривалістю 2,5 місяця (вечірня форма навчання), спільно з Одеським Національним Державним Університетом ім. І.І. Мечникова.

В рамках цієї системи тренінгів та навчальних курсів з'явилася можливість психоедукації про особливості переживання стресу і на-

вчання прийомам самооцінки і методам роботи з наслідками вторинного травматичного стресу як населення, так і співробітників допомагають професій, психологів, шкільних психологів, волонтерів.

Для психоедукації використані: триєдина модель мозку Маклін, ідеї когнітивно-біхевіоральної терапії, сучасні дослідження в області вторинного травматичного стресу

Для навчання оцінки стану учасникам пропонуються питання для самооцінки власного стану після роботи з безпосередньо постраждалими під час травматичних і катастрофічних подій [6].

Для роботи з наслідками переживання вторинного стресового розладу використані технології НЛП для роботи з наслідками травматичних і негативних подій [1; 3; 2].

Використання технік НЛП «Чорно-біла фотографія» і «Внесення Ресурсів» в роботі з Вторинним Травматичним Стресом дозволяє припинити негативний емоційне переживання, отримане консультантом / волонтером під час бесіди з особами, котрі пережили травматичні події, за рахунок використання перекладу спогади Першої Перспективи в спогади Третьою перспективи [7; 9; 8; 2].

Існує дві перспективи переживання спогади – візуального образу в автобіографічній пам'яті: Перспектива Першого особи (first-person perspective) [7; 8] – у візуальному образі спогади людина не бачить в полі зору самого себе, але бачить все що його оточувало і відбувалося, його поле зору відповідає полю зору в первісній ситуації. Перспектива Третьої Особи (Third-person perspective) [7; 8] – у візуальному спогаді людина бачить не тільки те, що його оточувало, але і спостерігає себе з боку. Спогади Першої Перспективи значно більш емоційні. Спогади Третьою перспективи дають можливість звернути увагу на деталі і плани, емоційність знижується.

Техніки НЛП «Чорно-біла фотографія» і «Внесення Ресурсів» відносяться до Диссоціативних технік НЛП [1]. Робота диссоціативних технологій НЛП і використання в них особливостей автобіографічних спогадів Першої та Третій Перспективи описані [2].

Використання технік НЛП з переходом від негативної асоціативної спогади (спогада Першої перспективи) до Диссоціативної спогади (спогада Третьої Перспективи) дозволило, в першу чергу, розірвати асоціативний зв'язок з спогадою про роботу з потерпілими, яка створювала негативні/травматичні емоції.

Це дозволяло проаналізувати ситуацію допомоги постраждалим і розглянути її з іншого сторони. Подальше моделювання внутрішнього образу спогади дозволили в більшості випадків змінити стан учасників тренінгу, знизити тривожність, дати можливість знайти нові способи роботи в ситуаціях. Використання диссоціативної спогади (спогади Тре-

тьюю Перспективи, рефлексивної) полегшує роботу над спогадою і робить її менш болючою, що дуже допомагає і подобається учасникам.

Після опрацювання спогадів у запропонованій техніці знижується тривожність, поліпшується фізичне самопочуття учасників тренінгу, зникають деякі психосоматичні симптоми. Учасники, побувавши на одному тренінгу, запрошують своїх знайомих з негативними спогадами різної природи, щоб навчити їх коригувати негативні спогади. Багато учасників тренінгів, ефективно повернули собі позитивний стан, почали більш глибоко навчатися роботі з вищеописаними технологіями, щоб допомогти і навчити більшу кількість своїх колег.

ЛІТЕРАТУРА

1. Болотова О. М. НЛП для Войны и Мира. Одесса: ВМВ, 2015. 95с.
2. Болотова О. М. Специфіка технологій НЛП в роботі з негативними і травматичними спогадами(робота з вимушеними переселенцями, військовими та учасниками антитерористичної операції(первинная травма), співробітниками допоміжних професій і волонтерами(вторинна травма))//Психичне здоров'я особистості у кризовому суспільстві / збірник тез II Всеукраїнської науково-практичної конференції(20 жовтня 2017 року). Упор. Н.М. Бамбурак. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2017. С. 39–45.
3. Гриндер Д., ДеЛозье Д. Черепахи до самого низа. Москва: ОЛМА-ПРЕСС, 2005.
4. О'Коннор Д., Сеймур Д. Введение в нейролингвистическое программирование. Челябинск: Версия, 1997.
5. Dutton M., Rubinstein F., Working with people with PTSD: Research implications. In : C.R.Figley (Ed.) Compassion Fatigue: Coping with traumatic stress disorder in those who treat the Traumatized. New York: Brunner/Mazel, 1995.
6. Naturelle A., Pulido M. Helping the Helpers Ameliorating Secondary Traumatic Stress in Disaster Workers. In: Framingham J., Teasley M., Behavioral Health Response to Disasters. CRC Press, 2012.
7. Nigro G.,Neisser U. Point of view in personal memories. Cognitive Psychology. 1983. 15 issue. P. 467–482.
8. Rice H., Rubin D. Remembering from any angle: The flexibility of visual perspective during retrieval. Consciousness and Cognition. 2011. 20 issue. P. 568–577
9. Tagini A., Raffone A. The 'I' and the 'Me' in self-referential awareness: a neurocognitive hypothesis. Cognitive Processing. 2009. №11. P. 9–20.
10. Warren M., Meir R., Teshler M., O'Hanlon B., Innerfield M. From Trauma to Transformation. Bancyfelin: Crown House Publishing, 2006. 278 p.

УДК 364.272

Боснюк В.Ф., канд. психол. наук, доцент кафедри психології діяльності в особливих умовах, НУЦЗУ;

Рагоза Я.Р., студентка 5-го курсу соціально-психологічного факультету НУЦЗУ

ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ПРОФЕСІЙНОЇ ДЕФОРМАЦІЇ РЯТУВАЛЬНИКІВ

У вітчизняній та зарубіжній психологічній літературі багато уваги приділено питанню впливу професії на психічні стани людини. Особливо це актуально для представників ризиконебезпечних професій. Проблема професійної деформації працівників екстремального профілю є провідною в межах основних проблем різних галузей психології та, насамперед, психології діяльності в особливих умовах, адже специфіка службової діяльності рятувальника містить у собі емоційне насичення, психофізичну напругу, вони діють в умовах недостатньої, невизначеної інформації, дефіциту часу та високої відповідальності за результати праці. Ці фактори нерідко є причиною стресу. Проте, в сучасній психологічній науці не існує єдиного визначення категорії «професійна деформація», що ускладнює дослідження профілактики, розвитку та корекції професійної деформації у рятувальників.

Відносно представників професій екстремального профілю професійну деформацію визначають як результат зміни професійних та особистісних якостей під впливом негативних факторів діяльності та навколишнього середовища. Особистісні деформації рятувальників детермінуються великою кількістю факторів, які умовно можна розділити на об'єктивні – специфіка професійної діяльності, міжособові відносини, професійні обов'язки та успішність їх виконання, соціальні фактори (умови праці, державний контроль, державне забезпечення та ін.), та суб'єктивні – вік, стать, індивідуально-психологічні особливості, кризові періоди, самоактуалізація, кар'єрний зріст та ін.

Деформацію можна розглядати як наслідок синдрому емоційного «вигоряння», що у сучасній психологічній науці визначають як захисну реакцію організму людини на довготривалий, руйнівний стрес – це процес поступової втрати емоційної, когнітивної та фізичної енергії, що проявляє себе в симптомах виснаження, втомлюваності, особистісної відчуженості та зниженням відчуття задоволеності професійною діяльністю.

З метою виявлення психологічних чинників, що є причиною виникнення професійної деформації у рятувальників було використано методику оцінки рівня емоційного «вигоряння» В.В. Бойко, що дає можливість системно і детально проаналізувати рівень емоційного напруження; опитувальник «Міні-Мульт» (скорочений варіант ММРІ), що відносить

ся до особистісних та дає можливість проаналізувати сферу цінностей, звички, актуальний стан самопочуття респондентів, особливості поведінки; 16-факторний опитувальник особистості Р. Кеттелла (форма А) дає можливість оцінити актуальний психологічний стан, особистісні риси досліджуваних, властивості що відображають відносно стійкі способи взаємодії людини з навколишнім середовищем і самим собою.

У дослідженні приймали участь працівники аварійно-рятувальних підрозділів ДСНС України у Харківській області (1-ДПРЧ Шевченківського РВ, 26-ДПРЧ Новобаварського РВ), міста Зміїв (58-ДПРЧ Зміївського РВ), у Луганської області (6-ДПРЧ Старобільського РВ). Загальна кількість досліджуваних – 60 осіб.

Отримані результати дали можливість поділити респондентів на дві групи. До першої групи потрапили рятувальники у яких має місце професійна деформація на різних рівнях вираженості, до другої групи – рятувальники з відсутністю деформації.

Було виявлено, що найбільше професійно деформуються емоційно-вольова та комунікативні сфери рятувальників. Спостерігається підвищений рівень тривоги та хвилювання за події що відбуваються, за свої вчинки. Має місце емоційна нестійкість, у деяких випадках навіть нездатність до контролю своїх емоцій, що супроводжується концентрацією на негативних переживаннях. Через постійну втому та екстремальність умов праці у рятувальників проявляються психосоматичні та вегетативні розлади, що частіше проявляються у порушеннях сну, головних болях та болях в інших частинах тіла. Деякі рятувальники навмисно «йдуть у хворобу», така несвідома поведінка є виправданням у разі помилок та низької активності.

Для виявлення факторів, що формують професійну деформацію у рятувальників було використано регресійний аналіз даних – статистичний метод дослідження впливу однієї або декількох незалежних (регресійних) змінних на незалежну.

У якості залежних змінних використовувались показники за шкалами опитувальника Mini-Mult, та результати за факторами особистісного опитувальника 16-PF Кеттелла (форма А). У якості незалежної змінної використовувались сумарний показник кожного досліджуваного за методикою «емоційного» виснаження В. В. Бойко (дані наведені у таблиці 1).

За даними регресійного аналізу побудовано прогностичну модель, що дозволила оцінити внесок психологічних детермінантів у формування професійної деформації рятувальників:

$$ПД=24,15586+ (-11,7514Н) + 3,4545I + 3,4710G + 3,2955Q4 + 41,0932D.$$

Примітка: ПД – професійна деформація; Н – фактор сміливості; I – фактор емоційної чутливості; G – фактор моральної нормативності; Q4 – фактор напруги; D – фактор депресії.

Показники лінійної регресійної залежності впливу статистично значущих особистісних якостей рятувальників на професійну деформацію

N=60	Regression Summary for Dependent Variable: NewVar3 R= ,90789192 R2= ,82426774 Adjusted R2= ,79670189 F(8,51)=29,902 p<,000001 Std.Error of estimate: 21,448					
	b*	Std.Err. of b*	b	Std.Err. of b	T	p-value
Q4	0,85635	0,509035	3,2955	1,95891	2,17430	0,098625
H	-3,11094	0,804238	-11,7514	3,03797	-3,86818	0,000312
D	0,32052	0,101153	1,0932	0,34502	3,16862	0,002589
I	0,90729	0,407916	3,4545	1,55313	2,22420	0,030589
G	0,89756	0,533656	3,4710	2,06349	2,2112	0,030428

Тобто, було виявлено ряд психічних факторів, які на рівні статистичної значущості впливають на показник професійної деформації.

У відсотковому співвідношенні, отримана модель пояснює 82% дисперсії професійної деформації ($R^2=0,82$), тобто 18% складають фактори (причини), що не були враховані при написанні даної роботи.

Таким чином, найбільший внесок у розвиток професійної деформації рятувальника вносять показник за фактором H, наступним за рівнем внеску є фактор I, G, Q4 та D. Тобто, рятувальники, що перебувають у тривалій напрузі, переживають тривогу, схильні до неадекватної емоційної реакції, імпульсивні, замкнуті, емоційно відсторонені, гостро переживають невдачі є потенційними «жертвами» професійної деформації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безносів С. П. Професійна деформація особистості. СПб.: Речь, 2004. 272 с.
2. Зеєр Э.Ф. Психология профессий. Екатеринбург: УГППУ, 1999. 208 с.
3. Куфлієвський А. С. Соціально-психологічні детермінанти розвитку синдрому «вигорання» серед працівників пожежно-рятувальних підрозділів МНС України: дис. канд. психол. наук. Х., 2006. 139 с.
4. Приходько Ю. О. Психологічні чинники успішності професійної діяльності пожежних-рятувальників МНС України: автореф. дис. канд. психол. наук. Харків, 2008. 22 с.

УДК 159.9

*Бутко О.О., магістрант соціально-психологічного факультету НУЦЗУ;
Скориніна-Погребна О.В., д. соціол. наук, професор, професор кафедри
психології діяльності в особливих умовах НУЦЗУ*

НІЖНІСТЬ ЯК ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН У НАУКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Актуальність даної теми полягає у дослідженні такого поняття, як ніжність, адже в сучасному суспільстві, яке постійно розвивається та рухається дуже багато уваги приділяється негативній стороні життя. Буденні негаразди та катастрофи призводять до того, що негатив накопичується і посилюється. В свою чергу це призводить до невротизації населення, погіршення самопочуття, втрати міжособистісних відносин.

А в той же самий час позитивні емоції та переживання відносяться на задній план, хоча саме вони допомагають людині добре себе почувати, радіти життю, отримувати задоволення.

Мета полягає у розкритті поняття «ніжність» і зв'язаних із нею особливостей цієї емоції.

Тож під словом емоція розуміється нагромаджувана і накопичена енергія для зміни у процесі взаємодії. Емоція дозволяє змінювати дистанцію до іншої людини і корегувати інтенсивність контакту з нею.

Існує багато теорій, що до того які емоції є базовими тобто фундаментальними. Базові емоції це елементарні емоції, які більше ні на що не розщеплюються, і самі є складовими інших складних емоцій.

Л.Л. Черняев пропонує таку класифікацію: страх, злість, відраза, сум, сором, вина, ніжність, радість, задоволення, інтерес, здивування, вдячність [7].

Натомість К.Е. Ізард вважає, що до списку базових емоцій відносяться: інтерес – збудження; задоволення – радість; горе – страждання, гнів; відраза – огида; презирство – зневага; страх – жах; сором – сором'язливість; вина – каяття [2].

Б.І. Додонов запропонував класифікацію емоційних процесів, засновану на пов'язаних, на його думку, з цими емоційними процесами потребами людини: альтруїстичні; комунікативні; глоричні; праксичні; пугнічні; романтичні; гностичні; естетичні; гедоністичні; акізітивні емоції [5].

Виходячи з теорії гештальт-терапії з приводу елементарних емоцій (MAD – гнів, злість, агресія, відраза; SAD – смуток, печаль, страждання; GLAD – радість; SCARED – страх; SEXY – задоволення, сексуальність, ніжність) ніжність розглядається як синонім сексуальності [9].

Кожна емоція підтримує свій процес зміни дистанції і активності. Переживаючи емоцію, людина налаштовує себе на певні дії, тому немає

негативних або позитивних емоцій, все емоції є позитивними. Швидше є здатність до переживання емоції. І задоволення, ніжність і радість не переживаються довго, а вина, образа і злість зберігаються роками. При контакті емоції створюють рамки і форму взаємодії організму і середовища і тут важливе розуміння токсичного рівня емоції.

Токсичний рівень емоції – це такий рівень емоційного збудження, при якому ця емоція домінує і гальмує появу інших емоцій, руйнує контакт організму з середовищем, звужує сприйняття до тунельного сприйняття, організовує надмірне зосередження енергії без розрядки, веде до втрати орієнтування і здатності до тестування реальності, підміні реальності на уявлення і фантазії про реальність. При цьому виникає граничне збудження і стан непереносимості даної емоції. Діяльність людини і середовища спрямовані на зниження інтенсивності токсичної емоції.

Токсичний рівень ніжності – це патологічне Его-злиття, тобто залежність від іншої людини, не спроможність проявляти цю емоцію без неї.

Токсичною емоцією може бути будь-яка базова емоція [7].

Для нашого дослідження інтерес представляє така базова емоція, як ніжність.

Ніжність, симпатія – переживання відкритості до контакту і доступності для іншої людини, підсилює і насичує енергією процес контактування, розкриває кордон. Це емоція максимального скорочення дистанції, аж до злиття, але злиття в ніжності – рухливе і дозволяє легко відновлювати автономність. Ніжність зберігає кордон між Я і Ти, і дозволяє утворювати Ми. Ніжність іноді викликає сором.

Енергія ніжності береться з потреби в прихильності і близькості [7].

Що ж стосовно ніжності в сексуальному аспекті то вона є якісною характеристикою здатності висловлювати любов.

Ніжність, близькість і агресивність є трьома основними складовими сексуальних відносин.

Ніжність або, скоріше, здатність давати і брати любов в формі слів, жестів або просто уваги є базовою характеристикою. Зазвичай це перше слово, яке приходить жінці на розум, коли вона говорить про щасливе сексуальне життя: «Цей чоловік такий ніжний ...»; «Я потребую насамперед ніжності ...» [6].

Стосовно поняття ніжності в психоаналізі, то Фрейд виділяв дві течії в розвитку любовного потягу особистості – ніжність і чуттєвість.

Найбільш старіша з цих двох течій – ніжність. Вона бере початок з ранніх років, утворилася на ґрунті інтересів інстинкту самозбереження і направлена на представників рідної сім'ї або на осіб, зайнятих доглядом і вихованням дитини. У віці статевої зрілості до ніжних фіксації приєднується ще «чуттєва» течія, яка виразно усвідомлює свої цілі [4].

Фізіологічне обґрунтування ніжності можна розглянути через вплив гормонів. Таким чином оксітоцин, який називається гормоном

ніжності і знаходиться на другому місці за важливістю і активності після гормону любові(дофамін), провокує в мозку людини бажання відчувати цю емоцію.

Ендорфін який ще називають гормоном спокою і задоволення виробляється при фізичному контакті (яким може бути проявом ніжності або сексуальності) з об'єктом любові, приносить закоханим відчуття захищеності і благополуччя [1].

Почуття ніжності – це вираження спроможності дбати про об'єкт любові. Почуття ніжності завжди виникає в стані близькості.

За даними психологів, жінки частіше на 74%, ніж чоловіки, фантазують про ніжних і сексуальних відносинах з коханою людиною, у чоловіків цей мотив зустрічається лише в 48% відповідей.

Ніжність – це один з критеріїв жіночності. Не тільки діти, а й чоловіки в непростих ситуаціях шукають заспокоєння в жіночій ніжності [3].

Цікавим є і той факт, що на сучасному етапі розвитку суспільства більшість чоловіків цінують перш за все у жінці доброту і ніжність. Саме ці якості роблять красу жінки дійсно привабливою [10].

У сучасному суспільстві значення, сенс і поняття «любов і ніжність» значно відрізняються від того, що вкладалося в нього раніше і це більшою мірою пов'язано з культурно-історичними і соціально-економічними умовами сучасного суспільства, які впливають на свідомість і поведінку людей. Спостерігається розмитість кордонів особистого та суспільного життя, втрачаються сакральні цінності сім'ї та шлюбу.

Що ж стосовно любові, то вона є найскладнішою, таємничішою і парадоксальною реальністю, з якою стикається людина.

Щира любов – це вираз творчості та вона передбачає турботу, ніжність, повагу, відповідальність і знання. Це не афект, в сенсі залежності від іншої особистості, а активна боротьба для розвитку і щастя коханої людини, яка виходить із самої здатності любити, це один із проявів людської свободи [8].

Таким чином ніжність важливе багатогранне поняття, яке у сучасному суспільстві заслуговує уваги. Це позитивна емоція зв'язана з поняттям любові, симпатії, жіночності, сексуальності, що дуже важливо у взаємовідносинах між людьми, яка підсилює і насичує енергією процес контактування, розкриває кордони у стосунках. Ніжність виникає під впливом гормонів і переживань людини та впливає на її самопочуття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Верин В. К., Иванов В. В. Гормоны и их эффекты. Справочник. СПб.: ФАЛИАНТ, 2012. С. 40–42 с.
2. Изард К. Э. Психология эмоций. СПб.: Питер, 2007. 464 с.
3. Ильин Е. П. Психология любви. СПб.: Питер, 2013. 153 с.
4. Кллонтай А. М. Любовь и новая мораль. Философия любви. Ч. 2. М., 1990. С. 3–6 с.

5. Коломинский Я. Л. Человек: психология. М.: Просвещение, 1986. 223 с.
6. Мартель Бриджит «Сексуальность, любовь и Гештальт». СПб.: Речь, 2006. С. 4.
7. Черняев Л. Л. Взгляд гештальт-терапевта на базовые эмоции. Гештальт 2007. Часть 2. Философия и этика в гештальт-подходе. М.: МГИ, 2007.
8. Фромм Э. Искусство любить. М.: Педагогика, 1990. С. 102.
9. Rosenfeld E. An oral history of Gestalt therapy: I. A conversation with Laura Perls. Gestalt Journal, Vol 1(1). 1978. Pp. 8-31.
10. <https://polzavred.ru/ideal-glazami-muzhchin-chego-ne-xvataet-sovremennym-devushkam.html>

УДК 159.9.07

*Васечко Д.О., студентка соціально-психологічного факультету НУЦЗУ;
Ушакова І.М., канд. психол. наук, доцент, доцент кафедри психології
діяльності в особливих умовах НУЦЗУ*

ОСОБЛИВОСТІ ЕМПАТІЇ У СТУДЕНТІВ-СПОРТСМЕНІВ НУЦЗУ

Однією з значущих властивостей, необхідних для успішного здійснення взаємодії, є емпатія. Рівень розвитку емпатії опосередкує ефективність виховної взаємодії тренерів-педагогів, спортсменів, що необхідно враховувати при плануванні навчально-тренувального процесу.

Особливо ця проблема стосується студентів-спортсменів, так як саме в період тренувань продовжують розвиватися емпатійне ставлення до людей у своїй команді та ставлення до команди суперників [2].

Дослідженню феномена емпатії присвячено значну кількість публікацій, але досі цей феномен залишається предметом гострих дискусій з боку філософів, психологів, педагогів, митців. Як психологічне явище емпатія нам відома з часів античності. В наш час емпатію вважають провідною соціальною емоцією і вона визначається як здатність індивіда емоційно відгукуватися на переживання інших людей. Емпатія припускає суб'єктивне сприйняття іншої людини, проникнення у її внутрішній світ, розуміння її переживань, думок і почуттів. Проблема вивчення емпатії як у вітчизняних, так і в зарубіжних дослідженнях розглядається, з одного боку, як один з аспектів людських відносин (Л.І. Божович, Л.П. Виговська та ін.); з іншого – в зв'язку з моральними і естетичними почуттями (Т.П. Гаврилова, К. Роджерс та ін.). Здатність людини емоційно відгукуватися на почуття іншої людини сприяє встановленню взаємовідносин (В.М. Мясіщев) [3].

Емпатія визначає індивідуальну чутливість спортсмена до стресу змагання. Як риса особистості вона характеризує схильність до переживання і співпереживання. Також емпатія складає ядро комунікації. В комунікативній діяльності вона сприяє збалансованості міжособових стосунків, робить поведінку людини соціально обумовленою. Розвинена емпатія – один з найважливіших чинників успіху в такому виді діяльності, як спортивні ігри. Вона також є одним з найважливіших умов гуманізації особових зв'язків людини з навколишнім світом, її гармонійних стосунків з іншими людьми [1].

З точки зору А. Мехрабіана, емпатія – це здатність співпереживати іншій людині, відчувати те, що відчуває інший, переживати ті ж емоційні стани, ідентифікувати себе з ним. Як показали дослідження, емпатія пов'язана із загальним станом здоров'я людини, її соціальною адаптованістю і відображає рівень розвитку навичок взаємодії з людьми.

За допомогою методики «Шкала емоційного відгуку» А. Мехрабіана були отримані наступні результати: високий рівень – 9 % досліджуваних; середній рівень – 36 % ; низький рівень – 40 %; дуже низький рівень – 15 % студентів – спортсменів.

Люди з високими показниками за шкалою емоційного відгуку в порівнянні з тими, у кого низькі показники частіше: виявляють альтруїзм в реальних вчинках, схильні надавати людям діяльну допомогу; більш емоційні, частіше плачуть; реагують зміною шкірної провідності і почастішанням серцебиття на емоційні стимули; як правило, мали батьків, які яскраво проявляли свої емоції і говорили про свої почуття; більш орієнтовані на моральні оцінки ;менш агресивні.

Люди з середнім (нормальним) рівнем розвитку емпатії в міжособистісних стосунках більш схильні судити про інших за вчинками, ніж довіряти своїм особистим враженням. Як правило, вони добре контролюють власні емоційні прояви, але при цьому часто не можуть прогнозувати розвиток відносин між людьми.

Люди з низьким рівнем розвитку емпатії в міжособистісних відносинах відчувають труднощі у встановленні контактів з людьми, некомфортно почувають себе у великій компанії, не розуміють емоційних проявів та вчинків, часто не знаходять взаєморозуміння з оточуючими. Вони набагато продуктивнішими при індивідуальній роботі, ніж при груповій, схильні до раціональних рішень, більше цінують інших за ділові якості і ясний розум, ніж за чуйність.

Таким чином, серед наших досліджуваних доволі велика кількість тих, хто має нижчі за середні показники емоційного відгуку, що може негативно відобразитись на їх діяльності взагалі та спортивних заняттях зокрема.

Отже, емпатія як комунікативна властивість особистості сприяє вирішенню глибоких людських питань і відкриває нові можливості для

більш ефективного впливу на особистість. Оскільки емпатія є одним з регуляторів взаємовідносин між людьми, вона веде до розвитку гуманістичних цінностей особистості спортсменів.

ЛІТЕРАТУРА

1. 1. Горбов Ф. Д. Експериментальна групова психологія. Львів: ЛГУ, 1996. 254 с.

2. Джангаров Т. Т., Румянцева В. И. Лидерство в спорте. М.: Тандем, 2000. 340 с.

2. 3. Юсупов И. М. Психология эмпатии (Теоретические и прикладные аспекты). СПб.: Наука, 1995. 252 с.

УДК 159.9

Василенко С.В., канд. психол. наук, доцент, заступник начальника кафедри морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил) гуманітарного інституту Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського, м. Київ

ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІДГОТОВКИ ТА ЗАСТОСУВАННЯ ВІЙСЬК (СИЛ) ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ З УРАХУВАННЯМ ДОСВІДУ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ

Психологічне забезпечення передбачає формування, підтримання та відновлення у особового складу психічних та психофізіологічних якостей, які забезпечують необхідну психологічну стійкість та готовність військовослужбовців до виконання бойових завдань у будь-яких умовах обстановки [4].

Психологічне забезпечення – це цілеспрямована діяльність органів військового управління, командувачів, командирів (начальників), службових осіб структур морально-психологічного забезпечення з метою формування, підтримання і поновлення в особового складу військ (сил) психологічної готовності до виконання завдань, психологічної стійкості у будь-яких умовах обстановки, профілактики психотравматизації, зниження психогенних втрат та збереження психічного здоров'я військовослужбовців.

Головна мета психологічного забезпечення полягає у повному та своєчасному вивченні відповідності психологічних можливостей особового складу вимогам бою (поставленого завдання), формуванні, корекції та відновленні психологічних якостей окремих військовослужбовців і соціально-психологічних характеристик військових колективів, здійсненні ефективної та раціональної взаємодії командирів (начальників), службових осіб структур морально-психологічного забезпечення з під-

леглими щодо спрямування їх особистісного психологічного потенціалу на успішне виконання бойових завдань.

Відповідно, до основних завдань структур морально-психологічного забезпечення у Збройних Силах України включено аналіз психологічних умов виконання військами (силами) завдань за призначенням, прогнозування можливого їх впливу на морально-психологічний стан та поведінку особового складу, визначення його психічної стійкості та психологічної готовності до виконання отриманих завдань [3].

Основними завданнями психологічного забезпечення підготовки та застосування військ (сил) є:

1. Аналіз впливу психологічних чинників бою (бойових дій) на морально-психологічний стан та поведінку особового складу.

2. Моніторинг та прогноз розвитку соціальних процесів у військах (силах).

3. Виявлення психологічних особливостей майбутніх бойових дій (операцій), їх вимог до емоційно-вольових та психофізіологічних якостей військовослужбовців, злагодженості та згуртованості особового складу військ (сил).

4. Забезпечення та створення соціальних умов для ефективного виконання особовим складом своїх службових обов'язків, налагодження та підтримка взаємодії з органами державної влади та місцевого самоврядування, громадськими (волонтерськими) організаціями з питань практичної реалізації соціальних та правових гарантій військовослужбовців та членів їх сімей.

5. Сприяння в організації та проведенні заходів соціально-психологічної та професійної адаптації і реабілітації військовослужбовців.

6. Соціально-психологічний аналіз управлінських рішень діяльності командирів (начальників) з питань підтримання належного рівня морально-психологічного стану особового складу військ (сил).

7. Аналіз психологічних аспектів тактики можливих дій противника, негативного інформаційно-психологічного впливу тощо.

8. Оцінювання психологічних показників боєздатності підрозділів та військових частин, передусім моніторинг морально-психологічного стану особового складу.

9. Виявлення осіб з нервово-психічною нестійкістю та вжиття психопрофілактичних і психокорекційних заходів.

10. Прогнозування можливих бойових психогенних втрат особового складу.

11. Планування, організація та проведення заходів психологічної підготовки (загальної, спеціальної, цільової) особового складу, підрозділів і військових частин до виконання бойових завдань у конкретних (суспільно-політичних, природно-кліматичних, географічних, ергономічних, екстремальних) умовах обстановки .

12. Навчання особового складу психологічним методам надання само- та взаємодопомоги.

13. Вжиття заходів психологічного відбору особового складу для комплектування, доукомплектування, поповнення підрозділів та військових частин тощо.

Психологічне забезпечення включає соціально-психологічне діагностування, психологічну підготовку (загальну, спеціальну, цільову) та психологічний супровід.

Соціально-психологічне діагностування передбачає психологічний відбір та соціально-психологічне вивчення особового складу, оцінювання морально-психологічного стану особового складу військ (сил) та прогнозування динаміки можливих його змін, виявлення та вимірювання ступеня психотравматизації військовослужбовців тощо.

За досвідом проведення антитерористичної операції, основним змістом соціально-психологічного діагностування є проведення діагностики психічних станів, ступеня психотравматизації, рівня нервово-психічної напруженості особового складу. За результатами діагностики можливо виявити осіб з психосоматичними захворюваннями, тривожно-депресивними станами та ознаками посттравматичних стресових розладів.

Психологічна підготовка особового складу реалізується шляхом формування у військовослужбовців відповідних знань, умінь, навичок, які забезпечують їх психологічну готовність до ініціативних та активних дій і психологічну стійкість до бойових стрес-факторів і негативних психологічних чинників під час виконання завдань за призначенням.

Психологічний супровід передбачає здійснення комплексу організаційних, психологічних, медичних, соціальних, реабілітаційних заходів, спрямованих на подолання особовим складом військ (сил) психотравмуючих факторів бойової (оперативної) обстановки, збереження їх психічного здоров'я і боєздатності.

Найважливішим елементом психологічного супроводу є первинна психологічна допомога особовому складу військ і реабілітація військовослужбовців.

Психологічний супровід розглядається як комплекс психологічних, організаційних, медичних, реабілітаційних заходів, спрямованих на подолання особовим складом військ (сил) психотравмуючих факторів бойової (оперативної) обстановки, збереження їх психічного і фізичного здоров'я і боєздатності, забезпечення соціального захисту і гарантій військовослужбовців і членів їх сімей.

Обов'язкова психологічна реабілітація військовослужбовців, учасників бойових дій та поранених до них осіб, які брали участь в антитерористичній операції чи виконували службово-бойові завдання в екстремальних (бойових) умовах, може здійснюватись у центрах психологічної реабілітації Міністерства оборони України та Міністерства соціа-

льної політики України.

У січні 2016 року начальником Генерального штабу-Головнокомандувачем Збройних Сил України з урахуванням досвіду армій провідних країн світу затверджені «Алгоритм реалізації програми направлення військовослужбовців у складі підрозділів до закладів та установ психологічної реабілітації в період здійснення заходів відновлення боєздатності» [2] та «Алгоритм дій командирів військових частин (підрозділів) в рамках реалізації Державної програми обов'язкової психологічної реабілітації» [1].

Психологічна реабілітація у складі підрозділів відбувається у реабілітаційних центрах протягом п'яти діб. Особовий склад убуває на психологічну реабілітацію у відрядження в складі свого підрозділу, на чолі зі своїм безпосереднім командиром. Після проходження психологічної реабілітації у центрі особовий склад підрозділу відбуває до військової частини, де продовжує виконувати завдання за планом відновлення та бойового злагодження. Командир військової частини після прибуття підрозділу з реабілітаційного центру доповідає вищому командуванню про результати проведених заходів. Медико-психологічна реабілітація військовослужбовців проводиться згідно керівних документів та інструкцій щодо медичного забезпечення у Збройних Силах України [2].

Командири військових частин повинні:

- дотримуватись вимог законодавства України з питань організації та проведення психологічної, медико-психологічної реабілітації військовослужбовців;
- знати сутність та особливості проведення заходів психологічної, медико-психологічної реабілітації особового складу у реабілітаційних центрах та пунктах постійної дислокації під час проведення заходів відновлення боєздатності;
- готувати графіки та організувати проведення заходів психологічної реабілітації особового складу підрозділів військової частини під час відновлення боєздатності;
- через відповідальних посадових осіб уточнити інформацію про наявні реабілітаційні центри, їх можливості по розміщенню особового складу, контролювати виконання графіків та проведення заходів психологічної реабілітації;
- сприяти роботі позаштатних мобільних груп в організації та проведенні заходів психологічної реабілітації військовослужбовців військової частини;
- контролювати проходження кожним військовослужбовцем військової частини (підрозділу), що є учасником бойових дій, обов'язкової психологічної реабілітації [1].

Зауважимо, що якісна організація та проведення заходів психологічного супроводження в районах відновлення боєздатності, базових таборів, медичних закладах, центрах психологічної реабілітації можливі

лише за умови залучення центральних органів виконавчої влади, сприяння органів державної влади і місцевого самоврядування та волонтерських організацій.

Таким чином, психологічне забезпечення постає ключовим елементом системи морально-психологічного забезпечення підготовки та застосування військ (сил) Збройних Сил України, про що переконливо свідчить досвід проведення антитерористичної операції на території окремих районів Донецької та Луганської областей.

Основною метою психологічного забезпечення залишається підтримання психологічної готовності та психологічної стійкості особового складу частин (підрозділів) Збройних Сил України на високому рівні та його здатності до виконання завдань за призначенням.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алгоритм дій командирів військових частин (підрозділів) щодо направлення військовослужбовців в рамках реалізації Державної програми обов'язкової психологічної реабілітації. К.: ГШ ЗС України, 2016.

2. Алгоритм реалізації програми направлення військовослужбовців у складі підрозділів до закладів та установ психологічної реабілітації в період здійснення заходів відновлення боєздатності. К.: ГШ ЗС України, 2016.

3. Наказ Генерального штабу Збройних Сил України від 22.05.2017 № 183 «Про затвердження Положення про структури морально-психологічного забезпечення у Збройних Силах України». К.: ГШ ЗС України, 2017.

4. Стасюк В. В. Психологічне забезпечення діяльності військ (сил). Підручник. К.: НУОУ імені Івана Черняхівського, 2014. 504 с.

УДК 159.(075)

Віденєєв І.О., канд. психол. наук, доцент, доцент кафедри соціальної психології факультету управління та бізнесу Харківської державної академії культури

ПРОБЛЕМА МОТИВАЦІЇ В ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СПІВРОБІТНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Професійна діяльність співробітників правоохоронної системи належить до розряду складних видів діяльності, що пред'являють дуже високі вимоги до працівників правоохоронних органів, так як від прийнятих ними рішень залежать долі багатьох людей.

Поняття мотивації визначається як регулятивний механізм пове-

дінки, що інтегрує внутрішні і зовнішні мотиваційні чинники; як процес виникнення, розвитку, динаміки мотивів особистості. Професійна мотивація виступає одночасно як процес і результат формування професійно значущих мотивів, виникнення яких сприяють усвідомлення співробітником суспільної значимості своєї праці, визначення смислової складової своєї діяльності, реалізація в ній своїх можливостей за допомогою виконання поставлених завдань, а також суспільне визнання діяльності та адекватна система стимулів. Професійна мотивація є системоутворюючим фактором в діяльності співробітника правоохоронних органів, що включає в себе три основних компоненти, що визначають її особливості: потреби, щоб забезпечити задоволення потреби організму в чомусь, що лежить поза ним; мотиви, що забезпечують реалізацію індивідуальних цілей; мотиваційні утворення (інтереси, переконання, ціннісні орієнтації, установки).

Концепція кадрової політики МВС України визначила основні параметри роботи з кадрами, що відповідають вимогам сьогодення. Їх значимість і важливість пояснюються тим, що від рівня професіоналізму та компетентності співробітників правоохоронних органів, їх мотивації, готовності і здатності стояти на сторожі закону у вирішальній мірі залежать зміцнення державності, правопорядку, громадської безпеки та посилення боротьби зі злочинністю.

Мета нашого дослідження – провести емпіричний аналіз деяких аспектів професійного розвитку співробітників правоохоронних органів на сучасному етапі розвитку українського суспільства.

У процесі емпіричного дослідження використовувалися наступні психодіагностичні методики: методика М. Рокіча «Ціннісні орієнтації»; методика Т. Елерса «Мотивація до успіху»; методика Т. Елерса «Мотивація до уникнення невдач». Емпіричне дослідження змінних активності і мотивації проводилося серед співробітників оперативної служби, слідчого відділу, карного розшуку, психологічної служби.

У співробітників старше 26 років рівень ситуативної та особистісної тривожності вище, тобто зрілі співробітники в більшій мірі схильні до станів напруги, занепокоєння, нервозності. Досвідчені співробітники характеризуються більш високим рівнем ситуативної та особистісної тривожності, ніж співробітники зі стажем менше 5 років.

При проведенні дослідження ціннісних орієнтацій співробітників правоохоронних органів були отримані наступні результати. У всіх вибірках найбільш значущою термінальною цінністю є «здоров'я» (68%). Віднесення даної цінності на перше місце обґрунтовано тим, що інтенсивний ритм служби в правоохоронних органах, необхідність підкорятися, підвищена відповідальність, а також необхідність приймати рішення швидко і правильно, загроза здоров'ю, а іноді і життю – все це висуває підвищені вимоги до стану психічного і фізичного здоров'я

співробітників правоохоронних органів. Також значимими є «щасливе сімейне життя», «любов» і «наявність вірних друзів», тобто конкретні життєві цінності.

Молоді співробітники ставлять цінності «розвиток», «широта поглядів» на більш високе місце у власній ієрархії цінностей, ніж зрілі співробітники ($p < 0,01$). Орієнтація на можливість творчої діяльності, а також на вміння настояти на своєму, не відступати перед труднощами більш виражена у співробітників старше 26 років ($p < 0,01$).

Орієнтація на розвиток, роботу над собою, постійне фізичне і духовне вдосконалення, а також на повагу оточуючих, колективу, товаришів по роботі виражена у співробітників, чий стаж не перевищує 5 років, сильніше, ніж у досвідчених співробітників. Співробітники, стаж роботи яких більше 6 років, ставлять цінність «творчість» на більш високі позиції в порівнянні з недосвідченими співробітниками.

Вибір даних цінностей – цілей обґрунтований, тим, що вони є найбільш важливими, значущими в житті людини. Необхідно відзначити, що цінності-цілі, які найбільш відкидаються в усіх вибірках стали такі як «творчість», «краса природи» і «розваги». Це можна пояснити тим, що дані цінності сприймаються досить абстрактно, і на перший погляд не представляють реальної цінності.

Найбільш бажаними інструментальними цінностями в вибірці чоловіків стали «вихованість», «відповідальність (почуття обов'язку)», «освіченість». У вибірці жінок на перші три місця були поставлені такі інструментальні цінності як «відповідальність», «чесність», «освіченість» (цінності професійної самореалізації). Звертають на себе увагу відмінності у виборі таких цінностей як «непримиренність до недоліків» ($p < 0,01$), «широта поглядів» ($p < 0,05$), «чуйність» ($p < 0,05$). Чоловіки поставили дані цінності на більш високі місця на відміну від жінок. Співробітники старше 26 років поставили цінність «воля» на більш низькі місця у власній ієрархії цінностей і на більш високі помістили цінність «широта поглядів», на відміну від молодих співробітників ($p < 0,01$).

Найбільш відкидаються з цінностей – засобів стали такі, як «непримиренність до недоліків», «високі запити», «терпимість» і «ефективність у справах». Такий варіант відкидання можна пояснити сучасною соціальною ситуацією, особливістю соціального статусу співробітників правоохоронних органів. Викликає інтерес той факт, що такі цінності як емпатія, непримиренність до власних недоліків, а також ефективність в професійному плані ставляться співробітниками правоохоронних органів на останні місця в списку ранжируваних цінностей, хоча наявність саме цих якостей є професійно важливим.

Дослідження мотивації до успіху дозволило виявити наступне. Більше половини всіх піддослідних мають високу (35%) і занадто високу (25%) ступінь вираженості даного показника, що для співробітників

правоохоронних органів повинно бути досить характерним, тому що виконання професійних обов'язків в рамках правоохоронної діяльності вимагає досить високої вмотивованості на успіх. Середню ступінь вираженості мотивації до успіху продемонстрували 40% випробовуваних, що може вказувати на недостатню її сформованість, а також, можливо, на необхідність проведення профілактичних заходів. Вкрай низька частка тих, у кого цей показник не виражений (5%) може розглядатися як проблемна група, з якої необхідно проводити спеціальну корекційну роботу по виявленню причин зниження рівня мотивації і знаходження шляхів її активізації.

Молодим співробітникам властивий більш високий рівень мотивації до успіху, ніж співробітникам старше 26 років ($p < 0,01$). Менш досвідчені співробітники характеризуються більш сильною мотивацією до успіху ($p < 0,01$).

Дослідження мотивації до уникнення невдач показало, що для досить великого числа випробовуваних значущим є уникнення невдач, небажання потрапити в халепу, піддатися розчарувань від неуспіху. Так, 13% обстежуваних за всіма вибірками мають дуже високий ступінь вираженості даного показника і 30% – високу. Середню ступінь вираженості мотивації до уникнення невдач демонструють 42% обстежуваних. Чи не значимість даного мотиваційного фактора декларують 15% обстежуваних. Отримані кількісні дані вказують на те, що у співробітників органів внутрішніх справ є певні внутрішні протиріччя, що виражаються в зіткненні рівня домагань або досягнень, з одного боку, зі страхом потерпіти невдачу з іншого, тобто присутній досить явний рівень тривоги.

Проведене нами емпіричне дослідження дозволило виявити кількісні і якісні показники активності і мотивації, що дозволяє краще зрозуміти проблему професійного розвитку особистості співробітника правоохоронних органів.

Можливо вважати, що мотивація, як фактор професійного розвитку є пріоритетним показником оцінки професійного потенціалу кандидатів на службу в ОВС та резерву на висунення в порівнянні з іншими психологічними і соціально-демографічними характеристиками особистості.

УДК 195.95

Вірченко К.Р., рядовий служби цивільного захисту, курсантка соціально-психологічного факультету НУЦЗУ;

Гура С.О., канд. пед. наук, викладач кафедри психології діяльності в особливих умовах НУЦЗУ

ДОСЛІДЖЕННЯ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ У КУРСАНТІВ НУЦЗУ З РІЗНИМ РІВНЕМ ПРОФЕСІЙНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ

Проблема емоційної культури людини залишалася актуальною протягом всієї історії людського суспільства: важливість проблеми розвитку емоційної компетентності – відкритості людини своїм емоційним переживанням, зв'язок її можливостей з гармонічною взаємодією серця і розуму, афекту і інтелекту, незмінно відзначалася як мислителями давнини, так і сучасними філософами та психологами. У сучасному суспільстві проблема компетентності в розумінні й вираженні емоцій стоїть досить гостро: штучно виплеканий в останні десятиліття культ раціонального підходу до життя автоматично привів до сприйняття людини як істоти знеособленої, в певній мірі беземоційної, геть позбавленої індивідуальності.

Актуальність обраної проблеми в значній мірі обумовлена ще й тим, що емоційний інтелект (EQ) як предмет соціально-психологічного дослідження є відносно новим, маловивченим феноменом: наразі існують різні підходи до розуміння суті та структури емоційного інтелекту. Вивченням проблеми займалось чимало вчених – так, особливу увагу цій темі приділяли: М. Зайднер, О.В. Луньова, Д.В. Люсин, Н.В. Коврига, Г. Меттьюс, Е.Л. Носенко, А.С. Петровська, Р.Д. Робертс, Е.А. Сергієнко, Д.Р. Карузо, О.В. Білоконь, І.І. Ветрова, С.П. Дерев'янка, П. Селовой, Дж. Мейер, Д. Гоулман, І.Н. Андреева та ін. Однак єдиної узгодженої теорії не розроблено. Проте, необхідність вивчення емоційного інтелекту диктується запитом практики, що полягають у визначенні особливостей, що впливають на ефективність професійної діяльності і соціально-психологічної адаптації особистості [3; 4].

Виділяється безліч факторів, що прямо або побічно впливають на успішність соціально-психологічної адаптації людини (Зотова, Кряжева, 1979; Зеєр, 2001; Ромм, 2002). На сьогоднішній момент найбільш вивченими є зовнішні фактори, тобто параметри соціальної ситуації, в якій особистість адаптується. Одним з параметрів, що визначає цей процес на рівні міжособистісних відносин можна вважати емоційний інтелект, що забезпечує успішність взаємодії і комунікації. У широкому сенсі, емоційний інтелект є здібністю особистості до ефективного спілкування за рахунок уміння розуміти і управляти своїми і чужими емоціями, вміння сприймати емоції оточуючих людей і можливості впливати на

них, а також вміння рефлексувати свої власні емоційні стани і контролювати їх прояви [1].

У студентському віковому періоді формується самосвідомість, виробляється власна незалежна система еталонів самооцінювання і самостановлення, значною мірою розвиваються здібності проникнення у внутрішній світ, що сприяє усвідомленій чи неусвідомленій побудові моделі поведінки і свідчить про рівень розвитку емоційного інтелекту [6].

Враховуючи професійну специфіку рятувальників (зокрема, особливості умов роботи і наявність досить складного контингенту спілкування), нами висловлено припущення про розбіжності в показниках рівня EQ у курсантів різної професійної спрямованості.

Дослідницька робота проводилася з групою з 40 курсантів, які проходять службу та навчаються в Національному університеті цивільного захисту України. Вибірку при цьому склали курсанти соціально-психологічного факультету та факультету пожежної безпеки.

Для первинного виявлення наявності і ступеня взаємозв'язку рівня емоційного інтелекту з внутрішніми критеріями соціально-психологічної адаптації майбутніх фахівців нами була застосована методика Н. Холла, призначена для виявлення здатності розуміти відносини особистості, що репрезентується в емоціях, і керувати емоційною сферою на основі прийняття рішень. Вибір даної методики обумовлений її «універсальністю»: визначення емоційного інтелекту саме по собі досить розпливчате (різні фахівці включають в це поняття різні аспекти), однак існує цілий ряд характеристик, з якими згодні майже всі, хто займається вивченням цього феномену, і тест Н. Холла на EQ дає оцінку саме даним рисам особистості. Методика побудована на загальнотеоретичних уявленнях про емоційний інтелект як про особистісні характеристики, що дозволяють розпізнавати свої емоції, керувати ними, розпізнавати почуття в кожній конкретній ситуації і т.д. і проводиться у формі анкетування [2; 5].

Аналізуючи отримані в процесі тестування середні показники EQ курсантів СПФ та факультету ПБ (майбутніх психологів та пожежних інспекторів/начальників караулів, відповідно) можна сказати про досить невелику розбіжність цих показників як за парціальним, так і за інтегральним рівнями – загальна картина отриманих результатів показує загальний середній рівень EQ курсантів незалежно від обраної спеціальності. Детальний аналіз анкет (варіативність по шкалам) дозволяє зробити висновки про те, що дещо вищі загальні середні показники майбутніх психологів свідчать про більш виражені в порівнянні з курсантами факультету пожежної безпеки (ПБ) здібності до розуміння власних емоцій і емоцій інших людей: курсантам соціально-психологічного факультету (СПФ) – відповідно до специфіки обраної професії – притаманно оперувати емоціями для вирішення конкретних задач і успішної взаємодії з

навколишнім середовищем (зокрема у сфері спілкування з певною категорією осіб в умовах надзвичайних ситуацій), що призводить до регуляції не тільки власних, але й чужих емоцій.

Максимальної розбіжності досягнуто по показниках шкал емпатії та емоційної обізнаності – ці показники виявилися вищими у курсантів СПФ, що, на нашу думку, зумовлено специфікою їх майбутньої професійної діяльності (робота з людьми в надзвичайних ситуаціях, яка вимагає усвідомлення почуттів, потреб і турбот інших, орієнтацію на надання психологічної допомоги і т.ін.).

Дещо меншими виявилися розбіжності по показниках шкал розпізнавання емоцій інших людей та управління емоціями – ці показники теж вищі у майбутніх психологів; однак зменшення різниці цих показників порівняно двох професійно різноспрямованих груп можна пояснити тим, що аналіз своїх емоцій, їх доцільність та прогнозування емоційних наслідків (а також вміння трансформувати конкретну емоцію у більш доречну для даної ситуації) є необхідною складовою соціально-професійної орієнтованості не тільки психолога, а також і пожежного інспектора або начальника караула в плані професійної організації своєї діяльності, так само як і вміння розпізнавати емоції інших, що обумовлюється специфікою контингенту, з яким доводиться працювати.

Мінімальної розбіжності досягнуто в показниках шкали самомотивації – цей показник виявився вищим саме у курсантів ф-ту ПБ. На нашу думку, така різниця (хоч і незначуща) є проявом емоційної схильності до спрямованості в досягненні цілей, здебільшого колективного характеру, що є більш специфічною для професії інспектора (начальника караула).

Розбіжність в EQ досить несуттєва як для порівняння середніх показників груп, однак існуюча. Враховуючи цей показник, зазначимо, що вищий середній рівень емоційного інтелекту майбутніх психологів свідчить про більш виражені в порівнянні з курсантами факультету пожежної безпеки здібності до розуміння власних емоцій і емоцій інших людей: курсантам СПФ – відповідно до специфіки обраної професії – притаманно оперувати емоціями для вирішення конкретних задач і успішної взаємодії з навколишнім середовищем, що призводить до регуляції не тільки власних, але й чужих емоцій. Втім слід зазначити, що такі емоційні особливості обумовлюються і психологічними властивостями людини, рівнем її особистого розвитку і характеристик (що знайшло відображення у показниках індивідуальних анкет, де показники EQ курсантів різної професійної спрямованості – навіть всередині групи – мають суттєву різницю).

Аналіз наведених вище показників EQ курсантів СПФ та факультету ПБ (майбутніх психологів та пожежних інспекторів/начальників караулів, відповідно) дозволяє зробити наступні висновки:

1) Різниця в показниках EQ між курсантами різних професійно

спрямованих груп незначуща, що, на нашу думку, відображає узагальнену картину професійної орієнтації піддослідних з урахуванням місця навчання та специфіки навчального процесу («спеціальність – рятувальник» як загальна);

2) Більш детальний аналіз анкет (варіативність по шкалам) дозволяє зробити висновки про те, що вищі загальні середні показники майбутніх психологів (зокрема шкали емпатії та розпізнавання емоцій інших людей) свідчать про більш виражені в порівнянні з курсантами факультету пожежної безпеки здібності до розуміння власних емоцій і емоцій інших людей: курсантам соціально-психологічного факультету – відповідно до специфіки обраної професії – притаманно оперувати емоціями для вирішення конкретних задач і успішної взаємодії з навколишнім середовищем (зокрема у сфері спілкування з певною категорією осіб в умовах надзвичайних ситуацій), що призводить до регуляції не тільки власних, але й чужих емоцій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андреева И. Н. Эмоциональный интеллект: исследования феномена. Вопросы психологии. 2006. № 3. С. 78-86.
2. Гаврилова А. В., Селюкова Т. В. Особливості емоційного інтелекту у курсантів військового ВУЗу як елемент психологічної культури майбутнього офіцера. Особистість, суспільство, закон: психологічні проблеми та шляхи їх розв'язання: зб. тез доп. міжнар. наук.-практ. конф. Харків: ХНУВС, 2017. С. 161-163.
3. Гоулман Д. Эмоциональное лидерство: Искусство управления людьми на основе эмоционального интеллекта. М.: Альпина Бизн. Букс, 2005.
4. Зеер Э. Ф. Психология профессий. М.: Академ.проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2003.
5. Селюкова Т. В., Ткаченко В. В. Особливості соціально-комунікативної компетентності та емоційного інтелекту у осіб з різним рівнем тривожності. Проблеми екстремальної та кризової психології. Збірник наукових праць. Вип.18. Харків: НУЦЗУ, 2015. С. 188-196.
6. Чеботар А. І. Емоційний інтелект як основа успішності життєдіяльності людини. Вісник Дніпропетров. ун-ту. Педагогіка і психологія. 1999. Вип.4. С. 129-134.

УДК 159.95

Гаврилова А.В., рядовой службы гражданской защиты, курсантка социально-психологического факультет НУГЗУ;

Селюкова Т.В., ст. преподаватель кафедры психологии деятельности в особых условиях НУГЗУ

ОСОБЕННОСТИ ПРОЯВЛЕНИЯ ФЕНОМЕНА ПЕРФЕКЦИОНИЗМА У РАБОТНИКОВ ГСЧСУ

С течением веков идея стремления к совершенству являлась одним из движущих мотивов и принципов в жизни человека и общества, представления об идеале формировали фундамент мировоззрения и самосознания человека, определяли его место и роль в социуме, историческом процессе, в природе и мироздании в целом, определяли направления его развития.

Понятие «перфекционизм» психологами рассматривается с различных позиций. Одним из первых это понятие начал использовать американский психолог М. Холендер [9]. По его мнению, перфекционизмом является стремление к совершенству и тенденция устанавливать высокие личные стандарты; повседневная практика предъявления к себе требований более высокого качества выполнения деятельности, чем того требуют обстоятельства. В работах Д. Бернса перфекционизм рассматривается как особая «сеть когниций», которая включает ожидания, интерпретации событий, оценки себя и других [4]. Британский психолог Р. Фрост в структуру перфекционизма включил следующие параметры: личные стандарты, озабоченность ошибками, сомнения в собственных действиях, родительские ожидания, родительская критика и организованность [5]. Канадские исследователи П. Хьюитт и Г. Флетт ввели в структуру перфекционизма четыре параметра: «Я» – адресованный перфекционизм; перфекционизм, адресованный другим людям; перфекционизм, адресованный миру в целом; социально предписываемый перфекционизм [7]. Американский ученый Р. Слэйни выделил несколько основных параметров перфекционизма: высокие стандарты, склонность к порядку, тревогу, прокрастинацию – склонность откладывать начало деятельности на потом [9].

В отечественной психологии Н.Г. Гаранян и А.Б. Холмогорова к перфекционизму относят следующие параметры: завышенные, по сравнению с индивидуальными возможностями, стандарты деятельности и притязания; чрезмерные требования к другим и завышенные ожидания от них; постоянное сравнение себя с другими людьми при ориентации на самых успешных индивидов; дихотомическая оценка результата дея-

тельности и ее планирование по принципу «все или ничего»; селектирование информации о собственных неудачах и ошибках [1].

Д. Хамачек впервые выделил два типа перфекционизма: здоровый и патологический (деструктивный). Здоровый перфекционизм, не выходит за рамки нормы – человек устанавливает себе высокие личные стандарты, ставит непростые цели и, что немаловажно, получает удовольствие от процесса их достижения. При невротическом перфекционизме испытываемое человеком желание стать лучше, совершеннее, безупречнее становится навязчивой идеей, а устанавливаемые им цели не соответствуют его же потенциалу [6].

Российские авторы В.А. Ясная и С.Н. Ениколопов считают, что нормальным перфекционистом является тот, кто устанавливает для себя жесткие стандарты, но при этом не педантичен и отличается гибкостью, может приспосабливать свои стандарты к существующей ситуации [3].

Несмотря на наличие значительного количества работ по феномену перфекционизма, в психологической науке еще недостаточно научных исследований, направленных на исследование перфекционизма работника ДСНС. То есть, проблема исследования особенностей проявления перфекционизма работников ДСНС и поиска путей формирования конструктивного перфекционизма является актуальной и по сей день.

Профессиональную деятельность работника ГСЧС Украины относят к деятельности в особых условиях, которую можно охарактеризовать как специфический вид деятельности личности, которая осуществляется в осложненных, отличающихся от обычных, условиях. Эти условия могут носить различный характер, однако работа в них характеризуется некоторыми общими закономерностями. Специфика служебной деятельности работников ГСЧС Украины содержит в себе постоянный повышенный фактор риска и стресса, напряженное выполнение задач в условиях дефицита времени и недостаточности информации, а также большую ответственность за принимаемые решения в той или иной ситуации и за выполнение своей работы в целом. Все вышеперечисленное приводит к развитию различных профессиональных деформаций, среди которых находится аутодеструктивное поведение, в числе которого является и перфекционизм [2].

Цель нашего исследования заключалась в изучении особенностей проявления перфекционизма у работников ГСЧС.

В исследовании принимали участие 60 сотрудников ГСЧС Украины в возрасте от 18 до 27 лет, среди которых 30 человек – курсанты Национального университета гражданской защиты Украины (НУГЗУ), а 30 человек – представители постоянного состава ГСЧС, которые проработали менее 5 лет в структуре. То есть было сформировано две исследовательские группы: группа №1 – курсанты НУГЗУ (30 респондентов) и группа №2 – представители постоянного состава ГСЧС Украины (30 респондентов).

Исследуемым была предложена методика «Экспресс-диагностика перфекционизма» (за Н.П. Фетискиным) для выявления уровня развития данного феномена у представителей обеих групп; а также методика – «Многомерная шкала перфекционизма» (П. Гевитт и Г. Флетт, в адаптации И. Грачевой), которая содержит три шкалы: субъектно-ориентированный перфекционизм (ориентирован на себя), объектно-ориентированный перфекционизм (ориентирован на других), социально предписанный перфекционизм (необходимость соответствовать завышенным с точки зрения субъекта социальным нормам, чтобы получить одобрение и принятие).

Методика «Экспресс-диагностика перфекционизма» позволяет сделать вывод, что респонденты группы №1 (курсанты НУГЗУ) характеризуется низким уровнем развития перфекционизма, а участники группы №2 (представители постоянного состава ГСЧС Украины) – средним уровнем развития перфекционизма. То есть респонденты группы №2 – сотрудники ГСЧС Украины, которые проработали до 5 лет на службе, имеют средний уровень развития перфекционизма, что может быть связано с тем, что они заняли определенное место в коллективе и той части, где работают, также на них возлагаются установленные функциональные обязанности, а соответственно и определенная ответственность за свою деятельность.

Необходимо сказать, что исследователи связывают конструктивные проявления перфекционизма с совестью, выносливостью, губристической мотивацией, экстраверсией, удовлетворенностью жизнью, высоким уровнем нравственного развития, организованностью, но, следует заметить, что чрезмерно выраженное, неадекватное реальной ситуации стремление к идеалу может нарушать межличностные связи и вызвать трудности в процессе социально-психологической адаптации. То есть, средний уровень развития перфекционизма у представителей группы №2 не есть деструктивным.

Анализируя результаты по методике «Многомерная шкала перфекционизма» необходимо сказать, что респонденты группы №2 (представители постоянного состава ГСЧС Украины) в большинстве ($p \leq 0,01$). более требовательны к себе, чем к другим, имеют преимущество собственных ориентиров совершенства над необходимостью соответствовать социальным предписаниям и в меньшей степени требовательны к обстоятельствам. То есть, следует сказать, что более чем половина респондентов группы №2 попала в группу со средним уровнем субъектно-ориентированного перфекционизма, что свидетельствует об ответственности молодого работника ГСЧС Украины в отношении к своим обязанностям, тенденции выполнять свою работу максимально хорошо и стремлении сделать ее еще лучше, склонности ориентироваться на самых успешных коллег и сравнивать свои достижения только с самыми высокими достижениями.

У респондентів групи №1 (курсанти НУГЗУ) спостерігається тенденція виникнення перфекціонізму більше під впливом соціокультурних норм, ніж внутрішньої особистісної потреби в удосконаленні. Т.е. досліджувані даної групи більше вимогливі до оточуючих і більше прагнуть відповідати соціальним і культурним нормам, ніж удосконаливатися і сприяти особистісному зростанню.

Опираючись на отримані показники, можемо зазначити, що більше третини досліджуваних групи №1 схильні до надкритичності і надвимогливості, ворожості і агресивності, демонструють акцент на помилках інших, що робить неможливим безумовне сприйняття особистості колеги, порушує принципи конструктивного спілкування як по вертикальній, так і по горизонтальній шкалах. Зазначені вище характеристики призводять до зниження ефективності працездатності, здатні викликати негативні переживання і створювати ворожу атмосферу, стан невпевненості в собі і тому подібне.

В той же час, у більшості респондентів 2-ї групи відзначається прагнення особистості до неадекватного удосконалення, що вимагає значущих і не завжди обґрунтованих витрат психоенергетичного потенціалу, а характерні для суб'єктивно-орієнтованого перфекціонізму самоконтроль і самокритичність при надмірному вираженні можуть переходити в схильності до сильного самоізолювання і самообвинення, що робить неможливим прийняття власних недоліків і помилок. Також, більша частина досліджуваних працівників ГСЧС України переживають неможливість відповідати власним вимогам, що може викликати почуття неадекватності, некомпетентності, соціальної несостатності. Такі характеристики стосуються вже до деструктивного перфекціонізму, що підвищує рівень тривоги і робить спілкування як на виробництві, так і в побуті напруженим і не завжди конструктивним.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гаранян Н. Г., Холмогорова А. Б., Юдеева Т. Ю. Перфекціонізм, депресія і тривога. Московський психотерапевтичний журнал. 2001. № 4. С. 18-48.

2. Селюкова Т. В., Гаврилова А. В. Особливості саморегуляції у курсантів НУЦЗУ з різним рівнем перфекціонізму. Сучасна педагогіка та психологія: перспективні та пріоритетні напрями наукових досліджень: Матеріали міжнародної наук.-практ. конференції. К.: ГО «Київська наукова організація педагогіки та психології», 2017. С.135-138.

3. Ясная В. А., Енікополов С. Н. Апробація шкал вимірювання перфекціонізму на російській вибірці. Психологічна діагностика, 2009. № 1. С. 101-120.

4. Burns D. D. The perfectionist's script for self-defeat. *Psychology Today*, 1980. November. P. 34-52.
5. Frost R. O. et al. A comparison of two measures of perfectionism. *Personality and Individual Differences*, 1993. V. 14. P. 119-126.
6. Hamachek D. E. Psychodynamics of normal and neurotic perfectionism. *Psychology*, 1978. V. 15. P. 27-33.
7. Hewitt P. L., Flett G. L. The Multidimensional Perfectionism Scale: Development and validation. *Canad. Psychol*, 1989. V. 30. P. 103-109.
8. Hollender M. Perfectionism. *Compr Psychiatry*, 1965. V. 6. P. 94-103.
9. Slaney R. B. et al. The Almost Perfect Scale–Revised. *Measurement and Evaluation in Counseling and Development*, 2001. V. 34, № 3. P. 130-145.

УДК 159.98; 343.9

Гарькавець С.О., д. психол. наук, професор, професор кафедри психології та соціології, Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля

ПРОБЛЕМА ДЕЦИДИВНОЇ ВІКТИМНОСТІ ФАХІВЦІВ ЕКСТРЕМАЛЬНИХ ВИДІВ ДІЯЛЬНОСТІ

Для ефективного виконання посадових обов'язків, психологічна характеристика фахівця екстремального виду діяльності повинна бути конгруентною тим умовам, у яких така діяльність здійснюється. Тобто, індивідуально-типологічні характеристики особистості завжди виявляються релевантними стосовно умов діяльності, якщо мова йде про продуктивність її здійснення у певних соціальних координатах існування.

Проте, діяльність людини в екстремальних умовах завжди має підвищену вразливість щодо реалізації нею особистісної віктимогенності. Як відомо, віктимність або віктимогенна уразливість особистості виступає соціально-психологічною ознакою того, наскільки індивід володіє фізичними, психічними, соціальними рисами та ознаками, які значно впливають на перетворення його в жертву злочину або потерпілого внаслідок нещасного випадку, техногенного або природного катаклізму (С. Гарькавець, 2006). При цьому, як відомо, віктимність індивіда має дві основні форми інсталяції – евентуальну (від лат. *eventus* – випадок) або віктимність в потенції та децидивну (від лат. *decido* – рішення) або віктимність в дії (В. Туляков, 1997).

Відносно екстремальних видів діяльності артикульованою виявляється саме децидивна віктимність, оскільки людина власноруч приймає рішення стосовно того, займатися їй екстремальною діяльністю чи ні.

Саме децидивна віктимність охоплює стадію як підготовки та прийняття віктимогенного рішення, так і власно віктимну активність індивіда, що включає доцільні та причино зумовлені відхилення, що виступають каталізаторами його віктимогенної уразливості. З огляду на зазначене, постає проблема про мінімізацію проявів децидивної віктимності при здійсненні фахівцем посадових обов'язків в екстремальних умовах.

До психологічних характеристик особистості, які визначені як вікtimoутворюючі, що детермінують її підвищену віктимогенну уразливість дослідники (В. Квашис, 2000, Д. Рівман, 2002, Р. Фіцджеральд, 2001 та ін.) відносять:

- психічні патології;
- дефекти пізнавальних психічних процесів (пам'яті, сприйняття, мислення);
- емоційна неврівноваженість;
- низька антиципація (можливість передбачати кінцевий результат і наслідки власної поведінки або дій);
- знижена рефлексія та самоконтроль;
- схильність до невиправданого ризику та його крайньої форми – авантюризму;
- підвищена конформність (нездатність протистояти психологічному тиску з боку оточення);
- акцентуації характеру за істероїдним, демонстративним і збудженим типами;
- розгальмування органічних потреб.

Проте, як ми вважаємо, одним із головних психологічних чинників, який спроможний акцентовано генерувати підвищену віктимогенну уразливість фахівців екстремальних видів діяльності є гостра негативна емоція – страх, який кожного разу виникає тоді, коли виникає загроза біологічному або соціальному існуванню індивіда, що спрямований на джерело дійсної або уявної небезпеки (М. Єнікєєв, 2008). Страх притаманний нашому буттю, є його неминучою приналежністю, виступає умовою придбання досвіду соціальної взаємодії. Він має різну амплітуду інтенсивності (побоювання, боязнь, переляк, жах), а за умов того, що страх є відтворенням колективного або особистого досвіду, за допомогою механізмів соціалізації, соціально-психологічного зараження, сугестії, наслідування та конформізму виникає всякий раз, коли людина потрапляємо у важку та небезпечну соціальну ситуацію. Страх може бути вираженим як у формі специфічного остраху визначених ситуацій, так й у формі генералізованого та розпливчастого стану, зумовленого впливом колективного досвіду віктимізації, колективної поведінки, впливу засобів масової інформації тощо. Коли страх досягає сили афекту, він спроможний нав'язати біологічні форми поведінки, такі як ступор, втечу або підвищену агресивність. При цьому страх індивіда прямо

пов'язаний з його особистісними установками, самопочуттям, системою цінностей та досвідом соціальної взаємодії.

Як відомо Ф. Ріман (Ріман, 1999) визначає такі форми страху:

– страх перед самовідданістю, переживаємий як утрата «Я» та залежність;

– страх перед самостановленням (стагнація «Я»), пережитий як беззахисність та ізоляція;

– страх перед змінами, пережитий як мінливість і невпевненість;

– страх перед необхідністю, пережитий як кінцевість та неволя.

Відносно фахівців екстремальних видів діяльності, як на нашу думку, артикульованими є такі форми страху, як страх перед утратою власного «Я» та страх перед змінами, переживаємий як мінливість і невпевненість.

Разом із цим ми погоджуємося з В. Туляковим, який стверджує, що люди зазвичай, досить легко переборюють ті або інші страхи, за виключенням ситуацій кумуляції визначених страхів із дитинства, що підпитуються особистим досвідом віктимізації, можливим зараженням від оточуючих (батьків, близьких, знайомих, сусідів тощо), некритичним сприйняттям жахливих повідомлень засобів масової інформації. У таких випадках природною реакцією індивіда на страх перед будь-яким об'єктом може бути паніка, невроз або реактивний стан психіки.

Проте, відносно фахівців екстремальних видів діяльності проблема подолання страху є достатньо артикульованою, оскільки для цього існують як об'єктивні, так й суб'єктивні підстави. Проблема виживання людини та й всього людства, останнім часом, гостро повстала у сучасному світі, з усією своєю жорстокою очевидністю. Ніхто з нас сьогодні не може бути досить упевненим у тім, що він або його рідні та близькі не стануть жертвами різних соціально-деструктивних проявів, які продукує сучасний світ. Тобто, об'єктивні підстави реалізувати власну віктимність мають всеосяжний вимір, який обґрунтовується умовами існування як окремих людей, так й людства у цілому (В. Третьяченко, С. Гарькавець, 2005).

Суб'єктивні підстави інсталюються на рівні індивідуально-типологічних, соціально-психологічних ознак, які сприяють перетворенню індивіда на жертву за певних ситуаційних умов, у яких такі ознаки набувають змогу себе проявити. Тобто, при виконанні функціональних обов'язків в небезпечних для життя та здоров'я ситуаціях фахівці екстремальних видів діяльності іноді проявляють безпечність, пасивність або навпаки гіперактивність та агресивність, непрофесіоналізм, що є наслідком наявного страху. Власно така поведінка є віктимною, оскільки підвищений ризик отримати травму, каліцтво або навіть загинути стають наслідками її активації.

Отже, подолання страху стає основним завданням на шляху мінімізації проявів віктимності у фахівців екстремальних видів діяльності. З

цією метою необхідно навчитися технікам самовладання у складно визначеному або невизначеному просторі життєдіяльності, керування власними емоціями (розвиток емоційного інтелекту) та підпорядкування себе вольовим самонаказам, інсталяція самодисципліни.

Таким чином, проблема мінімізації проявів децидивної віктимності у фахівців екстремальних видів діяльності є складним завданням для сучасної екстремальної та кризової психології, вирішення якого, перш за все, як ми вважаємо, пов'язано з вивченням емоційної сфери особистості, що вибирає такий вид діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гарькавець С. О. Віктимологія. Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2006. 116 с.
2. Квашиш В. Е. Основи віктимології. М.: АСТ, 1999.
3. Ривман Д. В. Криминальная віктимологія. СПб.: Питер, 2002. 304 с.
4. Третьяченко В. В., Гарькавець С. А. Психологические особенности віктимных аспектов жизнедеятельности человека. Безпека. Здоров'я. Реабілітація//Матеріали III Міжнарод. наук.-метод. конф. Вип. III. Луганськ: Знання, 2005. С. 242–246.
5. Туляков В. Віктимность и ее выражение. Юридична освіта і правова держава: Зб. наук. праць. Одеса, 1997. С. 224–232.

УДК 159

Герасименко А.І., курсант факультету №1 Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба

ПРОГРАМА ПСИХОЛОГІЧНОЇ КОРЕКЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ – УЧАСНИКІВ АТО

Згідно Указу Президента № 405/2014 від 13.04.2014 року було введено в дію Рішення Ради національної безпеки і оборони про початок проведення антитерористичної операції (АТО). За цей період Україна провела 6 хвиль мобілізації, за результатами яких у ряди Збройних Сил було призвано 210 тисяч військовослужбовців [1].

У військовослужбовців, що приймають участь у бойових діях з'являється бойовий стрес – це переживання, які виникають при опосередкованому, чи безпосередньому впливі стрес-факторів бойової діяльності та проявляється у вигляді емоційних, інтелектуальних, фізичних та поведінкових реакцій [1]. На даний час в Україні не має чітко визначеної програми психологічної корекції, яка б змогла охопити усі прояви бойового стресу.

Запропонована програма розроблена на основі теоретичних (аналіз літературних джерел) та емпіричних досліджень у яких приймали участь військовослужбовці – учасники антитерористичної операції (АТО).

Актуальність застосування даної програми полягає у тому, що при несвоєчасному наданні психологічної допомоги військовослужбовцям у яких спостерігаються ознаки бойового стресу, може призвести у подальшому до виникнення більш серйозних психологічних наслідків участі у бойових діях, таких як посттравматичний стресовий розлад.

Організація та проведення психокорекційної програми. Проведення планується на протязі двох днів. Це обумовлено, в першу чергу, тим, що у перший день під час занять будуть розкриті минулі тяжкі переживання, що пов'язані з війною, які пропрацювати за один день дуже важко. Якщо ці переживання залишити на поверхні, то ми отримаємо повторну травматизацію військовослужбовців.

Програма включає чотири заняття, перший день – два заняття, другий - два.

Заняття №1. Воно має вигляд доповіді учасників АТО про особливості проходження служби у зоні бойових дій для, наприклад, молодого поповнення військовослужбовців, які поки що не приймали участь у бойових діях. Метою цього заняття є: по-перше, поступове занурення у травматичний досвід для подальшої психокорекційної роботи; по-друге, ми одразу даємо можливість учаснику бойових дій відчувати себе потрібним, тобто, що його бойовий досвід є чимось цінним та необхідним іншим.

Заняття №2. Проводиться маскотерапія. Метою цього заняття є показати військовослужбовцям реальний вплив на них бойових дій, оскільки у більшості з них відсутнє його усвідомлення. У нашому випадку буде запропоновано військовослужбовцям намалювати маски «Я до АТО» та «Я після АТО». Це наглядно дасть можливість побачити вплив бойового стресу на особистість військовослужбовця.

Заняття №3. Проведення методики «Корабель». Ця методика спрямована на роботу з системою особистісних цінностей, а саме - з цінністю власного життя, переживанням горя, гніву та «провиною вижившого». Тобто опрацювання основних реакцій бойового стресу.

Заняття №4. Проведення психокорекційної роботи з видалення окремих елементів травматичного досвіду та заповнення ресурсними позитивними переживаннями за допомогою методів арт-терапії.

У кінці програми необхідно зробити групове обговорення, для отримання зворотного зв'язку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кравченко К. О. Соціально-психологічні детермінанти виникнення бойового стресу у військовослужбовців – учасників антитерористичної операції: автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук.

УДК 159.9:159.94

Гонтаренко Л.О., канд. психол. наук, доцент, доцент кафедри соціальних і гуманітарних дисциплін, Національний університет цивільного захисту України;

Парфьонов Г. А. сержант, курсант факультета пожежної безпеки Національного університету цивільного захисту України

СПІВПРАЦЯ СЛУЖБ З ЛІКВІДАЦІЇ НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ ЗІ ЗМІ

Екстремальний «public relations» (PR) – явище досить рідке, і більшість населення з такими ситуаціями взагалі ніколи не зустрінеться, але якщо ви працюєте в потенційно небезпечній галузі, вам необхідно мати план заходів у разі такого випадку [2, с. 17]. Оскільки PR спрямований переважно на різні групи індивідів, то в його побудові важливо враховувати психологічні та соціальні аспекти. Особливу увагу необхідно приділити психологічній підготовці не тільки працівників з суспільних зв'язків ДСНС, а й представників Засобів масової інформації (ЗМІ), що висвітлюють надзвичайні ситуації (НС) та їх наслідки. Відомі негативні наслідки тлумачення подій: введення в кризовий стан, неприйняття смерті близьких (Дніпро та Одеса) та ін.

ЗМІ є ключовою аудиторією громадськості під час НС, тому схильні шукати і транслювати сенсації, конфлікти, неоднозначні оцінки, чутки і т.і. – це частина їх роботи. Для них важливо, хто перший оприлюднить сенсаційний факт, тому може транслюватися неперевірена інформація, що швидко охоплює широкі кола громадськості. Представники ЗМІ починають першими «брати в облогу» надзвичайну ситуацію звертаючись за коментарями в різні організації [3, с. 73].

Найуспішніші кризові комунікатори – ті, хто надає ЗМІ оперативну, відверту і повну інформацію. Якщо організація мовчить, багатьом здається, що вона вже прийняла рішення.

Головна мета інформаційних служб місцевих органів влади – розвивати суспільну самосвідомість і пробуджувати у населення активний інтерес до проблем місцевого самоврядування [1, с. 95]. Основне завдання для населення не тільки нейтралізація негативних проявів, а залучення до активної участі та допомоги службам з ліквідації. Учасники та свідки подій, знаходячись під емоційним впливом, доволі критично споглядають, іноді негативно висловлюються та агресивно реагують на роботу з ліквідації та запобіганню розвитку надзвичайної ситуації. Пропонується об'єднуватися і допомагати спецслужбам під їх безпосереднім керівництвом для ліквідації наслідків НС.

PR-технології на сучасному етапі можуть зробити кризу не тільки загрозою, але й шансом покращення репутації: організація – це структу-

ра, яка думає і піклується про людей та їх безпеку, а не механізм для управління й послуг.

Після НС неминуче виникає інформаційний потік, що формується цілою низкою суб'єктів, серед яких, постраждалі, очевидці, офіційні структури. При роботі відділів ДСНС по зв'язкам з громадськістю необхідно:

- починати обговорення, із захисту інтересів постраждалих;
- зустрітися з постраждалими, якомога раніше, якщо переговори підуть одночасно з розглядом заяви в державні інстанції, постраждалі вважатимуть їх нечесними;
- на перших зустрічах розповісти в загальних рисах про пропозиції і дати чітке уявлення про можливості служби в даній НС;
- провести обговорення на високому практичному рівні, запросивши консультантів з виниклих проблем, що користуються авторитетом у народу;
- провідним керівникам пройти навчальний курс по взаємодії з журналістами.
- не дотримуватися на переговорах якоїсь певної точки зору, а бути готовим до поступок і компромісів;

Антикризова PR-програма при виникненні НС повинна містити чіткий план того, що повинні робити співробітники PR-служби, щоб сприяти її вірному інформаційному сприйняттю суспільством:

- доведення до населення через засоби масової інформації про роботи з ліквідації, а також рекомендації про порядок дій з ліквідації НС;
- поширення офіційних заяв з питань захисту населення про НС та наслідки;
- організація виступів офіційних представників служб та фахівців;
- участь експертів від спецслужб у підготовці телевізійних і радіо-програм, публікацій інформації з питань безпеки населення;

Напрямки діяльність відділу по зв'язках зі ЗМІ служби ДСНС під час надзвичайної ситуації:

- виступити з офіційною заявою для ЗМІ та громадськості;
- проінформувати спільноту про НС, її причини, можливі наслідки, а також про кроки з подолання кризи;
- налагодити роботу «штабу» з підготовки та розповсюдження прес-релізів, моніторинг та ін.;
- вживати все можливе для локалізації і ліквідації інформаційної кризи;
- поставити завдання перед особами, що відповідають за поширення інформації;
- виступити зі зверненням, в якому будуть поради, інструктажі, зобов'язання;

Сучасний стан розвитку екстремальної та кризової психології

- демонструвати соціально-відповідальні дії керівництва перед населенням;
- показувати що ситуація знаходиться під контролем на всіх стадіях роботи;
- стримувати інформаційне нагнітання негативних наслідків НС;
- регулярно спілкуватися зі ЗМІ, надаючи оновлені та не викривлені факти, інформуючи їх про свою позицію в поточній ситуації;
- здійснити збір і аналіз найбільш значущих матеріалів преси, телебачення і радіомовлення;
- профілактична робота по інформаційному попередженню негативних наслідків НС;
- залучити громадських діячів, які виступили б з підтримкою служби ДСНС;
- говорити не про помилки, а що зроблено і робиться (сучасний стан);
- позиціонувати службу ДСНС «вже після кризи», щоб відновити довіру.

Ключовий комунікаційний принцип при розв'язанні кризи — інформативність та роз'яснення роботи щодо її подолання.

Сучасна розробка узгодженої політики співробітництва служб та органів влади з суспільством та ЗМІ можлива лише на основі системного аналізу потенційних НС, виявлення вразливих місць і ресурсів у взаємодії та спілкуванні. Це допоможе впоратися не тільки з негативними інформаційними наслідками, бездіяльністю або протидією населення стосовно служб, але й допоможе у боротьби з НС в цілому та з їх наслідками.

Для комерційних підприємств розроблена та застосовується модель соціального партнерства. Вона спрямована на вивчення, аналіз, осмислення суспільної думки та соціального середовища в цілому, це потребує доопрацювання та введення в роботу служб з ліквідації надалі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антикризисное управление. Под ред. Э. М. Короткова. М.: Инфра-М, 2001. 95 с.
2. Блэн С. Паблик Рилейшнз. М.: Сирин, 2002. 202 с.
3. Пашенцев Е. Н. Зв'язки з громадськістю М.: Справа, 2000. 128 с.

УДК 159.96

Гульбс О.А., д. психол. наук, професор кафедри психології Уманський державний педагогічний університет ім. Павла Тичини

ОСОБЛИВОСТІ МОДЕЛЮВАННЯ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ЕКСТРЕМАЛЬНИХ ПРОФЕСІЙ.

Дослідження психічного здоров'я майбутніх фахівців екстремальних професій є актуальною проблемою сучасної психологічної науки. Ефективність професійної діяльності майбутнього фахівця, реалізація ним усіх професійних функцій залежать не тільки від професійної кваліфікації, а й від психічного здоров'я. Саме психічне здоров'я є одним з основних показників «якості професійного життя», а також важливою умовою ефективності трудової діяльності, яка включає в себе не тільки високу продуктивність і якість праці, але й їх співвідношення із затраченими зусиллями працівника [1].

В умовах праці здоров'я стає суб'єктивною самоцінністю для працюючої людини і є економічним механізмом підвищення результативності та якості праці. Стрес, який переживає людина під час екстремальних умов складає серйозну загрозу психічному здоров'ю особистості в цілому. Психологія здоров'я особливу увагу приділяє визначенню “ціни”, яку платить людина в ситуаціях завищених вимог та психічних навантажень.

У розробку питання психічного здоров'я значний внесок зробили психологи: А.В. Петровський, С.Ю. Головін, О.С. Васильєва, Ф.Р. Філатов та інші.

За А.В. Петровським, психічне здоров'я – це стан душевного благополуччя, який характеризується відсутністю хворобливих психічних явищ і забезпечує адекватну поведінку особистості [2].

С.Ю. Головін тлумачить психічне здоров'я, як стан душевного спокою, що характеризується відсутністю хворобливих проявів і забезпечує адекватну до умов навколишньої дійсності регуляцію поведінки та діяльності. Зміст поняття не вичерпується медичним та психологічним критерієм, у ньому завжди відображені суспільні та групові норми й цінності, що регламентують духовне життя людини [4].

Основні критерії психічного здоров'я – це: відповідність суб'єктивних образів об'єктам дійсності, які зумовлюють ці образи, а також відповідність характеру суб'єктивних реакцій на зовнішні подразники, життєві події; адекватний віку рівень зрілості особистісних сфер: емоційно-вольової і пізнавальної; адаптивність у мікросоціальних відносинах; здатність самоуправління поведінкою, розумного планування життєвих цілей і відповідна активність в їх досягненні.

На думку Є.М. Потапчука, великі темпи індустріалізації та глобалізації певних соціальних умов життя, діяльності та навчання особисто-

сті можуть призвести до порушення не тільки середовища, а й здоров'я людей. Особливого значення для майбутніх фахівців набуває проблема особистісного ставлення до різних соціальних проявів, прогнозування свого майбутнього залежно від тих або інших особливостей засвоєння соціально-суспільного досвіду [3].

Виходячи з досліджень Є.М. Потапчука нами була розроблена схема-модель соціально-психологічної системи збереження психічного здоров'я викладачів та майбутніх фахівців екстремальних професій (Рис. 1.).

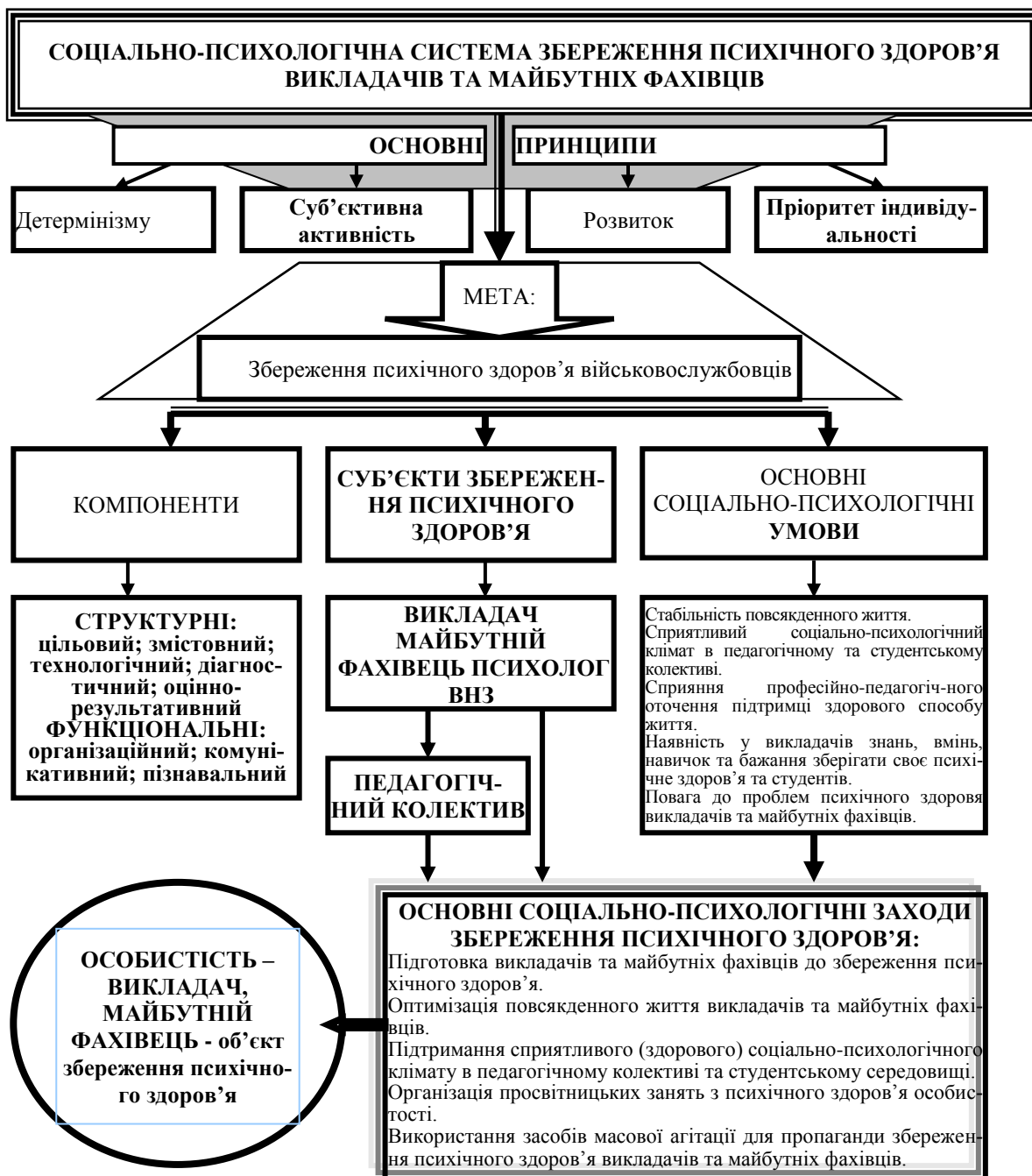


Рис. 1. Схема-модель соціально-психологічної системи збереження психічного здоров'я викладачів та майбутніх фахівців

Ця модель відображає наукові основи організації дослідження проблеми збереження психічного здоров'я викладачів та майбутніх фахівців екстремальних професій в педагогічному та студентському середовищі, розглядаються основні соціально-психологічні фактори впливу на психічне здоров'я: підготовка викладачів та майбутніх фахівців до збереження психічного здоров'я; підтримання сприятливого (здорового) соціально-психологічного клімату в педагогічному колективі та студентському середовищі; організація просвітницьких занять з проблем психічного здоров'я особистості; використання засобів масової агітації для пропаганди збереження психічного здоров'я.

У моделі враховані основні науково-теоретичні підходи до розуміння компонентів та соціально-психологічних умов збереження та впливу на психічне здоров'я викладачів та майбутніх фахівців.

Аналіз ряду досліджень дозволяють визначити основні напрямки оптимізації процесу збереження психічного здоров'я викладачів та майбутніх фахівців, компоненти (структурні; функціональні); соціально-психологічні умови: сприятливий соціально-психологічний клімат в педагогічному та студентському колективі; сприяння професійно-педагогічного оточення підтримці здорового способу життя [5].

Таким чином проблема збереження психічного здоров'я є постійно актуальною для майбутніх представників ризикованих професій, що включає в себе можливість адаптації до екстремальних умов роботи, стресостійкись, вміння приймати рішення в умовах обмеження часу. Перманентна присутність загрози для життя, що обумовлена підвищеним фактором ризику загинути в результаті нещасного випадку, аварії, катастрофи, може викликати різні психічні реакції - від станів тривожності до розвитку неврозів і психозів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Васильєва О. С., Филатов Ф. Р. Психология и здоровье человека. М.: Академия, 2001. 342 с.
2. Петровский А. В. Вопросы истории и теории психологии. М., 1984. 272 с.
3. Потапчук Є. М. Теорія та практика збереження психічного здоров'я військовослужбовців. Монографія. Хмельницький: Видавництво Національної академії ДПСУ, 2004. 323 с.
4. Словарь психолога-практика. Сост. С.Ю. Головин. 2-е изд., перераб. и доп. Мн.: Харвест, 2003. 976 с.
5. Психология здоровья. Учебник для вузов. Под ред. Г. С. Никифорова. СПб.: Питер, 2006. 607 с.

УДК 159.9

Гуменна Є.П., студентка факультету психології, Навчально-науковий інститут права та психології НАВС м. Київ

ПСИХОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА ФАХІВЦІВ ЕКСТРЕМАЛЬНИХ ВИДІВ ДІЯЛЬНОСТІ

Психологічна готовність є важливою складовою професіоналізму, як прояв професійної майстерності фахівців екстремальних видів діяльності.

Так процес психологічної готовності військовослужбовців внутрішніх військ МВС України до діяльності в екстремальних ситуаціях є доволі динамічним і суперечливим. В ході якого формуються й удосконалюються специфічні знання, уміння, навички і якості особистості. Успішність службово-бойової діяльності того або іншого військовослужбовця залежить від якості результатів виконуваних завдань. Навіть у військовослужбовців внутрішніх військ, результати службово-бойової діяльності можуть бути різними, оскільки кожен військовослужбовець МВС України може знаходитися в різному стані психологічної готовності.

Екстремальними ситуаціями службового характеру є – процес безпосереднього попередження чи припинення правопорушень, втручання в вирішення сімейно-побутових та інших конфліктів між громадянами, психологічне протиборство при проведенні оперативно-розшукових і слідчих заходів, протиправне використання громадянами джерел підвищеної небезпеки, припинення групових порушень громадського порядку і масових заворушень, дії в умовах введення надзвичайного стану тощо. Окрім того, екстремальність може виникати внаслідок інтенсивного та тривалого навантаження. Таким чином, актуальність вирішення питання щодо визначення моделі психологічної готовності військовослужбовців та працівників ризиконебезпечних професій до діяльності в екстремальних ситуаціях є очевидною.

На сьогодні поняття психологічної готовності до діяльності в екстремальних ситуаціях активно розробляється, але та різноманітність підходів, що існує до його визначення, вказує на відсутність сталого уявлення про цей психологічний феномен, його зміст, механізми функціонування тощо. Так, психологічна готовність до діяльності трактується як: наявність відповідних здібностей (Б.Г. Ананьєв, С.Л. Рубінштейн), якість особистості (К.К. Платонов), сполучення якостей особистості (В.А. Крутецький), складна динамічна структура (Л.О. Кандибович, М.І. Дьяченко), цілісне особистісне утворення (В.І. Барко, А.Ф. Ліненко), тимчасовий ситуативний стан (П.А. Рудик), відношення (О.В. Веденов), ознака установки (Д.М. Узнадзе).

М.І. Дяченко, Л.О. Кандибович розглядають готовність до діяльності, як складну динамічну структуру, що виражає сукупність інтелектуальних, емоційних, мотиваційних та вольових сторін психіки людини в їх співвідношенні з зовнішніми умовами та завданнями, які необхідно розв'язати.

Досить поширеними є прикладні дослідження психологічної готовності до діяльності в екстремальних умовах. Активними дослідниками психологічної готовності є психологи, які займаються проблемами психологічного супроводження діяльності представників ризиконебезпечних професій. Так, Ж.Ю. Половникова психологічну готовність до служби визначає як систему сформованих професійно-значущих, індивідуально-психологічних якостей особистості, яка володіє необхідними професійними знаннями, уміннями та навичками, що проявляються у стані змобілізованості особистості до виконання професійних завдань.

В.Г. Андросюк психологічну готовність міліціонера визначає як сукупність якостей і властивостей особистості, що зумовлює стан змобілізованості психіки, налаштованість на найбільш доцільні, активні та рішучі дії у складних чи небезпечних умовах виконання службових обов'язків. Автор виділяє також мотиваційний, орієнтаційний, операційний, вольовий та оціночний компоненти у структурі психологічної готовності працівника ОВС. Виражена практична спрямованість цих досліджень змушує психологів, які здійснюють супроводження професійної діяльності представників ризиконебезпечних професій, звертати особливу увагу на проблеми формування їх професійної психологічної готовності. Так, за даними В.О. Лефтерова, цілеспрямоване формування і підвищення готовності працівника підрозділу міліції громадської безпеки до діяльності, як правило, передбачає: ознайомлення з екстремальними факторами і ситуаціями, з метою зниження чи усунення негативних емоційних реакцій на них; підвищення опірності до екстремальних розумових труднощів, розвиток винахідливості, кмітливості, ініціативи, швидкості реакцій; звикання до надмірних емоційних навантажень і напружень; навчання подоланню вольових труднощів, розвиненню вольових якостей активності, наполегливості, мужності і сміливості; звикання до подолання фізичних труднощів та дискомфорту, підвищення витривалості і працездатності, швидкості і точності рухових реакцій; підвищення надійності виконання звичайних професійних дій зі збереженням високих результатів у будь-яких передбачених екстремальних ситуаціях; навчання методам і прийомам забезпечення власної особистої безпеки і виживання у форсмажорних обставинах; формування уміння володіти собою і своїми психічними станами та впевненості в собі.

За умови недостатнього рівня вольової регуляції поведінки при виконанні професійних дій з високого ступеню відповідальності, що потребують пошуку нестандартних варіантів виходу з напруженої ситуа-

ції, відомі такі явища: зниження координованості і точності рухів, уповільнення реакції, розгубленість, порушення логіки міркувань, зниження критичності мислення, розлади сприймання і уваги, аж до втрати орієнтації в часі та просторі («тунельне бачення»).

Вплив екстремальних ситуацій спричиняє виникнення специфічних емоційних станів, найбільш типовими серед яких є: стрес, афект, фрустрація. Зазначені стани можуть існувати як ізольовано, так і одночасно, у різних сполученнях. Так, процес безпосереднього припинення злочину може призвести до стресу та фрустрації, психологічне протистояння при проведенні слідчих дій – до фрустрації та особистісного конфлікту, затримання особливо небезпечного злочинця – до стресу, конфлікту та фрустрації, запровадження надзвичайного стану – до стресу та кризи.

Варто зазначити, що мобілізація психічного й фізичного потенціалу при стресі можлива та бажана, але це не означає, що вона відбудеться обов'язково. Психічна регуляція поведінки в екстремальних ситуаціях характеризується змінами у вищій нервовій діяльності у бік збудження або загальмованості залежно від індивідуально-типологічних (зокрема, психофізіологічних) особливостей суб'єкта. Надто сильні подразники (стресори) викликають нейровегетативні зміни, такі як посилене пульсування, підвищення рівня адреналіну та цукру в крові, що призводить до зниження активності психічних функцій і здатності до прийняття рішення.

Розвиток екстремальних ситуацій та їх наслідки значною мірою ускладнюються наступними чинниками: несподіваність виникнення небезпеки, невизначеність ситуації та можливих наслідків, відсутність дієвої підтримки (допомоги) з боку оточуючих громадян та гарантій соціального (у тому числі правового) захисту та ін. Особливо несприятливими в цьому плані є так звані «нештатні», тобто не передбачені нормативно, екстремальні ситуації. Саме тут надзвичайно важливо зберегти спокій і холоднокровність, швидко оцінити обстановку, не піддатися прагненню діяти за вже існуючими стереотипами. Прийняття рішення діяти неординарно може виявитися єдиним правильним виходом із ситуації, що склалась, і ним потрібно правильно скористатись.

Можна стверджувати, що особиста безпека, а в більш загальному вигляді - рівень та ефективність діяльності працівників правоохоронних органів в екстремальних ситуаціях значною мірою залежить від їх психологічної стійкості та психологічної готовності.

Отже, психологічна готовність працівника - сукупність якостей і властивостей особистості, що зумовлює стан змобілізованості психіки, настроєність на найбільш доцільні, активні та рішучі дії в складних чи небезпечних умовах виконання службових обов'язків. Працівник має вміння оперативно налаштуватися на певну поведінку і виконання дій, необхідних для досягнення поставленої мети; підготувати, з початком дій уважно слідкувати за динамікою ситуації обставин, оцінювати адек-

ватність своєї поведінки, модель якої була побудована раніше, прагнути реалізувати оптимальні методи й засоби досягнення мети, свідомо керувати своїми емоційними станами і поведінкою в цілому. Достатня розвиненість усіх компонентів та їх цілісна єдність – показник високого рівня психологічної готовності працівника правоохоронних органів, його активності, самостійності та творчого підходу до діяльності, що відповідає поняттю «професіоналізм». Слід зазначити, що почуття обов'язку здатне підтримувати ефективну діяльність у складних (стресових умовах, ситуаціях із високим ступенем ризику, невизначеності) умовах її реалізації, але при несформованій у людини смисловій регуляції життєдіяльності воно перестає бути ефективним мотиватором, навіть для виконання завдань у звичайних умовах. Відповідно формування професійної психологічної готовності до діяльності має передбачати розвиток смислової регуляції активності, усвідомлення соціальної ролі представників обраної професійної діяльності, професійної гідності, особистісної відповідальності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андросюк В. Г., Казміренко Л. І., Кириченко І. Г., Кондратьєв Я. Ю., Юхновець Г. О. Адаптація випускників вищих навчальних закладів МВС України до службової. К. : Нац. акад. внутр. справ України, 2001. 46 с.
2. Половникова Ж. Ю. Формування психологічної готовності співробітників охорони до здійснення професійної діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». К., 1999. 16 с.
3. Лефтеров В. О. Підготовка працівників правоохоронних органів до дій в екстремальних умовах засобами психотренінгу. Актуальні проблеми психології. Т. V. К. : ІВЦ Держкомстату України, 2007. Вип. 6. С. 217–221
4. Дяченко М. И., Кандыбович Л. А., Пономаренко В. А. Готовность к деятельности в напряженных ситуациях. Психологический аспект. Минск: БГУ, 1998. 148 с.
5. Дяченко М. И., Кандыбович Л. А. Психологические проблемы готовности к деятельности. Минск: БГУ, 1976. 175 с.

УДК 159.9:159.94

Гура С.О., канд. пед. наук, викладач кафедри психології діяльності в особливих умовах діяльності, Національний університет цивільного захисту України, м. Харків;

Галагура М., студентка соціально-психологічного факультету Національного університету цивільного захисту України, м. Харків

ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ ВІКТИМНОСТІ У МАЙБУТНІХ ПРАЦІВНИКІВ ДСНС

Проблема віктимності є значною проблемою сучасної психології. Віктимність є здатністю суб'єкта ставати жертвою соціально-небезпечного прояву та розглядається науковцями як явище соціальне (статусні характеристики рольових жертв й поведінкові відхилення від норм безпеки), психічне (патологічна віктимність, страх перед злочинністю та іншими аномаліями) і моральне (інтеріоризація віктімогенних норм, правил поведінки віктимної і злочинної субкультури, самовизначення себе як жертви). Аналіз віктимності і її складових дозволяє глибше зрозуміти феномен жертви, розробити необхідні і соціально обґрунтовані заходи з психологічної профілактики правопорушень.

Особливо гостро проблема віктимності постає у контексті роботи у сфері ДСНС. Оскільки ця професія у більшості випадків тісно пов'язана з великим ризиком для життя та водночас з відповідальністю за життя інших людей, віктимність є недопустимою для працівників ДСНС. Саме тому ми повинні дослідити фактори, що призводять до виникнення віктимності у майбутніх представників цієї професії у цілях її профілактики.

Дослідження проблеми віктимності та факторів її розвитку широко висвітлено у працях таких науковців як Л.В. Франк, В.И. Полубинський, Д.В. Ривман, А.Л. Репецкая, К. Міядзава, В.А. Туляков, Я.И. Гостунська, О. О. Андроннікова, Ю.А. Клейберг, В.А. Ядов та інших відомих психологів.

Незважаючи на велику кількість досліджень в області віктимності, більшість питань, пов'язаних з виявленням чинників, що спричиняють розвиток віктимності та подальшим впливом даного феномену на особистість та її соціальні відносини, залишаються відкритими.

Типова поведінка людей в певних ситуаціях є вираз їх внутрішньої сутності. Кожна людина живе і діє в умовах певної соціальної системи, виконуючи безліч різних соціальних ролей, які представляють динамічний вираз його соціальних позицій, статусів [1].

Віктимність - це специфічна поведінка і індивідуально-психологічні якості потерпілого, які детермінують злочинну поведінку, що здійсню-

ється щодо потерпілого. Л.В. Франк розглядає віктимну поведінку через категорію віктимності і вказує на те, що всі типи віктимності існують в двох формах: потенційної та реалізованої. На думку Л.В. Франка, віктимність це потенційна або актуальна здатність особи індивідуально або колективно ставати жертвою соціально-небезпечного прояву. Реалізована віктимність – реалізована злочинним актом особистісна схильність або здатність людини за певних обставин стати жертвою злочину [6].

В.І. Полубінський пов'язує віктимність виключно з внутрішніми якостями індивіда, зовнішнім якостям він відводить роль реалізаторів потенційної віктимності [2]. При цьому Л.В. Франк і В.І. Полубінський припускають, що потерпілим від злочину може стати індивід, який не володіє потенційною віктимністю.

Іншої точки зору дотримується Д.В. Рівман. Автор вважає, що віктимність всіх членів суспільства обумовлена існуванням злочинності, і тому він виділяє «нормальну», «середню» і «потенційну» віктимність. На його думку, будь-який індивід потенційно є віктимним, так як в певній життєвій ситуації може стати жертвою злочину. При тому можливість реалізації даних якостей багато в чому залежить від наявності конкретної ситуації [3].

Очевидно, що індивідуальна віктимність, або «комплекс жертви», завжди реалізується у відповідній ситуації. Такі ситуації пред'являють до людей вимоги, які перевищують їх адаптивний потенціал. Це життєві труднощі, критичні ситуації, негативні життєві події, стресові життєві події, травматичні події, небажані події, життєві кризи, економічна депривація, лиха, катастрофи. Кожна з цих ситуацій таїть в собі або виклик, або загрозу життєдіяльності людини, а то і викликає непоправні втрати [4].

Підсумовуючи теоретичні концепції можна сказати, що основними характеристиками жертви є почуття страху, провини, тривога, неадекватне самовідношення.

Віктимність проявляється у різних сферах соціального життя, у тому числі й в професійній. Професія працівника ДСНС вимагає від спеціаліста інтелектуальних, фізичних та нервово-психічних затрат.

Робота працівника ДСНС безпосередньо пов'язана з ризиком. Професійні завдання полягають у виконанні спеціальних стратегічних, тактичних та оперативних завдань. Професійна діяльність працівника ДСНС передбачає реалізацію певних процедур, виконання поставленого завдання, аналіз, порівняння та інтерпретацію даних, пропозицію нових рішень.

У сучасних умовах праця даних спеціалістів стала набагато складнішою, більш напруженою й небезпечнішою, тому що повсюдно пов'язана із застосуванням різних технічних засобів, озброєння та спеціальної техніки. Робота пожежних частин пов'язана зі значним фізичним та нервово-психічним напруженням, викликаним високим ступенем осо-

бистого ризику, відповідальністю за людей та збереження матеріальних цінностей, з необхідністю прийняття рішення в умовах дефіциту часу. Крім того, діяльність працівників ДСНС протікає у вкрай несприятливих умовах.

Діяльність супроводжується несприятливим впливом фізичних, хімічних, психологічних та інших патогенних факторів, що викликають виражений фізіологічний та психоемоційний стрес. Екстремальні умови характеризуються сильним травмуючим впливом подій, пригод та обставин на психіку співробітника ДСНС. Цей вплив може бути потужним й однократним у випадку загрози життю та здоров'ю, вибухах, обваленнях будівель тощо, або багаторазовим, що вимагає адаптації до постійно діючих джерел стресу. Він характеризується різним ступенем раптовості, масштабності, може служити джерелом як об'єктивно, так і суб'єктивно обумовленого стресу.

Специфіка роботи працівників ДСНС передбачає роботу з жертвами на різних етапах. Рятівники напряму докладають зусилля щодо допомоги у надзвичайних ситуаціях, а екстремальні психологи працюють з жертвами з метою усунення психологічних наслідків травмуючи ситуацій. Працівники ДСНС виконують свої професійні обов'язки в умовах постійного стресу (навіть в періоди між чергуваннями вони повинні бути постійно доступні по мобільному телефону і, за винятком періоду відпустки, не мають права виїжджати в такі місця, звідки неможливо швидко повернутися), і особливо схильні до різних психологічних проблем. Саме тому людина, що бажає освоїти дану професію, повинна мати твердий характер, силу волі, відповідальність, акуратність, чітку координацію рухів, швидкість реакцій. Медичними протипоказаннями є нервові і психічні захворювання, порушення функцій опорно-рухового апарату, захворювання серцево-судинної і дихальної системи.

Саме тому це дослідження присвячено розвитку віктимності у працівників ДСНС, з метою виявити негативні фактори, що сприяють її виникненню.

Проблема віктимності це одна з найбільш значних проблем сучасної психології. Віктимність це сукупність властивостей людини, обумовлених комплексом соціальних, психологічних і біофізичних умов, що сприяють дезадаптивному стилю реагування суб'єкта, що у свою чергу приводить до збитку для його фізичного або емоційно-психічного здоров'я.

Таким чином, віктимність – схильність людини потрапляти в ситуації, пов'язані з небезпекою для його життя і здоров'я. Зокрема, це дії і вчинки людини, які провокують бажання на нього напасти. Класифікація різних варіантів віктимності призводить до розуміння наявності як загальної віктимності, що залежить від соціальних рольових та гендерних характеристик жертви, так і специфічної віктимності, що реалізується в установках, властивостях, атрибутіях особистості.

Що стосується контексту роботи у ДСНС, то віктимність є недопустимою для працівників цієї сфери, оскільки специфіка роботи на пряму пов'язана з допомогою іншим людям, які стали жертвами різноманітних екстремальних ситуацій. Працівник ДСНС повинен завжди знаходитись у стані психологічної готовності до загроз, мати здатність виконувати складні завдання в умовах стресу, нестачі часу, дії різних відволікаючих чинників. Віктимна поведінка може привести до різних негативних наслідків та становить загрозу як самому працівнику, так і людям, з якими він безпосередньо працює.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мехед Н. Г. Філософія безпеки: безпека як культурно-історичний феномен. Безпека. М.: 1992. 55–58 с.
2. Полубинский В. И. Правовые основы учения о жертве преступления. Горький, 1979. 322 с.
3. Ривман Д. В. Виктимологические факторы и профилактика преступлений. Л., 1975. 245 с.
4. Ромек В. Г., Конторович В. А., Крукович Е. И. Психологическая помощь в кризисных ситуациях. СПб.: Речь, 2004. 256 с.
5. Рыбалкин Н. Н. Філософія безпеки. підручник. М.: МПСИ, 2006.
6. Франк Л. Ф. Виктимологическая характеристика личности преступника. Теоретические проблемы учения о личности преступника: сб. науч. тр. М., 1979. 544 с.

УДК 159.9

Гурьєв В.Є., курсант соціально-психологічного факультету Національний університет цивільного захисту України;

Гура С.О., канд. пед. наук, викладач кафедри психології діяльності в особливих умовах діяльності, Національний університет цивільного захисту України, м. Харків

ОСОБЛИВОСТІ КОНФОРМНОСТІ У КУРСАНТІВ НУЦЗУ З РІЗНИМ РІВНЕМ ОСОБИСТІСНОЇ ТРИВОЖНОСТІ

Реалії сьогодення визначають необхідність вивчення проблеми подолання стану тривоги. Негативні переживання, що супроводжують особистість, можуть ускладнювати процес зосередженості на завданні і людину може постійно супроводжувати стан тривоги, а як наслідок підвищення тривожності, а згодом й формування тривожності як особистісної риси [4].

Тривога – це емоційний стан суворо внутрішнього неспокою, пов'язаного в свідомості індивіда з прогнозуванням невдачі, небезпеки

або очікування чогось важливого, значущого для людини в умовах невизначеності, тобто хвилювання в очікуванні небезпеки або чогось невідомого [5].

Як вважають вітчизняні вчені, тривожність – це схильність індивіда до переживань тривоги – психічного стану свідомого і несвідомого очікування дій, стресора, фрустратора. Тривожність розрізняють ситуативну та особистісну [7].

Аналіз наукових праць дозволяє стверджувати, що проблема тривожності в психології не нова. Проте вчені вважають, що на сьогоднішній день більш сформульовано питань, ніж знайдено в різних дослідженнях відповідей.

Аналіз психологічної літератури щодо поняття «особистісна тривожність» та феномену «конформності» особистості у групі дозволяє зробити наступні висновки. Конформізм – це прийняття індивідом певної думки «під натиском», під тиском суспільства або групи.

Конформність є одним із важливих аспектів соціалізації особистості будь-якої людини. Так як саме у ранньому юнацькому та юнацькому віці відбувається формування та становлення особистості, основних цінностей та принципів, формування смисложиттєвих орієнтацій, то виявлення причин виникнення конформного поведінки у юнаків допоможе запобігти неконструктивним моделям поведінки.

Конформність може бути визначена як зміна в поведінці або думці людини під впливом реального чи уявного тиску з боку іншої людини або групи людей.

Конформність людини може бути обумовлена величезною кількістю чинників, серед яких основні це вік, стать, статус, авторитет, чисельність групи, наявність союзника.

Тривога – це емоційний стан суворо внутрішнього неспокою, пов'язаного в свідомості індивіда з прогнозуванням невдачі, небезпеки або очікування чогось важливого, значущого для людини в умовах невизначеності, тобто хвилювання в очікуванні небезпеки або чогось невідомого [4].

Тривожність – це схильність індивіда до переживань тривоги – психічного стану свідомого і несвідомого очікування дій, стресора, фрустратора. Тривожність розрізняють ситуативну та особистісну.

Особистісна тривожність – це досить стійка індивідуальна характеристика особистості, що відображує її схильність до неспокою і передбачає наявність у неї тенденції сприймати досить багато ситуацій як загрозливих, відповідаючи на кожну з них певною реакцією.

Дослідження проводилось на базі Національного університету цивільного захисту України міста Харкова.

В дослідженні брали участь курсанти та студенти НУЦЗУ. Загальна кількість вибірки склала 75 респондентів.

В дослідженні використовувались наступні методики: «Тест на тривожність Спілбергера-Ханіна»; методику Лірі «Діагностика міжособистісних відносин».

За методикою «Тест на тривожність Спілбергера-Ханіна» ми розподілили досліджувану вибірку на дві групи:

- група №1 – курсанти та студенти з низьким рівнем тривожності;
- група №2 – курсанти та студенти з високим рівнем тривожності.

Особи з низьким рівнем тривожності низьким рівнем особистісної тривожності відрізняються достатнім самоконтролем, самодисципліною, адекватними вимогами до себе. У стосунках з іншими ініціативні, вільно відстоюють власну життєву позицію, рішучі у діях і вчинках, налаштовані на успіх. Позитивно сприймають зміни у житті.

Людина з високим рівнем тривожності характеризуються переживаннями емоційного дискомфорту, незадоволеності собою та своїм життям, почуттями невпевненості, сором'язливості, скутості у стосунках, їм важко усвідомлювати свої справжні почуття.

За методикою Лірі «Діагностика міжособистісних відносин», ми отримали результати, що існують статистично достовірні відмінності між респондентами групи №1 та групи №2: відмінності виявлені на високому рівні статистичної значущості ($p < 0,01$). Тобто особи групи №2 являються більш конформними, за осіб групи №1 та більш дружелюбними, так як респонденти групи №1 більш схильні до лідерства та агресивності у відносинах з колективом.

На наш погляд, це можна пояснити тим, що тривожні люди скуті, сором'язливі, тому їм необхідно пристосуватися швидше до колективу, щоб мати опору, друзів, які б їх підтримували та допомагали в скрутну хвилину, а від цього прагнуть мати вигляд більш дружелюбними, приймають правила та думки інших за свої, щоб в них була опора в колективі. Представники ж групи №1 (курсанти та студенти з низьким рівнем тривожності) прагнуть бути лідерами, не поступаються іншим, являються більш егоїстичними й саме через це проявляють агресивність до інших й не приймають рекомендацій інших.

Таким чином, можна стверджувати, що існують особливості конформності у осіб з різними рівнями тривожності. Відмінності виявлені на високому рівні статистичної значущості ($p < 0,01$).

ЛІТЕРАТУРА

1. Адлер А. Тревога и чувство неполноценности. М.: Аспект Пресс, 1997. 13 с.
2. Астапов В. М. Функціональний підхід до вивчення стану тривоги. К.: Вища шк., 2006. 565 с.
3. Бассин Ф. В. Проблема психологической защиты. М.: Медицина, 1968. С. 86.

Сучасний стан розвитку екстремальної та кризової психології

4. Прихожан А. М. Тревожность у детей и подростков: психологическая природа и возрастная динамика. М.: МПСИ; Воронеж: НВО «МОДЕК», 2000. 303 с.

5. Спилберг Ч. Концептуальные и методологические проблемы исследования тревоги. Тревога и тревожность. Под ред. В.М. Астахова. СПб.: Питер. 2001. С. 88–104.

6. Тревога и тревожность. Под ред. В.М. Астахова. СПб.: Питер, 2001. 247 с.

7. Хорни К. Тревожность. М.: Смысл, 1997. Т.2. С. 174-180.

УДК 159.09

Демченко Я.А., здобувач кафедри психології діяльності в особливих умовах, Національний університет цивільного захисту України, м. Харків, Україна

ОСОБИСТІСНІ ОСОБЛИВОСТІ УЧАСНИКІВ АТО РІЗНИХ КАТЕГОРІЙ

На сьогоднішній день в Україні проходить антитерорестична операція (АТО), що спричиняє небезпечні умови для життя і проживання громадян та військовослужбовців. Людина вміє пристосовуватися до різних обставин, які часто змінюють і її саму – бо це допомагає їй вижити. Та результати проведення військових дій можуть позначатись на здоров'ї людей надовго і мати не лише фізичний вплив, але й психологічний, наслідком чого може стати їх соціальна дезадаптація [1; 2]. Тому дослідження цієї проблеми є вкрай необхідними та допоможе розробити ефективну систему профілактики, психологічної корекції та реабілітації військовослужбовців.

Ступінь дезадаптації особистості учасника бойових дій багато в чому залежить від ступеня соціального відчуження. Дезадаптація проявляється як у властивостях особистості, так і в її станах і має багаторівневу, багатобічну структуру, функціонує в складній системі взаємозв'язку внутрішніх психічних і зовнішніх детермінант.

В зв'язку з цим була поставлена мета дослідження: вивчити особистісні особливості учасників АТО різних категорій, які можуть призвести до їх соціальної дезадаптації й відчуження.

У дослідженні брали участь три групи досліджуваних: 1 група – добровольці, 2 група – мобілізовані, 3 група – професійні військові.

Для визначення особистісних детермінант соціального відчуження і дезадаптації учасників АТО різних категорій ми використовували 16-факторний опитувача Р. Кеттела. Отримані результати представлено в таблиці.

Серед факторів інтелектуального блоку виявлені значимі відмінності за фактором Q_1 між показниками досліджуваних 1 і 3 груп ($p \leq 0,01$ за критерієм Стьюдента). Тобто добровольці виявилися більш схильні до

Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції

новацій, радикалізму, сумнівів із приводу фундаментальних принципів, критичності й аналітичності мислення, чим професійні військові.

Таблиця

Показники особистісних факторів учасників АТО різних категорій (стени)

Фактори	1 група	2 група	3 група	t	p
A	3,6	4,8	6,2	t ₁₋₂ = 1,3 t ₁₋₃ =2,7 t ₂₋₃ =1,5	- P ₁₋₃ ≤0,01 -
B	6,4	5,5	7,1	t ₁₋₂ = 0,9 t ₁₋₃ =0,7 t ₂₋₃ =1,7	- - -
C	3,7	4,5	6,3	t ₁₋₂ = 0,8 t ₁₋₃ =2,7 t ₂₋₃ =1,9	- P ₁₋₃ ≤0,01 -
E	5,6	5,3	7,4	t ₁₋₂ = 0,3 t ₁₋₃ =1,9 t ₂₋₃ =2,2	- - P ₂₋₃ ≤0,05
F	2,9	4,2	5,0	t ₁₋₂ = 1,4 t ₁₋₃ =2,2 t ₂₋₃ =0,8	- P ₁₋₃ ≤0,05 -
G	4,8	5,3	7,4	t ₁₋₂ = 0,5 t ₁₋₃ =2,7 t ₂₋₃ =2,2	- P ₁₋₃ ≤0,01 P ₂₋₃ ≤0,05
H	4,5	4,9	6,1	t ₁₋₂ = 0,4 t ₁₋₃ =1,7 t ₂₋₃ =1,3	- - -
I	7,9	5,1	4,3	t ₁₋₂ = 0,8 t ₁₋₃ =3,8 t ₂₋₃ =2,9	- P ₁₋₃ ≤0,001 P ₂₋₃ ≤0,01
L	5,9	5,2	6,6	t ₁₋₂ = 0,7 t ₁₋₃ =0,7 t ₂₋₃ =1,5	- - -
M	6,8	5,7	5,2	t ₁₋₂ = 1,2 t ₁₋₃ =1,7 t ₂₋₃ =0,5	- - -
N	3,5	3,8	4,5	t ₁₋₂ = 0,3 t ₁₋₃ =1,1 t ₂₋₃ =0,7	- - -
O	7,2	6,1	5,8	t ₁₋₂ = 1,2 t ₁₋₃ =1,5 t ₂₋₃ =0,3	- - -
Q ₁	6,1	4,6	3,3	t ₁₋₂ = 1,6 t ₁₋₃ =2,9 t ₂₋₃ =1,4	- P ₁₋₃ ≤0,01 -
Q ₂	4,5	4,2	3,7	t ₁₋₂ = 0,3 t ₁₋₃ =0,8 t ₂₋₃ =0,5	- - -
Q ₃	3,7	5,2	6,9	t ₁₋₂ = 1,6 t ₁₋₃ =3,4 t ₂₋₃ =1,8	- P ₁₋₃ ≤0,001 -
Q ₄	6,5	6,2	5,8	t ₁₋₂ = 0,3 t ₁₋₃ =0,7 t ₂₋₃ =0,4	- - -

Серед факторів емоційно-вольового блоку виявлені значимі відмінності за факторами: С, Q₃ між показниками досліджуваних 1 і 3 груп ($p \leq 0,01$, $p \leq 0,001$, відповідно); G між показниками досліджуваних 1 і 3 груп ($p \leq 0,01$), 2 і 3 груп ($p \leq 0,05$). Тобто професійні військові відрізняються від добровольців більшою емоційною стійкістю, витриманістю, реалістичністю поглядів, упевненістю в собі, дисциплінованістю, точністю у виконанні соціальних вимог, турботою про свою репутацію. Від добровольців і мобілізованих – більш високою нормативністю, відповідальністю, наявністю розвиненого почуття обов'язку, схильністю дотримувати моральних норм і правила, наполегливістю в досягненні мети.

Серед факторів комунікативного блоку виявлені значимі відмінності по факторах: А між показниками досліджуваних 1 і 3 груп ($p \leq 0,01$); Е між показниками досліджуваних 2 і 3 груп ($p \leq 0,05$). Тобто професійні військові в порівнянні з добровольцями більш комунікабельні, відкриті до співробітництва, невимушені в спілкуванні. У порівнянні з мобілізованими – більш авторитарні, владні, упевнені в собі.

Таким чином, індивідуально-психологічні особливості особистості учасників АТО різних категорій суттєво різняться. Досліджувані 1 групи (добровольці) характеризуються досить високим рівнем інтелекту, аналітичністю, критичністю мислення, високим рівнем радикалізму. При цьому їм властиві ідеалістичність, мрійність, занурення у свої ідеї, захопленість ілюзіями, невірноваженість, песимістичність, заклопотаність, схильність почуттям, незгода із загальноприйнятими моральними нормами. У спілкуванні вони замкнені й при цьому залежні від думки навколишніх, прагнуть звернути на себе увагу. Їм властива внутрішня конфліктність, низький самоконтроль, недисциплінованість, спонтанність у поведінці, підпорядкованість своїм бажанням, імпульсивність.

Досліджувані 2 групи (мобілізовані) відрізняються середнім рівнем розвитку інтелекту, консерватизмом, прагненням до підтримки встановлених понять, норм, принципів, традицій. Вони прямолінійні, природні й безпосередні в поведінці, схильні задовольнятися тим, що мають, розважливі, стримані.

Досліджувані 3 групи (професійні військові) характеризуються високим рівнем розвитку інтелекту, аналітичністю, критичністю мислення. При цьому вони консервативні, орієнтуються на загальноприйняті норми й правила. Авторитарні в поведінці, схильні активно, іноді агресивно відстоювати точку зору, яку вважають правильною. Мають високу стійкість у відношенні фруструючих й травмуючих факторів. У поведінці природні, комунікабельні, схильні контролювати свої емоції й поведінку, дисципліновані.

В подальших дослідженнях необхідно визначити взаємозв'язок між визначеними особливостями особистості учасників АТО різних категорій та їх дезадаптацією й соціальним відчуженням.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ільїна Ю. Ю., Бондаренко А. В. Психологічні наслідки виконання професійних обов'язків у зоні АТО. Проблеми екстремальної та кризової психології. 2016. В. 19. С. 231–241.

2. Тімченко В. О. «Військовий синдром» як психологічний поведінковий маркер ветеранів антитерористичної операції. Проблеми екстремальної та кризової психології. 2016. В. 19. С. 81–90.

УДК 159.95

Домненко А.В., студентка соціально-психологічного факультету НУЦЗУ;

Сергієнко Н.П., канд. психол. наук, доцент, доцент кафедри психології діяльності в особливих умовах НУЦЗУ

ОСОБЛИВОСТІ ЕМОЦІЙНИХ СТАНІВ ВИМУШЕНИХ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ

На сьогодні, не зважаючи на високорозвинену дипломатію та поширення демократії у світі ми, нажаль, можемо спостерігати, що не всі конфліктні ситуації вдається вирішити на рівні переговорів. Саме тоді починають страждати прості люди: діти, молодь, люди похилого віку, тощо. Вимушена міграція зазвичай супроводжується важкими наслідками для людини: погіршується фізичне та психічне здоров'я людини, загострюються хронічні хвороби. Багато мігрантів знаходяться у стані посттравматичного стресу, що проявляється у збільшенні агресивності та погіршенні відносин з іншими людьми [6].

За останні 10 років у світі сотні тисяч людей, що постраждали від збройних конфліктів на території своєї держави, були змушені покинути постійне місце проживання і набути статус переселенців чи внутрішньо переміщених осіб [1; 4]. До списку країн, на території яких є певні конфлікти, що загрожують життю увійшла і Україна. 20.10.2014 був прийнятий закон №4490а-1 «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», що забезпечує матеріальний та соціальний захист постраждалих. Але окрім подібних збитків людина переживає стан стресу від побаченого насилля, від розпачу, що до власних втрат (як людських, так і майнових), від майбутньої нестабільності відповідно емоційний стан цих людей погіршується.

Нажаль у наш час серед наших співвітчизників мало хто звертає увагу на зміну емоційних станів, як на прояв стресового стану, через який треба звертатися за допомогою до спеціаліста. До психологів приходять люди, чий стан вже наближений до нервового зриву чи непокоїть оточуючих. Хоча у багатьох пунктах видачі допомоги переселенцям з зони проведення антитерористичної операції (далі – АТО) є психолог,

не кожен зможе сам виявити чи зізнатися собі у тому, що має реальну проблему і все частіше знаходиться у стані фрустрації, підвищеної агресивності, тривожності, має знижений інтерес до оточуючого світу.

Погіршення емоційного стану людини, та тим більше, коли це наслідок екстремальної ситуації є проблемою не тільки для оточуючих, а й для самої людини. Надмірний прояв агресії, пригніченість, тривога, апатія заважають людині зберігати добрі відносини з членами власної родини, що також страждають від перенесеного стресу, знайомитися та спілкуватися з людьми, що проживають на тій місцевості, куди переїхав постраждалий, з новими людьми на новій роботі (особливо, якщо діяльність людини пов'язана зі спілкуванням) та ін. [2; 5].

Актуальність проблеми у тому, що на сьогоднішній день наша країна перебуває у складному положенні і вже велика кількість людей переїхала із зони АТО. Вони знаходять прихисток в усіх містах України і можуть бути поруч з кожним із нас, тому ми, як психологи, повинні надавати їм кваліфіковану допомогу, а звичайні люди повинні знати і намагатися м'якше ставитися до людей, що пережили таку складну ситуацію та втратили все.

На сьогоднішній день, коли наша країна опинилась у стані внутрішнього конфлікту та збройних протистоянь, в наслідок чого сотні тисяч людей були змушені покинути свої оселі та переїхати у інші міста Нашої держави чи у країни ближнього зарубіжжя, проблема психологічного стану вимушених переселенців становиться дедалі актуальнішою.

Вимушені переселенці, особливості емоційного стану яких ми досліджуємо в даній роботі, опинилися в безвихідній стресовій ситуації, яка в свою чергу спонукала їх прийняти рішення про зміну місця проживання, що поставило під їх ще однією, не менш стресовій, ситуації.

Основною проблемою вимушених переселенців є соціальна і психічна адаптація. Для психологів особливу важливість мають визначення психічної адаптації людини, тобто такі процеси взаємодії з соціальною і фізичною середовищем, які зачіпають всі рівні існування особистості [3].

У вимушених переселенців спостерігають погіршення загального емоційного стану через пережиті події, втрату постійного місця проживання, стрес від побаченого насилля та страху бойових дій.

Для нашого часу ця тема є дуже актуальною, бо наразі близько мільйону осіб вже переїхали з зони АТО та мешкають серед нас.

Дослідження проводилося на базі НУЦЗУ у м. Харкові. У дослідженні взяли участь дві групи: 1) студенти та курсанти, що приїхали з зони АТО та вимушені проживати у чужому місті через загрозу власному життю, втрату житла, засобів існування тощо, у кількості 25 чоловік. Основним критерієм є те, що у їх житті було пряме, структурне та культурне насилля і бойові дії, як травматичні фактори та події; 2) студенти та курсанти що мешкають у інших містах, та не були вимушені переїз-

дити у статусі вимушених переселенців до інших міст чи країн, у кількості 25 чоловік.

Для дослідження емоційних станів були використані методика Г.Ю. Айзенка «Самооцінка психічних станів особистості» та «Шкала диференціальних емоцій» К. Ізарда, які були статистично оброблені за допомогою t-критерія Стьюдента.

Через військовий конфлікт в Україні, скрутне положення, знищені оселі та втрату родичів люди, які мешкали на території, що нині називається зоною проведення АТО були змушені покинути свою землю, та переїхати у чужі для них землі інших міст України чи зовсім виїхати за межі держави.

Психічна травма такої сили зачіпає уявлення людини про самого себе та про зовнішню реальність, а також про відношення між «Я» і зовнішньою реальністю – картину світу. Такі уявлення називають базисні переконання.

Отримані дані за методикою Г.Ю. Айзенка вказують на те, що спостерігається достовірна розбіжність показників фрустрації, тривожності та агресивності на рівні значущості $p = 0,001$, а показника фрустрації – на рівні $p \leq 0,05$.

Таким чином, можна зробити висновок, що в I-ій (вимушені переселенці) більш виражені показники за шкалами фрустрації, тривожності та агресивності, тобто вони більш схильні до фрустрації та перебільшення перешкод, частіше уникають труднощів, насторожено ставляться до оточення, переймаються іноді навіть перебільшуючи значення ситуації, більш різкі у спілкуванні, частіше гніваються, роздратованіше та більш емоційно неспокійні.

У 2-ій групі (студенти та курсанти, що не є переселенцями з зони АТО) також простежуються високі показники за таким психічним станом як агресивність. Це може бути реакцією на події, що відбуваються у країні, бо вони у будь-якому разі накладають відбиток на усіх громадян нашої країни. Хоча друга група, на відміну від першої і не бачила на власні очі прояви насилля, та інформація про бойові дії розповсюджується ЗМІ та прояви насилля опосередковано впливають на всіх. Не можемо проігнорувати також той факт, що обидві групи мають постійний контакт одна з одною і складають соціум одна одної, тобто таким чином також можуть впливати на одне одного.

За методикою К. Ізарда отримані результати вказують на статистично достовірні розбіжності показників радості, горя, гніву, відрази, презирства, страху сорому та вини на рівні значущості $p=0,001$ у групі вимушених переселенців. Таким чином, ми можемо припустити, що горе проявляється через втрату близьких, стабільного життя, малої Батьківщини. Гнів має місце як прояв агресії, та може виникати через фрустрацію. Відраза також зазвичай виникає через фрустрацію та має різні

напрямки (на себе, на оточуючих, на ситуацію та ін.). Сором виникає вже на новому місці проживання через надання статусу вимушеного переселенця, через відсутність багатьох благ, які мають місцеві люди, через вимушеність приймати допомогу. Вина є проявом фрустрації, звинувачення себе у бідах близьких, які насправді є наслідком ситуації, що склалася, та примусила людей залишити все та поїхати. У другій групі більш виражений показник радості. Такий результат говорить про те, що вони є більш життєрадісними, емоційний стан не затьмарений негативними факторами та ситуаціями.

За результатами дослідження ми можемо зробити висновок, що емоційний стан вимушених переселенців відрізняється від емоційного стану осіб, що не мають такого статусу. У переселенців проявляється схильність до негативного емоційного реагування через пережиті втрати та насилля. Статистично значущими є підвищені показники фрустрації, тривожності, агресивності, горя, гніву, відрази, сорому та вини. Такі показники є наслідком пережитої втрати близьких, домівки, роботи, статусу, стабільного життя, невизначеність майбутнього, необхідність виживання у новому незнайомому середовищі.

Подальше вивчення цієї проблеми може бути представлено у поглибленні дослідження прояву різних емоційних станів, вивчення динаміки їх якісних змін, визначення супутніх факторів погіршення чи покращення, докладному розгляду таких причин та факторів, як посттравматичний стресовий розлад, переживання психологічної травми, насилля та інших психологічних особливостей, що є у вимушених переселенців.

ЛІТЕРАТУРА

1. Акмалова А. А., Капицын В. М. Социальная работа с мигрантами и беженцами. М.: ИНФРА-М, 2008. 220 с.
2. Василюк Ф. Е. Психология переживания (анализ преодоления критических ситуаций). М.: Изд-во Московского университета, 1984. 200 с.
3. Ганзен В. А., Юрченко В. Н. Системный подход к анализу, описанию и экспериментальному исследованию психических состояний человека. М.: Прайм-Еврознак, 2004. 625 с.
4. Гриценко В. В. Социально-психологическая адаптация переселенцев в России. М.: Институт психологии РАН, 2002. 252 с.
5. Изард К. Эмоции человека. М.: МГУ, 1980. 440 с.
6. Селюкова Т. В. Особливості психологічної реабілітації дітей, які постраждали в локальному військовому конфлікті//ІІ Міжнародна науч.-практ.конф. «Психосоціальна реабілітація постраждалих і перемещених із зони АТО на базі Центра психосоціальної реабілітації дітей і підлітків «Фельдман екопарк». Харків, 2016. С.62-64.

Dottoranda Clara Stevanato, Università Ca' Foscari di Venezia, Dottore del Dipartimento di Studi Umanistici, Dottorato (PhD) nella Storia dell'Antichità presso l'Università Ca' Foscari di Venezia, e l'Université Sorbonne di Parigi

I FATTORI DI STRESS DI UN DOTTORANDO

Quando mi è stato chiesto di scrivere questo contributo relativo al disagio e alle difficoltà vissute da un «dottorando medio», sono stata colta da stupore. Non sapevo che ci fosse qualcuno che avesse preso in così seria considerazione le dinamiche universitarie vissute dagli studenti PhD e non sapevo nemmeno che ciò suscitasse un qualche interesse. Se da una parte mi sono dunque meravigliata, dall'altra mi sono sentita amaramente rassicurata: le difficoltà che ho incontrato io e che continuo ad incontrare quotidianamente non sono diverse dai disagi provati dai miei colleghi e sono parte integrante del percorso che abbiamo deciso di intraprendere. Che però tali difficoltà siano oggetto di studio non fa che confermare l'impressione di un reale affaticamento mentale e fisico che tale condizione impone.

Quando la studiosa mi chiese un intervento su questo tema, lo fece dopo aver assistito ad una lezione che io stessa, dottoranda in Scienze dell'antichità alla fine del suo secondo anno, avevo tenuto agli studenti della laurea triennale e magistrale in storia, lettere e beni culturali. Qualcosa nel mio atteggiamento deve averla incuriosita, o forse semplicemente ha colto l'occasione di interpellarmi. Quel giorno ero entusiasta per il riscontro che avevo avuto dai ragazzi in termini di attenzione e interesse per l'argomento trattato, d'altra parte ero però molto stanca e provata dalle numerose scadenze e consegne che si erano concentrate in quell'ultima quindicina di giorni. Papers da revisionare, poster da scrivere e impaginare, lezioni da preparare, innumerevoli mail da inviare o a cui rispondere, voli da riservare e soggiorni di studio da pianificare, l'avanzamento della tesi da assicurare, le scadenze burocratiche da rispettare...avevo somatizzato quella tensione e quel nervosismo, come d'altronde faccio sempre, attraverso un importante sfogo cutaneo che mi ha costato un prurito insopportabile e notevole imbarazzo per l'antiestetico problema.

L'affaticamento e l'ansia da me provati in quel contesto non costituiscono affatto un caso anomalo e isolato: un tale picco di stress si ripete riproponendosi ciclicamente e puntualmente almeno 5 o 6 volte l'anno. Le cause possono essere diverse ma l'ansia da «prestazione», le deadlines frequenti, la competizione, gli ostacoli burocratici, gli orari prolungati davanti a monitor e libri, la partecipazione – talora obbligata – a convegni e seminari, la precarietà finanziaria, la diplomazia a volte forzata, l'incertezza del futuro, la lontananza dai propri affetti costituiscono a mio avviso le principali cause dello stress psico-fisico del dottorando.

Con questo rapporto non si intende di certo stigmatizzare il dottorato di ricerca quanto piuttosto sottolineare i punti di debolezza che lo rendono un percorso ostico e difficile da perseguire. Ho sempre pensato che fare un dottorato di ricerca è prima di tutto un'opportunità, un'occasione di crescita e di approfondimento scientifico, una scelta. Si tratta del massimo grado di istruzione che le istituzioni possono fornire e ciò costituisce già, per molti ambiziosi, un motivo sufficiente per candidarsi al concorso di ammissione. Per altri si tratta di passione smodata, altre volte di agognato trampolino di lancio per la carriera accademica, altre volte ancora di un'opportunità da cogliere, come è stato per me. Tale scelta, frutto di un concorso vinto ma prima di tutto di una motivazione e dedizione allo studio del tutto personali, comporta un impegno di almeno tre anni, a servizio della ricerca. Quando si comincia, non credo si sia consapevoli al cento per cento di cosa significhi trovarsi in questa «élite». Di certo, l'entusiasmo degli inizi ha il sopravvento su qualsivoglia altra riflessione. Io decisi per esempio di attivare un dottorato in cotutela con l'université Sorbonne a Parigi per poter sfruttare al massimo i tre anni che mi erano concessi, in termini di formazione, apprendimento della lingua, creazione di legami, esperienza di vita. Ho dunque concordato il progetto con la mia tutor italiana e il mio tutor francese, lanciandomi in un'avventura che già sapevo mi avrebbe cambiato la vita ma anche posto di fronte a innumerevoli difficoltà.

In primis, tra i fattori pratici cui deve far fronte il dottorando, vi sono la burocrazia e la precarietà finanziaria. Per chi, come me, studia in due paesi contemporaneamente bisogna tener conto di un duplice carico a livello amministrativo-burocratico e di un investimento economico notevole (l'affitto, i mezzi di trasporto, i voli di collegamento con l'Italia...), elementi che non sono tuttavia assenti dalla vita di un dottorando italiano, magari «fuori sede». Ci hanno insegnato a non lamentarci del nostro guadagno (1000 euro al mese): per «loro» siamo dei privilegiati perché siamo pagati per studiare (salvo che non si tratta mai solo di studiare, anzi a volte lo studio è relegato nei ritagli di tempo rubati a tutte le altre incombenze accademiche). Dal primo anno mi sono vista decurtare ben due volte il già ridicolo «stipendio» che è considerato sotto la soglia di povertà negli altri paesi europei. Io non posso, con il mio contratto, lavorare (se non in nero) altrove per «arrotondare» e vivere dignitosamente; io non posso accedere ai meccanismi di detrazione pur versando regolarmente i contributi all'INPS (18 mila euro in tre anni, che non rivedrò mai più perché non hanno alcun valore ai fini pensionistici... è come se per 3 anni io non avessi lavorato). Io, quasi trentenne come la maggior parte dei miei colleghi, un tale guadagno lo definirei più che altro dignitoso ma assolutamente insufficiente per pensare di vivere in maniera completamente autonoma rispetto alla famiglia di provenienza, o per poter anche lontanamente pensare di costruire una famiglia. Senza contare tutto il lavoro «extra-tesi» che ci viene chiesto di

svolgere (correzione di compiti, lezioni da tenere, convegni o seminari da organizzare, fotocopie e bassa manovalanza di varia natura...). Certo, è una condizione temporanea, si tratta di stringere i denti e avere pazienza per tre anni o poco più e fare i conti con l'ansia di avere l'acqua alla gola ogni mese se non si ha una famiglia disposta a sovvenzionarci... e poi? Ed ecco che l'incertezza del futuro, la sensazione di precarietà di non sapere cosa accadrà dopo diventano un pensiero fisso, quasi paranoico. Noi tutti sappiamo che quasi nessuno potrà accedere alla carriera accademica nel prossimo futuro nonostante l'acquisizione del prestigioso titolo e nonostante aver balzato di post-doc in post-doc, da paese in paese acquisendo competenze sempre più raffinate ma poco spendibili nel mercato del lavoro, soprattutto superati i 30. Mi auguro che un domani il mio titolo che sto faticosamente cercando di guadagnarmi possa essere spendibile e possa non pentirmi di aver investito anni preziosi della mia giovinezza e formazione. Tale sentimento di indefinitezza, unito a stress prolungato e affaticamento provoca delle oscillazioni umorali che quasi spaventano: un giorno si è entusiasti e soddisfatti del proprio lavoro, il giorno seguente si cade in uno stato depressivo lasciando che lo scoraggiamento prenda il sopravvento. Si tratta di un lavoro solitario, nel quale si è soli con la propria ricerca della quale bisogna farsi interamente carico. Si tratta di una sorta di riverenza nei confronti di «Madre Ricerca»: è come se le dovessimo qualcosa, come se il prodotto da noi confezionato debba in tutti i modi rispondere a dei criteri di innovazione e originalità. L'ansia da prestazione e le manie di perfezionismo emergono dunque molto precocemente superato l'entusiasmo iniziale. La propria ricerca è inoltre continuamente sottoposta al giudizio di supervisori, commissioni, giurie preposte a concedere finanziamenti, comitati scientifici, colleghi. E dalle critiche non si è mai al riparo. Si vive inoltre con il timore che qualcuno stia svolgendo un progetto simile, se non uguale quasi venissimo derubati di qualcosa di intimamente nostro. Il comportamento da tenere con i propri relatori cambia da situazione a situazione: esiste il «utor fantasma» che non segue il dottorando se non alla fine della propria ricerca, ma esiste anche il suo opposto ossia il tutor apprensivo e opprimente che carica di lavoro e responsabilità lo studente e che nutre aspettative oltre le possibilità umane. Mi sono vista recapitare mail la domenica mattina o il sabato pomeriggio con richieste e compiti da svolgere dall'oggi al domani come se tutto fosse dovuto e come se tra le righe dovessi leggere: «hai scelto questo lavoro? Beh non ci sono orari che tengano». Recentemente ho avuto il coraggio di rifiutare una proposta di insegnamento estivo (oltretutto praticamente non pagata) dicendo che avevo bisogno di tempo per me quest'estate e che essendo già oberata non potevo assumermi altri incarichi e responsabilità. Mi sono sentita rispondere: «Benvenuta nel club. Le vacanze qui non esistono». Invece io penso che sia un sacrosanto diritto staccare la spina il sabato e la domenica, due settimane d'estate e Natale per dedicarsi a

sé stessi, alle altre passioni personali (che fortunatamente non mi mancano) e agli affetti. Così ho deciso che il weekend non avrei lavorato salvo casi eccezionali, pur nutrendo a volte un senso di colpa verso me stessa nel vedere i miei colleghi lavorare persino il giorno di Pasqua. Ma poi mi dico che sono più felice così: preferisco conservare la mia umanità e la mia salute mentale piuttosto che rendere la mia vita un grigiore indistinto. Ma una tale consapevolezza è giunta dopo un grande lavoro su me stessa e un continuo sforzo per mantenere l'equilibrio.

Bisogna inoltre far attenzione a come ci si muove in ambito accademico: la diplomazia è tutto e qualsiasi passo falso può essere punito duramente o ritorcersi contro il malcapitato ignaro delle dinamiche malsane che talora intercorrono nell'ambiente universitario. Io stessa, allorché desideravo iscrivermi alla società francese di epigrafia, fui intimata tramite una telefonata di ritirare la mia candidatura e di non presentare mai più richieste simili che avrebbero nuociuto alla mia immagine e all'immagine dell'università che rappresentavo. Mi sono sentita umiliata, obbligata a obbedire a ordini superiori viziati dallo strapotere e dagli sgarbi interpersonali. Fattostà che dovetti rinunciare a frequentare le conferenze patrocinate dalla suddetta associazione, ritirando – tra lo sconcerto generale – la mia candidatura. La competizione in questo ambiente può essere agguerrita provocando rotture nelle relazioni con colleghi e superiori. Alcuni docenti si servono addirittura dei propri dottorandi per farsi sgarbi vicendevolmente, criticando aspramente l'operato del ragazzo pur non avendo le competenze per farlo. Anche a questo dovetti assistere nel mio percorso: successe all'esame orale per l'ammissione al dottorato, dove, solo per aver espresso con sicurezza le mie competenze e conoscenze, fui tacciata di arroganza e il mio progetto fu duramente criticato. In quell'occasione ebbi la forza di concludere l'esame con apparente serenità, salvo poi scoppiare in un pianto diretto appena uscita dalla porta.

Se da una parte i nostri orari sono flessibili e non abbiamo alcun cartellino da timbrare, d'altro canto dobbiamo diventare i «datori di lavoro» di noi stessi, imponendoci orari e tabelle di marcia per non perdere la bussola. Tuttavia, non avere orari fissi porta con sé come conseguenza la continua sensazione di inadeguatezza, di non aver fatto abbastanza: non esistono più i weekend o le lunghe vacanze a meno che non siamo in grado di ritagliarci questi spazi come un diritto. Capita anche che i docenti di riferimento pratichino una sottile manipolazione psicologica per farti sentire in dovere di svolgere mansioni che esulano dalla tesi ma che vengono fatte percepire come una sorta di «obbligo morale» cui far fronte in nome di una illusoria promessa di considerazione futura all'interno del dipartimento o dell'Università. Ci son persone, che ahimè ho conosciuto, che a 40 anni sono ancora lì a scaldare una sedia, senza un contratto decente, a lavorare gratis o per una miseria nella speranza che un giorno verranno integrati nel sistema.

Ne conosco altri che invece non sono stati capaci di far fronte ad una tale condizione: ho visto depressioni, anoressia, bipolarismo, straniamento e alienazione. Tra i miei colleghi Italiani a Parigi, me compresa, tre quarti segue un percorso di psicoterapia. Lo stesso terapeuta mi ha raccontato che tra i suoi pazienti, moltissimi sono dottorandi o giovani ricercatori che, arrivati al colmo della sopportazione, non sono più in grado di gestire la professione. Le relazioni interpersonali poi, soprattutto nei casi in cui andare all'estero diventa un obbligo, risentono della mancanza di tempo e di serenità, sostituita più spesso dall'ansia e dalla frustrazione. Il mio fidanzato un giorno mi ha detto: «Ti ho conosciuta così: già dottoranda, stressata, sempre in viaggio tra la Francia e l'Italia per tenere tutto in piedi, affaticata. Sapevo che dovevo portare pazienza anche io, di conseguenza. Tu ora concentrati per finire la tesi e poi farai quello che desidererai e non importa se non sarà questo. L'importante è che sia qualcosa che ti faccia stare bene».

Mi ha sempre confortato che la grande maggioranza dei dottorandi vive gli stessi sentimenti e gli stessi disagi sopra descritti durante il nostro percorso dottorale ma mi spaventa pensare che un cammino come questo, che dovrebbe essere faticoso ma anche soddisfacente e ricco di portati per il futuro, risulti invece più un fardello che una splendida opportunità.

УДК 316.624

Древаль Ю.Д., д. наук з державного управління, професор, професор кафедри охорони праці та техногенно-екологічної безпеки Національного університету цивільного захисту України (м. Харків)

ПСИХОЛОГІЯ ТРУДОГОЛІЗМУ І СФЕРА ОХОРОНИ ПРАЦІ

Трудоголізм у загальному тлумаченні – це надмірна працьовитість. На побутовому рівні трудоголіком (працеголіком) називають людину, яка повністю себе посвячує роботі. Чи не в кожному колективі існує власний трудоголік, який присвячує виконанню власних професійних обов'язків значно більше часу та зусиль, ніж це передбачено його посадовими обов'язками.

Явище трудоголізму має давню історію і не може вважатися іманентною властивістю сучасної цивілізації. Наприкінці 1960-х рр. Вейн Отс для такого стану людини запропонував термін «трудоголізм» (workaholisme), поєднавши слова «праця» (work) та «алкоголік» (alcoholic). Проте, повноцінне дослідження трудоголізму розпочалося лише на межі ХХ – ХХІ століть, коли в умовах технократичного суспільства зримо виявилися тенденції до надмірної працьовитості за рахунок інших життєвих цінностей.

Водночас поки що бракує спеціальних досліджень зазначеного

феномену з позицій працезохоронної політики (що слід визнати не лише прогалиною спеціальних досліджень з психології, але і суттєвим недоліком досліджень з охорони праці, адже в кінцевому рахунку якраз від особистої участі працівника залежить стан безпеки і гігієни праці на робочому місці).

Діяльність трудоголіків неможливо оцінити якось однозначно. Не випадково у фаховій літературі все частіше наголошується на тому, що трудоголізм може бути як нормальним (здоровим), так і залежним (патологічним). Наводяться і численні аргументи на користь позитивних якостей та недоліків трудоголізму, але негативні фактори явно переважають.

Такі особистості загалом не відсажуються від будь-якої важкої роботи, для них не існує проблеми надурочної чи так званої «авральної» роботи. Колектив, що складається переважно з трудоголіків, оптимально підходить для вирішення якоїсь термінової чи «авральної» роботи. Для молоді ж людини, яка лише розпочинає трудовий шлях, захопленість роботою і прагнення присвятити їй багато часу та сил свідчать про цілеспрямованість і здорові амбіції. Явище трудоголізму також частково узгоджується з сезонною роботою та новими формами зайнятості (надомною та дистанційною працею, а також з деякими видами творчої діяльності). Адже у такому разі людина особисто планує власний робочий графік і досить часто намагається сконцентруватися на повноцінній реалізації певного задуму, нехтуючи відпочинком та вихідними днями.

Водночас наводяться і численні аргументи на користь того, що трудоголізм є відхиленням від нормального стану соціалізації особистості і навіть своєрідною формою психічного розладу. Трудоголізм нарівні з деякими позитивними якостями характеризується нерішучістю, боязливістю, схильністю до нав'язливих ідей та небажанням до творчого пошуку. Так зване «повне» занурення в роботу негативно позначається на спілкуванні поза межами робочого місця, сімейному житті, вихованні підростаючого покоління тощо. До того ж, явище трудоголізму підпитується такими негативними для трудового процесу характеристиками, як невміння організувати власний робочий час, працювати в команді та в стандартному режимі.

Людський організм має певний поріг міцності та витривалості. Переступаючи цей поріг, трудоголік вже нехтує приписами з охорони праці, ставлячи під загрозу не лише власне життя та здоров'я, але і життя та здоров'я багатьох інших працівників.

У середовищі фахівців відомий так званий «синдром Кароші» (чи «Каросі»), за однойменною назвою японського міста, в якому на початку 1980-х рр. внаслідок виконання значного обсягу понаднормової роботи на робочому місці помер працівник. Чи не найбільш переконливим прикладом цього синдрому є те, що в 2000 р. від трудоголізму помер прем'єр-міністр Японії Кейдзо Обуті, який упродовж двадцяти місяців

обіймання цієї посади мав лише три вихідні і кожного дня працював не менше дванадцяти годин.

Слід також враховувати, що найбільш поширеним станом людини у багатьох сферах трудової діяльності є монотонія. Це специфічний функціональний стан, що характеризується зниженням рівня життєдіяльності та працездатності в результаті впливу одноманітних подразників. Наявність такого стану є одним з найбільш важливих аргументів на користь того, що працівник не може безкінечно експлуатувати власну моторну та психофізіологічну здатність до праці. У такому разі значно пришвидшується процес емоційного вигорання працівника і створюється ситуація, коли не помічаються ні відхилення від загальноприйнятих правил охорони праці, ні наявна загроза життю та здоров'ю працівника.

Відтак трудоголізм є однією з форм адитивної поведінки (від англ. *addiction* – схильність, згубна звичка) – поведінка з відхиленнями, що характеризується прагненням до відходу від реальності шляхом штучної зміни свого психічного стану за допомогою прийому деяких речовин або постійною фіксацією уваги на певних видах діяльності, що спрямоване на розвиток і підтримку інтенсивних емоцій. Трудоголізм є адикцією, яка загалом схвально сприймається суспільством та роботодавцями (на відміну, скажімо, від алкоголізму та наркоманії). Але, за оцінкою психологів та психоаналітиків, трудоголік – це все-таки особа з певними психологічними відхиленнями.

Трудоголізм – це перш за все психологічна залежність. Її розвиток спричиняється двома головними причинами: 1) проблемами в психічному стані людини, коли вона неспроможна визначитися в пріоритетах та влаштувати власне життя; 2) домінуванням в суспільних настроях підходів, згідно з якими понаднормова робота є позитивним і природним явищем.

Наявність трудоголіка в колективі складає важливу проблему для роботодавців та керівників підприємства. Цілком природним видається бажання отримати від працівника значно більше користі, ніж це вимагається трудовим договором чи посадовими інструкціями. Водночас, посилена експлуатація робітника не може здійснюватися постійно, адже при високій напрузі ресурси людського організму рано чи пізно вичерпуються. Відомо ж, що робота в посиленому темпі, який в чотири рази перевищує звичний робочий процес, дозволяє досягти лише подвоєння виробничого результату (та й то, лише до того часу, коли працівника повністю покинуть сили) [1, с. 984].

У цьому сенсі чи не найбільш важливою проблемою є ситуація, коли трудоголіком є власне керівник підприємства чи його структурного підрозділу. Такий керівник не лише має схильність до напруженої та позаурочної праці, але досить часто вимагає такого ж відношення і від підлеглих. При цьому, як правило, порушується плановість та ритмічність трудового процесу, що в кінцевому рахунку суттєво впливає на здатність

людини до праці та здорового способу життя (в якості глобального прикладу можна навести сумнозвісні приклади з радянської історії, коли з метою реалізації гасла «виконання п'ятирічки за три роки» правлячий режим не гребував життям та здоров'ям мільйонів працівників).

Найбільш дієвим засобом ідентифікації трудоголіка є порівняння феноменів працелюбності та трудоголізму. За оцінкою Є. Ільїна, «грань між корисною працьовитістю та шкідливою залежністю від роботи проходить там, де робота перетворюється із засобу в мету» [2, с. 123]. Згідно з аналізом, проведеним І. Прокопчук, при цьому слід вирізняти відношення до норм праці (працелюб працює стільки, скільки треба для справи; трудоголік працює, скільки зможе, до виснаження); відношення до мети праці (у працелюба – створення матеріальних благ, а також професійне та кар'єрне зростання; у трудоголіка – праця як самоціль, праця заради самої праці); ставлення до відпочинку (у працелюба позитивне, у трудоголіка – негативне) тощо [3, с. 94].

Працелюби відчують і знають, що вони захоплюються роботою та працюють на основі внутрішнього задоволення. Водночас у таких осіб немає залежності від праці і вони з таким же задоволенням можуть «переключитися» на інші сфери життєдіяльності. Натомість, трудоголік не може «переключитися» і працює постійно, отримуючи задоволення виключно від власної участі у процесі праці.

Отже, трудоголізм негативно впливає на психічний стан працівника, адже трудоголік не лише нехтує нормативними приписами у сфері трудового права (насамперед, щодо фіксованого часу роботи та загальних вимог щодо підтримання належного стану охорони праці), але і складає безпосередню загрозу безпеці і гігієні праці на робочому місці. Відтак, і боротьба з трудоголізмом має стати нагальним завданням для трудового колективу, роботодавців та власне працівників. При цьому важливо не лише виявити та діагностувати трудоголіка, але і здійснити комплекс заходів щодо протидії трудовій залежності. В якості ж механізмів, спрямованих на применшення чи навіть викорінення явища трудоголізму, першочергово слід назвати належну професійну та соціальну адаптацію особистості. Причому, мова має йти не про «пристосування» (*adjustment*), а якраз про «адаптацію» (*adaptation*).

Власне і працівникам важливо дотримуватися належного балансу в системі власних принципів та життєвих пріоритетів (за шкалою «робота», «відпочинок», «дозвілля», «друзі» та «сім'я»).

ЛІТЕРАТУРА

1. Бугельски Б. Р. Циклы труда и отдыха (work-rest cycles). Психологическая энциклопедия. 2-е изд. Под ред. Р. Корсини, А. Ауэрбаха. СПб.: Питер, 2003. 1096 с.
2. Ильин Е. П. Работа и личность. Трудоголизм, перфекционизм, лень. СПб.: Питер, 2011. 224 с.

3. Прокопчук І. Трудоголізм як тип адиктивної поведінки. Політичний менеджмент. 2011. № 1. С. 92–102.

УДК 159.95

*Євглевська Л.В., студентка соціально-психологічного факультету НУЦЗУ;
Селюкова Т.В., ст. викладач кафедри психології діяльності в особливих
умовах НУЦЗУ*

ОСОБЛИВОСТІ ВОЛЬОВОЇ САМОРЕГУЛЯЦІЇ ТА ФАКТОРІВ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ У КУРСАНТІВ ТА СТУДЕНТІВ НУЦЗУ З РІЗНИМ РІВНЕМ ТРИВОЖНОСТІ

У теперішній час проблема тривожності набуває все більшої популярності, це пов'язано зі змінами соціальної сфери, напруженим ритмом життя і іншими чинниками. Важливий вплив на тривожність має вольова саморегуляція особистості. Її психологічні дослідження набувають нині особливої актуальності, адже це пов'язано з прикладними завданнями оптимізації функціонування регуляторних процесів в соціальній взаємодії, підвищенням працездатності в трудовій і навчальній діяльності, профілактики несприятливих наслідків стомлення і стресових станів. Також не менш важливим є фактори прийняття рішень. Існує деяка закономірність: чим більш складніше те чи інше психічне явище, тим більший відбиток індивідуальності людини він несе. Люди приймають рішення і діють на основі того, як вони бачать ситуацію, тобто на основі свого сприйняття навколишнього світу.

Теоретичні аспекти особистісної тривожності розглядаються в психологічній літературі з точки зору представлення її як переживання певної емоційної модальності, пов'язаного з мотивами поведінки і діяльності. Тривожність, як психічний стан, має важливе значення в організації життєдіяльності. Рівень тривожності особистості може обумовлювати успішність діяльності людини. Підвищена тривожність може провокувати невротичні стани. Знання причин виникнення підвищеної тривожності вкрай необхідно для створення і своєчасного проведення корекційної роботи, що сприяє зниженню тривожності і формуванню адекватної поведінки [1; 4; 5].

Важливий вплив на тривожність має вольова саморегуляція особистості. Її психологічні дослідження набувають нині особливої актуальності. Професія рятувальника вважається однією з найнебезпечніших. В екстремальних ситуаціях працівнику ДСНС необхідно оцінити ситуацію, прийняти правильне рішення і при цьому мати адекватну поведінку. Ефективність професійної діяльності працівників ДСНС залежить не тільки від властивостей особистості, так і від професійно важливих якос-

тей, зокрема, вольової саморегуляції. Вольова поведінка характеризується рядом особливостей. Однією з головних вважається свідомість вольових дій, які спрямовані на досягнення поставленої мети. Вольові якості – це особливості вольової регуляції, які виявляються в конкретних специфічних умовах, обумовлених характером труднощів, що долаються [6; 7].

Прийняття рішення – в психології традиційно розглядається як етап вольового акту, пов'язаний з вибором мети і способу дії, та включає в себе появу нових цілей, оцінок, мотивів, установок, смислів. Прийняттям рішення називається будь-який акт вибору з даної кількості альтернатив за наявним критерієм. Однак психологічна реальність може не збігатися зі схемами формальної теорії, що виражається в забуванні або ігноруванні альтернатив або їх наслідків, в недооцінці або переоцінці об'єктивних ймовірностей, в зміні рішень в умовах діяльності. Процес прийняття рішення є центральним на всіх рівнях переробки інформації і психічної регуляції в системі цілеспрямованої діяльності [2; 3].

Незважаючи на велику кількість теоретичних джерел з проблеми нашого дослідження, більшість питань залишаються відкритими.

Метою даної роботи є вивчення особливостей вольової саморегуляції та факторів, які впливають на прийняття рішення у осіб з різним рівнем тривожності. В дослідженні брали участь студенти та курсанти Національного університету цивільного захисту України. Загальна вибірка досліджуваних складала 83 респондента.

За допомогою «Шкали тривожності» Джоан Тейлор ми розділили респондентів на дві групи: група №1 – респонденти з високим рівнем тривожності та група №2 – респонденти з низьким рівнем тривожності.

За допомогою методики «Мельбурнський опитувальник прийняття рішень» ми визначили, що рівень тривожності впливає на стратегію прийняття рішення. Так у групі №1 (респонденти з високим рівнем тривожності) переважають показники за шкалами уникнення, прокрастинація та надпильність, а в групі №2 (респонденти з низьким рівнем тривожності) – за шкалою пильність. Особи з високими показниками тривожності характеризуються більшою необдуманістю та спонтанністю при прийнятті рішення. Вони не зосереджують свою увагу на розгляді різних варіантів рішення, приймають життєві рішення не розглядаючи альтернативи різного роду. Також характерною рисою є уникнення та перекладання на інших відповідальності за прийняте рішення. Уникнення є непродуктивним копінгом при прийнятті рішень. Можливе імпульсивне прийняття рішення.

Особи з низьким рівнем тривожності, навпаки, більш схильні до обдуманих та прорахованих рішень. Керуються розгляданням різних альтернатив, пошуком більшої кількості інформації та раціоналізують сумнівні альтернативи. Керується пошуком більшої кількості інформації, постановкою цілі та обґрунтуванню вибраного плану дії. Мають

схильність до ігнорування інформації про ризики втрат і продовження слідування обраним курсом дій.

Таким чином визначаються два профіля, які фіксують різні типи індивідуальної регуляції в умовах невизначеності: перший характеризується значимо більш високими показниками шкали пильності при менш виражених показниках шкал уникнення і прокрастинації, в той час як інший, протилежний відрізняється зниженням пильності при підвищенні уникнення і прокрастинації.

Для визначення особливостей вольової регуляції нами була проведена методика «Дослідження вольової саморегуляції» А.В. Зверькова та Є.В. Ейдмана. Вищі показники по всім трьом шкалам (загальна шкала вольової саморегуляції, наполегливість, самоконтроль) має група №2 (респонденти з низьким рівнем тривожності). Високий бал за загальною шкалою притаманний особам емоційно зрілим, активним, незалежним, самостійним. Для них характерний спокій, впевненість у собі, стійкість намірів, реалістичність поглядів, розвинене почуття власного обов'язку. Як правило, вони добре рефлексують особисті мотиви, планові реалізують наміри, вміють розподіляти зусилля і здатні контролювати свої вчинки; їм властива виражена соціально-позитивна спрямованість. Іноді можливе зростання внутрішньої напруженості, пов'язаної із прагненням проконтролювати кожен нюанс власної поведінки.

Високий бал за субшкалою «наполегливість» характеризує силу намірів респондентів з низьким рівнем тривожності – їх прагнення до завершення розпочатої справи. Це діяльні, працездатні люди, які активно прагнуть виконати заплановане, їх мобілізують перепони на шляху до мети, але відволікають альтернативи та спокуси, головна їх цінність – розпочата справа. Таким людям притаманні повага до соціальних норм, прагнення повністю підпорядкувати їм власну поведінку.

Також, високі показники за субшкалою «самоконтроль» у респондентів 2-ї групи відображають рівень вільного контролю емоційних реакцій і станів. Високий бал за субшкалою набирають люди емоційно стійкі, які добре володіють собою у різних ситуаціях. Для них притаманний внутрішній спокій, впевненість у собі, які звільняють від страху перед невідомим, готовність до сприйняття нового, неочікуваного і, як правило, це поєднуються зі свободою вчинків, тенденцій до новаторства і радикалізму.

Однак, прагнення до постійного самоконтролю, надмірне свідоме обмеження спонтанності може призвести до підвищення внутрішньої напруженості, переваги постійного занепокоєння і втоми. Соціальна бажаність високих показників за шкалою неоднозначна. Високі рівні розвитку вольової саморегуляції можуть бути пов'язані з проблемами в організації життєдіяльності і відносинах із людьми. Часто вони відображають появу дезадаптивних рис і форм поведінки. З іншого боку, низькі рівні настирливості та самоконтролю, що у багатьох випадках викону-

ють компенсаторні функції, проте, також свідчать про порушення у розвитку властивостей особистості, її вміння будувати свої відносини з іншими людьми й адекватно реагувати на різноманітні ситуації.

Спираючись на отримані дані можна стверджувати, що у осіб з низьким рівнем тривожності показники вольової саморегуляції значно вищі, ніж у осіб з високим рівнем тривожності. Вони приймають рішення обдумуючи та прораховуючи, аналізуючи різні альтернативи, а особи з високим рівнем тривожності, навпаки, схильні до імпульсивних та необдуманих кроків. Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми, а передбачає необхідність подальших наукових пошуків. Залишаються відкритими питанням вивчення взаємозв'язку між вищевказаними характеристиками особистості, які можуть бути актуальними для наших подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Габдреева Г. Ш. Основные аспекты проблемы тревожности в психологии. М.: Тонус. 2000. 346 с.

2. Кочетков В. В. Индивидуально-психологические проблемы принятия решения. М.: Наука, 1993. 213 с.

3. Корнилова Т. В. Психология риска и принятия решений. М.: Аспект Пресс, 2003. 156 с.

4. Новаківська А. Ю., Стахова О. О. Психологічні детермінанти тривожності в підлітковому віці. Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць. 2015. С. 110–114.

5. Селюкова Т. В., Ткаченко В. В. Особливості соціально-комунікативної компетентності та емоційного інтелекту у осіб з різним рівнем тривожності. Проблеми екстремальної та кризової психології. Збірник наукових праць. Вип.18. Харків: НУЦЗУ, 2015. С. 188–196.

6. Селюкова Т. В. Дослідження вольових якостей майбутніх працівників ДСНС України. Інноваційні методи діагностики і лікування психічних і соматичних розладів психогенного походження. Харків, 2014. С. 138–139.

7. Царькова О. В. Методи емоційно-вольової саморегуляції психологічного стану студентів. Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського. Сер.: Психологічні науки. 2013. Т. 2, Вип. 10. С. 316–320.

УДК 316. 6 : 159. 922. 62

Завацька Н.Є., д. психол. наук, професор, завідувач кафедри практичної психології та соціальної роботи, Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля;

Смирнова О.О., здобувач кафедри практичної психології та соціальної роботи, Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля

РОЗВИТОК АДАПТАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ТА КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДІ У КРИЗОВОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Проблема адаптації людини належить до фундаментальних як в психології, так і в багатьох інших галузях наукового знання. Її входження до кола важливих загальнопсихологічних проблем визначається як реальними вимогами життя, так і логікою розвитку наукової психології. Істотну роль у збереженні їх наукової і практичної значущості відіграє емоційна напруга, яка зростає через невідповідність темпу адаптаціогенезу і тих перетворень, що відбуваються у всіх сферах життєдіяльності людини [1; 3]. Пошук пояснення поведінкових модифікацій, визначення інтегральних чинників впорядкування психологічних трансформацій також не можливо зробити без вивчення адаптаційних можливостей молоді [2; 4].

У загально-теоретичному аспекті найкраще вивчено процеси соціальної дезадаптації та реадаптації у підлітковому віці. Науковці наголошують на особистісному підході до вивчення соціальної дезадаптації, який орієнтує на розгляд її як результат відхилення у розвитку особистості внаслідок негативного впливу різних факторів. Так, одні автори (В.С. Бітенський, В.Я. Гіндікін, С.В. Дворяк, Б.Г. Херсонський) вказують на роль соціально-психологічних чинників у формуванні дезадаптації, інші – дотримуються концепції індивідуально-типологічних чинників (А.Є. Лічко, І.П. Руценко). У працях Н.Ю. Максимової обґрунтовано, що особистісна деформація провокує соціальну дезадаптацію, а процес реадаптації підлітків має спиратися на показники особистісних дисфункцій.

Враховуючи показники самооцінки, локусу контролю, характерологічні особливості, рівень агресивності, рівень фрустраційної напруженості та емоційної стійкості, індикатор ефективності адаптації, напрямок та тип реакції у ситуації фрустрації, коефіцієнт соціальної адаптації (CGR), показники функціонування мотиваційно-ціннісної сфери, а також параметри соціальної підтримки була проведена диференціація рівнів адаптаційного потенціалу студентської молоді на базі науково-практичного Центру медико-соціальних та психотехнологій. Це дозволило виокремити високий, середній, низький та дуже низький рівень адаптаційного потенціалу.

Критерії зниження адаптаційного потенціалу молоді включають такі показники інтраперсональних складових: неадекватність самооцінки, незбалансованість локусу контролю, підвищену агресивність, фрустраційну напруженість, емоційну нестійкість, перевагу егозахисного типу реакцій на ситуацію фрустрації у поєднанні з екстрапунітивною спрямованістю, дезінтеграцію між потребою в досягненні головних життєвих цінностей та можливістю їх досягнення в реальності, перевагу унікаючої мотивації, наявність акцентуацій або психопатії, низьку комунікативну компетентність.

Показниками інтерперсональних складових, які знижують адаптаційний потенціал молоді є: недостатність психологічної (емоційної, когнітивної) та інструментальної підтримки, обмежена соціальна мережа підтримки, низький рівень соціальної інтеграції. Показники цих критеріїв дозволяють виокремити рівні адаптаційного потенціалу молоді з різним ступенем соціальної адаптації.

Отримані результати показали, що системний підхід є основою для процесу адаптації молоді; запропонована система соціальної адаптації, що заснована на спеціальній організації соціального середовища відповідно до особистісних особливостей адаптантів, та включає технології підвищення інтерперсональних складових (соціально-психологічні та індивідуально-типологічні властивості і якості), які актуалізуються особою для створення і реалізації нових програм поведінки в змінених умовах життєдіяльності, та інтерперсональних складових (особливості соціальної підтримки та соціальної інтеграції), що сприяє їх адаптації та особистісному зростанню.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондаренко О. Ф. Метапсихологічний контекст психологічної допомоги. Педагогіка і психологія. 2002. № 4. С. 4–12.
2. Бочелюк В. Й. Моделювання соціально-психологічних систем: теоретико-прикладний аспект: монографія. За ред. В. Й. Бочелюка. Запоріжжя: Класичний приват. ун-т, 2008. 310 с.
3. Кокун О. М. Аналіз поняття адаптаційних можливостей людини. Проблеми заг. та пед. психол. Зб. наук. праць Ін-ту психол. ім. Г. С. Костюка АПН України. За ред. С. Д. Максименка. К. : Гнозіс, 2002. Т. IV. Ч. 5. С. 137–140.
4. Циба В. Т. Контури системної соціальної психології. Соціальна психологія. 2003. № 1. С. 27–39.

УДК 159.92

Завацький В.Ю., канд. психол. наук, докторант кафедри психології та соціології, Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля;
Чуловський В.Е., здобувач кафедри практичної психології та соціальної роботи, Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля

СИСТЕМНІ ЗАХОДИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я МОЛОДІ

Соціальні, культурні та економічні трансформації, що наразі відбуваються, зумовлюють мобілізацію особистісних, емоційних і когнітивних ресурсів особистості, її постійну готовність до вирішення складних життєвих проблем. За таких умов збереження фізичного і психічного здоров'я молоді – одне з найважливіших завдань нашого суспільства, і, насамперед, системи освіти. Пошук ефективних соціально-психологічних засобів підвищення здатності особистості до формування нових життєвих стратегій, подолання кризових настроїв, оволодіння конструктивно-перетворювальною позицією, посилення гнучкості та мобільності соціальної поведінки може значною мірою попередити та виправити негативні тенденції виникнення у них посттравматичних стресових розладів [1; 2; 4].

Дослідження посттравматичних стресових розладів здебільшого виконані в межах робіт медичного та медико-психологічного профілю. Дослідники вказують на необхідність цілісного, інтегрованого підходу у вивченні соматичного та психічного здоров'я (З. Ліповські, Б. Ломов), комплексного врахування впливу індивідуально-психологічних особливостей на виникнення та розвиток психосоматичних дисфункцій (Ю. Губачов, Б. Карвасарський, В. Мясіщев), на роль механізмів загального адаптаційного синдрому у розвитку невротичних патологій (Р. Лазарус, Г. Сельє), на інтеграційні параметри особистості (Г. Аммон, Дж. Мак-Дауголл) та глибинні інтрапсихічні конфлікти (Ф. Александер, Ю. Ващенко, Є. Рісс) як загальні та специфічні психологічні чинники посттравматичних стресових розладів.

В якості психологічних характеристик, які визначають ймовірність виникнення посттравматичних стресових розладів досліджувалися особливості реагування на стресові «життєві події» (Г. Сельє, Т. Холмс), специфічні особистісні профілі (Ф. Александер, Ф. Данбар), окремі особистісні риси (О. Жужжанов, В. Симаненков), особливості фрустраційних реакцій та особистісних акцентуацій (П. Капіщев, О. Тельнова), типи соціально-психологічних дезадаптацій (Т. Айвазян, Ю. Губачов, Н. Завацька).

Психологічний етіогенез посттравматичних стресових розладів представлено роботами В. Абрамовим, Н. Максимової, С. Табачнико-

вим, Л. Шестопалової, Л. Юрєвої, які виокремили напрями та коло об'єктивних медико-психологічних, соціально-психологічних і психолого-педагогічних проблем посттравматичних стресових розладів особистості у неповнолітніх.

Проте, наявні методологічні розбіжності, суперечливість даних і недостатня опрацьованість категоріального апарату ускладнюють узагальнення отриманих результатів і вироблення концепції, яка б дозволила обґрунтувати місце та роль соціально-психологічних чинників у формування посттравматичних стресових розладів особистості і розробити відповідні релевантні діагностичні та корекційні засоби роботи щодо подолання таких дисфункцій [3; 5].

Індивідуально-психологічні особливості особистості при посттравматичних стресових розладах визначаються динамічною взаємодією психологічних чинників двох видів. Загальні психологічні чинники пов'язані із індивідуальними психологічними ресурсами резистентності стресу; ступінь виявленості цих чинників визначає схильність до психосоматичного способу реагування на несприятливі соціально-психологічні ситуації. Дія специфічних психологічних чинників обмежується індивідуально-психологічними особливостями при окремих посттравматичних стресових розладах. Складність феноменів, що вивчаються, показала неадекватність редуційних, спрощених причинно-наслідкових пояснювальних моделей психосоматичних розладів. Дослідження соціально-психологічних чинників і механізмів виникнення посттравматичних стресових розладів особистості доцільно проводити з використанням системних концептуальних побудов, у яких враховуються багатомірність та багаторівневість явищ, що розглядаються.

Встановлено зв'язок між наявністю посттравматичних стресових розладів особистості з її низьким соціометричним статусом та високим рівнем тривожності, низьким соціометричним статусом та неадекватною (заниженою або завищеною) самооцінкою, а також з рівнем розвитку соціального середовища групи. Найбільша кількість таких досліджуваних спостерігається на рівні розвитку «розпад на групи», найменша – на рівні «об'єднання». Ступінь прояву посттравматичних стресових розладів найбільш посилюється на рівні розвитку соціального середовища групи «розпад на групи» та зменшується на більш високих рівнях розвитку: «зміцнення групової роботи» й «об'єднання».

Виокремлено системоутворюючі соціально-психологічні чинники посттравматичних стресових розладів особистості та розроблена структурна модель їхньої диференціації, яка складається із внутрішніх (високий рівень тривожності та сенситивності, емоційна нерівновага; невпевненість, почуття неповноцінності та провини; підвищена ригідність й конформність; неузгодженість різних аспектів «Я» (цілісності, інтегрованості); неадекватна самооцінка; нестабільність психологічного базису

автономності; низькі адаптивні можливості; зниження здібності до рольової взаємодії; вразливість у стресогенних ситуаціях; зниження гнучкості та мобільності соціальної поведінки) та зовнішніх (недостатня підтримка й прийняття, незадовільні емоційні стосунки, пов'язані із психологічним симбіозом «мати-дитина» з раннього онтогенезу; несприятлива сімейна обстановка, недостатня емоційна близькість з батьками, батьківська критика; психотравмуючі події (стресори); низький соціометричний статус («ізолювані», «відторгнуті»); несприятливий соціально-психологічний клімат студентської групи; низький рівень розвитку соціального середовища групи («формування нової групи», «з'ясування форм діяльності», «розподіл на групи»)) чинників.

Соціально-психологічна програма збереження психічного здоров'я особистості при посттравматичних стресових розладах побудована на принципах системності, диференційованого прогнозування, динамічності та перспективності та складалася із діагностичного, формувально-відновлювального, контрольного блоків із застосуванням когнітивно-біхевіорального підходу та механізмів інтеріоризації, рефлексії, опосередкування. Завдання інтегративної психотерапії та профілактики психосоматичних розладів вирішувалися на особистісному рівні – розвиток навичок емоційної саморегуляції через поетапне формування рефлексивної здатності; трансформація дисфункціональних особистісних установок і переконань – ворожої картини світу, нереалістичних перфекціоністські стандартів, заборони на вираження почуттів, розвиток навичок психогігієни емоційного життя; на сімейному рівні – опрацювання (осмислення і відреагування) травматичного життєвого досвіду і подій сімейної історії; на інтерперсональному рівні – тренінг дефіцитарних соціальних навичок, розвиток здатності до близьких довірчих відносин, розширення інтерперсональних зв'язків.

Ефективність розробленої програми констатована зниженням рівня тривожності досліджуваних, зменшенням кількості негативних емоцій, підвищенням їхнього соціометричного статусу, покращенням соціально-психологічного клімату в групі; підвищенням рівня розвитку соціального середовища груп, забезпеченням спрямованості молоді на досягнення значущої соціально схвалюваної мети, створенням системи виховних впливів, спрямованих на задоволення основних соціальних потреб особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Завацька Н. Є. Феномен дезадаптації особистості, її причини та прояви. Теоретичні і прикладні проблеми психол. Зб. наук. праць СНУ ім. В. Даля. Луганськ: СНУ ім. В. Даля, 2005. № 1 (9). С. 91–100.
2. Кокун О. М. Аналіз поняття адаптаційних можливостей людини. Проблеми заг. та пед. психол. Зб. наук. праць Ін-ту психол. ім. Г. С.

Костюка АПН України. За ред. С. Д. Максименка. К.: Гнозис, 2002. Т. IV. Ч. 5. С. 137–140.

3. Кочарян А. С., Халайла А. Механізми психотерапії. Вісник Харківського нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Серія : Психологія. 2002. № 576. С. 91–98.

4. Солодухова О. Г., Солодухов В. Л. Психологічні механізми адаптації та соціалізації особистості. Вісник Харківського держ. ун-ту. Х.: ХДУ, 1999. № 439. Ч. 4, 5. С. 342–346. (Серія «Психологія, політологія: Особистість і трансформаційні процеси у суспільстві»).

Weissman M. M. Interpersonal psychotherapy: current status. Keio J. Med. 1997. V. 46. № 3. P. 105–110.

УДК 159.922.7:316.6

Завацький Ю.А., канд. психол. наук, завідувач кафедри здоров'я людини та фізичного виховання, Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля;

Савчук О.А., здобувач кафедри практичної психології та соціальної роботи, Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля

ПРОФЕСІЙНА КРИЗА ТА СОЦІАЛЬНА МОБІЛЬНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ: АНАЛІЗ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ

Трансформаційні зміни, які наразі відбуваються в сучасному суспільстві, висувають підвищені вимоги до особистості. Часто вже у процесі професійної підготовки особистість вбачає свою кар'єрну реалізацію не за одним, а за декількома кар'єрними сценаріями: від розширення вже існуючого професійного спектра до повного виходу за межі обраного фаху. Тобто готовність до професійної мобільності продиктована як суспільними вимогами, так і індивідуальними потребами. Важливим є думка А. Маслоу, що за мобільними людьми і майбутнє прогресивних суспільних змін, оскільки такі (мобільні) люди будуть упевнено дивитися в завтрашній день, розраховуючи на свою здатність імпровізувати в ситуації, що раніше ніколи не виникала, а суспільство, яке зможе виховати таких людей, буде успішним. Тому формування соціальної мобільності особистості є важливою як науковою, так і суспільною проблемою [4].

Аналіз загальнонаукових підходів до категорії соціальної мобільності дозволяє стверджувати, що означений феномен є достатньо складним комплексним явищем, яке не має на теперішній час загальноприйнятого визначення. Згідно з філософсько-антропологічними позиціями мобільність акумулює гуманістичний ідеал суспільних перетворень; із соціологічними – акцентується на адаптаційних можливостях індивідів, шансах на кар'єру, меті та мотивах соціальної мобільності; з психологі-

чними – домінуючою є відкритість до змін, що вимагає гнучкості поведінки, де закладається потреба у самореалізації; з педагогічними – як переорієнтування, переоцінка нових реалій, зокрема професійних. Проте в наукових дослідженнях назріла потреба у вивченні внутрішніх механізмів соціальної мобільності, а саме тих причин, які становлять психологічну сутність соціально мобільної особистості.

Зміст розглянутих досліджень стосовно внутрішніх та зовнішніх передумов соціальної мобільності особистості свідчить, що соціальна мобільність особистості – це інтегративна якість особистості, яка поєднує в собі сформовану внутрішню потребу в соціальній мобільності та складається з поведінкового, когнітивного та інтегративно-особистісного компонентів, а також самоусвідомлення особистістю процесу соціальної мобільності. Отже, соціальна мобільність як складний конструкт одночасно характеризує якість особистості; діяльність людини; процес перетворення людиною самої себе і оточуючого середовища [1; 3].

Серед наслідків соціальної мобільності важливими є: наявність кращих життєвих перспектив, нові можливості самореалізації, ширше коло спілкування, можливість пізнати щось нове. У респондентів зрілого віку значущими виступають усвідомлення власного вибору, відсутність чіткої перспективи, підвищена відповідальність, тривожність за майбутній результат, страх розчарування, бажаність результату [2; 5].

Аналіз прояву соціальної мобільності в контексті професійної кризи засвідчив, що опитані з високим рівнем соціальної мобільності та гіпермобільні легше сприймають кризові явища, пов'язані з наслідками соціальної мобільності, а то й взагалі їх не помічають. Натомість респонденти зі зниженим рівнем соціальної мобільності гостріше відчувають професійну кризу і невпевнено стають на шлях соціальної мобільності. Проте саме явище професійної кризи змінює соціальну ситуацію розвитку особистості і змушує її шукати нові шляхи самореалізації. Можна стверджувати, що мобільний фахівець має більше шансів у подоланні будь-якого кризового стану суспільства, адже світосприйняття такого спеціаліста дозволяє по-новому інтерпретувати ситуацію й спрямовувати її на успішне досягнення цілей залежно від своїх здібностей, наявних умов, життєвих інтересів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондарчук О. І. Професійна деформація особистості керівників загальноосвітніх навчальних закладів у процесі їх соціалізації. Актуальні проблеми психології : Зб. наук. праць Ін-ту психол. ім. Г.С. Костюка АПН України. За ред. С.Д. Максименка. Т. X. Ч. 1. К., 2008. С. 27–33.

2. Бочелюк В. Й. Соціально-психологічні особливості самореалізації особистості в сучасному суспільстві: монографія. Запоріжж: Класичний приват. ун-т, 2009. 280 с.

3. Завацька Н. Є. Реадаптація кризисної особистості методами когнітивно-поведінкової терапії. Теоретичні і прикладні проблеми психол.

Зб. наук. праць СНУ ім. В. Даля. Луганськ: СНУ ім. В. Даля, 2006. № 1 (12). С. 85–94.

4. Маслоу А. Самоактуалізація. Психологія личности: тексти. Под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, А. А. Пузыря. М.: МГУ, 1982. С. 108–117.

5. Пілецька Л. С. Вплив соціально-психологічної адаптації на професійну мобільність особистості. Теоретичні і прикладні проблеми психології: Збірник наукових праць СНУ ім. В. Даля. № 4 (32). 2012. С. 227-235.

УДК 159.95

*Іванова Ю.М., студентка соціально-психологічного факультету НУЦЗУ;
Селюкова Т.В., ст. викладач кафедри психології діяльності в особливих умовах НУЦЗУ*

ДОСЛІДЖЕННЯ ОБЛИВОСТЕЙ САМОВІДНОШЕННЯ І САМОАКТУАЛІЗАЦІЇ У МАЙБУТНІХ ПРАЦІВНИКІВ ДСНСУ В ЗАЛЕЖНОСТІ ВІД РІВНЯ САМООЦІНКИ

Діяльність усіх органів та підрозділів МВС України, зокрема Державної служби України з надзвичайних ситуацій, Національної поліції України, Державної прикордонної служби України, Державної міграційної служби України, Національної гвардії України спрямована на забезпечення безпеки держави та громадянина. Цілком зрозуміло, що військовослужбовці повинні демонструвати мужність, відвагу, героїзм та самопожертву, гідно виконувати покладені на них обов'язки, тому надмірної важливості та цінності набувають такі характеристики особистості як самовідношення, самооцінка та рівень самоактуалізації.

Професійна діяльність співробітників та курсантів ДСНС потребує високого особистісного розвитку, заздалегідь свідомого та системно організованого впливу на свою психіку з метою корегування її характеристики у бажаному напрямку. Великий вплив на всі аспекти життєдіяльності, психічне здоров'я, поведінку працівників та курсантів Державної служби України з надзвичайних ситуацій мають такі якості особистості як самовідношення, самоактуалізація та самооцінка, адже, в наш час проблема самоактуалізації та самовідношення особистості є дуже важливою в професійній діяльності людини [5; 6; 7].

Самооцінка є складним особистісним утворенням і відноситься до фундаментальних властивостей особистості. У ній відбивається те, що людина дізнається про себе від інших, і її власна активність, спрямована на усвідомлення своїх дій і особистісних якостей. Самооцінка є найважливішим регулятором поведінки людини. Зокрема, саме від са-

мооцінки залежать взаємовідносини людини з оточуючими, його критичність, вимогливість до себе, ставлення до успіхів і невдач [2].

А.В. Захарова вважає, що самооцінка пов'язана з однією з центральних потреб людини – потребою в самоствердженні, що визначається відношенням її дійсних досягнень до того, на що людина претендує, яку мету перед собою ставить. У своїй практичній діяльності людина звичайно прагне до досягнення таких результатів, які узгоджуються з його самооцінкою, сприяють її зміцненню, нормалізації. Істотні зміни в самооцінці з'являються тоді, коли досягнення зв'язуються суб'єктом діяльності з наявністю або відсутністю у нього необхідних здібностей [4].

У психологічній літературі самоактуалізація розглядається як процес реалізації людиною протягом усього життя свого потенціалу з метою стати повноцінно функціонуючою особистістю. Вона являється необхідним фактором повноцінного розвитку людини. Успішна самоактуалізація стимулює різноплановий розвиток можливостей особистості. Для самоактуалізуючої особистості важливо знати рівень можливих досягнень, щоб більш ефективно реалізувати власні прагнення та адекватно оцінити наявні успіхи, міру яких, як вважає А. Маслоу, визначає не стільки відстань до фінішу, скільки проміжок пройдений від моменту старту [3].

За С.Р. Пантілеєвим, самоствавлення – це безпосередній феноменологічний вираз сенсу «Я» для самого суб'єкта. На думку автора, воно складається із емоційного переживання і оцінки власної значимості (сенсу Я), яке має прояв у різних формах: «почуття усвідомленості Я»; «самовпевненість»; «самокерівництво»; «відображенне самовідношення»; «самоцінність» тощо. Самоствавлення розуміється як смислове особистісне утворення емоційно-ціннісної властивості [8]. Самовідношення і ступінь значущості компонентів самовідношення залежать від ієрархій діяльностей, в яких індивід бачить переважну сферу самореалізації. В ході життя людина пізнає себе і накопичує про себе знання, ці знання становлять змістовну частину його уявлень про себе. Однак знання про себе самого, авжеж, йому небайдужі: те, що в них розкривається, виявляється об'єктом його емоцій, оцінок, стає предметом його більш-менш стійкого самоствавлення [1; 9; 10].

Актуальність цього дослідження для нас і для суспільства визначається потребою відбору висококваліфікованих, психічно стійких співробітників ДСНС України. Мета дослідження: вивчити особливості самовідношення та самоактуалізації у курсантів НУЦЗУ з різним рівнем самооцінки.

За допомогою методики «Шкала самооцінки» за Н.В. Кіршевою та Н.В. Рябчиковою ми визначили рівні самооцінки в досліджуваній вибірці та виділили дві групи досліджуваних: група №1 – курсанти з низькою самооцінкою та група №2 – курсанти з високою самооцінкою.

За результатами опитувальника самовідношення В.В. Століна і

С.Р. Пантілеева ми можемо стверджувати, що в групі №2 (респонденти з високою самооцінкою) переважає більш цілісне та позитивне самовідношення, а в групі №1 (з низькою самооцінкою) відзначається більш негативний полюс самоствавлення. Курсанти з високою самооцінкою характеризуються більш оптимальними, стійкими психічними станами, ніж курсанти з низькими її значеннями. Відрізняються самовпевненістю, самопослідовністю. Вони ставляться до власного «Я» як до внутрішнього стрижня, що інтегрує і організовує їх особистість і життєдіяльність; вважають, що їх доля знаходиться в їх власних руках, відчувають обґрунтованість і послідовність своїх внутрішніх спонукань і цілей. Вони більш дружньо, ніж особи з низькою самооцінкою, ставляться до себе, схвалюють свої плани і бажання, емоційно, безумовно, приймають себе такими, якими є, нехай навіть з деякими недоліками. Тобто, визначаються статистично вірогідні розбіжності практично за всіма шкалами методики: за шкалами глобальне самоствавлення, самоповага, очікуване ставлення інших до себе, самоінтерес, самовпевненість, адекватне ставлення до відношення інших, самоприйняття, самопослідовність, інтерес до себе, саморозуміння – на рівні статистичної значущості $p \leq 0,01$.

Курсанти з низькою самооцінкою, навпаки, більш схильні до внутрішньої конфліктності, сумнівам, незгоди з собою, тривожно-депресивних станів, що супроводжується переживанням почуття провини. До того вони більш схильні до самозвинувачення, готові поставити собі в провину свої промахи і невдачі, власні недоліки. Більш чутливі до оточуючих, не впевнені у собі, менш авторитарні і з готовністю визнають свої помилки, більш критично ставляться до власної діяльності. Визначаються достовірно значущі відмінності на рівні статистичної значущості $p \leq 0,05$ за шкалою самозвинувачення.

За допомогою «Самоактуалізаційного тесту» (САТ) Л.Я. Гозмана ми дослідили особливості самоактуалізації у курсантів з різним рівнем самооцінки. У курсантів з низькою самооцінкою визначається більш низький рівень самоактуалізації, а у досліджуваних з високою самооцінкою визначається більш високий рівень. Низька ступінь самоактуалізації свідчить про істотні дефекти особистісного розвитку, про спотворення ряду базових, найбільш соціально значущих потреб особистості, про схильність особистості до невротичних розладів. Внаслідок чого високий ризик депресії, апатії, неврозу, психосоматичних захворювань, залежностей. Такі люди орієнтовані лише на один з відрізків часової шкали, не сприймають себе такими якими вони є, сором'язливі, невпевнені в собі, втрачають самоповагу, мають загальний страх перед труднощами.

Висока ступінь самоактуалізації свідчить про більш адекватне сприйняття дійсності, автономність, впевненість у собі, креативність, прийняття себе та інших такими, якими вони є. Такі люди використовують конструктивну стратегію самоствердження. Оцінюють себе адек-

ватно, правильно визначають свої здібності і можливості, надають належну увагу контролю над своїми діями і вчинками, керуючись минулим досвідом і почуттям відповідальності за доручену справу.

Тобто, визначаються статистично вірогідні розбіжності практично за всіма шкалами методики: за шкалами компетентність у часі, підтримка, ціннісні орієнтації, гнучкість поведінки, сенситивність до себе, спонтанність, самоповага, самоприйняття, уявлення про природу людини, синергія, прийняття агресії, контактність, креативність – на рівні статистичної значущості $p \leq 0,01$. За шкалою пізнавальні потреби статистично значущих відмінностей не виявлено.

Таким чином, за результатами дослідження ми можемо стверджувати, що курсанти з високим рівнем самооцінки мають більш адекватні показники за рівнем самовідношення та самоактуалізації в порівнянні з респондентами, які мають низький рівень самооцінки. Тому курсанти з високим рівнем самооцінки більш впевнені, спокійні, позитивні, легше встановлюють міжособові відносини, незалежні, креативні, більш цілеспрямовані, знаходяться у гармонії зі своїм «Я». На відміну від курсантів з низьким рівнем самооцінки, в котрих більша конформність, схильність до самозвинувачення, невпевненість у собі.

Отже, орієнтація курсантів структури ДСНС на розвиток особистості свідчить нам про цінність самоактуалізації та адекватного самоставлення в ієрархії інтересів. Багаті можливості самоактуалізації та самовідношення і адекватне їх використання дає можливість інакше відчувати осмисленість життя, більш відповідально відноситись до своєї діяльності, роботи, позитивно оцінювати себе на шляху власного розвитку, адже, майбутнім співробітникам структури ДСНС, важливо розуміти себе, бути у гармонії з собою, бо вони несуть відповідальність не лише за власне життя, а і за життя громадян України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Боришевський М. Й. Особистість у вимірах самосвідомості. Суми: Еллада, 2012. 608 с.
2. Бранден Н. Моць самооценки. М.: Омега, 2006. 215 с.
3. Вахромов Е. Е. О динамике концептуальных подходов к феномену самоактуализации. Мир психологии. 2005. Т. 43. №3. С. 40-51.
4. Захарова А. В. Психология формирования самооценки. Минск: Беларусь, 1993. 382 с.
5. Іванова Ю. М., Селюкова Т. В. Особливості самоактуалізації курсантів Національного університету цивільного захисту України залежно від терміну навчання. Особистість, суспільство, закон: психологічні проблеми та шляхи їх розв'язання. Збірник тез доповідей міжнар. наук. практ. конф. Харків: ХНУВС, 2017. С. 172-174.
6. Іванова Ю. М., Селюкова Т. В. Особливості самовідношення курсантів

Національного університету цивільного захисту України залежно від рівня самооцінки. Сучасний стан психологічного забезпечення професійної діяльності сил охорони правопорядку. Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції. Х.: НАНГУ, 2017. С.133-135.

7. Іванова Ю. М. Особливості самовідношення і самоактуалізації у курсантів НУЦЗУ з різним рівнем самооцінки//Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки фахівців в умовах сучасного освітнього простору: матеріали III наук-практ. конф. Харків, 2017. С. 82-86.

8. Пантилеев С. Р. Самоотношение как эмоционально-оценочная система. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1991. 110 с.

9. Портнова Ю. М. Индивидуальные особенности самоотношения студентов вузов. Приволжский научный журнал. 2008. №3. С. 48-54.

10. Столин В. В. Самосознание личности. М.: МГУ, 1983. 284 с.

УДК 159.9

Іванченко О.С., старший викладач кафедри практичної психології Української інженерно-педагогічної академії, м. Харків, Україна

ПСИХОЛОГІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРОВИНИ ЯК РИСИ ОСОБИСТОСТІ РЯТУВАЛЬНИКА

Феномен провини, як суб'єктивної реальності, логічно включений у предметну область ряду наук, серед яких особливо виділяються такі науки, як юриспруденція, культурологія, богослов'я, філософія, етика й, звичайно, психологія [4]. Метою нашого дослідження є вивчення феномена провини з погляду психологічної науки.

Провина є складним психологічним феноменом зі своєю власною структурою й функціями. У структурі провини дослідники виділяють три компоненти: емоційний, когнітивний і мотиваційний [1; 2; 3; 5]. Емоційний компонент включає неприємне внутрішнє напруження. Якщо людина визнає себе винною, вона буде відчувати бажання виправити, компенсувати нанесений збиток. Це - мотиваційний компонент провини. Більш складним і важливим є когнітивна складова провини. Насамперед, людина повинна усвідомити шкідливі наслідки своєї поведінки, і це вимагає вміння робити каузальні висновки. Kugler К. [6; 7] виділив 4 складових когнітивного компонента, пов'язаних з переконаннями людини про її роль в події переживання, що викликало провину: прийняття відповідальності за негативні наслідки; самозасудження; усвідомлення того, що людина порушила свої моральні принципи; думки про те, яким образом можна було б уникнути або запобігти негативному результату.

Професійна діяльність рятувальників постійно супроводжується стресогеними факторами, які можуть приводити до розвитку почуття

провини як риси особистості. Останнє, у свою чергу негативно впливає як на ефективність їх професійної діяльності, так і на психічне здоров'я самих рятувальників. Усе це підтверджує актуальність дослідження провини в рамках психології діяльності в особливих умовах.

Метою нашого дослідження було вивчення якісних характеристик провини як риси особистості рятувальників. Для визначення особливостей переживання даного виду провини було проведено анкетування за допомогою авторської анкети. Для дослідження особливостей захисних стратегій даної категорії досліджуваних використовувався опитувальник Плутчика-Келлермана-Конте (Life Style Index). Формально-динамічні показники провини ми досліджували за допомогою методик, розроблених для цих цілей Малєєвою О.Л., Санніковою О.П.

Отримані результати говорять про те, що в рятувальників з перевагою провини-риса найбільш вираженими є показники провини того, який вижив і провини гіпервідповідальності; найменш – провини відділення. Це свідчить про те, що досліджувані, досягаючи певного успіху в професійній, суспільній діяльності або особистім житті можуть відчувати провину, пов'язану з переконаністю в тому, що близькі люди при цьому відчують страждання, недоодержуючи якісь блага, оскільки кількість цих благ обмежена. Вони почувають себе відповідальними за щастя й благополуччя інших людей, не обов'язково близьких.

Результати анкетування вказують на те, що провина-риса є тривалим, хворобливим, генералізованим, найчастіше ірраціональним переживанням морального характеру, що негативно впливають на самовідношення, взаємини, самореалізацію. Вона сприяє формуванню компенсаторної поведінки, спонукуваною потребою у виправданні й виправленні помилок. Також може формувати «синдром самопожертви», тобто невротичне прагнення всіх рятувати.

Результати дослідження формально-динамічних характеристик свідчать про достатню стійкість почуття провини в рятувальників, а також про наявність схильності до самозвинувачень, прагненні брати на себе відповідальність за те, що відбувається. Це пов'язане з фіксацією уваги й афекту на якихось значимих подіях, об'єктах, психотравмуючих обставинах, на невдачах і образах, темах, які хвилюють. Показник за шкалою «чутливість» указує на необхідність наявності досить серйозних причин (зовнішніх і внутрішніх), здатних викликати почуття провини в даної категорії досліджуваних. Вона викликає стійкі глибокі пролонговані переживання, які зовні слабо проявляються або не проявляються зовсім.

Показники якісних характеристик провини-риса представлені в таблиці 1.

Аналіз якісних характеристик почуття провини даної категорії досліджуваних дозволяє констатувати, що найбільш вираженими є конт-

рольно-регулятивний (29,7±5,1 балів), когнітивний (26,8±5,5 балів) і екзистенціальний компоненти (19,6±4,2 балів), найменш – емоційний (12,3±3,1 балів) і діючий (9,1±2,7 балів). Це свідчить про те, що рятувальникам більш властиве обмірковування своїх учинків, поведінки й пошук причин, що викликали почуття провини, чим емоційне переживання й відреагування. Вони добре контролюють зовнішні прояви внутрішніх переживань. При цьому переживання мають стійкий і глибокий характер, впливають на всі процеси життєдіяльності. Навколишнім найчастіше складно зрозуміти, чим викликана та або інша поведінка, реакції, учинки, оскільки досліджувані не схильні зовні сигналізувати про те, що відбувається усередині них. Таке функціонування емоційної сфери створює додаткові навантаження на систему адаптації, викликаючи психосоматичні й нервово-психічні розлади, а також «запускаючи» різні захисні механізми психіки.

Таблиця 1

Якісні показники провини-риси рятувальників (бали)

Шкали	М±σ
Емоційний компонент	12,3±3,1
Когнітивний компонент	26,8±5,5
Діючий компонент	9,1±2,7
Екзистенціальний компонент	19,6±4,2
Контрольно-регулятивний компонент	29,7±5,1

Найбільше часто використовуваними механізмами психологічного захисту в даній групі досліджуваних є: витиснення, компенсація, заперечення; найменш – проекція, реактивні утвори й заміщення.

Отримані результати психодіагностики провини як риси особистості повинні враховуватися при створенні програм психокорекції для рятувальників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алимов А. А. Развитие способности к переживанию чувств вины и стыда как показатель сформированности ценностно-нормативной структуры личности в контексте духовно-нравственного образования // Ценности образования в процессе духовно-нравственного воспитания современной молодежи: Материалы VI Международной научно-практической конференции (30 сентября 2013 г.). М.: Издательство «Перо», 2013. 58 с.

2. Белик И. А. Чувство вины в связи с особенностями развития личности : автореф. дис. на соиск. научн. степени канд. психол. наук. Санкт-Петербург: Наука, 2006. 21 с.

3. Горнаева С. В., Смотрова Т. Н. Специфика переживания вины и стыда у лиц с различными социально-психологическими характеристиками. Современные исследования социальных проблем. 2012. № 3(11).

[Электронный ресурс]. Режим доступа. URL: <http://sisp.nkras.ru/e-ru/issues/2012/3/gornaeva.pdf>.

4. Іванченко О. С. Теоретичні підходи до вивчення почуття провини у працівників МНС. Проблеми екстремальної та кризової психології. Харків, 2013. В. 12., Ч.І С. 126–132.

5. Стекляникова С. В. Моральные регулятивы культуры : совесть, стыд, долг и вина: Монография. Норильск: Норильский индустриальный ин-т, 2006. 131 с.

6. Elison J., Lennon R., Pulos S. Investigating the compass of shame: the development of the compass of shame scale. Soc. Behav. Personal. 2006. Vol. 34. P. 221–238.

7. Kugler K., Jones W. H. On conceptualizing and assessing guilt. Journal of Personality and Social Psychology. 1992. Vol. 62. P. 318–327.

УДК 159.09

Льїна Ю.Ю., канд. біол. наук, доцент кафедри психології діяльності в особливих умовах Національного університету цивільного захисту України;

Виноградова К.С., магістр кафедри психології діяльності в особливих умовах Національного університету цивільного захисту України

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ТРЕНІНГ ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ

У сучасному суспільстві виникло протиріччя між потребою держави у висококваліфікованих офіцерських кадрах, спроможних уміло керувати підрозділом, бути лідерами своїх колективів і мати високий рівень професійно-особистісної підготовки [3].

Поняття лідерства поширене в соціології, політології, психології та серед інших наук про людину та суспільство. Цьому феномену присвячено багато теоретичних та емпіричних досліджень. Вивчення лідерства має безпосередню прагматичну спрямованість. Передусім, поглиблене розкриття даної проблеми служить для розробки методів ефективного керівництва. У результаті відбувається виникнення та диференціація групової структури, її оптимізація та вдосконалення. Це соціально-психологічний феномен, який пов'язаний з динамічними процесами у малій групі; поняття, яке характеризує відношення домінування і підпорядкованості в групі. Лідер – це такий учасник групи, який у значимих ситуаціях здатний здійснювати суттєвий вплив на поведінку інших її учасників [1].

Навчально-виховний процес у вищому військовому навчальному закладі висуває нові вимоги до військово-професійної підготовки май-

бутніх офіцерів, що потребує уточнення сутності та змісту якостей лідера у курсантів.

Соціально-психологічний тренінг – це ефективна форма оволодіння знаннями, набуття досвіду, процес пізнання себе й інших, що дозволяє учасникам активно управляти своєю поведінкою, перебудувати непродуктивні структури діяльності й, таким чином, підняти регуляцію поведінки на вищий рівень та розвивати лідерські якості [2].

Проведений констатуючий експеримент дозволив нам вивчити особливості лідерських якостей у майбутніх фахівців сил охорони правопорядку. На наш погляд, соціально-психологічний тренінг є ефективним засобом розвитку лідерських якостей особистості. При цьому військовослужбовці мають можливість формувати успішний лідерський досвід та переносити його на реальні професійні ситуації. Тому нами було розроблений та проведений тренінг, який сприяв розвитку лідерських якостей у майбутніх фахівців сил охорони правопорядку.

Проаналізувавши отримані результати до та після тренінгу щодо показників ефективності лідерства (за методикою «Ефективність лідерства»), ми виявили їх зростання (таблиця 1). Не виявлено жодного респондента з показниками низького рівня.

Таблиця 1

Оцінка ефективності тренінгу за показниками ефективності лідерства ($M \pm \sigma$)

Рівень ефективності	Ефективність лідерства			
	До	Після	t	p
Високий	30,5±0,70	36,25±2,35	8,3	p≤0,01
Середній	18,0±7,34	25,28±4,71	2,0	-
Низький	8,1±1,44	-	5,1	p≤0,01

Тест Ряховського дозволив нам визначити рівні розвитку комунікативності курсантів. Використання соціально-психологічного тренінгу призвело до позитивних змін у підвищенні рівня комунікативності. Як бачимо з таблиці 2 низький рівень комунікативності зник, а показник за бальною шкалою змінився у бік підвищення комунікативного рівня.

Отже, за допомогою комунікаційного тренінгу нам вдалося навчити досліджуваних методам знаходження рішення в конфліктних ситуаціях; допомогти у розвитку управлінських навичок; та осмислити основні бар'єри здійснення публічної та соціальної взаємодії.

Таблиця 2

Оцінка ефективності тренінгу за показником комунікативності ($M \pm \sigma$)

Рівень	Комунікативність			
	До	Після	t	p
Високий	11,5±0,70	7,1±2,42	4,3	p≤0,01
Середній	20,8±3,29	15,6±2,01	3,9	p≤0,01
Низький	27,5±2,25	-	43,4	p≤0,01

Для перевірки ефективності тренінгу після його закінчення з майбутніми фахівцями сил охорони правопорядку було проведено діагностику самооцінки за методикою «Вивчення загальної самооцінки (Казанцевої Г. Н.)».

Отримані результати у вигляді середніх балів до та після тренінгу представлені в таблиці 3.

Таблиця 3
Оцінка ефективності тренінгу за показником самооцінки ($M \pm \sigma$)

Рівень	Самооцінка			
	До	Після	t	p
Високий	6,0±1,00	5,16±0,76	0,5	-
Середній	0,4±2,13	0,82±1,91	8,3	p≤0,01
Низький	-5,5±1,33	-3,5±0,70	6,3	p≤0,01

Представлені бали свідчать про те, що після проведення тренінгу рівень самооцінки у досліджуваних покращився.

Самооцінка впливає на всі сторони життя людини, емоційне самопочуття, взаємини з оточуючими, ставлення до успіхів і невдач. Саме тому нам необхідно було покращити дані показники. При проведенні тренінгу на самооцінку нам вдалося встановити зв'язок між лідерськими якостями та самооцінкою та замотивувати на нормалізацію самооцінки.

Підрахувавши бали за методикою «Самостійність та ініціативність» ми представили результати у таблиці 4.

Таблиця 4
Оцінка ефективності тренінгу за показниками самостійності та ініціативності ($M \pm \sigma$)

Рівень	Самостійність та ініціативність			
	До	Після	t	p
Високий	56,0±1,41	62,3±1,75	8,2	p ≤ 0,01
Середній	39,1±3,87	43,6±4,51	3,1	p≤0,05
Низький	19,8±8,87	33,3±0,57	3,4	p≤0,01

Проведення соціально-психологічного тренінгу значною мірою покращило бальні результати показників самостійності та ініціативності.

Тренінг допоміг нам розвинути ініціативність та самостійність досліджуваних, зрозуміти необхідність розвитку цих якостей, та їх вплив на ефективність поведінки в професійних та навчальних ситуаціях.

Далі ми рахували загальні показники розподілу морально-етичних якостей у майбутніх фахівців сил охорони правопорядку. Результати представлені в таблиці 5.

Використання тренінгу призвело до позитивних змін у підвищенні рівня морально-етичних якостей. Позитивні зміни в результатах продемонстровані підвищенням балів середнього рівня, та відсутністю низь-

кого. Тренінг допоміг підвищити рівень розвитку відповідальності, навчив фіксувати та виконувати зобов'язання і приймати відповідальність за наслідки своїх дій.

Таблиця 5

Оцінка ефективності тренінгу за показником морально-етичних якостей (M±σ)

Рівень	Морально-етичні якості			
	До	Після	t	p
Високий	16,0	20,8±2,52	11,5	p≤0,01
Середній	7,7±1,95	12,9±1,66	1,0	-
Низький	2,4±1,14	-	8,9	p≤0,01

Таким чином, соціально-психологічний тренінг є ефективним для розвитку лідерських якостей майбутніх фахівців сил охорони правопорядку. При цьому військовослужбовці мають можливість формувати успішний лідерський досвід та переносити його на реальні професійні ситуації. Тренінг - це насамперед навчання, що опирається на досвід людини, а також допускає, що присутні на тренінгу люди, окрім отримання нової інформації, мають можливість відразу використовувати її на практиці, виробляючи нові навички.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абашкина Е. Б., Косолапова Ю. М. О теориях лидерства в современной психологии. М.: Логос, 1993. 121 с.
2. Василькова О. І. Дослідження особистісних характеристик лідерів навчальних груп ПТУ. К.: «Гнозис», 2003. 77 с.
3. Ільїна Ю. Ю., Виноградова К. С. Лідерські якості та їх прояв у майбутніх фахівців охорони правопорядку. Зб. наук. праць «Проблеми екстремальної та кризової психології», НУЦЗУ, Харків, 2017 – с.34-34.
4. Маковський О. К. Особливості якостей лідера військового колективу. Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка. 2002. № 3. 156 с.

УДК159.09

Льїна Ю.Ю., канд. біол. наук, доцент, доцент кафедри психології діяльності в особливих умовах Національного університету цивільного захисту України;

Горишнова В.А., магістрант кафедри психології діяльності в особливих умовах Національного університету цивільного захисту України

ПІДХОДИ ДО РОЗКРИТТЯ ПОНЯТТЯ БЕЗПОРАДНОСТІ ТА ЇЇ ВЗАЄМОДІЇ З ДЕСТРУКТИВНИМИ УСТАНОВКАМИ В ПСИХОЛОГІЇ

Сучасне життя все частіше зіштовхує нас з ситуаціями, що володіють підвищеною невизначеністю, для яких немає готових способів їх вирішення, і тому такі ситуації сприймаються як невідконтрольні і перевищують звичайні адаптаційні можливості, в силу чого, здатні викликати у людини розгубленість, замішання і безпорадність.

Проблема безпорадності зачіпає багато сфер життєдіяльності сучасної людини, має дуже широке поширення: в навчанні, політиці, спорті, яскраво проявляється в складних життєвих ситуаціях та професійній діяльності.

Проблема деструкцій, зумовлених тією чи іншою діяльністю, займала розуми вчених-філософів ще у стародавні часи. Сократ, Платон, Аристотель визначали деструкцію як прогресивну функцію праці та її розподілу, так і численні проблеми, пов'язані її редукацією.

Сутність деструктивних змін особистості, на думку вчених, розкривається у процесі виконання професійної діяльності, напрямках порушення професійного розвитку і т.д. Так, деструктивні зміни особистості досліджувалися у психоаналітичних теоріях А. Адлера, З. Фрейда, К. Юнга, де описано підсвідомі факти психічних явищ руйнівних установок.

Деструктивні установки припускають глибокі зміни, що порушують цілісність особистості, її структури, дезінтеграцію професійного розвитку, втрату раніше набутих трудових і професійних умінь та навичок, поява раніше відсутніх негативних якостей тощо.

Деструкція – руйнування, порушення нормальної структури чогонебудь. Е. Зеєр під професійними деструкціями розуміє поступово накопичувальні системи діяльності й особистості, що склалися, які негативно позначаються на продуктивності праці й взаємодії з іншими учасниками цього процесу, а також розвитку самої особистості [2].

До найбільш загальних факторів, що ініціюють розвиток професійних деструкцій А. Маркова та Е. Зеєр відносять: вікові зміни, професійну втому, професійні захворювання та кризи, напружені умови праці, інтенсивне спілкування з іншими людьми. Також вчені виділили форми

прояву деструкцій, ними є професійні деформації, вивчена безпорадність, професійна відчуженість.

Безпорадність – це порушення мотивації в результаті пережитої суб'єктом невідконтрольної ситуації, тобто незалежності результату від прикладених зусиль («скільки не намагайся, все одно без толку»). Даний феномен був вперше описаний психологами М. Зелігманом і С. Майєром [3] на підставі експериментів на собаках при їх подразненні електричним струмом. Пізніше численні дослідження виявили існування цього феномена і у людей.

Науковці виділяють три джерела формування безпорадності:

1. Досвід переживання несприятливих подій, тобто відсутність можливості контролювати події власного життя; при цьому придбаний в одній ситуації негативний досвід починає переноситися і на інші ситуації, коли можливість контролю реально існує. До неконтрольованих подій відносяться образи, заподіяні колегами, батьками; смерть коханої людини або тварини, серйозна хвороба, втрата роботи та ін.

2. Досвід спостереження безпорадних людей, а саме для рятувальників це не лише спостереження безпорадних, а й робота з постраждалими.

3. Відсутність самостійності в дитинстві, готовність батьків все робити замість дитини.

Було з'ясовано, що безпорадна поведінка людини може з'являтися по двох основних причинах. Одна пов'язана з ситуацією, в якій опинилась особа в даний момент часу, інша – породжується її власними, індивідуальними особливостями. Так, М.А. Батурін [1] розділив безпорадність на ситуативну й особистісну. Він вважав, що основою ситуативної безпорадності служить стан, який формується в конкретній ситуації. Така безпорадність може виникнути у будь-якої людини в залежності від інтенсивності невдачі і від порога толерантності даної події. Розвиток і зміцнення ситуативної безпорадності відбувається за рахунок включення процесу атрибуції причин негативних подій, негативної оцінки своїх дій, досягнутого результату та прагнення до уникнення невдачі. Тому особистість відмовляється від нових спроб вирішити ситуацію, що являється ознакою мотиваційного дефіциту, схильний до бездіяльності (когнітивний дефіцит) та апатії, яка свідчить про емоційний дефіцит. Особистісна безпорадність – це стійка мотиваційна характеристика людини, що формується в процесі розвитку під впливом взаємин з оточуючими, вона проявляється в замкнутості, емоційної нестійкості, збудливості, боязкості, схильності до почуття провини, та інше.

На процес формування безпорадності як виду професійної деструкції більшою мірою впливають зміни мотиваційної сфери особистості у процесі діяльності, а також емоційної.

На думку Є.П. Ільїна, індивідуально-психологічні особливості особистості сприяють виникненню безпорадної поведінки. До таких він

відносить: перевагу мотиву виникнення невдачі над мотивом досягнення успіху; низьку самооцінку, зниження рівню домагань, підвищена тривожність, невпевненість у собі, негативний досвід перешкоди труднощів [4].

Безпорадність буває ситуативна і загальна, тимчасова і стабільна, функціональна і особистісна, реальна і вивчена [4].

Тимчасова і стабільна – неухважність, погіршення запам'ятовування інформації, роздратованість, тобто втомлена особистість може бути тимчасово безпорадною, а неосвічена особистість – безпорадна стабільно.

Функціональна безпорадність – проявляється при недорозвиненні мозкових структур, що призводить до погіршення роботи функціональних процесів особистості. Наприклад: якщо у дівчини не сформовані мозкові структури, що відповідають за розрізнення право і ліво, то це функціональна безпорадність.

Вивчення феномену психологічної безпорадності у фахівців екстремальних професій присвячено небагато робіт. Нас зацікавила ця проблема у зв'язку з тим, що на даному етапі є важливим дослідження ситуативної безпорадності на різних вікових етапах у рятувальників, що дозволить нам зрозуміти специфічні особливості даного феномена, для подальшого ведення діагностичної та корекційної роботи з урахуванням цих особливостей.

Дослідження проблеми дозволить, на наш погляд, виявити вплив ситуаційної безпорадності на деструктивні установки в міжособистісних відносинах у працівників ДСНС на різних етапах професіоналізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Батурич Н. А. Ситуативная и личностная беспомощность//Материалы 52 научной конференции преподавателей факультета психологии. Под ред. Н. А. Батурич. Челябинск: Изд-во ЮУрГУ, 2000. С. 21–22.
2. Зеер Э. Ф. Психология профессий. М.: Академический проект, 2005. 336 с.
3. Зелигман М. Как научиться оптимизму. М.: 1997. С. 261–262.
4. Ильин Е. П. Психология помощи. Альтруизм, эгоизм, эмпатия. СПб.: 2013. 304 с.
5. Ромек В. Г. Теория выученной беспомощности Мартина Селигмана. М.: 2000. С. 218-235.

УДК 796.011

Ільченко Ю. П.

Науковий керівник: проф. кафедри спеціальних дисциплін та організації професійної підготовки Університету державної фіскальної служби України

Лаврентьєв Олександр Миколайович

АДАПТИВНЕ ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ – НОВА ПАРАДИГМА У СФЕРІ ОСВІТИ

Основна мета адаптивного фізичного виховання – формування і розвиток рухової активності, фізичних і психологічних здібностей, що забезпечують пристосування особи до свого стану здоров'я, навколишнього середовища, суспільства і різних видів діяльності.

Сучасне АФВ в Україні має юридичне забезпечення і входить в державну систему реабілітації інвалідів. Права інвалідів визначені Законом України «Про основи соціального захисту інвалідів». Закон України «Про фізичну культуру і спорт» звертається безпосередньо до питань фізичної культури інвалідів: «...ст.13. Фізкультурно-оздоровча і спортивна діяльність серед інвалідів».

У сучасній науковій та методичній літературі практичні шляхи, засоби і методи формування адаптивного фізичного виховання не актуалізовані повною мірою. Лише в останні роки з'явилися роботи, в яких безпосередньо чи у зв'язку із вивченням інших проблем досліджуються окремі питання підготовки фахівців з адаптивної фізичної культури. Зокрема, такі питання висвітлювали у своїх працях С.П. Євсєєв, Р.В. Чудна, які обґрунтували структуру й зміст навчальної дисципліни «Адаптивне фізичне виховання» у системі вищої фізкультурної освіти [4]. Т.П. Бегідова, С. Матвєєв, І. Когут і Л. Шульга вказують, що при високому рівні розвитку спорту інвалідів в Україні відзначається недостатня кількість фахівців, які мають необхідну кількість знань і вмінь [3].

Мета дослідження: з'ясувати основні аспекти підготовки майбутніх фахівців з адаптивного фізичного виховання до роботи як педагогічної проблеми в системі вищої освіти.

Завданням дослідження є проведення аналізу психолого-педагогічної літератури для з'ясування особливостей адаптивного фізичного виховання як нового напрямку в українській системі освіти.

Право на заняття спортом людей з обмеженими фізичними можливостями гарантується Законом України «Про підтримку олімпійського, параолімпійського руху і спорту вищих досягнень в Україні»: «...ст.2.1. Держава стимулює розвиток... параолімпійського руху і спорту вищих досягнень шляхом бюджетного фінансування, зміцнення ма-

теріально-технічної бази, надання пільг по податках, кредитування добродійниками і іншими суб'єктами фізкультурно-спортивної діяльності, а також морального і матеріального заохочення спортсменів, тренерів і фахівців галузі, які забезпечують підготовку і участь спортсменів в змаганнях спорту вищих досягнень»

Виходячи з цього, обов'язковим є з'ясування сутності і змісту підготовки студентів до роботи з інвалідами, які визначають особливості діяльності в сфері адаптивної фізичної культури. Вимоги до професійної підготовленості й особистості фахівця завжди обумовлені специфікою професійної діяльності [1, 2]. Аналіз літератури дає можливість виділити теоретичний і практичний етапи підготовки студентів до роботи з людьми з особливими потребами. Теоретична підготовка здійснюється шляхом засвоєння теоретичного матеріалу лекцій, загальних відомостей про різні нозологічні форми, а також особливості методики роботи з фізичного виховання при різних формах. Практична підготовка студентів здійснюється під час розв'язання на семінарських заняттях проблемних практичних завдань з оцінки й аналізу стану здоров'я і фізичного розвитку осіб з різними вадами. Одночасно з теоретичною і практичною підготовкою важливою частиною навчання студентів є самостійна робота.

Важливим етапом є розгляд структури готовності майбутніх фахівців до роботи в сфері адаптивної фізичної культури. Готовність майбутніх фахівців з адаптивного фізичного виховання до роботи можна розглядати на декількох рівнях: низькому (елементарному), середньому (репродуктивному), високому (творчому). Отже, формування готовності майбутніх фахівців з фізичного виховання здійснюється послідовно: від елементарного до творчого рівня.

Тому нам необхідна інтегральна сукупність педагогічних, соціальних, економічних, медичних заходів, що лежать в основі концептуальних положень використання адаптивного фізичного виховання як засобу соціальної інтеграції та адаптації інвалідів у сучасному українському суспільстві.

Система професійної підготовки майбутніх фахівців з адаптивного фізичного виховання до роботи в спеціалізованих центрах повинна відображати взаємодію теоретичної і практичної підготовки в поєднанні з пізнавальною та самостійною роботою, а завдяки створеним педагогічним умовам сприяти формуванню професіоналізму майбутніх фахівців

Процес підготовки майбутніх фахівців з адаптивного фізичного виховання не є легким, тому що адаптивна фізична культура є відносно новим напрямом у вітчизняній системі освіти та науки. Підготовка майбутніх фахівців з адаптивного фізичного виховання до роботи є досить актуальною проблемою на сучасному етапі розвитку, тому що сьогодні в суспільстві дедалі більше зростає інтерес до профілактики інвалідизації засобами адаптивної фізичної культури, яка є універсальним механі-

змом для самореалізації людини з особливими потребами, для її самовираження та розвитку, оскільки має великий педагогічний потенціал для здійснення фізкультурно-оздоровчої роботи з неповносправними.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антоненко С. А. Формування адаптаційних процесів у курсантів першого курсу до фізичних навантажень під час навчання в вузах правоохоронних органів України. Науковий Часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 15. Науково-педагогічні проблеми фізичної культури / фізична культура і спорт / випуск 2(55)15. Київ : видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. С. 12–15.

2. Евсеев С. П., Евсеева О. Э. Государственный образовательный стандарт третьего поколения по адаптивной физической культуре. Адаптивная физическая культура. 2009. №4(40). С. 11–18.

3. Матвеев С., Когут И., Шульга Л. Адаптивный спорт и олимпийское движение. Наука в олимпийском спорте. 2006. № 1. С. 9–14.

4. Чудна Р. В. Обґрунтування структури та змісту навчальної дисципліни «Адаптивне фізичне виховання» в системі вищої фізкультурної освіти: дис. канд. наук з фіз. вих. і спорту: 24.00.02. К., 2003. 195 с.

УДК 159.95

Інбачова Ю.С., рядовий служби цивільного захисту, курсантка соціально-психологічного факультету НУЦЗУ;

Ушакова І.М., канд. психол. наук, доцент, доцент кафедри психології діяльності в особливих умовах НУЦЗУ

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ХАРАКТЕРОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ ЗІ СТРАТЕГІЯМИ ПОВЕДІНКИ В КОНФЛІКТНИХ СИТУАЦІЯХ НА ПРИКЛАДІ КУРСАНТІВ НУЦЗУ

В сучасному світі йде активна перебудова всіх сфер життя суспільства і тому проблематика соціальних конфліктів представляє великий інтерес. Збільшення уваги до проблем конфліктів обумовлено потребами сучасного суспільства. Конфлікти неминучі в будь-якій соціальній структурі, так як вони є необхідною умовою суспільного розвитку. Деякі особи прагнуть домогтися поставленої мети будь-якими способами, ігноруючи потреби інших, що породжує суперництво і напруженість між людьми. Тому інтерес до проблем, можливостей і особливостей людської особистості не слабшає. Практично всі суспільні науки звертаються до цього предмету дослідження. Проблема особистості знаходиться в центрі і філософського, і соціологічного, і психологічного знання.

У психології особливим чином виділяється завдання, що полягає в дослідженні різних властивостей особистості, які формуються і виявляються в діяльності людини і надають вплив на ефективність цієї діяльності. Однією з цих властивостей є темперамент – центральне утворення психодинамічної організації людини, переважно вродженого характеру. Тому властивості темпераменту найбільш стійкі і постійні в порівнянні з іншими психічними особливостями людини. Це питання висвітлено в роботах як зарубіжних (А. Томас, С. Чесс, Г. Айзенк, Е. Кречмер, У. Шелдон, Р. Пломін, М. Ротбарт, Я. Стреляу,), так і вітчизняних (В.М. Русалов, Б.М. Теплов, В.Д. Небиліцин, І.П. Павлов, С.Л. Рубінштейн, В.С. Мерлін) психологів [2; 4; 5; 6].

Поняття «стилю», «стратегії» поведінки в конфлікті визначені у роботах К. Томаса, Р. Кіллена Р. Мертона, Л.В. Сохань, Д. Смелсера, Д.Г. Скотт як найтипівіші способи діяльності особистості в конфліктній ситуації на основі реалізації внутрішніх спонук [1; 3].

Актуальність даного дослідження полягає в тому, що проблема взаємозв'язку темпераменту та стилів поведінки в конфліктній ситуації не до кінця вивчена. Спостерігаючи за поведінкою іншої людини, знаючи її темперамент, можна припустити, як вона буде себе вести в конфліктній ситуації. Також це актуально в педагогічному процесі, в сімейному житті, зокрема, в професійній діяльності пожежників-рятувальників, тобто, в будь-якій сфері та ситуаціях, де відбувається взаємодія особистості і групи.

Деякі вчені вважають, що конфлікт – явище небажане і його необхідно, по можливості, уникати або якщо вже стався, то слід негайно вирішувати. Проте деякі конфлікти можуть бути і бажані. Наслідки його не завжди погані, тому що при грамотному підході до конфліктних ситуацій можна виявити різноманітність точок зору, дізнатися додаткову інформацію, виявити більше число альтернатив, проблем і т.д. Однак, щоб ефективно управляти конфліктними ситуаціями, необхідно знати причини їх виникнення, одна з головних причин знаходиться в особистій своєрідності членів колективу, характері і психологічних особливостях обох сторін [3].

Знання психологічних основ спілкування, типів і особливостей осіб, які конфліктують, уміння контролювати власні емоції, сприяють раціональній поведінці людини у вирішенні складних, конфліктних проблем. Кожна конкретна ситуація вимагає використання відповідної стратегії й тактики, що відповідає поставленим цілям і задачам. Вибір оптимальної лінії поведінки учасників конфліктної взаємодії дозволить їм вийти із ситуації з найменшими втратами та з користю один для одного. Невміння розрядити конфліктну ситуацію, зрозуміти та виправити помилки й прорахунки може стати причиною постійної напруженості. Потрібно пам'ятати, що конфліктом слід уміти управляти до того, як він

стане настільки сильним, що набуде деструктивних властивостей [1]. Так, для успішного прогнозування поведінки в конфліктній ситуації потрібно обов'язково враховувати особистісні якості індивіда, адже це потужний додатковий чинник досягнення успіху в спілкуванні.

У даній роботі нами поставлена мета – виявити, до якого стилю поведінки схильна особистість, з різними характерологічними особливостями, в конфліктних ситуаціях. Будемо виходити з припущення про те, що вибір стилю поведінки в конфліктних ситуаціях пов'язаний з індивідуально-поведінковими особливостями такими як темперамент особистості.

Дослідження проводилось на базі Національного університету цивільного захисту України. В дослідженні брали участь курсанти факультету пожежної безпеки у кількості 76 респондентів.

Для досягнення мети нашої роботи ми поставили наступні практичні завдання: виявити характерологічні особливості темпераменту курсантів, визначити стиль поведінки курсантів в конфліктній ситуації з різними типами характерологічних особливостей особистості, встановити взаємозв'язок темпераменту на стратегій поведінки особистості у конфлікті.

Для дослідження типу темпераменту у курсантів НУЦЗУ нами був використаний особистісний опитувальник ЕРІ (методика Г. Айзенка). Було виділено чотири дослідницькі групи: група №1 – холерики (курсанти з високими показниками за шкалою «Екстраверсія» та «Нейротизм»); група №2 – сангвініки (курсанти з високими показниками за шкалою «Екстраверсія» та з низькими показниками за шкалою «Нейротизм»); група №3 – меланхоліки (курсанти з високими показниками за шкалою «Інтроверсія» та «Нейротизм»); група №4 – флегматики (курсанти з високими показниками за шкалою «Інтроверсія» та з низькими показниками за шкалою «Нейротизм»).

Для визначення способів подолання конфліктної ситуації ми використали методику К. Томаса, яка спрямована на визначення стратегій поведінки особистості в конфліктній ситуації (суперництво, співробітництво, компроміс, уникнення, пристосування).

В роботі для статистичного аналізу в якості критерію було застосовано χ^2 -критерій Пірсона. Критерій кореляції Пірсона дозволяє визначити тісноту та силу кореляційного зв'язку між двома показниками, виміряними в кількісній шкалі. Визначення взаємозв'язку проводилось за такими показниками як тип темпераменту особистості й відповідно до цього, яку стратегію поведінки в конфліктній ситуації обирає особистість.

За стратегією поведінки в конфліктній ситуації «Співробітництво» й «Суперництво» існує зв'язок з характерологічною особливістю особистості – «Холерик» на високому рівні статистичної значущості. Тобто холерики частіше обирають співробітництво або суперництво, так як

для них простіше знайти таке рішення, яке б задовольнило обидві сторони, або ж протистояти опонентові, відстоюючи власні інтереси чи думки. На наш погляд це може бути пов'язане з тим, що холерику властива імпульсивність, що в свою чергу спонукає до суперництва, проте також є й така особливість як товариськість та відкритість, що сприяє застосуванню й співробітництва з оточуючими. За іншими стратегіями поведінки виявлено обернений помірний зв'язок.

За сангвінічним типом темпераменту виявлено слабкий зв'язок між співробітництвом та пристосуванням й обернений за суперництвом, компромісом й уникненням.

Особистості з меланхолічним типом темпераменту обирають частіше співробітництво про виникненні конфліктної ситуації, що, як ми вважаємо, може бути пов'язане з тим, що вони являються слабкими й часто просто неспроможні дати відсіч опонентові, або ж протидіяти особі сильнішій. На наш погляд отриманий результат за даною стратегією можна пояснити тим, що застосовуючи даний тип поведінки у конфліктній ситуації намагаються в такий спосіб відстояти свої інтереси, або довести свою правоту, так як вважають, що лише вони самі можуть змінити все та керувати подіями й ситуаціями в власному житті.

Аналізуючи результати, отримані в ході обробки даних за типом темпераменту «Флегматик», слід зазначити, що лише за стратегією поведінки в конфліктній ситуації «Пристосування» виявлено позитивний, хоч і слабкий зв'язок, за іншими стратегіями – зв'язок обернений і слабкий. Тобто, можна припустити, що флегматики здатні до подолання негативних переживань за рахунок того, що поступаються своїми принципами, а також знижують рівень своїх домагань й шукають справедливий результат конфліктної ситуації, іноді можливо використовують й суперництво, а в деяких ситуаціях – компроміс чи уникнення.

За іншими стратегіями поведінки в конфліктній ситуації взаємозв'язок слабкий й обернений.

Тож, можемо зробити висновок, що особливості особистості, такі як тип темпераменту й стратегії поведінки в конфліктних ситуаціях взаємопов'язані між собою. Можна стверджувати, що існують особливості поведінки у конфліктних ситуаціях у осіб з різними характерологічними особливостями особистості, а саме для «Холериків» характерні наступні способи поведінки в конфліктній ситуації «Співробітництво», «Суперництво», для «Меланхоліка» – «Співробітництво».

ЛІТЕРАТУРА

1. Білий Б. В. Стиль індивідуальної поведінки особистості в конфлікті. К.: Либідь, 2000. 214 с.
2. Белоус В. В. Темперамент і діяльність. Учебное пособие. Пятигорск, 1990. 280 с.

Сучасний стан розвитку екстремальної та кризової психології

3. Гришина Н. В. Психология конфликта. СПб: Питер, 2001. 227 с.

4. Мерлин В. С. *Очерк интегрального исследования индивидуальности*. М.: Педагогика, 1986. 253 с.

5. Русалов В. М. О природе темперамента и его месте в структуре индивидуальных свойств человека. Вопросы психологии. 1985. № 11. С. 19–33.

6. Симонов П. В., Ершов П. М. Темперамент. Характер. Личность. М.: Наука, 1984. 255 с.

УДК 159

Йованович М.І., здобувач кафедри психології діяльності в особливих умовах Національного університету цивільного захисту України, м. Харків

ПРОФЕСІЙНИЙ КОМПОНЕНТ ПСИХОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ДЕРЖАВНОЇ МИТНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

Психологічна компетентність – інтегральна характеристика особистості, що забезпечує успішне рішення завдань професійного й особистісного буття з використанням психологічних знань. Психологічна компетентність є однією з найважливіших складових професійної компетентності особистості. Вона має зв'язок з рівнем професійної культури фахівця, визначає ділову надійність, здатність успішно й безпомилково здійснювати конкретну діяльність як у звичних умовах, так і в екстремальних, нестандартних ситуаціях.

В сучасній психологічній науці вже розроблені зміст, форми та види компетентностей представників різних професій. Однак питання психологічної компетентності оперативних працівників Державної митної служби України, діяльність яких здійснюється в екстремальних умовах, не знайшли належного відображення в психологічних дослідженнях.

Аналіз сучасних наукових досліджень та використання імітаційних технологій дозволило нам визначити структуру психологічної компетентності оперативних працівників митної служби України. Вона складається з п'яти компонентів: комунікативного, соціального, регуляторного або аутопсихологічного, мотиваційного, професійного.

Мета цього дослідження – визначити особливості професійного компоненту психологічної компетентності оперативних працівників митної служби України. Для дослідження компонента психологічної компетентності, пов'язаного із професійною діяльністю оперативних працівників митної служби України нами використовувалися методика вивчення професійної мотивації К. Замфір, методика «Адаптивність» і опитувальник «Схильність до ризику» А. М. Шмельова. Отримані результати представлено в таблицях 1, 2, 3.

Таблиця 1

Ступінь вираженості складових мотиваційного комплексу в оперативних працівників митної служби (%)

Мотиваційний комплекс					% досліджуваних
ВМ	>	ЗПМ	>	ЗНМ	11,9
ВМ	=	ЗПМ	>	ЗНМ	10,3
ВМ	<	ЗПМ	>	ЗНМ	9,8
ВМ	<	ЗПМ	<	ЗНМ	22,5
ВМ	>	ЗНМ	>	ЗПМ	3,8
ВМ	=	ЗПМ	<	ЗНМ	10,3
ЗНМ	>	ВМ	>	ЗПМ	15,7
ЗНМ	>	ЗПМ	>	ВМ	15,7

Примітка: ВМ – внутрішня мотивація; ЗПМ – зовнішня позитивна мотивація; ЗНМ – зовнішня негативна мотивація.

Таблиця 2

Показники адаптаційних можливостей оперативних працівників митної служби України (у стенах)

Шкали	М±σ
Нервово-психічна стійкість	5,6±1,9
Комунікативні здібності	4,8±1,5
Моральна нормативність	4,3±1,7
Особистісний адаптивний потенціал	4,9±1,7

Таблиця 3

Показник схильності до ризику оперативних працівників митної служби України (бали)

Шкала	М±σ
Схильність до ризику	25,8±4,6

У досліджуваних найбільш виражений мотиваційний комплекс ВМ < ЗПМ < ЗНМ. Це свідчить про те, що їх професійну діяльність на даному етапі більшою мірою мотивують якісь зовнішні обставини. Внутрішня мотивація переважає всього в 26,0% досліджуваних даної групи.

Алі в цілому співвідношення між внутрішньою мотивацією, зовнішньою позитивною та зовнішньою негативною мотивацією у всіх досліджуваних має оптимальний мотиваційний комплекс, а саме ВМ > ЗПМ > ЗНМ (4,23 > 4,2 > 3,7). Це показує, що для досліджених оперативних працівників професійна діяльність має значення сама по собі, а зовнішні позитивні мотиви переважають над зовнішніми негативними мотивами.

Основними ознаками високої професійної мотивації є – уміння планувати й організувати свою діяльність; уміння долати перешкоди, що виникають на шляху виконання професійних обов'язків; ініціативність; здатність до самоконтролю на всіх етапах трудової діяльності; творче відношення до виконуваної роботи.

Оптимальна структура професійної мотивації та, у якій переважають позитивні мотиви; досить сильні, стійкі й збалансовані соціальні, професійні, пізнавальні мотиви, мотиви самореалізації. Провідними мотивами діяльності виступають мотиви, орієнтовані на перспективу, тобто подальша самоосвіта, самовдосконалення. На підвищення рівня мотивації впливають такі фактори, як: задоволеність процесом роботи, свідомість професійного росту, радість оволодіння новими способами виконання професійних обов'язків, гордість за свої й колективні успіхи.

Найбільш розвиненою у досліджуваних даної групи є нервово-психічна стійкість ($5,6 \pm 1,9$ стена) – середній рівень у порівнянні з нормативним. Нервово-психічна стійкість це, насамперед, єдність різних емоційних характеристик, спрямованих на досягнення поставленої мети. Виходячи із цього, Л.М. Аболін визначає нервово-психічну стійкість, як «властивість, що характеризує індивіда в процесі напруженої діяльності, окремі емоційні механізми якої, гармонічно взаємодіючи між собою, сприяють успішному досягненню поставленої мети» [1]. М.І. Дьяченко й В.А. Пономаренко розуміють нервово-психічну стійкість як якість особистості й психічний стан, що забезпечує доцільну поведінку в екстремальних ситуаціях. На думку авторів, «такий підхід дозволяє розкривати передумови нервово-психічної стійкості, що криються в динаміці психіки, змісті емоцій, почуттів, переживань, а також діалектично встановлювати залежність її від потреб, мотивів, волі, підготовленості, поінформованості й готовності особистості до виконання тих або інших завдань» [2].

Рівень розвитку комунікативних здібностей середній ($4,8 \pm 1,5$ стена), що свідчить про наявність певних труднощів у встановленні й підтримці контактів, проявах агресивності й ворожості стосовно інших людей.

Показник моральної нормативності досліджуваних також перебуває на середньому рівні ($4,3 \pm 1,7$ стена), що говорить про схильність до недотримання загальноприйнятих норм поведінки. Даний тип нормативності вище тоді, коли він є діючим чинником успішної адаптації й соціалізації. Відповідно до концепції кумулятивно-факторних причин моральна нормативність формується під впливом переломлення в суб'єктивному просторі життєвого шляху людини, її оточення, умов і обставин розвитку. Також на неї впливають соціальні норми, емоційні переживання, раціональне осмислення ситуацій і подій.

Показник особистісного адаптивного потенціалу перебуває на середньому рівні ($4,9 \pm 1,7$ стена). Тобто досліджувані відносяться до групи задовільної адаптації. Більшість осіб цієї групи мають ознаки різних акцентуацій, які у звичних умовах частково компенсовані й можуть проявлятися при зміні діяльності. Тому успіх адаптації залежить від зовнішніх умов середовища. Ці особи, як правило, мають середню емоційну стійкість. Можливі асоціальні зриви, прояв агресії й конфліктності.

Особи цієї групи вимагають індивідуального підходу, постійного спостереження, корекційних заходів.

Рівень схильності до ризику у досліджуваних даної групи середній з тенденцією до високого ($25,8 \pm 4,6$ балів). Схильність до ризику являє собою досить стійку характеристику індивіда й пов'язана з такими особистісними рисами, як імпульсивність, незалежність, прагнення до успіху, схильність до домінування. На ризикову поведінку впливає також культура й соціальні умови. Більшість психологів вважає, що схильність до ризику або її заперечення не є властивістю особистості. Відношення до ризику визначається, головним чином, умовами обстановки або деякими індивідуальними психологічними особливостями людини, такими, наприклад, як агресивність або рівень тривоги. Прояв цих особливостей стосовно до ризику може бути різним.

А.П. Самонов досліджував схильність до ризику в пожежних і виявив, що більшість пожежних схильні до ризику [3]. Він же визначив, що ризикові люди не зазнають високої психічної напруженості в екстремальних умовах. Особи, схильні до ризику, відрізняються від осіб, не схильних до ризику, самовідданою поведінкою, зберігаючи гарну працездатність у небезпечних для життя умовах. Вони з бажанням виїжджають на пожежі, у дорозі до міста події жартують, сміються, багато хто з них цікавиться передбачуваними службовими діями. Особи, не схильні до ризику, особливої ініціативи не проявляють, але й не самоусуваються від виконання службового завдання. А.П. Самонов рекомендував начальникам варт урахувувати ці особливості при розподілі бойових завдань. Нам здається, що дана інформація повною мірою застосовна також до наших досліджуваних.

Таким чином, дослідження компонента психологічної компетентності, пов'язаного із професійною діяльністю оперативних працівників митної служби України, дозволяє констатувати, що необхідність в розвитку/психокорекції мають наступні складові: внутрішня мотивація професійної діяльності, нервово-психічна стійкість, моральна нормативність, комунікативні здібності, схильність до ризику.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аболин Л. М. Психологические механизмы эмоциональной устойчивости человека. Казань: Изд-во КГУ, 1987. – 261 с.
2. Дьяченко М. И., Кандыбович Л. А., Пономаренко В. А. Готовность к деятельности в напряженных ситуациях. М.: Изд-во Москов. ун-та, 1985. 206 с.
3. Самонов А. П. Психологическая подготовка пожарных. М.: Стройиздат, 1982. 78 с.

УДК 656.13-051+616-003.96:612.821

Кабанцева А.В., канд. психол. наук, старший науковий співробітник ДЗ «Науково-практичний медичний реабілітаційно-діагностичний центр МОЗ України»

СТРАТЕГІЯ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ – ЗАПОРУКА ПСИХОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ СУСПІЛЬСТВА

З кожним роком у геометричній прогресії збільшується кількість дорожньо-транспортних пригод. Одною з яких стала страшна аварія у м. Харкові (18 жовтня 2017 року), де одразу загинуло 5 осіб, ще одна людина померла в лікарні. Всі постраждали були люди молодого віку, в одну мить обірвалися їх життя і назавжди змінилися життя їх близьких. Ця транспортна пригода відбулася у так званий, «час пік», коли автомобільні дороги та пішохідні тротуари максимально насичені жителями та гостями міста. Отже, загинуло 6, значної фізичної шкоди отримали 5 осіб, а скільки очевидців зазнали психологічної травми? Можемо тільки догадуватися.

За останні шість років (2011-2016 роки) в Україні зареєстровано близько 170,8 тис. дорожньо-транспортних пригод з постраждалими, у яких загинуло 26,7 тис. та травмовано 210,4 тис. осіб. За прогнозами, у 2030 році дорожньо-транспортні пригоди можуть стати однією з основних п'яти причин смертності людей у світі [1]. Тому, ця проблема набула державного значення і рішучих дій. Підтвердженням цього стала схвалена Кабінетом Міністрів України Стратегія підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2020 року (далі Стратегія). Затверджений документ спрямований на зниження рівня смертності внаслідок дорожньо-транспортних пригод щонайменше на 30% до 2020 року.

З 2012 року колектив державного закладу «Науково-практичний медичний реабілітаційно-діагностичний центр МОЗ України» (далі Центр) вивчає проблеми водіїв-професіоналів. За цей час проведено велика кількість досліджень, є певні результати та наробки, що відображають напрямки ухваленої Стратегії.

За час плідної роботи колективом Центру проведено більше 15 000 досліджень, в результаті чого було розроблено модель психодіагностики, що дозволило визначити певні взаємозв'язки та встановити впливові складові (рис.1).

У дослідженні прийняли участь водії пасажирського автотранспорту (ПАТ), державної служби надзвичайних ситуацій України (ДСНС України), швидкої медичної допомоги (ШМД). Акцент зроблено на групу водіїв пасажирського автотранспорту, бо умови праці останніх мають свої особливості та специфічні загрози не менш, ніж у водіїв спеціалізо-



ваного автотранспорту, але при працевлаштуванні на посаду водія ДСНС України існує професійний відбір, а на посаду ПАТ він відсутній.

При дослідженні водіїв ПАТ було визначено певну частину респондентів, у яких високий рівень особистісних якостей, що негативно впливають на виконання професійної діяльності: ригідність (13%), сензитивність (7%), залежність (7%), тривожність (7%), індивідуалізм (3%), конфліктність (3%). Представлені риси є не допустимими для особистості водія ПАТ, бо даний робітник постійно виконує діяльність у системі «людина-людина».

Також визначені порушення когнітивних процесів, психофізіологічних функцій та функціональних резервів. Слід зазначити, що тільки у групі водіїв ПАТ визначена функціональна перенапруга серцево-судинної системи (6% респондентів). Отже, ці респонденти мають прогностично-негативні показники ризику відмов у стані здоров'я, що виступає прямими протипоказаннями до виконання професійної діяльності.

У Стратегії зазначено, що повинна бути «систематизація порядків проведення профілактичних наркологічних оглядів, обов'язкових попередніх та періодичних психіатричних оглядів кандидатів у водії та водіїв транспортних засобів». Але на даний момент висновок психіатра не відповідає вимогам європейського законодавства. Тому що перебуває/не перебуває на обліку - це не є завдання огляду. Огляд повинен продемонструвати або встановити психологічні особливості особистості водія (адекватність, зібраність, упевненість, комунікативність, відсутність агресії), сприяючих ефективному виконанню професійних функцій. Нами експериментально доведено та науково обґрунтовано, що медико-психологічний контроль відповідає цим вимогам. А інформатизація медико-психологічного контролю буде дуже важним шаблоном у формуванні національної психологічної безпеки України. Втілення організаційної складової медико-психологічного контролю створить антикорупційну базу для прозорості взаємодії Міністерств охорони здоров'я, інфраструктури, внутрішніх справ, що в свою чергу дозволить отримати та зафіксувати достовірну статистичну інформацію щодо водіїв та дорожньо-транспортних пригод з подальшим плануванням заходів у сфері безпеки дорожнього руху.

Сучасний стан розвитку екстремальної та кризової психології

Директива 2006/126/ЄС також пропонує медико-психологічне обстеження, а отже реалізація медико-психологічного контролю в Україні буде раціональним та результативним кроком.

ЛІТЕРАТУРА

1. Розпорядження КМУ «Стратегія підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2020 року» від 14 червня 2017 р. № 481-р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/481-2017-%D1%80#n8>. (дата звернення: 2.08.17). Назва з екрану.

2. Теплов Б.М. Психология. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://libarch.nmu.org.ua/bitstream/handle/GenofondUA/55432/81b2f4e3c8b81bb27e9f1aa7f3bc878.pdf?sequence=1> С. 104–116. (дата звернення 2.02.17)

УДК 613.67:[612.017.2]

Каменюк Ю.В., аспірант Донецького національного університету імені В. Стуса, помічник начальника ГУ ДСНС України у Вінницькій області, м. Вінниця

ДОСВІД ФОРМУВАННЯ ПАТРІОТИЗМУ ЯК ЦІННІСНОЇ ОРІЄНТАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ АРМІЙ ПРОВІДНИХ КРАЇН СВІТУ

Аналіз наукових праць дає підстави стверджувати, що завдання формування патріотизму, як ціннісної орієнтації особистості військовослужбовця армій провідних країн світу, вирішується в межах існуючої системи морально-психологічного впливу на особовий склад, морально-психологічної підготовки.

Система формування патріотизму особового складу у армії США піднесена до рангу державної політики, якою опікуються не лише командири, а й вище військове та політичне керівництво країни. Те, що розуміється під поняттям «виховання», американські теоретики визначають такими категоріями, як «політична освіта», «формування в особового складу морального духу» тощо. Найважливішим завданням в американській армії вважається формування в особового складу національно-державної самосвідомості, гордості за приналежність до збройних сил США, лояльності до уряду та Президента.

У ролі суб'єктів патріотичного виховання особового складу в американських збройних силах виступає весь комплекс державних і громадських структур США: органи законодавчої та виконавчої влади країни; інформаційні агентства; центри кіномистецтва та дозвілля тощо. Безпосереднім суб'єктом виховання військовослужбовців є військове

командування всіх рівнів, яке спирається у своїй роботі з особовим складом на спеціальний апарат міністерства оборони США.

У вихованні особового складу збройних сил США можна виділити такі напрями: а) формування та розвиток у військовослужбовців необхідних військово-професійних якостей; б) виховання патріотизму; в) формування та розвиток в особового складу позитивної мотивації до військової служби; г) морально-етичне виховання; д) виховання в особового складу стійкості щодо полону; е) організація здорового способу життя; ж) фізичне виховання Найвідомішим інститутом є військові священики вважається - капеланська служба збройних сил США. Головною формою роботи з особовим складом капеланів є індивідуальна робота, тому що майже 75% службового часу вони використовують на особисте спілкування з військовослужбовцями.

У патріотичному вихованні використовуються традиційні методи: переконання, навіювання, особистий приклад, моральне та матеріальне стимулювання, примушення. Засобами патріотичного виховання виступають: цивільна та військова преса; музеї, клуби, бібліотеки, кафе; художня, воєнно-історична література, мемуари; театральні вистави, кінофільми, образотворче мистецтво; методичні розробки, довідники, плакати, що характеризує високу розвиненість матеріальної бази виховання. Тому патріотизм займає одне з провідних місць у мотиваційній сфері особистості американського військовослужбовця. Понад 95% опитаних пишуться тим, що «служать інтересам Америки» у збройних силах.

Головною метою роботи з особовим складом щодо формування патріотизму у збройних силах Великобританії є доведення до свідомості кожного військовослужбовця ідеї, що інтереси країни завжди мають перебувати під надійним збройним захистом. Тому у роботі з особовим складом значне місце займає пропаганда, націлена на підвищення рівня бойової підготовки, формування у військовослужбовців якостей, необхідних для відстоювання інтересів Великої Британії.

Головна відповідальність за роботу з персоналом та моральний стан військовослужбовців покладена на командирів. Разом з тим, існує спеціальний апарат, що включає в себе служби освіти, військових священиків (капеланів), організації дозвілля та побуту, суспільної інформації.

У збройних силах Великобританії велика увага приділяється службі капеланів. З метою підтримки високого морального духу особового складу та його стійкості на полі бою функціонує королівська служба капеланів, очолювана головним капеланом збройних сил у званні генерал-майора. Основним завданням капеланів, окрім духовного наставництва і моральної підтримки військовослужбовців, є запобігання стресовим ситуаціям. Крім того, вони зобов'язані звершувати церковні обряди, брати участь у проведенні військових свят і урочистостей, надавати товаришам по службі допомогу в підборі та вивченні релігійної літератури, ор-

ганізовувати групові й індивідуальні бесіди на релігійні теми, відвідувати госпіталі й гауптвахти з метою втішання страждених, брати участь у роботі з членами сімей солдатів і офіцерів.

Основна мета роботи з особовим складом спрямована на те, щоб довести до свідомості військовослужбовця, що народ країни, уряд, командування надзвичайно цінять його працю, поважають професію. Від військовослужбовця вимагається повага до командирів і додержання всіх норм і законів, які встановлені у збройних силах. Разом із вірою в командира у нього формується впевненість у своїй зброї. У пресі регулярно пропагується думка, що британська бойова техніка найкраща. Отже, формування патріотизму в особового складу збройних сил Великобританії є пріоритетним напрямом діяльності посадових осіб.

Формування патріотизму у військовослужбовців збройних силах Німеччини реалізується на основі Концепції внутрішнього керівництва, сутність якої полягає у формуванні у військовослужбовців позитивної мотивації до виконання бойових завдань. Нині німецький патріотизм формується не лише державою, а, насамперед, усім суспільством. Завдання щодо роботи з молоддю покладені на суспільні інститути з метою виховання у неї громадянських почуттів і, як результат, любові до країни і готовності її захищати.

Дослідження німецькими військовими вченими проблем формування патріотизму носить достатньо глибокий теоретичний характер. Дослідники часто намагаються пов'язати висунуті ними концепції з історією та сучасною практикою роботи з особовим складом у Бундесвері [4, с. 81].

Це завдання, як і США, Великобританії, розв'язується через діяльність церкви. Основні форми роботи військового священства у ФРН мало чим відрізняються від тих, які існують в арміях США і Великобританії, проте у порівнянні з жорстко регламентованими обов'язками священника в армії США йому надається значно більша свобода у виборі нестандартних форм роботи з віруючими.

Таким чином, виховання патріотизму у військовослужбовців бундесверу є пріоритетним, всебічно забезпеченим напрямом діяльності посадових осіб і сприяє формуванню в особового складу готовності до якісного виконання військового обов'язку.

У збройних силах Франції формуванням у військовослужбовців патріотизму займаються три спеціальні організації: 1. Служба інформації та суспільних відносин збройних сил, яка була створена у 1969 р. при Міністерстві оборони. Вона займається пропагандою воєнної політики Франції, висвітлює діяльність збройних сил, вирішує питання зміцнення зв'язків між армією та громадськістю. 2. Служба соціальної дії, що займається організацією дозвілля військовослужбовців, координує роботу армійських бібліотек, кас взаємодопомоги, спортивних та інших гурт-

ків. 3. Служба воєнних священиків, представники якої є до окремого батальйону включно.

Система робота з особовим складом в збройних силах Франції відрізняється різноманітністю форм і методів. Основною формою є проведення занять із курсу громадського виховання (1 година на тиждень). Програма включає вивчення внутрішньої та зовнішньої політики Франції, її міжнародного положення, питань військового будівництва, історії збройних сил, бойових традицій з'єднань і частин. Під час проведення занять широко використовуються матеріали, які готує служба інформації та суспільних відносин збройних сил, та відповідні технічні засоби пропаганди. Заняття проводяться командирами взводів за спеціально розробленими планами. Особлива увага приділяється вихованню у курсантів честі, вірності державі, військовому обов'язку.

Варто звернути особливу увагу на відбір методів морально-психологічного впливу на особистість військовослужбовців, які стимулюють процес засвоєння патріотичних знань, вироблення волі в їх професійній діяльності, що передбачає поєднання знань та переконань. В практиці роботи органів державного та військового управління можна виділити деякі ефективні методи, що сприяють формуванню патріотичних переконань: методи організації пізнавальної діяльності; методи формування свідомості особистості; стимулювання діяльності; методи формування досвіду поведінки; методи контролю та самоконтролю в навчанні; методи стимулювання діяльності.

Процес формування патріотизму спирається на дотримання наступних психолого-педагогічних умов: 1) засвоєння кожним військовиком понять патріотизму; 2) формування патріотичних переконань у вояків, обґрунтування необхідності їх постійного удосконалення в реальних умовах навчально-бойової діяльності; 3) використання реальної соціокультурної ситуації у процесі реалізації завдання роботи з особовим складом; 4) застосування новітніх технологій роботи з особовим складом, активізація шляхів підвищення ефективності роботи з особовим складом.

Висновок. Аналізуючи зарубіжні досягнення в області формування патріотизму слід відзначити, що його необхідно розглядати як цінне теоретичне і прикладне джерело при розробці сучасної Концепції національно-патріотичного виховання у ЗС України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алещенко В. І. Проблеми реалізації духовного потенціалу на сучасному етапі розвитку ЗС України. Наука і оборона. 2005. №4. С. 19–24.
2. Афанасьєв А. Педагогічні основи військово-патріотичного виховання військовослужбовців строкової служби ЗС України. К., 2005. 266 с.
3. Робоча група з питань роботи з особовим складом молоді при апараті РНБО ініціює розробку загальнодержавної концепції роботи з

особовим складом молодих людей [Електрон. ресурс] // Рада національної безпеки і оборони України [веб-сайт] – Режим доступу: <http://www.rainbow.gov.ua/news/450.html>

4. Директива Міністра оборони України №Д-22 від 17.04.06 «Про вдосконалення системи військово-патріотичного виховання у Збройних Силах України».

5. Зеленков М. Ю. Морально-психологическая подготовка войск в армиях зарубежных стран. Зарубежное военное обозрение. 2000. № 11. С. 24–28.

6. Наказ Міністра оборони України №295 від 08.06.10 «Про затвердження Концепції військово-патріотичного виховання у Збройних Силах України».

7. Наказ Міністра оборони України №14 від 11.01.2012р. «Про затвердження Програми військово-патріотичного виховання у Збройних Силах України на 2012 – 2017 роки та Перспективного плану реалізації Програми військово-патріотичного виховання у Збройних Силах України на 2012 – 2017 роки».

8. Стадник В. Досвід армій провідних країн світу щодо патріотичного виховання особового складу. Педагогіка і психологія професійної освіти. № 2. 2013 С. 260–267.

УДК 159.9

Кердивар В.В., ад'юнкт науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології НУЦЗ України

ПСИХОЛОГІЧНЕ СУПРОВОДЖЕННЯ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ВИМУШЕНИХ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ ІЗ ЗОНИ АТО

Мільйони українських громадян через військові дії на сході країни були змушені залишити власний дах над головою, втратили роботу і майно, кошти для існування. За офіційними даними Міністерства соціальної політики України, кількість осіб, переселених із окупованих територій України в інші області, перевищила 1,5 млн. осіб. Продовження багатомісячного збройного протистояння на Донбасі все більше руйнує надії внутрішньо переміщених осіб на швидке повернення в рідні краї. Тривала невизначеність в термінах проведення збройного конфлікту ставить переселенців в складні умови виживання в нових соціальних реаліях, а в подальшому і соціалізації в новому соціальному середовищі.

Проблеми соціалізації вимушених переселенців, як вважають експерти, суттєво пов'язані з повною невизначеністю майбутнього територій, які вони вважають рідними. Така ситуація формує відповідний стан людини, яка не живе вдома, але і глибоко не інтегрується у нове середо-

вище через сподівання на тимчасовість свого перебування поза домівкою. Переселенцю важко приймати рішення стосовно роботи і, особливо, відносно організації побуту на новому місті. Людина розуміє, що в неї все, начебто, є, але в сьогоденних реаліях у зв'язку з недоступністю майна виявляється, що практично нічого немає. Тож побутове життя повноцінно не налагоджується, придбання речей, які б могли покращити побут, відкладається через їх наявність на окупованій території. Саме ця недоступна наявність створює дискомфорт, змушує людину постійно повертатися думками до власної домівки, що на підсвідомому рівні відсторонює особу від нового середовища і заважає соціалізації.

Найважливішими характеристиками адаптивних можливостей та подальшої соціалізації внутрішньо переміщених осіб (діти та сім'ї, які переїхали жити з Автономної Республіки Крим та Донецької і Луганської областей) на материкову частину України, що визначають їх поведінкову стратегію в новому соціокультурному середовищі, є пережиті переселенцями емоційні стани (з урахуванням їх інтенсивності, тривалості, вікових особливостей) та індивідуальні особливості емоційного реагування в умовах стресової ситуації.

Також варто зазначити, що більшість людей, які були вимушені переїхати із зони АТО, скаржаться на відчуття ізоляції, упередженості зі сторони інших мешканців. Тому надзвичайно важливо вжити практичних заходів щодо їх інтеграції до громади, у якій вони проживають.

Під час першої зустрічі важливо дізнатися, який саме час людина перебуває в даному місті (селі), чи створені умови для нормальної життєдіяльності, чи вистачає їжі, одягу, предметів гігієни тощо, як відбувається адаптація до нових умов проживання, чи є нові знайомі (волонтери, сусіди, колеги), чи працевлаштована людина та ін. Лише після задоволення базових потреб людини можемо говорити про доцільність психологічної інтервенції з метою стабілізації і покращення психологічного стану, пропрацювання травми і покращення психологічного здоров'я. Період стабілізації може тривати від кількох тижнів до півроку, його тривалість залежить від ступеню психологічного ураження людини, глибини травми.

Психологам, які здійснюють психологічний супровід ВПО, слід пам'ятати, що на різних етапах переживання горя або травми ми здійснюємо різні типи інтервенцій. Так, на етапі гострої реакції на стрес головним завданням є стабілізація людини, повернення її до звичного способу життя і діяльності, виконання нею необхідних функцій: самообслуговування, догляд за дітьми, робота, соціальні завдання тощо. За таких умов психолог діє в межах стратегії «*spacing and leading*» – «приєднання і супровід», яка фактично зводиться до відновлення повноцінного функціонування. При цьому переселенець знає, що у випадку загострення симптомів, у нього є можливість отримати психологічну допомогу. Забезпечення функції психоедукації (психологічної просвіти, на-

вчання), є також важливим компонентом, на даному етапі: потерпілий повинен знати, що з ним відбувається, які саме реакції і прояви можуть бути за таких умов, як справлятися з ними і куди звернутися за допомогою. Найчастіше такий період триває до 4 тижнів, після чого симптоми, які розвинулися внаслідок переживання травматичної події, зникають.

Організація психологічного супроводу соціалізації ВПО, які були вимушені переселитися з місць постійного проживання до інших областей України, – складний процес. Успіхи та досягнення роботи психолога, часто будуть знецінюватися, етапи стабільності чергуватимуться з «провалами», розчаруванням, апатією, депресивними станами. І тут психолог повинен чітко усвідомлювати, що ці етапи, є складовими показниками нормального процесу видужування після перенесеної травми. «Покращення вимірюються міліметрами» – ось девіз спеціаліста при роботі з людьми, які пережили травматичні події.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вимушені переселенці та приймаючі громади: уроки для ефективної суспільної адаптації й інтеграції / [О. М. Балакірева, В. В. Близнюк, О. М. Бородіна та ін.]. Київ: Ін-т екон. та прогнозув. НАН України, 2016. 120 с.

2. Закірова С. Переселенці у нових громадах: повернутися додому не можна залишитися [Електронний ресурс]. Режим доступу до ресурсу: http://www.nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2102:pereselentsi-u-novikh-gromadakh&catid=8&Itemid=350.

3. Соціально-педагогічна та психологічна допомога сім'ям з дітьми в період військового конфлікту / [В. Л. Андеєнкова, І. О. Бандурка, Н. П. Бочкор та ін.]. Київ: ЛаСтрада-Україна, 2015. 161 с.

УДК 159

Коваленко А.Б., д. психол. наук, професор, завідувач кафедри соціальної психології факультету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Безверха К.С., аспірант кафедри соціальної психології факультету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОЦЕСІВ ІМІГРАЦІЇ ЯК ЧИННИК ВПЛИВУ НА СОЦІАЛЬНУ ІДЕНТИЧНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ У ВОЄННИЙ ПЕРІОД

Негативне економічне, соціальне та політичне становище в Україні значно знизило привабливість для іноземців, але кількість іммігрантів є вагома [2]. Контакти приїжджих із місцевими стають більш тісними,

але ускладнюються, стають менш ефективними, адже існує відмінність етнокультурного характеру. Тому емігрантам необхідно адаптуватися до нової культури, нових традицій, норм.

Державна служба статистики в Україні зазначає, що національний склад населення України у 2017 році становить 100 національностей, серед яких 77,8% українців та 22,2% представників інших національностей [4]. Найбільше серед них (дані за 2000-2015 роки) – це росіяни, також білоруси, узбеки, казахи, найменший відсоток складають мігранти із Молдови, Азербайджану, Грузії та Вірменії. А також громадяни Ізраїлю (4 тисячі), Польщі (3 тис.), США (3 тис.), Німеччини (1 тис.).

Бойові дії на сході України, анексія АР Криму, економічна криза та зниження рівня життя значно знижує привабливість нашої країни для імміграції іноземців. Щорічний звіт Міжнародної організації з міграції за 2016 рік показує, що чисельність перетинів кордону України із 2013 року до 2015 знижено у два рази – із 26,03 тисяч до 13,02 тисяч. Але все ж на 2015 рік кількість іноземців, які мають посвідки на постійне проживання, становить 250 тисяч осіб, серед яких найбільший відсоток (80%) складають громадяни пострадянських держав [3]. На 2015 та 2016 роки кількість іноземних студентів сягає 63,6 тисяч осіб (найменше з Туреччини, Узбекистану, Грузії, Китаю, Іраку, Йорданії, Марокко, Нігерії, а найбільше з Індії, Азербайджану та Туркменістану). Чисельність визнаних біженців із Афганістану та Сирії через війну складає 3 тисячі.

Так, Міжнародна організація з міграції провела дослідження з питань інтеграції та виявила, що понад половина іноземців планує залишитись в Україні, а 1/5 частина однозначно відповіли «ні». Також, дослідження показало, що іммігранти неосвічені щодо програм держави про інтеграцію – проблеми існують у сферах працевлаштування, низький рівень довіри до правоохоронних органів, відсутність власного житла. Ще однією значною проблемою є насилля на расовому ґрунті [3]. Міжнародна компанія Henley&Partners опублікувала щорічний рейтинг привабливості громадянств світу, у якому Україна посіла 99 місце (із індексом громадянств світу 29,7%) зі 159 і залишилась в групі «середнього рівня» [1].

Іноземці здебільшого спілкуються з місцевим населенням, але менша половина (44,4%) зазначають, що ставлення до них є дружнім та 34,4% - переважно дружнім, але все ж 21,2% ставляться до іммігрантів негативно. Тому, слід зазначити, що міжетнічні контакти стають все більш різноманітними, інтенсивними, іноземці приїжджають з метою навчання, працевлаштування, а також особи, які є родичами громадян України, тощо [3].

Під час зміни культурного середовища людина змушена приймати рішення, де саме її місце в суспільстві та в соціальних процесах, які відбуваються в невідомому для неї соціальному просторі. Так, змінюються

умови життєдіяльності людей, формуються потреби у самовизначенні щодо різноманітних груп і спільнот. Прагнення індивіда ідентифікувати себе з тією чи іншою спільнотою виникає при руйнуванні традиційного укладу.

Також ідентичність виступає в якості одного з чинників пізнання та розуміння іншої людини. Орієнтація на іншу людину як на зразок істотно підвищує показники соціального самовизначення.

Соціальна ідентичність виконує важливі функції як на груповому, так і на міжособистісному рівнях: суспільство отримує можливість включити індивідів в систему соціальних зв'язків і відносин, а особистість реалізовує базову потребу групової приналежності, що забезпечує захист, можливості самореалізації, оцінки іншими та впливу на групу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Келін Х. К., Коченов Д. Рейтинг паспортів або індекс громадянств світу [Електронне джерело] Henley&Partners. 2017 р. URL: <https://ru.henleyglobal.com/quality-of-nationality-index/> [Дата звернення: 01.11.2017 г.]

2. Коваленко А. Б., Безверха К. С. Соціальна ідентичність як механізм адаптації особистості під час суспільної кризи. Український психологічний журнал. 2017. № 1 (3). С. 48–62.

3. Міграція в Україні: факти і цифри [Електронне джерело] / Міжнародна організація з міграції. 2016 р. . 32 с. . URL: http://iom.org.ua/sites/default/files/ff_ukr_21_10_press.pdf. [Дата звернення: 01.11.2017 г.]

4. Щербатенко О. Чемоданний настрій. Якими є реальні масштаби української еміграції [Електронне джерело]. Економічна правда. . 2017 р. . URL: <http://www.epravda.com.ua/publications/2017/01/23/618436/> [Дата звернення: 01.11.2017 г.]

УДК 159

Коваленко А.Б., д. психол. наук, професор, завідувач кафедри соціальної психології факультету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Верховод О.В., магістрант факультет психології Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОСОБИСТОСТІ З РЕНТНИМИ УСТАНОВКАМИ

В епоху глобальних соціально-економічних та культурних змін, пов'язаних з безробіттям, матеріальними труднощами, нестабільністю в суспільстві, усвідомленням жахливості різного роду трагедій та катаст-

роф, як локального, так і світового масштабу, усе більш актуальною стає проблема переживання людиною установки, що формується в результаті цього, яку в психології називають «установкою жертви» [3]. В контексті даної проблематики особливо актуальною нині є проблема «рентних установок», які К. Ясперс називає «найсоціальною з усіх хвороб», що може «породити нове рентне суспільство», поведінка осіб якого проявлятиметься в утилітарному підході до свого скрутного становища; в наполегливому вимаганні компенсацій; у відчутті себе особливо постраждалими і безпомічними; у фокусуванні психічної активності на страждання; у паразитичних поглядах, в інфантилізмі, безпомічності, пасивності, в локалізації контролю на зовнішній світ [3].

За визначенням М. Одинцової, рентні установки визначаються як «особливий стан готовності до специфічної реакції отримання зиску (матеріального чи морального) зі свого скрутного становища, що здійснює деформуючий вплив на особистість та її поведінку [2]. Вони виникають, як правило, внаслідок невинуватої допомоги з боку суспільства, громадських організацій, держави після впливу на неї несприятливих умов соціалізації, під яким у більшості випадків приймаються кримінальні, екстремальні, важкі ситуації, пов'язані з небезпекою, катастрофічністю, фізичним і психологічним насиллям або з патологічними (фізіологічними і психологічними) порушеннями. Проте, останнім часом до їх числа зараховуються й ситуації повсякденного життя [3]. Чи відбудеться зіткнення людини з цими умовами залежить також значною мірою не лише від об'єктивних обставин, а й від індивідуальних особливостей [1]. Суб'єктивними передумовами того, стане людина жертвою об'єктивних обставин чи ні, є її психологічні риси як на індивідуальному, так і на особистісному рівнях [4]. Від цього залежить і суб'єктивне сприйняття або несприйняття себе жертвою [4].

Для дослідження способом рандомізації нами була сформована репрезентативна вибірка у складі 60 осіб, яка згодом була поділена на дві групи за ознакою наявності у особистості рентних установок, якій заочно та анонімно було запропоновано пройти тестування за рядом методик («Тип рольової віктимності» М. Одинцової, методика на визначення локусу контролю Дж. Роттера, методика визначення індивідуальних копінг-стратегій Е. Хейма, окремі фактори з п'ятифакторного особистісного опитувальника в адаптації А. Хромова та багатфакторного особистісного опитувальника Р. Кеттела), які допомогли нам дослідити наявність чи відсутність у них рентних установок та спробувати окреслити психологічний портрет осіб з «установкою жертви» та суб'єктивним сприйняттям самої себе.

Одержані результати підлягати частотному аналізу, який дав змогу визначити відсоткові значення частоти вияву таких показників, як ігрова роль жертви, базовою характеристикою якої є рентні установки, а

отже можливі висновки про їх наявність у осіб з високим значенням даного показника; соціальна роль жертви та загальний показник віктимності, які були визначені за допомогою методики дослідження типів рольової віктимності М. Одинцової.

Результати дослідження свідчать про те, що у 70% осіб загальний показник рольової віктимності є дуже високим, 3,3% осіб - високим. З типом ігрової ролі жертви було виявлено 21,7% досліджуваних, із соціальним типом жертви - 13.3%. Ці дані вказують на те, що були виявлені особи, яким тією чи іншою мірою властива наявність готовності до отримання вигоди зі свого несприятливого становища – рентних установок.

З метою виявлення психологічних рис, які властиві особистості з рентними установками, використовувався кореляційний аналіз. Його результати вказують на наявність сильного прямого зв'язку між загальним показником віктимності, рівнем прояву ігрової ролі жертви та локусом контролю особистості ($k=0,67$ та $k=0,58$ при $p=0,03$ та $p=0,026$). Це може свідчити про те, що особистість з «установкою жертви» схильна сприймати ситуацію, як дещо фатальне, при цьому покладаючи відповідальність на оточуючих та життєві обставини, що може призводити до зникнення власної відповідальності та знижений рівень самоконтролю, схильність до конформності. Встановлено значущі значення коефіцієнтів кореляції і з переважаючими копінг-стратегіями. Дослідження показало, що особи з рентними установками віддають перевагу неконструктивним та частково конструктивним копінг-стратегіям, що може призводити до того, що сума когнітивних та поведінкових зусиль, спрямованих на подолання важкої життєвої ситуації, не веде до бажаного результату. Більш того, ми побачили сильний прямий кореляційний зв'язок між ігровою роллю жертви та загальним показником віктимності та когнітивними і поведінковими копінг-стратегіями ($k = 0,62$; $0,57$; $0,64$ та $0,71$ відповідно при $p = 0,05$). Високі значення коефіцієнтів кореляції і між досліджуваними показниками та активністю особистості: у осіб з високим рівнем прояву рентних установок спостерігається досить низький рівень прояву активності ($k=0,68$ при $p=0,05$). Тобто, зі збільшенням рівня прояву рентних установок існує тенденція до підвищення пасивності особистості. Таким чином, особистості з «установкою жертви» може бути властива пасивно-оборонна поведінка, яка виражається у небажанні будь-що змінювати у своєму житті, низькому рівні прагнень до активних дій з метою внесення конструктивних змін у своє скрутне становище. Додатково ми перевірили також наявність зв'язку між рівнем прояву в особистості рентних установок та її самооцінкою. Було встановлено, що особи, яким властиві дані характеристики, мають переважно неадекватну самооцінку з тенденціями як до заниження, так і завищення ($k=0,56$ при $p=0,05$). Це свідчить про те, що із підвищенням рівня прояву в особистості віктимності з'являється тенденція до зростання неадекватності її самооцінки.

Отже, у ході дослідження психологічних рис особистості, якій властиві рентні установки, було підтверджено, що така вона не відзначається особливою активністю, має пасивно-оборонну позицію, відповідно до чого, такого ж забарвлення набуває і її поведінка, коли при зіткненні з труднощами, людина використовує переважно неконструктивні стратегії подолання стресових ситуацій у вигляді емоційної нестабільності, низького рівня самоконтролю та самоосмислення. Така поведінка підкріплюється неадекватністю самооцінки та екстернальним локусом контролю, що знаходить своє вираження у послабленні або взагалі відсутності відповідальності за свої вчинки та життя в цілому, наріканні на долю та пошук причин власних негараздів у обставинах чи вчинках інших людей. У зв'язку з цим необхідна організація особливої допомоги з боку держави та соціальних установ особам з рентними установками, включаючи не лише соціальні чи матеріально забезпечувальні програми, а й психолого-педагогічні підходи для подолання негативних тенденцій у цьому руслі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бовть О. Б. Проблеми дослідження віктимогенних якостей особистості. Актуальні проблеми психології: зб. наук.праць. 2004. № 9. С. 90-93.
2. Одинцова М. А. Типы поведения жертвы. Диагностика ролевой виктимности. Самара: Издательский Дом «Бахрах–М», 2013. 160 с.
3. Одинцова М. А. Специфика проявлений рентной установки в поведении человека. Ярославский педагогический вестник. 2010. № 2. С. 192-196.
4. Христенко В. Е. Психология жертвы: учеб. Пособие. Харьков: Консум, 2001. 255 с.

УДК 159

Коваленко А.Б., д. психол. наук, професор, завідувач кафедри соціальної психології факультету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Піхало Я.І., магістрант факультет психології Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ЧИННИКИ ПСИХОЛОГІЧНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ ОСОБИСТОСТІ

Проблематика психологічного благополуччя почала стрімкий розвиток досить недавно, і особливої актуальності набула в розрізі подій останніх років, що відбуваються в Україні. Пошук чинників, які дають

змогу особистості відчувати себе психологічно благополучною чи неблагополучною видається нам актуальним та нагальним.

Виокремлюють низку груп чинників психологічного благополуччя.

Зв'язок з віком. У 2010-2011 роках дослідження Великобританії показали, що психологічне благополуччя 60-69- та 70-79-річних мало вищі показники, ніж у молодших та старших респондентів. Аналогічна картина спостерігалася раніше в країнах з високими доходами громадян. Особи даного віку є найбільш швидко зростаючим сектором в суспільстві багатьох розвинених країн, і через 20 років, майже чверть населення Великобританії буде у віці 65 років і старше. Тривалість життя зростає, а лікування смертельних хвороб стає дедалі ефективнішим, питання підтримки психологічного благополуччя осіб похилого віку стає все більш важливим для суспільства. Це наголошує на зв'язку психологічного благополуччя зі здоров'ям.

Зв'язок з фізичним здоров'ям. Цікавим видається, що смисл життя та стійкі життєві цілі корелюють з індикаторами доброго фізичного здоров'я навіть на вищому рівні, ніж рівень позитивного й негативного афекту. Найчастіше матеріальні (фізичні) потреби розглядаються як базовий рівень, без задоволення якого неможливий перехід до більш високих рівнів людського функціонування (прагнення любові, поваги, самореалізації тощо). Останнім часом ієрархічна теорія потреб піддається критиці. Емпіричні дослідження свідчать, що заради певних соціальних переваг люди здатні терпіти фізичні незручності та відкладати задоволення фізичних потреб на певний час.

Рівень фізичної активності. Деякі дослідники вважають, що благополуччя – це постійна активність, лише у стані активності людина розвивається та вдосконалюється, а стан пасивності руйнує свою сутність, а разом з тим і благополуччя. У дослідженні Т. Лара було показано залежність від рівня фізичної активності таких показників психологічного благополуччя як управління середовищем та самоприйняття: респонденти з помірним та високим рівнями фізичної активності показували значно вищі результати за цими шкалами, ніж ті, рівень фізичної активності кого був низьким.

Рівень життя. Е. Diener та R. Biswas-Diener узагальнили дослідження на тему зв'язку матеріальної забезпеченості та психологічного благополуччя наступним чином: а) люди в багатих країнах щасливіші, ніж люди в бідних країнах; б) збільшення національного багатства в розвинених країнах протягом останніх десятиліть не пов'язані з підвищенням рівня благополуччя; в) внутрішньо-національні відмінності в багатстві показують лише невеликі позитивні кореляції зі щастям; г) збільшення особистого статку зазвичай не призводить до збільшення щастя; д) люди, які сильно бажають багатств і грошей більш нещасні, ніж ті, хто цього не робить. Незважаючи на те, що дослідники зробили широкі

теоретичні висновки, вони прийшли до думки, що залишається багато невідомих чинників, щоб створити інтегровану модель. Проте уникання бідності при проживанні в багатій країні і зосередження уваги на інших, нематеріальних цінностях і цілях, пов'язані з досягненням щастя.

Е. Дінер та М. Дінер досліджував силу зв'язку між задоволеністю певними аспектами життя (сім'я, друзі, фінанси) і задоволеністю життя в студентів з 31 країни і виявили, що фінансове становище найбільшою мірою корелює із задоволеністю життя в бідних країнах, ніж в країнах з високим рівнем життя.

Освіта. Досліджено, що у чоловіків та жінок із вищою освітою краща осмисленість власного життя. Встановлено вплив рівня освіти на більшість шкал психологічного благополуччя жінок. Для чоловіків вагомим виявився чинник сімейного стану. Результати свідчать про кращу компетентність одружених чоловіків із різноманітних життєвих питань, позитивне ставлення до себе, свого минулого, а також вищу здатність до налагодження стосунків з близькими. Для жінок чинник сімейного стану має тісний зв'язок з рівнем освіти та місцем проживання. Так, найвищі показники виявлено в одружених жінок, які проживають в місті та мають вищу освіту, тоді як найнижчі – в одружених жінок з середньою освітою, що проживають у селі.

Встановлено, що чинник *місця проживання* має найбільш значущий вплив на загальний рівень психологічного благополуччя молодих жінок. Обмежені можливості самореалізації, наявність додаткових побутових навантажень негативно позначаються на психологічному благополуччі сільських мешканок, тоді як нижчі показники психологічного благополуччя у чоловіків, що проживають у містах, пов'язаний із впливом гендерних стереотипів, наявністю вищих вимог оточення тощо.

Уявлення про власне благополуччя. Надійний набір індикаторів повинен включати в себе широкий спектр важливих показників саме суб'єктивного благополуччя, в тому числі щастя, задоволеності життя, задоволеність роботою. Наприклад, список показників благополуччя ОЕСР (1982 рік) містить різноманітні соціальні показники, тільки один з яких є суб'єктивним. На думку А.С. Michalos, немає ніякого сенсу у вимірюванні благополуччя людей без опитування самих людей, що вони думають і як вони себе почувають. Він стверджує, що важливий як рівень життя, так і те, що люди про нього думають.

Об'єктивні чи зовнішні показники благополуччя часто не співпадають з суб'єктивним їх сприйняттям. Люди можуть бути дуже задоволені життям, котре за об'єктивними показниками видається бідним. Іноді люди з рівнем доходів нижче середнього ранжують свій добробут як високий. Це і виявляється суб'єктивною стороною благополуччя.

Взаємодія з соціальним оточенням. Людина є соціальною істотою і тільки живучи з іншими людьми, вона може розвиватися і змінювати-

ся, тобто, долати свою природу, оцінювати себе, якість життя й особистісного функціонування щодо інших людей, існувати у просторі соціально-культурних та етичних норм суспільства, в якому вона живе.

Сім'я. Хороший досвід сім'ї має вирішальне значення для рівня благополуччя. Виявлено вплив на суб'єктивне благополуччя як офіційно зареєстрованого шлюбу, так і, меншою мірою, цивільного, як для чоловіків, так і жінок. Задоволення часом, проведеним із сім'єю, також корелює з відчуттям щастя. Порівняно з людьми, які прагнуть матеріального забезпечення, ті, хто прагне проводити більше часу з родиною, щасливіші, коли вдається цей час провести.

Робота. Для багатьох людей найважливішим питанням на роботі стає питання стосунків з їх безпосереднім керівником. Наприклад, Д. Канеман виявив, що в середньому для працівників найбільш неприємним моментом робочого дня є саме зустріч з лінійним керівником. Спосіб організації праці також може бути чинником психологічного благополуччя.

Щодо основної діяльності школярів – навчання, Л. Чанг, К. Макбрайд-Чанг та С. Стюарт виявили взаємозв'язок між академічною успішністю і задоволеністю життям.

Особистісні чинники. М.О. Батурін вважає, що в концепції С. Ryff був обраний явно недостатній склад якостей, що здатні визначити позитивне психологічне функціонування особистості. До цього списку необхідно додати властивості темпераменту та позитивні риси характеру. При визначенні останніх автор посилається на дослідження М. Seligman, який постулює шість позитивних рис характеру: мудрість, сміливість, гуманність, соціальність, поміркованість і духовність. Саме розвиток цих рис дає можливість здійснювати позитивні вчинки в різних сферах життя, що, як наслідок, змінить в кращий бік характеристики благополуччя.

Культурні відмінності. Е. Дінер та його колеги повідомили про низку крос-культурних чинників, асоційованих з психологічним благополуччям. Було проведено аналіз як середніх значень показників серед різних націй, так і відмінності кореляцій. Цікаво, що в різних країнах самооцінка була пов'язана з благополуччям, але цей зв'язок був сильнішим в країнах, для яких характерний індивідуалізм. Сила зв'язку психологічного благополуччя із задоволеністю рівнем життя, друзями та сім'єю також відрізнялися у різних країнах.

В питанні крос-культурних досліджень психологічного благополуччя важливим є пошук показників для порівняння інваріант динаміки благополуччя, незалежно від відмінностей різних соціальних систем. Дж. Крістофер стверджував, що визначення благополуччя в міжкультурному контексті є складним, адже саме розуміння цього явища, це моральне бачення, що ґрунтується на судженнях окремих осіб про те, що значить, коли тобі добре.

Іноді виділяються *типи психологічного благополуччя*, кожному з яких відповідає певна група чинників. Так, Г. Пучков описує рівні суб'єктивного благополуччя в залежності від типу ціннісних орієнтацій та мотиваційної структури особистості. Це рівні:

- матеріального благополуччя, що передбачає значимість для особи матеріального збагачення та міру її повноти;
- особистісного (смыслового) самовизначення включає систему реалізації особистісних смислів, життєвого сценарію;
- соціальний (рівень відносин) містить систему зв'язків і стосунків, що є необхідними та достатніми для збереження внутрішньої рівноваги;
- особистісного (характерологічного) благополуччя як суб'єктивної оцінки власного характеру з точки зору його прийнятності для широкого кола ситуацій;
- професійного самовизначення та зростання, що включає адекватне професійне самовизначення, задоволеність обраною професією та стосунками з колегами;
- фізичного (соматичного) і психологічного здоров'я визначає цінність здоров'я та містить конкретні дії, спрямовані на коригування або оптимізацію стану здоров'я.

Психологічне благополуччя – широке і багатомірне поняття, тому наразі побудувати однозначну модель чинників психологічного благополуччя не є можливим – в даний час відбувається активне накопичення наукових знань про феномен благополуччя.

УДК 159.9: 355.5

Ковальчук О.П., канд. психол. наук, заступник начальника кафедри суспільних наук гуманітарного інституту Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського, м. Київ

ЕФЕКТИВНІСТЬ ПСИХОТЕРАПІЇ В ЛІКУВАННІ ГОСТРИХ СТРЕСОВИХ РОЗЛАДІВ У ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Професійна діяльність військовослужбовців, які беруть участь в антитерористичній операції на сході України, відбувається в екстремальних умовах, які характеризуються високою інтенсивністю, напруженістю, швидкоплинністю, в тому числі можливістю виникнення небезпечних для життя обставин, що призводить до розвитку у військовослужбовців короточасних чи довготривалих психічних розладів. Психологічне відновлення (реабілітація) військовослужбовців за таких умов є важливим елементом забезпечення виконання ними професійної діяль-

ності. Звернення до досвіду провідних країн світу, в аспектах вивчення національних систем психологічного забезпечення військовослужбовців, актуальне для практичного вирішення питань з удосконалення системи психологічного забезпечення Збройних Сил України. Для українського контексту дослідження сучасних основ системи психологічного забезпечення військовослужбовців армії США є актуальним з огляду на проєвропейський вибір геополітичного розвитку.

Система психологічного забезпечення військовослужбовців армії США спрямована на підвищення якісних показників діяльності військовослужбовців через формування у них психічної стійкості та психологічної готовності до дій у бою, у складних і небезпечних умовах, в обстановці, яка різко змінюється, під час тривалого нервово-психологічного напруження, вироблення стійкості до явищ бойового стресу тощо. Більшість реакцій бойового стресу у військовослужбовців виявляється в перший місяць і максимум (40%) – у перший тиждень бойових дій. Заходи із запобігання бойовому стресу та контролю за ним постійно проводять фахівці підрозділів з надання медичної допомоги при психічних розладах (Mental Health Section – MHS) як на індивідуальному рівні, так і на рівні підрозділів. У період до 4 днів після психотравмуючої події військовослужбовцям має бути надана перша психологічна допомога, проведені заходи соціальної підтримки, освітньо-роз'яснювальна робота про реакції на бойовий стрес і можливі ускладнення, а також надана духовна релігійна підтримка. Психотерапевтичні заходи (психологічний дебрифінг) на цьому етапі не рекомендовані, тому що можуть завдати більше шкоди, ніж принести користі.

Перша психологічна допомога, яку надають потерпілим, має такі цілі: запобігти погіршенню стану; зменшити рівень психологічного збудження; мобілізувати підтримку найбільш постраждалих військовослужбовців; відновити зв'язок з товаришами по службі, друзями, коханими і членами сім'ї; забезпечити інформування про ситуацію і стан потерпілого; інформувати потерпілого про можливі ризики.

Ключовими елементами першої психологічної допомоги є:

1) контакт і взаємодія – відгук на контакт, ініційований постраждалим, або ініціація контакту з потерпілим у ненав'язливій і жалісливій манері;

2) безпека і комфорт – невідкладне створення безпечної обстановки, надання фізичного й емоційного комфорту;

3) стабілізація стану (у разі потреби) – заспокоєння і зорієнтування в ситуації приголомшених та емоційно перевантажених постраждалих;

4) збирання інформації про поточні потреби і проблеми – визначення потреб і проблем, збирання додаткової інформації для оптимізації втручання;

5) реальна практична допомога – надання практичної допомоги у вирішенні нагальних побутових та фізіологічних потреб і проблем;

6) зв'язок і підтримка – допомога в установленні зв'язку з товаришами по службі, друзями, коханими і членами сім'ї для надання психологічної підтримки потерпілому;

7) інформація про подолання стресу – надання інформації про суть стресових реакцій для зменшення страждань і підтримання адаптивних реакцій;

8) зв'язок з професіоналами – інформування військовослужбовців про можливість звернення у цей час або згодом за професійною допомогою, а також про можливі симптоми посттравматичного стресового розладу.

З військовослужбовцями після участі у бойових діях проводять такі заходи: мобілізують підтримку для найбільш проблемних постраждалих; припиняють психомоторне збудження; намагаються зменшити страх, тривогу і занепокоєння; надають інформацію про обстановку, стан підрозділу і самого військовослужбовця; забезпечують зв'язок із товаришами по службі, друзями, близькими і сім'єю; створюють у військовослужбовця обґрунтовану впевненість в отриманні адекватної кваліфікованої допомоги при бойовій психічній травмі; відновлюють нормальний сон, особисту гігієну та харчування; інформують про негативні наслідки самолікування з уживанням алкоголю і наркотичних засобів.

Відновно-реабілітаційні заходи проводять за однією з трьох ліній надання допомоги: перша – в зоні тилового забезпечення військової частини за участю штатного медичного персоналу. Завдяки високій мобільності курс відновлення триває від 24 до 72 год; друга – лікувально-відновні табори (центри) із можливістю надання спеціалізованої допомоги відповідним оснащенням та фахівцями з подолання бойової психічної травми; третя – спеціалізовані відділення лікувальних установ, де неухильно дотримуються правила збереження військовослужбовця як повноцінного бійця, що повертається у стрій, а не пацієнта клініки. Військовослужбовців, які проходять реабілітацію в лікувальних установах, утримують окремо від пацієнтів клініки, часто у спеціально обладнаних наметових таборах, де зберігаються базові елементи службових взаємин і можливість носіння військової форми одягу.

Заходи і втручання для допомоги при бойовій психічній травмі поділяють на дев'ять функціональних елементів: систематичні скринінг-обстеження бойових підрозділів для визначення структури й обсягу необхідної допомоги; консультування і навчання командування та військовослужбовців способам підвищення стійкості до бойового стресу; невідкладні втручання і заходи після потенційно травмуючих подій; відновна підтримка для приведення боєготовності підрозділу до бажаного рівня; сортування військовослужбовців зі стресовими розладами і поведінкови-

ми порушеннями; стабілізація стану постраждалих із важкими проявами бойового стресу або поведінкових розладів для забезпечення їх безпеки, оцінювання потенціалу їх повернення до виконання службових обов'язків і підготовка до евакуації для госпітального етапу надання медичної допомоги; короткострокова реабілітація військовослужбовців із проявами бойового стресу або поведінкових розладів у польовому відновному центрі поруч з місцем основної дислокації тривалістю від 1 до 3 днів; лікування та супроводження військовослужбовців із поведінковими розладами за клінічними стандартами медичної допомоги з веденням історії хвороби; відновлення оптимального рівня працездатності військовослужбовців із застосуванням працетерапії, фітнесу, психотерапії, спеціальних бойових тренінгів. Тривалість програми відновлення – 7 днів і більше. Програму проводять за місцем основної дислокації підрозділів.

Структуру застосування і пріоритетність проведення заходів визначають спільно командування і медична служба залежно від умов бойової діяльності і переважної структури порушень у військовослужбовців. Під час надання спеціалізованої медико-психологічної допомоги військовослужбовцям на етапі відновлення провідну роль відіграють заходи короткострокової когнітивної поведінкової терапії (4–5 терапевтичних сесій, застосування яких може успішно запобігти розвитку посттравматичного стресового розладу). Також використовують методику неспецифічної десенсибілізації і відновлення процесу руху очей (Eye Movement Desensitization and Reprocessing – EMDR) за методикою доктора Франсін Шапіро. Клінічна ефективність цієї методики у профілактиці розвитку ускладнень гострих стресових реакцій бойового стресу показана в багатьох дослідженнях.

Таким чином, психологічне відновлення військовослужбовців після участі в бойових діях є обов'язковою складовою заходів відновлення бойової готовності військових підрозділів армії США. Психологічне відновлення військовослужбовців включає в себе регенерацію втрачених (порушених) функцій соціального та особистісного статусу військовослужбовців, відновлення фізичної та психологічної спроможності й готовності військовослужбовців вести бойові дії та зниження частоти та тяжкості наслідків перенесених бойових психічних травм у формі посттравматичних стресових станів. Психологічне відновлення військовослужбовців засновується на принципі партнерства, що передбачає залучення самих військовослужбовців до активної участі у відновлювальному процесі, та проводиться за однією з трьох ліній надання допомоги. Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів визначеної проблеми. Перспективними напрямками подальшого наукового пошуку є продовження роботи щодо формування сучасної концепції психологічної реабілітації військовослужбовців – учасників антитерористичної операції, а також розроблення в системі бойової підготовки військовослужбовців

Збройних Сил України комплексу заходів, необхідних для повної реалізації їх професійного потенціалу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ковальчук О. П. Проектування уявлень про професійне майбутнє у військовослужбовців – учасників антитерористичної операції заходами психологічного супроводу. Психологічні перспективи. Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки; Ін-т соц. та політ. психології НАПН України. 2015. Вип. 26. С. 157–167.
2. Banner Thomas Frederick. An Examination of the Lived Experiences of United States Military Veterans who have been Diagnosed with Psychological Injuries of War who have Utilized Equine Assisted Therapy [Електронний ресурс] (2016). LSU Doctoral Dissertations. Режим доступу: http://digitalcommons.lsu.edu/gradschool_dissertations/1186
3. Combat and Operational Stress Control. Field Manual Headquarters No. 4–02.51 (8-51). Washington, DC: Department of the Army, 2006. July 6.
4. Renson S. Treating Veterans using Animal-Assisted Therapy: A Social Learning Theory. Renson S. Based Proposal. Winona State University, 2010. P.7.
5. Albright D., Thyer B., Becker B., Rubin A. Eye Movement Desensitization and Reprocessing (EMDR) for Posttraumatic Stress Disorder (PTSD) in Combat Veterans. Campbell Systematic Reviews: The Campbell Collaboration, 2011. November.

УДК 159.9.07

*Коккей К.А., студентка соціально-психологічного факультету НУЦЗУ;
Ушакова І.М., канд. психол. наук, доцент, доцент кафедри психології
діяльності в особливих умовах НУЦЗУ*

ГЕНДЕРНА СПЕЦИФІКА МОТИВАЦІЇ НАВЧАННЯ У КУРСАНТІВ ТА СТУДЕНТІВ – МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ДСНС

Проблема мотивації навчальної діяльності активно розробляється у сучасній психолого-педагогічній науці. Потреба формування гармонійно розвиненої особистості, оптимізації процесу навчання і виховання у ВНЗ, підвищення рівня підготовки фахівців, вимагає пошуку джерел посилення ефективності навчання, чим може виступити мотивація. Мотивація та мотиви відіграють значну роль у регуляції навчальної активності, оскільки вони є невід’ємною складовою будь-якої діяльності.

На сьогодні мотивація як психічне явище трактується по-різному. У одному випадку – як сукупність чинників, що підтримують і направ-

ляють, тобто визначають поведінку; в іншому випадку – як сукупність мотивів; в третьому – як спонукання, що викликає активність організму і що визначає її направленість. Крім того, мотивація розглядається як процес психічної регуляції конкретної діяльності, як процес дії мотиву і як механізм, що визначає виникнення, напрямок і способи здійснення конкретних форм діяльності, як сукупна система процесів, що відповідають за спонукання і діяльність. Мотивація є пояснюючим конструктом, який використовується для пояснення психологічних причин поведінки людей (того, чому вони поведуться так, а не інакше), її спрямованості та механізмів здійснення [4].

Отже, мотивація – спонукання до дії; динамічний процес фізіологічного та психологічного плану, який керує поведінкою людини, який визначає її організованість, активність і стійкість; здатність людини діяльно задовольняти свої потреби [3].

Є.П. Ільїн всі визначення мотивації розділив на два напрямки. Перший розглядає мотивацію із структурних позицій, як сукупність чинників або мотивів. Другий напрямок розглядає мотивацію не як статичне, а як динамічне утворення, як процес, механізм [2].

Проте, незважаючи на велику кількість наукових праць, присвячених мотивації, питання про характер мотивації навчання залежно саме від гендерних особливостей на сьогоднішній день вивчене недостатньо, що і привело нас до вибору теми роботи.

Термін «гендер» почали застосовувати для опису певних перетворень у суспільстві та державі, оскільки саме на них якраз впливають особистості чоловіка й жінки та їхні відносини. У найширшому розумінні гендер можна визначити як змодельовану суспільством та підтримувану соціальними інститутами систему цінностей, норм і характеристик чоловічої й жіночої поведінки, стилю життя та способу мислення, ролей та відносин жінок і чоловіків, набутих ними як особистостями в процесі соціалізації, що насамперед визначається соціальним, політичним, економічним і культурним контекстами буття й фіксує уявлення про чоловіка і жінку залежно від їх статі.

Американський соціолог Е. Гіденс відмічає, що якщо статі має відношення до фізичних, тілесних відмінностей між жінкою і чоловіком, то поняття «гендер» торкається їх психологічних, соціальних і культурних особливостей. Розмежування статі і гендеру є фундаментальним, так як багато розходжень між жінкою і чоловіком обумовлюються причинами, які не є біологічними за своєю природою. Якщо статі індивіда біологічно детермінована, то рід (гендер) є культурно та соціально заданим. Таким чином, існує дві статі (чоловіча та жіноча) і два гендери (мужній і жіночий) [1].

Кожен з них має свої особливості, стилі та спонуки поведінки. Ми дослідили мотивацію навчання за допомогою методики для діагностики

учбової мотивації студентів (А.О. Реан та В.О. Якунін у модифікації Н.Ц. Бадмаєвої). Отримані результати ми можемо проаналізувати за гендерними аспектами.

Так, виявлено, що рівень комунікативної мотивації достатньо великий в обох групах, але у хлопців вона є домінуючою над іншими. Ми вважаємо, що хлопцям зручніше отримувати інформацію шляхом спілкування з іншими, тому що саме хлопці ще з підліткового віку збираються у великі компанії, у той час, коли дівчата спілкуються з обраними подругами.

Мотиви уникання – у дівчат це найнижчий показник, але у хлопців він також на останніх місцях. Аналізуючи цей компонент, ми розуміємо, що незалежно від статі, майже кожен досліджуваний більше орієнтований на мотивацію досягнення. Досягнення не тільки знань але і гарного подальшого життя.

Найбільші розбіжності спостерігаємо за мотивами престижу. У хлопців цей мотив знаходиться на перших місцях, в той час як у дівчат – на останніх. Це означає, що навчанням хлопців значною мірою «керує» прагнення зайняти певну соціальну позицію, яка визнається престижною.

Як це не дивно, професійні мотиви у дівчат знаходяться на першому місці, у хлопців – майже на останньому. Можливо, хлопці не можуть серйозно оцінювати роботу психолога або бачити себе на його місці, тому для них не є важливими ці мотиви, на відміну від дівчат.

Мотиви творчої самореалізації у дівчат також мають значно вищі показники, ніж у хлопців. Ми вважаємо, що дівчата з маленького віку займаються творчою діяльністю (танцюють, співають), в той час як хлопці не займаються цим.

За навчально-пізнавальними мотивами всі досліджувані мають досить високі показники, вони мають бажання та жагу до знань. Частіше за все – різноманітних, але не пов'язаних з професією.

Соціальні мотиви, які пов'язані з отриманням положення в суспільстві чи пошуком гарної роботи. На диво, у дівчат вищі показники по цьому мотиву. Можливо це через те, що зараз нормально мати гарну роботу для жінки, а не бути залежними від чоловіка.

Отже, проаналізувавши показники дівчат та хлопців, можна побачити, що гендерно обумовленими є професійні мотиви, мотиви творчої самореалізації, соціальні мотиви та мотиви престижу. Для дівчат провідними є професійні та навчально-пізнавальні мотиви, а для хлопців – комунікативні.

За даними методики Т.М. Ільїної для діагностики учбової мотивації у ВНЗ ми отримали наступні результати. По-перше, показники за всіма трьома шкалами у дівчат трохи вищі порівняно з хлопцями.

За шкалою набуття знань у дівчат трохи вищі бали, але це не змінює того факту, що в обох групах ця шкала є домінуючою. Зараз саме той час, коли в студентів є час, сили для поповнення багажу своїх знань.

Сучасний стан розвитку екстремальної та кризової психології

Оволодіння професією: знову у дівчат трохи вищі показники. Можливо, через те, що соціум вважає психологію – жіночою професією, тому хлопцям трохи важче пристосуватися.

Отримання диплома – саме для цього деякі і вступають до ВНЗ, щоб була можливість працювати далі. Тут показники суттєво не відрізняються. Це означає, що така мотивація не є пов'язаною з гендером.

Проаналізувавши отримані результати мотивації дівчат та хлопців, можна зробити висновок, що всі досліджувані мають досить високий рівень мотивації навчання, але у дівчат мотивація навчання є вищою, ніж у хлопців.

Гендерно обумовленими є професійні мотиви, мотиви творчої самореалізації, соціальні мотиви та мотиви престижу. Для дівчат провідними є професійні та навчально-пізнавальні мотиви, а для хлопців – комунікативні.

У дівчат мотивація навчання трохи вища за двома шкалами. Стосовно ієрархії навчальних мотивів, то вона не відрізняється у хлопців та дівчат.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гидденс Э. Социология. Пер. с англ.; науч. ред. В. А. Ядов; общ. ред. Л. С. Гурьевой, Л. Н. Посилевича. Учебник. Москва: Эдиториал УРСС, 1999. 703 с.

2. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы: учебник. Санкт-Петербург: Питер, 2008. 512 с.

3. Мотивація. Вікіпедія [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org> (дата звернення 10.10.2017)

4. Психология. Учебник .Под ред. А.А. Крылова. Москва: Проспект, 2005. 752 с.

УДК. 159.9.072.432

Колосович О.С., канд. психол. наук, доцент кафедри психології управління, Львівський державний університет внутрішніх справ;

Куций О.А., канд. психол. наук, доцент, доцент кафедри практичної психології та педагогіки, Львівський державний університет безпеки життєдіяльності

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК ПРОФЕСІЙНОЇ ВЗАЄМОДІЇ НА ПОЧАТКУ СТАДІЇ АДЕПТА

Сучасне професійне середовище й вимоги з його сторони щодо суб'єктів значно різняться від тих, які були ще років 15-20 тому. Так, окрім професіоналізму, компетентності та мотивації все більше й більше зростає роль професійної взаємодії як явища, яке у багатьох сферах

якщо не є визначальною умовою досягнення результатів, так суттєво впливає на них. Тому, управління таким проектом як навчання майбутніх спеціалістів та підтримання готовності до професійної діяльності вимагає суттєвого вдосконалення, оскільки професійний світ вимагає набагато більшого, ніж може дати існуюча система. Перспективним є дослідження, сутність якого полягає у встановленні аспектів формування навичок професійної взаємодії на початку стадії адаптанта.

Можна зазначити, що вже проведено багато досліджень у галузі соціології, психології та інших наук щодо поняття «взаємодія». Її вивчення має філософські, культурологічні, соціальні і психологічні аспекти [3]. У педагогічній сфері взаємодію досліджували Ш. Амонашвілі, Х. Лейметс, І. Якіманська, Л. Велитченко та З. Ковальчук [1]. Взаємодію у діяльності в особливих умовах досліджували І. Карчевський, В. Гаврюшенко, С. Василенко, А. Калюжний, О. Матеюк, М. Гурев, І. Напрієв та О. Колосович [3].

Аналіз літератури [2; 6; 7] засвідчує, що на даний час найбільшого прогресу з вдосконалення системи налагодження професійної взаємодії в малих групах досягли комерційні організації, які займаються розробкою програмного забезпечення. Однак, К. Хесс [6] на прикладах обґрунтувала те, що завжди існує можливість якщо не повного, то хоча б часткового застосування елементів систем управління проектами в різних сферах. Це підтверджує М. Сахота, який зазначає, що не існує правильних моделей, але всі вони корисні [7].

Далі коротко охарактеризуємо Agile, що досить успішно впроваджується в різних сферах [2; 6; 7]:

1. Люди і взаємодія є більш важливими за процеси та інструменти (як ніколи підходить для спільної, координованої діяльності в умовах навчання).

2. Працюючий продукт важливіше вичерпної документації (працюючим продуктом в цьому разі виступає спеціаліст, що готовий та вмє спільно діяти).

3. Співпраця з замовником важливіше узгодження умов контракту (замовник – роботодавців, що розуміють, які спеціалісти їм потрібні).

4. Готовність до змін є більш важливою за проходження попередньо затвердженого плану.

Переваги Agile визначаються наступні: часті релізи (вимоги не застарівають, а вдосконалюються); фіксована довжина ітерацій (дає можливість прогнозувати швидкість роботи команди з урахуванням ризиків); команда оцінює завдання (оцінки реалістичні, мотивація на зобов'язання); команда самоврядна (2 та більше мозків врахують більше, ніж одна дуже розумна голова); в кінці кожної ітерації процес роботи оцінюється і вносяться поліпшення; команда кроссфункційна (кордони не є перешкодою при співробітництві, різноманітні навички поєднуються і відбувається синергія).

Е. Дербі [5] обґрунтувала «Agile coach» як систему тренування навичкам спільної та ефективної діяльності й зазначає на такі якості тренера, що вказують на його готовність вміння управляти емоціями, здатність розуміти ситуацію, яка найбільше буде сприяти навчанню учасників «Agile», вміння не втручатись та дати команді самостійно вирішити проблему, бачення кінцевого результату, готовність підтримувати, а не оцінювати .

З метою дослідження особливостей формування навичок взаємодії між студентами під час навчання проведено природній експеримент, у якому була реалізована спроба застосувати «Agile coach». Експеримент здійснювався в межах викладання навчальної дисципліни «Диференційна психологія». Його сутність полягала у пропозиції студентам у самостійно сформованих парах виконати завдання з обґрунтування психологічної характеристики відомої історичної постаті з використанням історичних методів психології. Дослідження тривало з 2014 по 2016 роки зі студентами 3-го курсу Львівського державного університету безпеки життєдіяльності (спеціальність «Практична психологія»). Також, було застосовано низку методик, а саме: методики «Професійна мотивація» В. Осьодла, «Якоря кар'єри» Е. Шейна, Дж. Голланда (модернізована А. Сукамягі та М.Янцуром), МВТІ, опитувальник робочих пріоритетів П. Безручка, анкети на визначення задоволеності навчальним закладом, оцінювання основних факторів, що визначають задоволення роботою та вираження досвіду про процес спільного виконання завдання [4].

Обчислено та враховано результати емпіричного дослідження за вказаними методиками й анкетами щодо студентів, які досягли виконання завдання лише в парах через визначення середнього значення та стандартного відхилення.

Отримані результати засвідчують можливість та доцільність впровадження інновацій в систему освіти за професіями, де важливою є здатність налагоджувати професійну взаємодію. Окрім цього, можливі додаткові ефекти, що позитивно впливають на готовність спеціаліста, його задоволеність діяльністю та буде закладати основи вдосконалення системи виконання завдань безпосередніми виконавцями. Реалізація вказаних ідей складна та має багато різних питань щодо оптимального застосування. Але це є можливим та прогресивним.

ЛІТЕРАТУРА

1. Велитченко Л. К. Психологічні основи педагогічної взаємодії: автореф. дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.07; [наук. конс. О. В. Скрипченко]; Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова. Київ: [б. в.], 2006. 41 с.
2. Вольфсон Б. Гибкое управление проектами и продуктами. М.: Ozon.ru. 2016. 144 с.

3. Колосович О. С. Психологічні особливості службової взаємодії офіцера з неформальними лідерами військового підрозділу: дисертація на здобуття наук. ступ. канд. психол. наук. Харків: НУЦЗУ. 2015. 231 с.

4. Куций О. А. Психологія кар'єри. Навчальний посібник. Львів: СПОЛОМ, 2017. 304 с.

5. Derby E. Are You Ready to Coach? Internet-page: <http://www.estherderby.com/2011/02/are-you-ready-to-coach.html>

6. Hass K. B. Managing complex projects: a new model. Management Concepts Inc. 2009. 298 p.

7. Sahota M. An Agile Adoption and Transformation Survival Guide. Published by Info Q. 2012. 80 p.

УДК 59.9

Косолапов О.М., начальник сектора психол. забезпечення, канд. психол. наук, НУЦЗУ;

Корнев А.І., заступник начальника Центру-начальник відділу психологічного забезпечення діяльності ОРС ЦЗ, Центр психологічного забезпечення підрозділів ОРС ЦЗ Управління забезпечення ОРС ЦЗ ДСНС України

РОЛЬ І МІСЦЕ ПРОФЕСІЙНИХ СТРАХІВ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ ДІЯЛЬНОСТІ

Проблема психології страху посідає важливе місце в парадигмі сучасної екстремальної психології, а також у переліку актуальних питань забезпечення повсякденної та професійної діяльності фахівців, що здійснюють свою діяльність в екстремальних умовах. Найбільш повно її розкрито в рамках військової психології.

Проблеми прояву, профілактики, управління та корекції страхів у фахівців ризиконебезпечних професій мають глибокі історичні корені. Інваріантність в історичному часі й соціальному просторі цієї психологічної проблеми забезпечує актуальність будь-якому твору на тему страху.

Стан страху військовослужбовця в бою і способи управління ним були об'єктом дослідження військових психологів М. Драгомирова, О. Зикова, М. Головіна. Вивчення творів цих авторів показало, що військово-психологічна думка кінця ХІХ–початку ХХ ст. відрізняється гуманізмом – вірою в те, що моральні цінності людини можуть скласти протипагу страху [3].

Не залишилися осторонь від вивчення проблеми страху і сучасні представники військової психології. Так, президент товариства психологів силових структур Росії, доктор психологічних наук, професор А. Караяні стверджує, що для того щоб оволодіти страхом у бойових обставинах, необхідно пізнати його головні фактори, фактори страху [2].

Сьогодні фахівці виділяють в якості основних три фактори (причини, рушійні сили) страху: невідомість, несподіванка й почуття безпорадності. Крім цього, існують чинники, які посилюють страх. Спеціалісти включають до їх числа: час експозиції факторів страху, втому, дефіцит сну, почуття ізольованості й самотності. Особливо негативний вплив на військовослужбовців має страх, що викликається тривалим перебуванням у безпосередньому бойовому зіткненні з противником.

А. Аксьонов також зазначає, що військово-професійна діяльність протікає в різних складних ситуаціях, в тому числі й екстремальних, характерними особливостями яких є раптовість, новизна, невизначеність, дефіцит часу, високий темп дій, загроза життю і благополуччю військовослужбовців, а також різні негативні емоційні прояви, серед яких виділяється така емоція як страх. В рамках військової діяльності переживання страху проявляється у вигляді страху смерті, болю, поранення, страху залишитися калікою, страху втрати боєздатності й поваги товаришів по службі та ін. [1].

Тезу про вплив страху на протікання психічних процесів підтверджують і дослідження особливостей розумових операцій військовослужбовців у ситуації переживання страху, в яких зроблено висновки про те, що зміна розумового режиму в ситуації переживання страху характеризується посиленням і частим вживанням операцій узагальнення, що забезпечує допоміжну функцію подолання важкої ситуації.

Вивчаючи такий феномен як «солдатський» фаталізм, К. Сенявська констатує, що страх стає фактором, що перешкоджає здійсненню ефективної індивідуальної й колективної діяльності, і ця обставина проявляється в дуже широкому діапазоні наслідків: від масової паніки і втечі великих військових мас до індивідуальної психологічної пригніченості, втрати здатності ясно мислити, адекватно оцінювати обстановку, аж до безініціативності й повної пасивності. Ірраціональна віра, яка виступає в умовах «солдатського» фаталізму, пом'якшує дію найгостріших стресів, притупляє страх за власне життя, віддаючи його в руки певних надприродних сил (року, долі, Бога і т.д.), мовби «розвантажує» психіку, звільняючи її від надмірних емоцій задля раціональних рішень і дій. Тому, навіть із суто прагматичної точки зору, автор вважає, що подібні «забобони» в цілому виконують позитивну функцію, за виключенням тих ситуацій, коли фаталізм несе в собі негативні установки [2].

На необхідності професійної екстремально-психологічної підготовки співробітників спецпідрозділів ОВС акцентують увагу і М. Машекуашева зі співавторами [3]. Така підготовка, окрім підвищення загальних показників психологічної підготовленості, важливих для всіх співробітників органів внутрішніх справ (відкритості, психологічної стійкості, ситуативної надійності), дозволить домогтися розвитку інтегрованих утворень особистості співробітників (професійної пильності, оптималь-

ної працездатності, здатності до багатоваріантних, але адекватних і швидких дій), а також рівня знань, умінь, навичок, екстремально-психологічних за своєю сутністю.

В цілях удосконалення діяльності спеціалістів психологічного забезпечення з формування й розвитку психологічної стійкості співробітників силових структур професор М. Георгадзе вважає доцільним застосовувати ціннісно-позитивний потенціал інформаційно-пропагандистських засобів військово-патріотичної спрямованості [3].

На думку А. Міцкевича, страх у надзвичайній ситуації (в тому числі і в умовах радіаційних аварій) може включати як окрему групу, так і декілька груп страхів одразу, або їх сукупність одночасно, наприклад: біологічний та екзистенціальний; екзистенціальний (страх неминучої смерті) і страх втрати близьких одночасно; екзистенціальний та соціальний страх, тому що радіаційна аварія може призвести до втрати соціального статусу, вимушеного виключення з нормальної діяльності й ізоляції; біологічний, екзистенціальний і соціальний страх [1].

Згідно одному з найбільш поширених визначень страх – це емоційний стан, який відображає захисну біологічну реакцію людини або тварини під час переживання ними реальної або уявної небезпеки для здоров'я і благополуччя. Ключова специфіка страху полягає в тому, що це переживання небезпеки. Для виникнення такого переживання потрібна оцінка ситуації як загрозової. Така оцінка, незважаючи на те, що вона є емоційною, може включати суттєву когнітивну складову, роль якої необхідно враховувати у профілактиці й подоланні страху.

Проведений теоретичний аналіз вивченості проблеми професійних страхів у спеціалістів екстремальних видів діяльності показав, що вони – явище не рідке, а в особливих умовах діяльності відбиваються на надійності й ефективності її виконання. При цьому робіт, присвячених даній проблемі, явно недостатньо. Дослідження професійних страхів у працівників ДСНС України вивчені недостатньо, на наш погляд, це пояснюється, насамперед, екстремальними умовами діяльності, а також закритістю професійного співтовариства, що ускладнює дослідження цього феномену у професійній діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аксенов А. П. Управление страхом и психологическая компетентность офицера. Психология страха//Межрегион. научн-практ. конф. психологов силовых структур, 16 апр. 2014 г.: тезисы докл. М.: ВУ, 2014. С. 102–107.
2. Караяни А. Г. Психологическая феноменология страха в бою. Психология страха//Межрегион. научн-практ. конф. психологов силовых структур, 16 апр. 2014 г.: тезисы докл. М.: ВУ, 2014. С. 58–66.

3. Косолапов А. Н. Эмпирические аспекты изучения профессиональных страхов спасателей службы гражданской защиты Украины. Вестник Командно-инженерного института МЧС Республики Беларусь. № 1(19). Минск: КИИ МЧС Беларусь, 2014. С. 106–118.

УДК 159.9

Кравченко О.В., канд. психол. наук, доцент, доцент кафедри психології та педагогіки Національної академії Національної гвардії України;

Тробюк Н.Ю., викладач кафедри психології та педагогіки Національної академії Національної гвардії України

ОСОБЛИВОСТІ ЕКСТРЕНОЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ДО ДІЙ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Питання психологічного супроводження службово-бойової діяльності військовослужбовців підрозділів спецпризначення, наразі, постає дуже гостро, особливо в умовах проведення АТО, тому що вони характеризуються підвищеними інформаційними й психологічними навантаженнями, високою нервово-психічною напругою й великими витратами функціональних та психологічних резервів організму. Тому дуже важливим елементом в службово-бойовій діяльності військовослужбовців підрозділів спецпризначення НГУ є психологічна підготовка до дій в екстремальних умовах, основною метою якої являється формування професійно-психологічної підготовленості та підвищення готовності до дій в екстремальних ситуаціях, психологічної стійкості особового складу до різноманітних стрес-чинників СБД, здатність бійців долати наслідки впливу підвищених навантажень на психіку, зберігаючи при цьому високий рівень працездатності.

Психологічна підготовка це цілісний і організований процес формування у бійців психічної стійкості та психологічної готовності до дій у бойовій обстановці, у ризиконебезпечних умовах службової діяльності, в обстановці, що змінюється, під час тривалої нервово-психологічної напруги, подолання труднощів, пов'язаних із виконанням службово-бойових завдань. До її головних завдань відносять: психологічну готовність до рішучих дій під час виконання службово-бойових завдань, готовності до ризику та зустрічі з небезпекою; формування у бійців психічної стійкості до психотравмуючих факторів в зоні проведення АТО, тривалих перевантажень; формування вольових якостей для забезпечення ефективної діяльності в умовах постійної небезпеки для життя і здоров'я; навчання бійців методам саморегуляції, виявлення ознак отримання психологічної травми та ПТСР; основам надання екстреної

психологічної допомоги в умовах виконання СБЗ; адаптація бійців до бойових умов, навчання їх основним способам самозахисту; зниження психологічних травм, підвищення рівня професійних і бойових навичок та вмінь, фізіологічної і психологічної витривалості; озброєння бійців прийомам саморегуляції, основам аутогенного тренування, швидкого відновлення психологічної і психофізіологічної готовності до дій в умовах порушення режиму сну і відпочинку, в умовах інтенсивних навантажень, що чередуються та потребують тривалої зорової уваги, оперативної пам'яті, концентрації уваги та швидкості реакції та постійної стійкої пильності; підготовка особового складу до дій у складі малих груп в умовах дефіциту їжі та води, набоїв, значущої інформації.

До методів психологічної підготовки особового складу можна віднести: метод стресових впливів, метод аварійних ситуацій, навіювання, переконання, моделювання психологічних факторів бойової обстановки, психологічні вправи і тренування, методи вольової регуляції та психологічної саморегуляції тощо.

Під час психологічної підготовки військовослужбовців здійснюється навчання методам саморегуляції, попередження отримання психологічних травм, надання першої психологічної допомоги і підтримки.

У психологічній підготовці нас цікавить екстрена психологічна підготовка яка є по суті не стільки підготовкою, скільки швидкою регуляцією психічного стану при зненацька виникаючих станах, що порушують здатність до ефективної діяльності.

Успішне вирішення цих задач обумовлено цілеспрямованими і наполегливими діями тих, хто навчається, створенням на заняттях з психологічної підготовки умов для формування у курсантів високих професійних та психологічних якостей: здатності до ризику, відваги, ініціативи та самостійності, готовності до тривалих фізичних навантажень.

Психологічну підготовку в військовому навчальному закладі можна здійснювати за допомогою групових, практичних занять (багато з яких можуть бути з елементами тренінгу), відвідувань моргу та рольової гри, які повинні бути скорельовані з заняттями по тактико-спеціальній, фізичній та технічній підготовленості до проведення рукопашної сутички, бойової та вогневої підготовки та максимально наближеними до реальних умов СБД.

В екстремальних ситуаціях СБД перемагає той, хто перевершує супротивника психологічно, здатний управляти своїм станом, бути зібраним і рішучим в критичний момент, може максимально мобілізувати і використовувати в, здавалося б, безнадійній ситуації всі резерви організму і психіки.

Одним із методів психологічної підготовки курсантів до діяльності в екстремальних умовах є метод аутогенного тренування, основним елементом якого є навчання м'язовому розслабленню (релаксації), що

допоможе бійцям зняти або зменшити емоційну напругу, а також отримати повноцінний відпочинок за короткий проміжок часу.

Для подолання стану страху і заціпеніння можна використовувати методику зниження реакції тривоги і страху (Маріщук В. Л.), суть якої полягає в багатократному образному представленні ситуації, яка викликає високу нервово-психічну напругу, на тлі аутогенного розслаблення; метод емоційно-образної терапії М.Д. Лінді. Результати використання даного методу виявляються безпосередньо «тут і зараз», після вдалої роботи з образом страху останній зникає відразу, що підтверджується зникненням його психосоматичних проявів, перевіркою на уявній проблемній ситуації.

Здійснити швидку вольову мобілізацію в складних умовах допоможе оволодіння курсантами прийомами вольового дихання (наприклад такими, як: «Вольове дихання»; «Збуджуюче дихання»).

Для швидкої саморегуляції, керування стресом, розвитку бажаних якостей та навичок курсантам можна засвоїти метод керованої психофізіологічної саморегуляції «Ключ» Хасая Алієва. В основу методу покладений механізм керованих ідеомоторних прийомів. «Ключ» Хасая Алієва проявляє максимальну ефективність в умовах, де людина працює на межі своїх фізичних та розумових можливостей. Якщо ввімкнути метод Алієва, навички допомагають зняти напругу, миттєво та незалежно від оточуючої обстановки зібратися в рішучий момент; подолати страх, зняти стрес автоматично. Антистресова підготовка за допомогою методики «Ключ» складається з двох функціональних блоків: перший - проводиться нейтралізація наявного стереотипу реагування на передбачувану стресову ситуацію; другий - здійснюється формування бажаного нейродинамічного стереотипу реагування на образ стресових ситуацій.

Копінг-картки (картки оволодіння собою) є ефективною технікою когнітивно-поведінкової терапії, дозволяє блокувати настирливі негативні думки. В випадку коли та чи інша негативна думка знову промайнула у бійця в голові, він дістає картку і читає точно сформульоване підтримуюче переконання, яке здатне значно знизити тривожність, мотивувати на досягнення і підвищити впевненість у своїх силах. Профілактичним засобом для розвитку стресового розладу є корекція ірраціональних переконань, яка дозволяє зменшити накопичення стресу.

Одними із найстаріших вербальних засобів саморегуляції являються молитва та притчі, особливо ті, що спрямовані на усвідомлення необхідності професійного навчання та віри у свої сили, навіть коли обставини здаються нездоланими. Такий принцип допомоги покладений в основу бібліо- та позитивної терапії Н. Пезешкіана, котрий зробив добірку притч під назвою «Торговець та папуга», які придатні для розв'язання широкого кола проблем. Але, безпосередньо в ризиконебезпечних умовах професійної діяльності, під час бою притчі використовують дуже рідко. В таких випадках бійці можуть опанувати певними

вербальними «установками», що сформульовані у позитивному ключі та містять особове звертання: це самонакази чи накази (Візьми себе в руки! Зосередься!); слова-навіювання (Ти з цим справишся!); жарти для розрядки обстановки (Задамо їм перцю!); слова підбадьорення (Молодець! Мужик!); мотивівки (Ми це зробимо!).

Для контролю над симптомами паніки можна застосовувати наступні методи самопомоги: «Метод сповільненого дихання», «Метод «паперового пакету». Для того, щоб відвести увагу від панічних відчуттів можна використовувати наступні методи відволікання: «Метод гумової стрічки», «Метод рахунку», «Метод уяви».

Важливою задачею психологічної підготовки курсантів є формування у них навичок керування болючими відчуттями без використання медикаментозних засобів. Тренувати навички купірування больових відчуттів, оволодівати прийомами подолання болю в умовах виконання СБЗ допоможе засвоєння, наприклад, наступних вправ: «Видихання болю», «Дисоціація», «Образ болю», «Голос», «Перевантаження», «Контекст», «Зняття серцевого болю», «Зняття болю методом зміни субмодальностей»; методи безконтактного масажу, зміни субмодальностей; а також вплив на біологічно активні точки.

Таким чином, застосування сучасних наукових методів і методик психологічної підготовки, які мають насамперед практичне спрямування та є доступними для вивчення, при серйозній особистій роботі військовослужбовця над собою – є важливим фактором, що сприяє підвищенню рівня психологічної готовності до діяльності в екстремальних умовах, може успішно нейтралізувати всі можливі негативні впливи таких умов на нього і його дії, зменшити його душевні страждання та знизити вплив на нього стрес-факторів підвищеної інтенсивності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Коқун О. М., Агаев Н. А., Пішко І. О. та інші. Основи психологічної допомоги військовослужбовцям в умовах бойових дій. Методичний посібник. К.: НДЦ ГП ЗСУ, 2015. 170 с.
2. Малкина-Пых И. Г. Экстремальные ситуации. М.: Изд-во Эксмо, 2005. 960 с.
3. Організація психологічної підготовки особового складу підрозділів Сухопутних військ. Навчально-методичний посібник. За ред. Г. П. Воробйова. Львів: АСВ, 2012. 430 с.
4. Психологічна само- та взаємодопомога військовослужбовців Національної гвардії України в умовах ведення бойових дій. Посібник. Під заг. ред. проф. І.І. Приходька. Х.: НА НГУ, 2016. 108 с.
5. Психологія екстремальної діяльності. Навч. посіб. Під заг. ред. проф. І. І. Приходька. Х.: НА НГУ, 2016. 571 с.

Сучасний стан розвитку екстремальної та кризової психології

6. Психологічний супровід військовослужбовців, які виконують службово-бойові завдання в екстремальних умовах. методичні рекомендації / Я. В. Мацегора, І. В. Воробйова, О. С. Колесніченко, І. І. Приходько. Х.: НА НГУ, 2015. 69 с.

7. Ромек В. Г., Конторович В. А., Крукович Е. И. Психологическая помощь в кризисных ситуациях. СПб.: Речь, 2004. 256 с.

УДК 159

Кукоба Н.С., ад'юнкт кафедри психології діяльності в особливих умовах Національного університету цивільного захисту України;

Крамна К.С., курсант соціально-психологічного факультету Національного університету цивільного захисту України.

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ПСИХІЧНОЇ ПРАЦЕЗДАТНОСТІ ТА АДАПТАЦІЇ КУРСАНТІВ ДО НАВЧАННЯ В НУЦЗУ

Актуальність дослідження проблеми адаптації особистості курсантів до навчальної діяльності та ширше – до умов майбутньої професійної діяльності зумовлена тим, що, за даними дослідників, показники психічного розвитку, фізичного здоров'я та психофізіологічного стану сучасних студентів мають виражену тенденцію до погіршення, що виявляється у зниженні ефективності функціонування у них сенсорних і сенсомоторних систем, погіршенні пам'яті та уваги, підвищеній стомлюваності, зменшенні загальної ефективності розв'язання навчальних завдань, зниженні показників мотивації навчальної діяльності. Тобто, спостерігається тенденція до зниження фізичної та психічної працездатності сучасної молоді.

Для визначення впливу психічної працездатності на адаптацію курсантів до навчання в Національному університеті цивільного захисту України було проведено дослідження, в якому приймали участь 62 курсанта першого курсу факультету оперативно-рятувальних сил. Були сформовано дві групи. У контрольну групу ввійшли 30 курсантів з високим рівнем психічної працездатності, експериментальну групу склали 32 курсанта з низьким рівнем працездатності. В експериментальній групі протягом навчального року здійснювався психопрофілактичний напрямок з курсантами з метою попередження дезадаптації й психологічний супровід їх адаптації до умов університету.

Наприкінці навчального року, у контрольній і експериментальній групах за допомогою методики визначення ступені адаптації до навчання Є.М. Александровської була проведена підсумкова діагностика ступеня адаптації курсантів на початковому етапі навчання до умов спеціалізованого університету.

Проведений аналіз отриманих даних показав, що рівень адаптації курсантів до умов спеціалізованого університету наприкінці навчального року в контрольній і експериментальній групах різниться. Для курсантів самим важким у психологічному плані є саме перший рік навчання, протягом якого їм доводиться адаптуватися до умов університету. Наприкінці навчального року в контрольній групі високий рівень адаптації склав 76%, рівень вище за середнє – 12%, середній рівень – 12%. В експериментальній групі курсантів, після реалізації розвиваючої роботи, високий рівень адаптації відзначений в 88%, рівень вище за середнє – в 12% вихованців. Середній і нижче середнього рівні адаптації виявлені не були.

Отримані дані свідчать про те, що адаптація курсантів до умов університету носить результативний характер. У стінах університету у курсантів відбувається ускладнення діяльності, вони попадають у нове соціальне мікросередовище. Активно включаючись у життя університету, курсанти повинні адаптуватися до багатьох факторів: до строго регламентованого дня, самостійної організації навчальної діяльності, побуту, вільного часу; до нового колективу – викладачів, курсових офіцерів, товаришів за курсом; до необхідності розвитку в себе професійної спрямованості, моральних і патріотичних якостей, якостей здоровішого способу життя, соціальної спрямованості особистості, загальної культури поведінки.

УДК 155.9

*Курганов Р.І., магістр соціально-психологічного факультету НУЦЗУ;
Сергієнко Н.П., канд. психол. наук, доцент, доцент кафедри психології
діяльності в особливих умовах НУЦЗУ*

ВПЛИВ ЕМПАТІЇ ТА РЕФЛЕКСІЇ НА ПРОФЕСІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ МАЙБУТНІХ РЯТУВАЛЬНИКІВ

Службова діяльність працівників Державної служби з надзвичайних ситуацій України є складним соціально значущим видом діяльності, що відбувається в особливих умовах. Діяльність працівників Державної служби з надзвичайних ситуацій України, на думку багатьох дослідників, характеризується впливом різноманітних стресогенних факторів, які можуть стати причиною зниження ефективності або зриву діяльності (М.І. Марьїн, В.Л. Марищук, А.П. Самонов, В.Ю. Рибников та ін.). Це висуває підвищені вимоги до індивідуально-особистісних якостей рятувальників, і їх дій [3].

Рефлексивність дає змогу офіцеру-рятувальнику не лише зосереджувати увагу на самому собі, власних переживаннях, але й враховувати ставлення інших людей до нього з метою корегування своєї поведінки.

ки та розуміння поведінки інших. Як свідчить практика, значна частина офіцерів-рятувальників не здатна належним чином рефлексувати, недостатній рівень розвитку їхньої професійної рефлексії породжує труднощі у спілкуванні з підлеглими, конфліктні ситуації та ін. А екстремальний характер їх професії потребує від офіцера-рятувальника швидкості мислення, високого рівня компетентності, креативності у прийнятті рішень, здатності аналізувати власну поведінку та професійні дії. Саме тому рефлексія є тим інструментом, що дає змогу офіцеру-рятувальнику швидко та об'єктивно оцінити обстановку, прийняти рішення, осмислити результати його впровадження, проаналізувати всі попередні дії та зробити висновки щодо перспективи професійної діяльності, обрати той чи інший стиль керівництва в умовах екстремальної діяльності [8].

Професійна рефлексія є основою успішності службової діяльності офіцера ДСНС. Екстремальними умовами в діяльності є – наявність загрози життю і здоров'ю людини, складність і небезпека діяльності, що травмують психіку людини. Діяльність працівників органів та підрозділів рятувальної служби проходить в особливих умовах, що відповідно ставить високі вимоги до особистості працівника.

На ефективність професійної діяльності працівників силових структур, як пише Л.О. Матюхнюк, впливають як об'єктивні, так і суб'єктивні умови: професійність мислення, компетентність, креативність, емоційний стан, здатність аналізувати власні знання, поведінку, дії, тобто рефлексувати [4;8].

Проблема професійної рефлексії була предметом дослідження таких психологів, як: Е. Берн, А. Деркач, В. Демський, А.Зак, А. Карпов, Н. Кузьміна, С. Максименко, Ю. Овчаренко, Є. Потапчук, О. Сафін, М. Томчук, В. Ягупова та ін.. [4; 8].

Професійна рефлексія розуміється як психічна реальність, яка виявляє себе і як психічний процес, і як психічна властивість (рефлексивність), і як психічний стан одночасно, що полягає в пізнанні, переосмисленні та проектуванні особистістю власної професійної діяльності, своєї позиції в ній і образу себе, як суб'єкта цієї діяльності. Професійна рефлексія містить в собі три основні функції, котрі забезпечують регуляцією діяльності: аналітичну, інтегруючу і розвиваючу (акмеологічну). Професійна рефлексія є професійно важливою якістю особистості, що становить основу для формування соціально-перцептивних і комунікативних здібностей працівника і обумовлює розвиток її професійної самосвідомості [8].

В сучасних умовах діяльності працівників ДСНС України успіх виконуваної ними роботи, ефективність спільної праці, психологічний клімат у колективі значною мірою залежать від уміння регулювати свою поведінку, стримувати почуття, контролювати настрій, попри вимоги ситуації оточуючих. На наш погляд, рятувальникам особливо необхідні

чіткий самоконтроль, високе самовладання, здатність приймати оперативні рішення, керувати службовими операціями, поведінкою і емоціями, а також мати відповідний рівень емпатії [2].

На протязі існування всього людства було безліч спроб визначити поняття «емпатія». Психологами було написано багато наукових праць, кожен вкладав власний сенс в розуміння даного феномену особистості, тому серед дослідників спостерігаються значні розбіжності у його трактуваннях і інтерпретаціях але проникнути в суть цього феномену вченим не вдалось і до сих пір, тому на даний час в психології відсутнє загальноприйняте уявлення про емпатію.

Сам термін прийшов в наукову психологію на початку ХХ століття. Словом емпатія (від грецького *empathia* - співпереживання) Е. Тітченер перевів німецьке слово *Einführung*, яким Т. Липпе описував процес естетичного сприйняття: суб'єкт «вчувствується» в об'єкт природи або мистецтва, проектує себе в нього, внутрішньо імітує, і таким чином розуміє [1].

В контексті широкого визначення емпатії, різні теоретики і дослідники визначали цей термін абсолютно по-різному, підкреслюючи в ньому різні аспекти або смислові значення.

Грінсон відрізняє емпатію від симпатії, в якій присутній елемент згоди з тим, що відчуває інша людина, і, отже, велика міра емоційної залученості. Він також відрізняє емпатію від інтуїції, оскільки перша пов'язана з почуттями, а остання - з інтелектом [5].

Карл Роджерс описує це явище наступним чином: «Бути в стані емпатії означає сприймати внутрішній світ іншого точно, зі збереженням емоційних і смислових відтінків. Неначе стаєш цим іншим, але без втрати відчуття «начебто». Так, відчуваєш радість або біль іншого, як він їх відчуває, і сприймаєш їх причини, як він їх сприймає. Але обов'язково повинен залишатися відтінок «начебто»: начебто це я радію, або засмучуюся» [7].

Для всебічного вивчення феномена емпатії важливо визначити ті механізми, за допомогою яких здійснюється емпатійна взаємодія. Під емпатійною взаємодією розуміється випадковий або навмисний, тривалий або короткочасний, вербальний або невербальний, особистий або опосередкований контакт двох або більше осіб з включенням в процес взаємодії емпатійного компонента, що тягне зміни поведінки, діяльності, відносин і установок хоча б одного з учасників взаємодії.

Т.П. Гаврилова, Ю.А. Менджеріцька виділяють наступні механізми емпатії в міру їх появи в онтогенезі: емоційне наслідування і зараження, ідентифікація, розуміння і рефлексія [6].

Провівши аналіз психологічної літератури з проблеми вивчення емпатії, як психологічного феномену особистості, можна виділити наступні рівні емпатії.

Перший рівень – найнижчий, це «сліпота» до відчуттів і думок

інших. Таких людей більше цікавлять свої власні переживання і, якщо їм здається, що вони добре знають і розуміють інших, їх висновки часто помилкові. Втім, усвідомити свою помилку їм заважає низький рівень емпатії і власні помилки можуть тривати все життя.

Другий рівень – епізодична «сліпота» до відчуттів і думок інших, зустрічається найчастіше. Властивий будь-яким типам особи, хоча і в різних проявах.

Третій рівень емпатії – найвищий. Це постійне, глибоке і точне розуміння іншої людини, уявне відтворення його переживань, відчуття їх як власних, глибокий такт, що полегшує усвідомлення людиною своїх проблем і ухвалення правильних рішень без жодного нав'язування своєї думки або своїх інтересів. Для цього треба уміти відректися від свого «Я», будувати відношення по принципах взаємної довіри і альтруїзму [1; 7].

Професія пожежника-рятувальника має специфічні особливості, основними з яких є: високий рівень небезпеки, високий рівень травмування, високий рівень стресогенності, ризикованість, високий рівень відповідальності, невизначеність ситуації, дії в умовах обмеженого простору та дефіциту часу. Професійна діяльність в системі ДСНС, як і будь-яка інша діяльність в особливих умовах, висуває особливі вимоги до психологічних і особових особливостей працівника. У зв'язку з цим особливо актуальною в даний час стає проблема впливу професійної рефлексії та емпатії на професійну діяльність майбутніх працівників ДСНС.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гиппенрейтер Ю. Б., Карягина Т. Д., Козлова Е. Н. Феномен конгруэнтной эмпатии. Вопросы психологии. 1993. №4. С. 61–68.
2. Диянова З. В. Особенности профессионального самосознания личности пожарников-спасателей. СПб.: Питер, 2001. С. 151–152.
3. Запорожченко О. А. Профессионализм спасателя: экстремальность, норма и нормативность. СПб.: Питер, 2000. С. 205–206.
4. Карпов А. В. Рефлексивность как психическое свойство и методика ее диагностики. Психологический журнал. 2003. Т. 24, № 5. С. 45–57.
5. Орлов А. Б. Феномены эмпатии и конгруэнтность. М.: Возражение, 2005. 113 с.
6. Пашукова Т.И. О механизмах эмпатии и некоторых ее психических коррелятах. М.: МГУ, 2006. 752 с.
7. Роджерс К. Эмпатия. М.: ЧеРо, 2002. 385с.
8. Шаров А. С. Рефлексия в развитии и становлении человека. Ежегодник РПО. Психология в системе наук (междисциплинарные исследования). 2002. Т. 9. Вып. 1. С. 47–49.

УДК 159.9

Куфлієвський А.С., канд. психол. наук, доцент, начальник соціально-психологічного факультету, Національний університету цивільного захисту України;

Середа Ю.І., канд. психол. наук, фахівець соціально-психологічного факультету, Національний університету цивільного захисту України

ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНО ВАЖЛИВИХ ЯКОСТЕЙ ЯК УМОВА ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ФАХІВЦІВ ДСНС УКРАЇНИ

Проблема розвитку особистості в професійній діяльності є однією з найбільш досліджуваних у психології. Особливої актуальності вона набуває коли мова йде про фахівців, які виконують свої професійні обов'язки за особливих умов. Діяльність за таких умов зумовлює необхідність комплектації цих підрозділів професійними кадрами, що здатні виконувати поставлені завдання на високому рівні та мають поряд із глибокими знаннями й уміннями низку сформованих та добре розвинутих, необхідних професійно важливих якостей (ПВЯ).

Проведений аналіз літератури виявив, що у вітчизняній психологічній науці, зокрема психології екстремальної діяльності, за останні роки здійснюється активний процес психологічного дослідження діяльності багатьох спеціальностей в межах ДСНС України. Розроблено професіограми та психограми таких спеціальностей як пожежний-рятувальник, начальник караулу, працівник чергово-диспетчерської служби, фахівець водолазних формувань аварійно-рятувальних підрозділів, фахівець-гірничорятувальник, фахівець гірських пошуково-рятувальних загонів, кінолог-рятувальник, працівник служби психологічного забезпечення ДСНС України. У той же час багато професій ДСНС України ще залишаються поза увагою дослідників.

На думку В.Д. Шадрікова професійно важливі якості визначаються як індивідуальні якості суб'єкта діяльності, що впливають на ефективність діяльності і успішність її освоєння [6].

М.С. Корольчук під ПВЯ розуміє якості особистості, що забезпечують виконання професійних завдань в екстремальних та повсякденних умовах й визначаються окремо для кожної групи спеціальностей [4]. Крім того, зазначає науковець, вивчаючи вимоги професій до особистості, їх можна узагальнити за рівнем спеціальності та представити повну ієрархію груп ПВЯ спеціалістів у такому вигляді: якості, необхідні будь-якому сучасному спеціалісту; якості, професійно важливі для випускників усіх навчальних закладів; якості, загальні для керівника того чи іншого напрямку діяльності; якості, що відображають своєрідність

роботи керівника визначеного профілю професійної діяльності; спеціальні якості, специфічні лише для якогось вищого навчального закладу.

Досліджуючи дану проблематику, можна зробити висновок про те, що значна кількість дослідників вважають, що ПВЯ можуть виступати у формі професійних вимог до особистості [2; 3; 4].

Г.В. Ложкін та Н.І. Пов'якель також наголошують на тому, що у психологічній системі діяльності особливе місце належить ПВЯ, які виступають як внутрішні характеристики людини [5].

Результати проведеного аналізу літературних джерел свідчать про те, що значення ПВЯ в успіху освоєння та реалізації професійної діяльності визначається тим, що у них проявляються всі основні характеристики структури особистості, які визначають психологічні особливості системи професійної діяльності [3]. З однієї сторони ПВЯ являються передумовою ефективної професійної діяльності, а з іншої, вони самі удосконалюються в ній.

Для деяких видів діяльності необхідно виділяти не тільки ПВЯ, які виступають такими в нормальних умовах її виконання, а також і ті, що необхідні в умовах екстремальних ситуацій, оскільки такі умови вимагають від людини інших якостей і властивостей, ніж ті, що необхідні за нормальних умов [4]. Для екстремальних умов, як свідчить аналіз, не лише характерні інші ПВЯ, але й інші системи ПВЯ в цілому.

За результатами аналізу літературних джерел нами виділено низку підходів, за допомогою яких науковці систематизують ПВЯ, і в основу яких покладені різні класифікаційні ознаки, але найбільшого поширення набув розподіл ПВЯ на загальні та спеціальні [2]. До загальних професійних якостей відносять ті, що забезпечують відносну легкість в оволодінні знаннями, навичками, уміннями і забезпечують ефективність у різних видах діяльності. Спеціальні якості включені у діяльність спеціалістів лише окремого профілю, що формуються і розвиваються у процесі підготовки до виконання цієї діяльності та в процесі цілеспрямованого діяння.

Підсистема ПВЯ посідає одне з провідних місць у психологічній системі професійної діяльності, оскільки відображає професійні вимоги до її суб'єкта та забезпечує виконання діяльності у відповідності до заданих критеріїв ефективності. Встановлено, що процеси формування та розвитку ПВЯ є засобом підвищення ефективності професійної діяльності фахівців.

Вивчаючи наукові джерела, слід зазначити, що значна кількість дослідників приділяють особливу увагу питанням формування та обов'язкового розвитку ПВЯ як засобу підвищення ефективності професійної діяльності фахівців.

Г.В. Ложкін звертає увагу на те, що зміст, ступінь виразності, а також особливості розвитку ПВЯ обумовлюють ефективність та надійність діяльності фахівця [5]. Н.А. Агаєв, вивчаючи психологічні чинники адап-

тації військовослужбовців миротворчого контингенту до діяльності в особливих умовах, відмічає, що формування, підтримання та відновлення у особового складу професійно значущих психологічних якостей забезпечує високу психологічну стійкість військовослужбовців, готовність виконувати бойові завдання в будь-яких умовах обстановки [1].

М.Й. Варій, М.М. Козяр та М.С. Коваль відзначають, що сучасна морально-психологічна підготовка військ полягає в цілеспрямованому формуванні та розвитку специфічних морально-психологічних якостей, які забезпечують виконання військовослужбовцями завдань, поставлених командуванням, що є дуже важливим у складних умовах сучасності [3].

Таким чином, на підставі результатів проведеного аналізу літературних джерел нами з'ясовано, що особливо актуальною ця проблема видається для фахівців діяльності яких відбувається за екстремальних умов, оскільки відсутність та недостатній ступінь розвитку цих якостей у спеціалістів зазначеного складу, особливо молодих фахівців, у яких відсутній значний професійний досвід, призводить до прийняття ними помилкових рішень, які вкрай негативно впливають на хід проведення дій за призначенням.

ЛІТЕРАТУРА

1. Агаєв Н. А. Психологічні чинники адаптації військовослужбовців миротворчого контингенту до діяльності в особливих умовах: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.09. К., 2006. 195 с.
2. Бодров В. А. Психология профессиональной пригодности. Учеб. пособ. для вузов. 2-е изд. М.: ПЕР СЭ, 2006. 511 с. (Современное образование).
3. Варій М. Й., Козяр М. М., Коваль М. С. Військова психологія і педагогіка. Посібник. Львів: Вид-во «Сполом», 2003. 624 с.
4. Корольчук М. С., Крайнюк В. М. Соціально-психологічне забезпечення діяльності в звичайних та екстремальних умовах. Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. К.: Ніка-Центр, 2006. 580 с.
5. Ложкин Г. В., Повякель Н. И. Практическая психология в системах «Человек – техника». Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. Киев: МАУП, 2003. 296 с.
6. Шадриков В. Д. Психологический анализ деятельности: Системогенетический подход. Учеб. пособие. Ярославль: ЯГУ, 1979. 91 с.

УДК 159.9

Кучерява Т.О., Старший офіцер групи морально-психологічного забезпечення факультету військової підготовки імені Верховної Ради України НТУ «ХПІ», учасник бойових дій

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НАДІЙНОСТІ ЧЛЕНІВ ТАНКОВОГО ЕКІПАЖУ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

Датою початку конфлікту на сході України вважається 7 квітня 2014 року, коли в. о. президента України Олександр Турчинов у зв'язку з захопленнями адміністративних будівель у Донецьку і Луганську оголосив про створення антикризового штабу і про те, що «проти тих, хто взяв у руки зброю, будуть проводитися антитерористичні заходи». А вже в кінці квітня 2014 року українське військо було посилене бронетехнікою, в яку входили танкові екіпажі. З тогу часу кількість танкових екіпажів задіяні в зоні АТО весь час збільшується, так як не одна операція не проходить без прикриття тяжкою бронетехнікою та знищення бойових позицій великокаліберної зброї сепаратистів. Саме за час проведення АТО за статистикою більшість героїв України – це танкісти, які своєю вправністю та залагодженням екіпажу відстоювали свою землю та захищали побратимів (легендарний Аеропорт, м. Дебальцеве, м. Іловайськ, Савур-Могила).

Сьогодні показує, що основною нашою бойовою силою є саме танкові війська – це підтверджується тим, що на даний час не один підрозділ не хоче йти в бій без танкового прикриття і на основі цього всі військові частини укомплектовуються танковими підрозділами (наприклад: навіть в 25-й окремій Дніпропетровській повітряно-десантній бригаді створюються танкові роти).

Отже, проблема надійності членів танкових екіпажів на даний час стоїть як ніколи гостро. По-перше такі екіпажі будуть в кожній військовій частині і їх чисельність та специфіка повинна передбачати індивідуальну психологічну програму, по-друге вони беруть участь у всіх бойових операціях і носять, як наступальний так захисний характер, що передбачає високу стійкість до бойового стресу та швидку мобілізацію та переключення уваги, по-третє - саме місце їх в бойовому розрахунку та місце в бойовій машині передбачає великий ризик для життя, постійний страх бути живцем згорілим, замкнутість простору, мала площа видимості, отже для цього повинна бути прямо направлена психологічна програма роботи з танковими екіпажами.

Liebiadieva Svitlana, Ph.D. in Psychology, Senior Researcher, Head of the Research Laboratory of Extreme and Crisis Psychology, Research Center of the National University of Civil Protection of Ukraine, Kharkiv

**CENTER FOR PSYCHOTRANING TECHNOLOGIES - THE
FUTURE HUB OF CONSOLIDATION FOR SCIENTIFIC AND
PRACTICAL ACHIEVEMENTS OF THE LEADING EXTREMAL
PSYCHOLOGISTS OF THE STATE EMERGENCY SERVICE OF
UKRAINE**

Over the past two decades the problems of ensuring the safety of the population and the country's territory in Ukraine have been sharply escalated due to the emerging growth of man-made and natural disasters, increasing the number of signs of terrorism as well as an expansion of the causes and possibilities of solving military conflicts in the world.

Emergencies of a natural origin caused by the phenomena and processes in nature that leads to natural disasters. Annually on Earth, there are more than 5 million fires, about 100 thousand thunderstorms, nearly 10 thousand floods, thousands of earthquakes, hurricanes, landslides, typhoons, hundreds of volcanic eruptions and tropical cyclones.

Consequently, during 2015, there were 148 emergencies in Ukraine. The most resonant of them for 2015-2017 were:

- An incident that occurred in the city of Mariupol in the Donetsk region, where on January 24, 2015, caused by the illegal paramilitary formations' bombardment of the residential housing complex «Oriental». As a result of - 30 civilian people killed, and more than 120 wounded. Around the same time 11 civilians were killed in the Luhansk region as a result of shelling of settlements;
- An incident in the Odessa region, where the ship «Ivolga» sank at a distance of about 350-400 m from the coastline in the sea, resulting in the death of 19 people, 22 people were rescued;
- A tragic episode in the Kyiv region, where six people died and 16 hospitalized as a result of a fire and following explosions at the «BRSM-NAFTA» company oil terminal. The material and technical means of the State Emergency Service of Ukraine (further after - SESU) damaged for the amount of UAH 50 million;
- An accident in the city of Swatovo, Luhansk Oblast, where four people died and 20 injured as a result of a fire with subsequent detonation and spillage of ammunition fragments on the territory of the field warehouse of the missile-artillery armament of the Ministry of Defense of Ukraine. The estimated amount of financial damages is over 145 million UAH;
- An awful misfortune near Voynichi village of Lubny district, where a frontal collision of the Mercedes Sprinter minibus and the DAF truck oc-

curred on the Kyiv-Kharkiv highway. As a result, eight people died, and five people (including two children) injured with injuries at different degrees of severity.

- A fire at the private house in Odesa region where six children died, and one person hurt;

- An accident in Brovarsky district resulted from a fire in the private two-story building of the temporary residence for the elderly when 17 people killed, 18 people rescued, five hospitalized;

- An explosion on the «Stepova» coal mine of the «Lvivvugil» State Company (horizon 550 m) on March 2, 2017, where eight miners died, and 14 injured. At the time of the blast, 172 miners worked underground.

- A fire with the following detonation of ammunition and the spill of explosive objects beyond the arsenal on March 23, 2017, in the city of Balaklia, Kharkiv region on the territory of the military arsenal of the Ministry of Defense. One person killed and three injured. Within the emergency territory, the gas supply was temporarily suspended, the work of potentially dangerous objects and the traffic on the Balaklia railway station were also temporarily suspended, the airspace in the radius of 40 km was closed. To eliminate the consequences of an emergency, 1091 specialists and 135 units were involved.

- A terrible incident that happened on September 15, 2017, in Odessa region - the Fire in the Children's health and fitness complex «Victoria», which killed three children and injured three children.

- A fire and explosions occurred in the Vinnytsia region on September 26, 2017, on the territory of the Ministry of Defense Armory near the town of Kalinovka. More than 30,000 civilians were temporarily evacuated.

It is unlikely that the number of accidents and disasters will decrease significantly in the future. Furthermore, in large-scale emergencies, the growth of victims' number (especially children) can be very significant. The sad statistics of crises occurred in Ukraine only during 2016 confirms this thesis: 242 casualties (including 40 children), 962 people were wounded (422 children accordingly).

In many cases, the life and health of the affected population depend on efficient and reliable actions of the SESU personnel. Remarkably, only in 2016, there was up to 6200 rescuers of SESU were involved in emergencies' search and rescue actions.

Nowadays in Ukraine, there are numerous modern methods of professional psychological training for rescuers of SESU, but most of them either have long been outdated and ineffective because of the weak material base or are entirely theoretical. It should also be highlighted that in contemporary Ukraine there are no specialized centers, where the SESU rescuers could practically work out the existing methods, including - and using modern psychotraining technologies.

Practicing outdated training methods leads to an increase in the number of injuries during the performance of official duties, as well as in mortality among rescuers.

Ignorance and inability to cope with an emotional or psychological stress, which necessarily follows the rescuer activity, leads to a decrease in the level of moral and psychological state of specialists of SESU, which also affects their physical condition. This problem, in turn, is one of the main reasons for the high turnover of personnel within SESU, the sharp increase in harmful habits and various occupational diseases, as well as a large number of suicides among professionals.

Only high-qualified rescue specialists, equipped with the latest technologies and necessary skills can respond to an emergency efficiently. Studying tactics of search and rescue actions, as well as working out different situations during the training directed at preparation, support and recovery period of specialists, can significantly reduce the risk for occupational safety of the personnel of the SESU and increase their confidence in own forces, as well as the effectiveness of actions with similar actions in the real conditions. Reducing the time of adaptation of the SESU specialist to the impact of threatening factors increases the speed of activities while simultaneously improving the effectiveness of rescuers, reduces the level of injuries, that, ultimately, enhances the efficiency of a fulfillment of official duties.

To solve this problem, the researchers of the Research Laboratory of Extreme and Crisis Psychology (National University of Civil Protection of Ukraine, Kharkiv, Ukraine) investigated the experience of foreign training centers for rescuers. The Laboratory is staffed with a highly qualified staff holding Ph.D.s' in Psychology, academic degrees, and diplomas of trainers-psychologists of different areas. In 2007, as a part of the Research Laboratory for Extreme and Crisis Psychology, a department for the implementation of psychotraining technologies was created. Since then, during the years 2007-2017, the scientists of the mentioned department were working on the development and implementation of modern psychotraining technologies in the professional activities of «extreme» psychologists of Ukraine.

Nowadays the following author's psycho-training programs were developed and validated:

1. Socio-psychological training «Survive and Save», designed to restore the psychological stability of the rescuers of the SESU after fulfilling their assigned tasks for the elimination of emergencies (development, validating and implementation since 2007).

2. Socio-psychological training «Strength of the Spirit», intended for the development of individual professional communication of specialists of the emergency-dispatching service of emergency call «112» (development, validating, and implementation since 2008).

3. Socio-psychological training «Successful Leader», designated for the

development of professionally important qualities of the SESU personnel, who hold managing positions (development, validating and implementation - 2009).

4. Socio-psychological training «The Professional», intended to enhance the communicative competence of the personnel of staffing and service departments of the SESU (development, validating and implementation since 2010).

5. Socio-psychological training «Psychology and Safety of Euro-2012», designed to train practical psychologists SESU, National Guard and the Ministry of Internal Affairs of Ukraine for the European Football Championship in 2012 (development, validating and implementation during 2011-2012).

6. Socio-psychological training «Antistress Training», dedicated to the restoring of psychological stability of psychologists of the SESU, which was lost during the providing of emergency psychological assistance to victims of an emergency situation (development, validating and implementation from 2013).

7. Socio-psychological training «Healing from the Grief», designed to work with a person who lost a loved one. The program is aimed at developing self-regulation skills, methods of mutual assistance, as well as positive attitude towards oneself (development, validating and implementation from 2014).

8. Socio-psychological training «First Psychological Assistance» is intended for acting with the affected area of an emergency (development, validating and implementation from 2015)

9. Socio-psychological training «Through the Experience to the Growth», specially designed to reduce the traumatization of the rescuers of the SESU who performed the tasks of liquidation of the consequences of the emergencies in eastern Ukraine (development, validating and implementation from 2016).

All of the above-mentioned Trainings were designed and performed by our scientists at the places of dislocation of specialists of risk-taking professions. But today we understand that future training needs a new approach.

To develop, validate and implement the modern psychotraining technologies in the system of training, support and restoration period of the specialists of the SESU for ensuring the effectiveness and reliability of the personnel we decided to create the Center for Psychotraining Technologies of the National University of Civil Protection of Ukraine. This Center will become a hub for consolidating the scientific and practical achievements of the leading extremal psychologists of the State Emergency Service of Ukraine. There, under the guidance of Ukrainian trainers in a close to the real conditions, the rescuers will be able to study personal security measures in practice, conduct physical, psychological and emotional training. Creation of such Center and holding of international rescue activities on its basis (exercises, trainings, scientific experiments, etc.) will facilitate the exchange of experience between Ukrainian rescuers and their colleagues from foreign countries and will serve as a reliable basis for strengthening international relations as well as strengthening human rights protection in Ukraine.

УДК 159.922.27:331.556.4

Лефтеров В.А., д. психол. наук, профессор, заведующий кафедры социологии и психологии Национального университета «Одесская юридическая академия»;

Чернобровенко В.В., аспирант Национального университета гражданской защиты Украины, начальник сектора кадрового обеспечения Славянского отдела полиции ГУНП в Донецкой области

ИССЛЕДОВАНИЯ ЭМОЦИОНАЛЬНОЙ И ЦЕННОСТНО-СМЫСЛОВОЙ СФЕРЫ ВЫНУЖДЕННЫХ ПЕРЕСЕЛЕНЦЕВ

Проблемы вынужденных переселенцев с востока Украины (внутренне перемещенных лиц) становятся одной из наиболее сложных и болезненных как с социально-экономической, так и с психологической точки зрения. Несмотря на существование в некоторых регионах специализированных центров, общественных организаций по оказанию психосоциальной помощи внутренне перемещенным лицам, большинство переселенцев остаются один на один со своими проблемами.

Вообще феномен вынужденного переселения, получил в последнее время четко выраженные этносоциальные и этнополитические детерминанты. Вынужденная миграция входит в число трудноразрешимых жизненных ситуаций, которые справедливо можно отнести к числу экстремальных, когда перед личностью ставится проблема совладания со сверхсложными жизненными обстоятельствами, равносильными проблеме выживания. Многие переселенцы в паническом страхе или опасении за свое будущее принимают решение об эмиграции в другие страны или регионы страны [1; 2]. Ситуация вынужденной миграции требует от индивида усилий, которые находятся на границе его адаптивных возможностей или даже превосходят имеющиеся у него психологические резервы.

Основные психологические проблемы вынужденных переселенцев связаны с кризисом идентичности, снижением толерантности самооценки, уверенности в себе, искаженным восприятием окружающих людей. Исследования адаптации переселенцев показывают, что им свойственны разнообразные эмоционально-поведенческие реакции от равнодушия, потери интереса к жизни, заторможенности, которая может переходить в апатию и депрессию, до раздражительности, агрессивности, вспышек гнева, расстройств сна, фобических реакций [3].

Изложенное обуславливает необходимость исследования различных психологических аспектов личности внутренне перемещенных лиц, оказавшихся в кризисных жизненных ситуациях. Особенно актуальной и малоизученной является проблема изучения ценностно-смысловой и эмоциональной сферы личности переселенцев с востока Украины, раз-

работка эффективных путей оказания им психологической помощи.

Для проведения эмпирического исследования особенностей ценностно-смысловой и эмоциональной сферы личности переселенцев использовались четыре психодиагностические методики: 1) *госпитальная шкала тревоги и депрессии HADS* (The hospital Anxiety and Depression Scale Zigmond A.S., Snaith R.P.) разработанная А. Зигмондом (1983) для выявления и оценки тяжести депрессии и тревоги; 2) тест «Смыслоразнозначные ориентации» (методика СЖО Д.А. Леонтьева); 3) шкала тревоги Спилбергера, адаптированная Ю.Л. Ханиным; 4) Методика диагностики суицидального поведения Горской М.В.

Общая выборка исследования составила 130 респондентов в возрасте от 16 до 55 лет, представителей разных профессиональных и социальных категорий. Среди исследуемых 85 человек имели статус внутренне перемещенных лиц, прибывших из Луганской, Донецкой областей и проживающих в г. Одессе от 1,5 до 3 лет, 45 респондентов составили контрольную группу.

В результате эмпирического исследования установлено, что 77% исследуемых переселенцев характеризуются высоким уровнем тревожности, эмоциональной неустойчивости или сниженным фоном настроения. В это число вошли 32% исследуемых, имеющих клинически выраженную тревогу/депрессию, при которой проявляется отрицательно окрашенное переживание внутреннего беспокойства и озабоченности, неудовлетворенности, напряженности, чувство необходимости каких-то поисков. У них отмечается выраженная предрасположенность к восприятию широкого круга ситуаций, как угрожающих своей самооценке, престижу, самоуважению или жизнедеятельности. Им также свойственна повышенная чувствительность в отношении тех негативных событий или неудач, которые только предположительно могут случиться или произойти.

На основании данных исследования по методике М.В. Горской установлено, что у группы исследуемых переселенцев показатели по шкале тревоги выше, чем у контрольной группы. Это напрямую связано с пережитыми негативными жизненными событиями - потерь, лишений, изменений, происходящих до, во время переселения и после него. Данную тревожность можно трактовать как мотив или приобретенную поведенческую позицию, которая заставляет переселенца воспринимать широкий круг объективно безопасных обстоятельств, как содержащих угрозу, побуждая реагировать на них состояниями тревоги, интенсивность которых не соответствует величине реальной опасности. Контрольная группа при этом имеет средний допустимый уровень тревожности.

Также было выявлено, что внутренне перемещенные лица имеют более высокие показатели по шкале агрессии. Неблагоприятные внешние воздействия выступают в качестве психотравмирующих стимулов и вызывают работу защитных психологических механизмов, что способс-

твует возникновению признаков посттравматического синдрома, эмоционального и психологического неблагополучия, ощущения враждебности личности по отношению к окружающему миру.

Высокий уровень у переселенцев выявлен по шкале ригидности, что характеризует затрудненность (вплоть до полной неспособности) в изменении намеченной человеком программы деятельности в условиях, объективно требующих ее перестройки. Многим переселенцам тяжело подстраиваться под быстро меняющиеся ситуации. Они выработали определенный стереотип поведения в повседневной жизни, и очень часто применяют его к новым жизненным ситуациям, требующим больших способностей быстро изменять свой стиль взаимодействия с окружающим миром. У контрольной группы исследуемых отмечается умеренный уровень ригидности, в условиях, объективно требующих перестройки, они довольно быстро адаптируются.

В результате исследования по методике СЖО Д.А. Леонтьева в группе переселенцев выявлены низкие показатели по шкалам «общий показатель осмысленности жизни», «процесс жизни» и «цели в жизни», что свидетельствует о восприятии переселенцами процесса своей жизни, как неинтересного, эмоционально бедного, опустошенного и безысходного. У многих переселенцев отмечается отсутствие в жизни определенных целей на будущее, которые придают жизни осмысленность, направленность и временную перспективу. Большинство переселенцев испытывают неудовлетворенность своей жизнью и живут сегодняшним или вчерашним днем, придавая более значимый смысл воспоминания о прошлом.

Таким образом, в нашем исследовании подтверждается, что в ситуации вынужденной миграции у переселенцев очень высок риск возникновения эмоционально нестабильных состояний, психических расстройств, снижения самооценки, деформации ценностной сферы. У внутренне перемещенных лиц эмпирически были выявлены повышенный уровень агрессивности, тревожности, эмоциональной неустойчивости, в том числе клинически выраженная тревога и депрессия, ригидность, низкая адаптированность. У них отмечается некоторая трансформация смысловой сферы, снижаются показатели осмысленности жизни, вследствие неудовлетворенности процессом жизни и неопределенности целей в жизни.

Проведенное исследование в группе временно перемещенных лиц и контрольной группе исследуемых позволяет отметить их разное отношение к возникшим трудностям, а также то, что некоторые из них сравнительно легко справляются с кризисными ситуациями, для других – сложившиеся жизненные обстоятельства становятся безысходными и трудноразрешимыми. Поэтому вопросы о роли самой личности переселенца, о значимости тех психологических качеств и особенностей, которые позволяют преодолеть травмирующие ситуации, сохранить целостность личности, избежать психических расстройств требуют дальней-

шого научного дослідження і практичної розробки.

В цілому назріла необхідність прийняття комплексної державної програми підтримки переселенців, включаючої систему заходів по соціально-психологічній адаптації, наданні їм психологічної допомоги в подоланні кризових життєвих ситуацій.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ситуація вимушених переселенців в Україні та діяльність Ресурсного Центру для вимушених переселенців. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.diversipedia.org.ua/sites/default/files/rc_bulletin_march_fin.pdf
2. Адаптація во время военных действий в мирное время. [Електронний ресурс]. Режим доступа: <http://www.helpinadaptation.ru/adaptatsiya-vo-vremya-voennyih-deystviy-v-mirnoe-vremya/>
3. Блинова О. Є. Соціально-психологічні засади адаптації вимушених мігрантів. Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Том ІХ: Загальна психологія. Історична психологія. Етнічна психологія. Випуск 9. К.: Талком, 2016. С. 58–66.

УДК 159.942

Лисенко Д.П., ад'юнкт кафедри морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил) гуманітарного інституту Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського, підполковник.

ДОВІРА ЯК ДЕТЕРМІНАНТА ЕФЕКТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ У БОЙОВИХ УМОВАХ

Досвід проведення Антитерористичної операції засвідчив, що результат виконання бойових завдань підрозділами Збройних Сил України визначається не тільки станом озброєння та військової техніки, рівнем всебічного забезпечення, але й морально – психологічним станом особового складу, його психологічною готовністю. Для здійснення ефективного керівництва командир підрозділу, як центральна фігура виконання завдання, потребує довіри підлеглих. В той же час довіра з боку командира дозволяє підлеглим військовослужбовцям швидше адаптуватись до його організаційних вимог та в повній мірі розкрити свій потенціал. Отже, встановлення довірчих відносин між підлеглими військовослужбовцями та командиром є основою взаєморозуміння, мотивації та сприяє підвищенню ефективності виконання бойових завдань підрозділом.

Поняття довіри як складного і багатогранного психологічного фе-

номену перебувало в центрі уваги багатьох дослідників. Зарубіжні та вітчизняні вчені розглядають довіру як позитивний параметр міжособистісних відносин (Дж. Аллен); як основу міжособистісної взаємодії (О. Бодальов, Т. Гаврилов, А. Кронік, В. Лабунська, М. Обозов); як прояв суб'єктності особистості (Ф. Василюк, В. Мухіна, В. Петренко); як умову виникнення дружби (Л. Гозман, І. Кон, В. Лосенко, І. Полонський); як функцію співробітництва (К. Кок, Д. Мессик, Д. Робин, Б. Фрей); як основу ідентичності особистості (Е. Еріксон); як основу саморозкриття свого внутрішнього Я (Д. Джонсон, А. Маслоу, К. Роджерс, В. Сафонов); як суб'єктивне особистісне відношення до інших (Т. Скрипкина). Об'єктом наукових зацікавлень є міжособистісна довіра (С. Ворожбит, А. Купрейченко, В. Москаленко), довіра до іншого (І. Кон, В. Куликов, Л. Петровська) і довіра до себе (Н. Астаніна, Д. Бразерс).

У Великому психологічному словнику (за ред. Б. Мещерякова, В. Зінченко) довіра трактується як психологічний стан людини, набуте почуття, яке породжує інші почуття - від любові до ненависті, стани (від комфорту до стресу і фрустрації), соціальні настановлення (від прийняття, визнання до відчуження) [1, с. 145]. Психологічна енциклопедія (за ред. О. Степанова) дає визначення довіри як морально – психологічної категорії, якою характеризують ставлення індивіда до іншої особи і її дій. Довіра є необхідним компонентом взаємин у колективі або іншій згуртованій соціальній групі [2, с. 110]. Дослідники означили наступні складові довіри: передбачуваність учинків іншого, надійність іншого (середовища, світу), єдність думок, цілей, настановлень з іншим тощо. Довіра породжує соціальні зв'язки у суспільстві, є умовою конструктивної взаємодії, мірилом співвідношення людської поведінки, ухвалення рішень тощо [3, с. 64].

В той же час доводиться констатувати, що спеціальних досліджень психологічних особливостей розвитку довіри в міжособистісних взаємовідносинах представників силових структур в екстремальних умовах діяльності, зокрема військовослужбовців в бойових умовах, не проводилось. Тому подальша розробка проблеми довіри набуває особливої теоретичної та практичної значущості.

В бойових умовах, які характеризуються постійним впливом на військовослужбовців психотравмуючих чинників, посилюється тенденція до афіліації, виокремлюючи афіліативну потребу підлеглих – довіру до свого командира. Довіра виступає і як прагнення військовослужбовців до взаємодії, взаємодопомоги, підтримки та відчуття взаємності, і як почуття безпеки та комфорту в міжособистісних відносинах. Саме на довірі до командира у військовослужбовців формується почуття відданості як командиру, так і підрозділу в цілому. Атмосфера довіри слугує ресурсом високого морально – психологічного стану особового складу в підрозділі. Отже, довіра виступає детермінантою ефективної взаємодії

військовослужбовців.

Розглянемо довіру в процесі взаємовідносин і взаємовпливів, спрямованих на спільне досягнення поставлених цілей. В даному випадку довіру можна вивчати з кількох позицій: командира до підлеглих, підлеглих до командира, взаємна довіра між військовослужбовцями підрозділу. Як було зазначено раніше, ефективне керування військовим підрозділом передбачає високий рівень довіри підлеглих до свого командира. Разом з тим, довіра є своєрідним барометром ефективності діяльності військового керівника.

А.А. Реан виокремлює дві сфери довіри: ділову й моральну. До ділової довіри він відносить насамперед упевненість у професійній компетентності, яка ґрунтується на особистісній, у цьому разі - педагогічній майстерності. Утім, зазначає автор, ділової довіри недостатньо для ефективного впливу. Керівник повинен мати і моральну довіру колективу, яка виростає із досвіду його повсякденного спілкування з людьми. Вона залежить від його моральних якостей (чуйності, доброзичливості, справедливості, чесності, принциповості), від комунікативної культури [4, с. 192].

За даними, наведеними А. Селігменом, категорія довіри являє собою багатофакторний конструкт, в якому вирізняються два фактори - авторитетність і надійність. Цінними для завоювання стійкої довіри дослідник визначає такі якості, як динамізм, екстравертизм, майстерність, відкритість, безпека [5, с. 472].

Американський експерт в галузі довіри та лідерства Стівен М. Р. Кові зазначає, що керівник, який зрозумів сутність довіри і навчився створювати довірчі відносини в колективі, може не тільки підвищити власну ефективність, а й значно поліпшити результати діяльності організації [6].

Високий рівень довіри підлеглих дозволяє командирю:

- швидше переконати підлеглих в правильності прийнятих рішень, в необхідності відданих наказів, розпоряджень тощо;
- підвищити ефективність обміну інформації з підлеглими: зменшити час на комунікацію, спростити процес отримання необхідних роз'яснень;
- реалізовувати непопулярні, але вкрай необхідні рішення і т.д.

Таким чином, вивчення психологічних особливостей розвитку довіри в контексті міжособистісних відносин військовослужбовців та командирів в бойових умовах сприятиме ефективній організації комунікативного процесу, підтримці на належному рівні морально-психологічного стану військовослужбовців, підвищенню професійної взаємодії, мотивації військовослужбовців та якості виконання завдань.

ЛІТЕРАТУРА

1. Большой психологический словарь. Сост. и общ. ред. Б. Г. Ме-

щеряков, В. П. Зинченко. СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2007. 672 с.

2. Психологічна енциклопедія. Автор-упорядник О.М. Степанов. К.: «Академвидав», 2006. 424 с.

3. Ворожбит С. Соціально-психологічні функції явища довіри. Соц. психологія. 2006. №5. С. 61–65.

4. Реан А. А., Коломинский Я. Л. Социальная педагогическая психология. СПб., 1999. 240 с.

5. Селигмен А. Проблема доверия: пер. с англ. І.І. Мюрберг, Л.В. Соболевой. М.: Идея-Пресс, 2002. 256 с.

6. Stephen M.R. Covey with Rebecca R. Merrill. The Speed of Trust: The One Thing that Changes Everything. Free Press. 384 p.

УДК 159.938.342: 159.944.4

Луценко О.Л., канд. психол. наук, доцент, доцент кафедри прикладної психології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

ВИМІРЮВАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ХВИЛИНИ ЯК СПОСІБ ЕКСПРЕС-ОЦІНКИ АДАПТАЦІЇ ЛЮДИНИ

Вивченням особливостей переживання часу, ритмічної організації життя людини та інших тварин займається хронобіологія – інтегральна наукова дисципліна, яка сформувалася ще в середині 20 століття та робить суттєвий внесок у психологію, соціологію, медицину, фізіологію, екологію тощо [4]. Суб'єктивна тривалість індивідуальної хвилини (ІХ) – це один з критеріїв стану біологічних ритмів людини. У здорових людей величина ІХ є відносно стійким показником, який характеризує ендогенну організацію часу і адаптивні здібності організму. Зокрема люди, які мають добрі адаптаційні здібності, відчувають ІХ як дуже близьку до астрономічної, або навіть таку, що її перевищує. Зниження адаптації характеризується зниженням ІХ приблизно на чверть [2-4].

Наприклад відомо, що під час онкологічних або серцевих захворювань у людей зменшується тривалість ІХ [4]. Психічно неврівноважені люди, особливо ті, які здійснили спроби суїциду, часто відчувають скорочену майже на половину ІХ. Люди, які страждають на різні види депресивних розладів, також сприймають ІХ як скорочену [2; 3].

На сьогодні існує низка методів визначення особливостей сприйняття часу людиною [2-3]. Класичний метод запропонував у 1969 р. засновник хронобіології Ф. Халберг. Метод полягає в тому, що за командою експериментатора досліджуваний подумки починає рахунок секунд від 1 до 60. Цифру 60 досліджуваний каже вголос. Справжній час фіксують за допомогою секундоміра. Людина може самостійно натискувати на кнопку секундоміра та відводити/закривати очі під час вимірю-

вання. Для надійності ІХ визначають три рази поспіль, після чого знаходять середнє значення.

Перевагою даного методу є його простота та швидкість, відсутність потреби у високій кваліфікації дослідника та складному психофізіологічному обладнанні. Ми провели невелике пілотажне дослідження для перевірки ефективності даного методу в форматі групового тестування з самостійною фіксацією результатів за допомогою секундомірів на мобільних телефонах.

Метою нашого дослідження було виявити зв'язок тривалості ІХ з показниками психологічної та психофізіологічної адаптованості людини. Завданнями дослідження було: 1) виявити зв'язок тривалості ІХ з рівнем депресії та тривоги за шкалою HADS (Hospital Scale of Anxiety and Depression); 2) виявити зв'язок тривалості ІХ з рівнем стресу за проективним тестом Люшера; 3) виявити зв'язок тривалості ІХ з психофізіологічними показниками адаптованості організму, отриманими методом аналізу варіабельності серцевого ритму (BCP) [1]. Аналіз BCP виконувався за допомогою психофізіологічного приладу «БОС-ПУЛЬС» (виробництво «Компьютерные системы биоправления», м. Новосибірськ, РФ). ІХ вимірювалася за методом Халберга.

Вибірку досліджених склали студенти 4-го курсу заочного відділення факультету психології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, 19 осіб (1 чоловік, 18 жінок), віком 21-40 років.

В результаті було виявлено, що тривалість ІХ у вибірці варіює від 47 до 70 секунд, середня тривалість – 59 сек., стандартне відхилення – 6 сек. У вибірці були присутні 2 особи з субклінічним та клінічно-значущими рівнями депресії (8 та 10 балів) і 9 осіб з субклінічним та клінічно-значущими рівнями тривоги (від 8 до 14 балів); середній рівень депресії у вибірці – 3,6 балів, тривоги – 7,2 бали. Показники стресу за тестом Люшера варіювали від 0 до 8 балів, середній рівень у вибірці – 2,3 бали.

Кореляційний аналіз за методом Спірмена дозволив виявити зв'язки між довшою тривалістю ІХ та показниками BCP, які свідчать про вищі адаптаційні резерви організму. Зокрема, був виявлений прямий зв'язок між тривалістю ІХ та потужністю дуже повільних хвиль (VLF, мс²) – $\rho = 0,54$ при $p = 0,02$. Це означає, що люди, які сприймають хвилину як більш тривалу (ближче до 60-70 сек.) мають більший абсолютний ступень гуморальної регуляції організму, що є показником більшої енергії та більших адаптаційних резервів [1]. Був виявлений прямий зв'язок між тривалістю ІХ та потужністю високочастотних хвиль (HFмс²) – $\rho = 0,51$ при $p = 0,03$. Це свідчить, що люди, які відчувають більш тривалу ІХ, мають більший ступень парасимпатичної регуляції організму, тобто вищий відновлювальний потенціал, знаходяться в кращому функціональному стані. Була отримана зворотна кореляція між тривалістю ІХ та відсотком дуже повільних хвиль (VLF%) відносно від-

сотків повільних хвиль та високочастотних хвиль у спектрі ВСР – $\rho = -0,61$ при $p = 0,007$. Це означає, що чим триваліше для людини індивідуальна хвилина – тим менш напруженим є його організм, оскільки відсоток дуже повільних хвиль відносно повільних, а особливо, відносно, високочастотних хвиль, свідчить про утягнення додаткових резервів організму (гормональних) для підтримки стану адаптованості [1].

Не було виявлено значущих кореляцій тривалості ІХ з рівнями депресії, тривоги (за HADS) та стресу за тестом Люшера.

Для перевірки отриманих результатів ми розподілили вибірку на три підгрупи: 7 осіб з найменшою тривалістю ІХ (47-57 сек.), 6 осіб з середньою (59-61 сек.) та 6 осіб з найбільшою тривалістю ІХ (63-70 сек.) і провели непараметричний дисперсійний аналіз (критерій Крускалла-Уоллеса та Медіанний тест) для цих трьох груп за усіма залежними змінними. В результаті підтвердилося, що групи з різною тривалістю ІХ значуще відрізняються за показниками гуморальної регуляції (VLF%), парасимпатичної регуляції (HFmc², HF%), але додатково ще виявилися значущі розбіжності у показниках симпатичної регуляції (LFmc²) та загальної нервово-гуморальної регуляції організму (TRmc²). Всі розбіжності відповідають очікуванням – чим більша тривалість ІХ – тим більші показники адаптованості організму за ВСР [1].

Підтвердилося, що вимірювання ІХ за методом Халберга є ефективним способом експрес-оцінки стану адаптованості організму – його загальної енергії, відновлювального потенціалу, витривалості до фізичних та психічних навантажень. Проте не підтвердилися відомості щодо діагностичної значущості ІХ для оцінки тривоги, стресу та депресії, хоча це може бути пов'язано з невеликою кількістю вибірки, її зміщенням в бік жіночої статі та іншими можливими чинниками (наприклад, обраною шкалою депресії-тривоги тощо). Але те, що були виявлені достатньо високі значущі кореляції з фізіологічними показниками адаптації організму, доводить, що можна використовувати вимірювання ІХ для скрінінгу груп ризику серед контингентів, до яких висуваються високі вимоги витривалості в складних умовах діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баевский Р. М. Анализ variability сердечного ритма: история и философия, теория и практика. Клиническая информатика и телемедицина. 2004. №1. С. 54–64.
2. Кузнецов О. Н., Алехин А. Н., Самохина Т. В., Моисеева Н. И. Методические подходы к исследованию чувства времени у человека. Вопросы психологии. 1985 №4. С. 140–144.
3. Портнова Г. В. Компьютерная методика исследования индивидуальных особенностей оценки и отмеривания временных интервалов. Вестн. Моск. ун-та. Сер. 14. Психология. 2007. №2. С. 114–122.
4. Halberg F. Diversity in time complements diversity in space:

chronobiology and chronomics complement mendel's genetics and purkinje's self-experimentation / Scripta Medica (BRNO). 2006. N. 79 (3). P. 135–140.

УДК 159.9

Лучникова О.П., магістрант соціально-психологічного факультету НУЦЗУ;

Скориніна Погребна О.В., д. соціол. наук, професор кафедри психології діяльності в особливих умовах НУЦЗУ

ПРОФЕСІЙНИЙ ВИБІР ЯК ТЕНДЕНЦІЯ ДО ПРОДОВЖЕННЯ СІМЕЙНИХ СЦЕНАРІЇВ

Проблема вибору професії завжди актуальна. Щороку зі стін загальноосвітніх шкіл виходять тисячі випускників перед якими стоїть професійний вибір. Маса випускників поділяється на три групи перша група обирає подальше навчання в освітніх установах, друга група прогне до працевлаштування, третя група поєднує навчання та роботу. Який би вибір не зробила молода людина сім'я бере активну участь у її долі молоді, впливаючи на професійний вибір як раціональна так і за допомогою неусвідомлюваних сімейних сценаріїв.

Предметом вивчення в даній роботі є взаємозв'язок між діяльністю батьків і потенційним вибором професії старшокласника.

Мета вивчити сутність поняття життєвий сценарій, визначити можливі зв'язки між професійною діяльністю батьків та професійним вибором їх дітей.

Сценарна теорія професійного вибору розвивається з середини 50-х рр. американським психотерапевтом Е. Берном. Вона пояснює процес вибору професії і професійної поведінки тим сценарієм, який формується батьками в ранньому дитинстві.

Сімейні сценарії завжди містять повторення та можуть стосуватися будь-яких аспектів життєдіяльності сім'ї: подружніх відносин; матеріальної сфери життя; прихильності подій до певного віку; професійної діяльності [1].

Професійний вибір – вибір одного з декількох варіантів професійного самовизначення. Професійний вибір стосується професійної сфери та може описуватися з точки зору об'єкта вибору («що вибирати»: вуз, професію, спеціалізацію, місце роботи). І характеру вибору («як вибирати»: керуючись тими чи іншими цінностями, знаннями про себе, світі, професіях, самостійно або з чиеюсь допомогою). Нерідко вибір професії є одночасно вибором способу життя.

На професійне самовизначення і професійний вибір молодих людей впливають батьки, друзі та вчителі, статево-рольові стереотипи, рівень розумових здібностей і структура інтересів людини [4].

Безумовно, сім'я грає величезну роль в процесі професійного самовизначення молодих людей. І нерідко виходить так, що у виборі майбутньої професії визначальну роль відіграють батьки, які досить рано починають проявляти інтерес до питань, пов'язаних з професійною орієнтованістю дітей, віддаючи їх в різні гуртки.

Соціологами та психологами проводиться значна кількість опитувань з метою встановлення чинників професійного вибору. Дослідження демонструють невід'ємну роль батьків та сімейного виховання в процесі професійного самовизначення для старшокласників [2].

Тим більше, що найчастіше саме завдяки батьківській підтримці, і моральної, і матеріальної, вони мають можливість вступити в той чи інший навчальний заклад: батьки оплачують репетиторів, заняття на підготовчих курсах, створюють дитині всі можливі умови для комфортної навчання і підготовки до вступу в вищий навчальний заклад. Саме вони допомагають дітям зважити всі «за» і «проти», вирішуючи, куди краще подати документи. Адже юнак або дівчина в 16-17 років не завжди здатні реально оцінити свої можливості, здібності і перспективу при виборі професії.

У деяких випадках батькам оптимальним варіантом здається той, який передбачає навчання в тому навчальному закладі, де вчилися вони самі, хтось із родичів або знайомих. Це, на їхню думку, збільшує шанси на вступ і успішне навчання, так як простіше контролювати процес навчання своєї дитини в тому ВНЗ, в якому батьки дещо більше орієнтовані і знають його традиції і вимоги. В продовження такого підходу, деякі батьки вважають, що їхні діти повинні і працювати в тій же сфері, що і вони самі. Адже тоді вони зможуть підготувати для себе наступників на професійній ниві і завжди зможуть допомогти порадою в навчанні і роботі. Дійсно, існує чимало «династій» лікарів, вчених, вчителів, юристів, економістів і представників інших професій. І в збереженні такої «династичності» визначальну роль відіграють батьки.

Але в цій позитивній тенденції також є певні протиріччя. З одного боку, сімейна традиція може обмежити професійний вибір: молода людина не намагається зрозуміти, наскільки професія батьків дійсно відповідає його інтересам і схильностям. З іншого боку, добре усвідомлює суть даної професії і розуміє, які психологічні якості потрібні для цієї професії. Безумовно, такий вплив батьків можна оцінити як позитивний.

Окрім цього, вибір майбутньої професії і сфери подальшої трудової діяльності в значній мірі залежить і від приналежності батьків молоді людини до певної соціальної верстви: якщо батьки зайняті висококваліфікованою працею, як правило, розумовою, інтелектуальною, то здобуття вищої освіти їхніми дітьми виступає як певна обов'язкова вимога, яку можна розглядати як самоціль батьків. У сім'ях працівників фізичної праці така орієнтація не є настільки жорсткою. Однак найчастіше батьки докладають всі зусилля для того, щоб їх дитина отримала

освіту не нижче за рівнем, ніж у них [3].

У виборі професії та подальшого життєвого шляху важливий і такий аспект, як батьківський «приклад» і ступінь успішності батьків. Батьки покликані бути прикладом для своїх дітей в успішній соціальній і професійній діяльності, яка досягається завдяки якісній професійній підготовці. Якщо це не вдається, батьки несуть за це відповідальність. Особистісний професійний досвід і реалізація власних життєвих планів і сподівань грають для батьків в питаннях вибору професії для їхніх дітей також важливу роль. Особиста професійна біографія батьків має велике значення але така роль батьків у процесі професійного самовизначення молодого людиною може бути як позитивною, так і негативною.

Не всі батьки до кінця усвідомлюють ступінь відповідальності за вплив на професійний вибір своєї дитини. Іноді, піддавшись наполяганням батьків в питаннях вибору професії, вступу до вузу або коледжу, молоді люди змушені відмовитись від своїх бажань. Нерідко батьки роблять велику помилку, радячи дітям вибрати спеціальність, яка абсолютно не відповідає їх схильностям, але затребувана на ринку праці в даний момент.

Зазначені вище аспекти висвітлюють роль батьків у професійному виборі в цілому. Але в останні роки під впливом ряду факторів ця роль дещо змінилася, як і істотно змінилася система вищого навчання.

Ці зміни не могли не відбитися і на ролі батьків у взаємодії з вищими навчальними закладами на етапі професійного самовизначення і вибору вузу і факультету для навчання. Сучасний професійний вибір молоді складається не тільки з вибору спеціальності (майбутньої професії), а й вузу, факультету, а іноді і міста і країни, де цю професійну підготовку вони будуть отримувати. І якщо вибір професії в тій чи іншій мірі віддається на вибір молодій людині, то друга частина підпадає під досить значний вплив батьків, особливо якщо це стосується контрактної форми навчання та фінансування отримання професійної освіти.

Поява нових спеціальностей, напрямів підготовки також ускладнює завдання батьків, так як більшість з них таких нових спеціальностей не отримували і не дуже орієнтуються в їх специфіці. І в цьому випадку провідна роль при виборі нових, «молодих» спеціальностей може якраз належати молодим людям.

Таким чином, дослідження професійного самовизначення молоді в контексті впливу на нього сімейних і батьківських факторів, показало, що цей вплив здійснюється у формі двох процесів.

Перший з них обумовлений більшою мірою такими характеристиками, як освітній рівень сім'ї, її матеріальне становище, система ціннісних орієнтацій у сфері праці та зайнятості. Від освітнього рівня батьків багато в чому залежить обсяг знань і інтелектуальний рівень дітей, що в подальшому визначає успішність здійснення планів щодо продовження навчання та здійснення професійних намірів.

Другий напрямок впливу сім'ї на підростаюче покоління – це стилі сімейного виховання, внутрісімейної комунікації, передача соціального досвіду у вигляді певних стереотипів, в тому числі і належать до сфери майбутньої професії та організації навчальної діяльності.

Разом з цим роль батьків в цих процесах останнім часом дещо трансформується. З одного боку, вони все більше і більше визначають професійну освітню траєкторію своїх дітей в силу залежності останніх від багатьох факторів, які знаходяться під контролем батьків

З іншого боку, розширення варіативності в системі вищої освіти і швидша реакція молодих людей на такі зміни зменшує ступінь впливу батьків на професійний вибір молодої людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Берн Э. Игры, в которые играют люди. М.: Эксмо, 2015. 100 с.
2. Корсун Г. О. Роль батьків у процесі професійного самовизначення старшокласників в Україні та Німеччині. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. 2013. Вип. 17. Кн. 1. С. 353–362
3. Мачуська І. М. Основні Чинник професійного самовизначення старшокласників. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. 2013. Вип. 17. Кн. 1. С. 474–482.
4. <http://www.pedagogics-book.ru/articles/II-4-1-1.php>

УДК:351.713:159.9

Малиш О.В., Воєвода І.А., Нестерук Ю.В., Університет державної фіскальної служби України

МЕТОДОГІЧНІ ЗАСАДИ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАЦІВНИКІВ ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ ТА ОСІБ ЯКІ БЕРУТЬ УЧАСТЬ В АНТИТЕРОРИСТИЧНИХ ОПЕРАЦІЯХ

Оперативно-службова діяльність оперативних працівників правоохоронних органів України зумовлена здебільшого нестандартними ситуаціями, де основними факторами виступають: режим робочого дня, характер рухового режиму, вплив роботи на стан здоров'я і працездатність. Під час оперативних заходів постійно присутня зміна ситуації, яка як правило проходить в умовах обмеженого простору, недостатньої інформації, невизначеності та неможливості прогнозувати весь розвиток події, яка посилюється несподіваністю та непередбачуваністю кінцевого результату.

Спеціалісти в області психології помітили, що під впливом трудової діяльності у людини формуються професійно важливі психічні якості. Тому оперуповноважений повинен вміти: швидко та логічно мисли-

ти, концентрувати увагу, мати емоційну стійкість та організувати свою діяльність; проводити невідкладні дії, передбачені спеціальною тактикою оперативних підрозділів; ефективно працювати з людьми, встановлювати психологічний контакт; протистояти негативному впливу з боку учасників процесу дізнання; швидко орієнтуватися в умовах, які змінюються; застосовувати різні підходи до оцінки ситуації, що виникла, без шаблонів та стереотипів мислення [1; 2; 3].

У наш час, професійна діяльність оперативних працівників постійно пов'язана з дією різноманітних чинників, які створюють екстремальні ситуації. Найбільш поширеними з них є такі, що можуть ускладнити професійну діяльність оперативних працівників, – це хронічні психічні перевантаження, небезпеки й часте виникнення непередбачених надзвичайних ситуацій, високий ступінь відповідальності, тривале емоційне напруження та зовнішній тиск, який обумовлюється лобюванням інтересів протиборчих сторін.

Робота в екстремальних умовах потребує відновлення адаптаційних резервів організму. Психологічна корекція станів, які характеризуються зниженням адаптаційного потенціалу, забезпечує здатність організму адекватно змінювати свої функціональні можливості та зберігати стабільність у різних умовах діяльності, що є найбільш характерним показником професійного як фізичного так і зокрема психологічного здоров'я, що є передумовою забезпечення високої професійної ефективності.

Важливою характеристикою ефективної діяльності оперативних працівників є категорія надійності, яка багато в чому визначається стійкістю до дій екстремальних чинників. Тому проблема психологічної стійкості оперативних працівників в екстремальних умовах професійної діяльності є ключовою для розуміння психологічних механізмів її корегування та адаптування з метою підвищення її ефективності й надійності функціонування.

Процес адаптації оперативників до екстремальних умов полягає в виробленні та дотриманні оптимальної стратегії та тактики виконання своїх професійних обов'язків, яка не може формуватися без підґрунтя (основи) в вигляді психологічної стійкості до екстремальних ситуацій та умов. У цьому сенсі використання досягнень психології в цілому так і конкретних напрямків її розвитку і інтеграцією напрацювань суміжних наук надає можливість застосувати різноманітні методи та засоби забезпечення психологічної стійкості, як зокрема оперативників так і інших учасників антитерористичних операцій і членів їх сімей, таких як: педагогіка (моральне та морально-етичне виховання), соціологія, фізіологія, правознавство та ін.

Податкова міліція вперше приймає участь у проведенні спеціальних операцій в такого напрямку, з метою висвітлення проблеми психологічного стану спеціального підрозділі «Фантом» у зв'язку із його

створенням на базі атестованих співробітників податкової міліції. Напрямок робіт яких є захист економічної безпеки держави і Українського суспільства в «мирний час». Складність чого обумовлена кардинальною зміною умов виконання покладених завдань на працівників.

Мета дослідження - науково обґрунтувати та емпірично дослідити шляхи забезпечення психологічної стійкості оперативних працівників в екстремальних умовах.

Завдання на методи дослідження.

1. Здійснити теоретико-методологічний аналіз підходів до змісту та структури психологічної стійкості особистості до екстремальних умов працівників правоохоронних органів в тому числі оперативних працівників податкової міліції.

2. Здійснити емпіричне дослідження ефективності методів забезпечення психологічної стійкості працівників спецпідрозділу «Фантом» до екстремальних ситуацій в професійній діяльності.

3. Визначити основні психологічні умови для використання методів забезпечення психологічної стійкості до екстремальних ситуацій професійної діяльності.

Враховуючи тенденції розвитку сучасного суспільства одним із найголовніших інтересів є - фінанси. На захисті фінансових інтересів Українського суспільства і держави в зоні проведення антитерористичної операції стоїть спеціальний підрозділ «Фантом». В даний підрозділ входять справжні спеціалісти своєї справи, досвідчені оперативні працівники, які мають багаторічний досвід у захисті фінансових інтересів. Досвід, який був ними здобутий в повсякденному житті при виконанні оперативної роботи в рідних містах. Захищаючи економічні інтереси, оперативні працівники зіштовхуються з наступними проблемами:

Умови життя: відсутність контакту з рідними; незадовільні умови для службових обов'язків; тиск з боку місцевих жителів.

Військове спорядження: низький рівень мілітаризованого забезпечення; не стабільно укомплектоване військове спорядження; низький рівень фінансового забезпечення; не достатній рівень вогневої підготовки.

Неочікувана небезпека: психічна нестабільність; загрози як з боку противників, так і з боку «союзників»; несвоєчасний вихід з ладу зброї.

Психологічний настрій залежить від: зміни стресових ситуацій; ризику.

Всі ці проблеми ускладнюють і без того екстремальні умови в яких перебуває оперативний склад податкової міліції спецпідрозділу «Фантом» в зоні проведення антитерористичної операції.

Для вирішення поставлених завдань перед оперативними працівниками та спеціального підрозділу «Фантом» буде в нагоді спеціальна підготовка, яка направлена на забезпечення особистої безпеки при нападі на працівника (оточуючих) озброєного або незброєного злочинця безпе-

чного і вмілого керування транспортним засобом та припиненню інших правопорушень під час виконання службових обов'язків. Яка вирішується на навчальних дисциплінах: «Спеціальна функціональна підготовка фахівців фіскальної служби» (Фізичне виховання); «Вогнева та Автомобільна підготовки»; «Тактика поведінки працівника податкової міліції з табельною вогнепальною зброєю в нестандартних ситуаціях» [4].

Духовний, психологічний, фізичний та інтелектуальний розвиток людини – це процес, що триває протягом усього її свідомого життя. Ми можемо сказати, що умови в які потрапляють оперативні працівники досить сильно впливає на формулювання психологічного портрету особистості у зв'язку із чим вкрай необхідно використовувати напрацювання психології і суміжних наук і дисциплін з метою підвищення стійкості їх психіки та недопущення безповоротної її деформації та порушення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Корсун С. І., Криволапчук В. Методика професійно-психологічного відбору працівників до підрозділів податкової міліції. Ірпінь, 2010. 50 с. (практичний посібник).

2. Лаврентьев А. Н. Условия проведения рукопашного боя при экстремальных ситуациях. сб. научн. тр. под ред. Ермакова С.С. [Физическое воспитание студентов творческих специальностей]. Харьков: ХГАДИ (ХХПИ), 2004. № 4. С. 48–54.

3. Лаврентьев О. М. Професійна підготовка працівників оперативних підрозділів правоохоронних органів України. За редакцією проф. С.С. Єрмакова [Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту]. Харьков: ХГАДИ, 2009. № 1. С. 97–100.

4. Насіров Р. М., Сергієнко Ю. П., Антоненко С. А. Спеціальна підготовка, як складова професійної діяльності фахівців Державної фіскальної служби України. Наукові записки. Педагогіка. Випуск СХХХ. Київ видавництво НПУ ім. М. П. Драгоманова. 2016. С. 178–187.

УДК 159

Марусинець М.М., д. пед. наук, професор кафедри психології і педагогіки Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, м. Київ;

Отець Василій Копин, Україна

ГОТОВНІСТЬ СЕМІНАРИСТІВ ДО ВИКОНАННЯ ФУНКЦІЙ ВІЙСЬКОВОГО КАПЕЛАНСТВА

Процес навчання у духовній семінарії не обмежується тільки теоретичною підготовкою. Кожен семінарист має пройти й різні види практик, які у майбутньому утвердять його в душпастирстві. Це: служіння в лікувальних установах, реабілітаційних центрах, дитячих будинках, студентських містечках, військових частинах, навчальних закладах, армії, місцях позбавлення волі.

Душпастирство – довге послання присвячене священничому покликанню. «Блаженний той, хто це покликання одержав і старається в ньому зростати та його богоугодно здійснювати»; «бути чуйним до Божого поклику серед своїх вірних», – казав Блаженніший Любомир (Гузар).

Духована семінарія є тим осередком, де здійснюється підготовка кандидатів до священства, які покликані осягнути святість життя через зріле ставлення до Бога, Христової Церкви, суспільства та до себе самих. Це ставлення є основою священничої ідентичності з формування у них таких якостей, як: любов до правди; вірність; повага до всіх людей; почуття справедливості; співчутливість; чесність; врівноваженість у судженнях та вчинках; емоційна зрілість; самопізнання; здатність приймати рішення відповідно до свого покликання; розсудливість; працьовитість; особиста культура; здоровий спосіб життя; здатність до самовиховання. Через уособлення в собі таких рис, священник покликаний наближати людей до Бога. Натомість, пастирське виховання спрямовано не тільки на розвиток особистісних якостей студентів-семінаристів, але і на відповідальність за пастирський провід семінаристів, тобто набуття практичних навичок служіння через участь у різних практиках. Це: катехизація; педагогічна діяльність; капеланська; місійна; проповідницька; літургійна; мас-медійна.

Особливої значущості набуває готовність семінаристів до виконання функцій капелана. Капеланство не є чимось новим і незвичним для душпастирів. Його витоки датуються від часів життя святого Мартина (архієпископа міста Тур 317–397), коли він був офіцером на військовій службі в Галлії. Побачивши жебрака, котрий не мав вбрання прикритися від холоду, Мартин розірвав надвоє свій військовий плащ «капу» і одну половину віддав жебракові. Цей жебрак явився йому уві сні в

образі Ісуса Христа. Після чого друга половина капи св. Мартина стала предметом вшанування у французькій армії. Для неї був створений похідний храм, який назвали «капелою», а священика, який служив у цьому храмі, почали називати капеланами (*лат. capellanus* «капеланус»).

Не втратило своїх функцій капеланство й нині. Підтримка і повчання людей, незалежно від їх політичної і релігійної спрямованості, національної приналежності; допомога прийти до Бога, сприяти розумінню і прийняттю Його волі, повернути до плідного життя в суспільстві – головна місія і покликання душпастирів.

Бути готовим до такого виду діяльності, означає володіти низкою особистісних і духовних якостей. Визначаючи функціональні обов'язки священників, пов'язаних із діяльністю капеланства, зауважимо, що між капеланами і священиками виокремлюють деякі відмінності. А саме: священник служить, зазвичай людям, які є прихожанами даної церкви і деномінації; спілкується з людьми, які потребують його порад, настанов, втіх, особливо хворих, самотніх, одиноких, або тих, хто знаходяться далеко від рідного міста. Його обов'язками є:

- відвідувати осіб, які входять до його конгрегації або влаштовувати прийоми в будинку або лікарні, або в місцях, які є екстремальними для людей (лікарні, будинки престарілих, тюрми і військові бази);
- слухати і молитися разом з людьми, які потребують духовної підтримки;
- проводити церковні служби або молитовні сесії;
- надавати настанови для тих, хто в скорботі;
- проводити ритуальні послуги тощо.

Капелан обраний або найнятий організацією чи релігійною групою віри, щоб допомагати облегшити людські потреби в різних ситуаціях. Його функціями є:

- служити людям будь-яких конфесій поза приходу і навіть невірним (в установах, на вулицях, в навчальних закладах);
- шукати їх самих і допомагати утверджуватися у вірі до Бога і церкви;
- задовільняти потреби в одязі, їжі, воді;
- мати знання Священних Книг інших релігій, а також мати підготовку за специфікою того місця або установи, де служить.

До функціональних обов'язків залічують: об'єктивність і толерантність, готовність задовільнити духовні потреби всім людям, хто потребує допомоги; надійність і конфіденційність, здатність бути сильним духом, вміти надати допомогу самому собі, стримувати себе від духовної втоми.

Враховуючи те, що військове капеланство не є офіційно визнаним в нашій державі, не маємо офіційного статусу, як це є в США, Канаді, Німеччині чи Польщі, однак понад 30 семінаристів Західного регіону

України виявили бажання працювати у військових частинах, проводити різні тематичні зустрічі для військовослужбовців, організувати богослужіння в ті чи інші свята або й кожної неділі, якщо на території частини є каплиця чи храм; спілкуватися з військовослужбовцями, якщо у них виникають індивідуальні проблеми і їм потрібна порада; організувати для військових паломництва, що є доброю нагодою для духовного та тілесного відпочинку; допомагати родинам військовослужбовців, підтримувати їх (матеріально й духовно) у проблемних ситуаціях.

УДК 159

Михлюк Е.І., канд. психол. наук, ст. викладач кафедри психології діяльності Національного університету цивільного захисту України;
Жук М.А. курсант соціально-психологічного факультету Національного університету цивільного захисту України

ФОРМУВАННІ ЗАСОБІВ ПСИХІЧНОЇ САМОРЕГУЛЯЦІЇ У ПСИХОЛОГІВ ДСНС УКРАЇНИ

Питаннями штучної, спрямованої регуляції психічних станів людство цікавиться впродовж декількох останніх тисячоліть. Кожна з відомих нам цивілізацій залишила свій вклад в розробку і осмислення цієї проблеми. Від стародавньої Індії із аюрведичною моделлю, що описує будь-який психофізіологічний стан людини через аналіз стану стихій, і китайських шкіл Дао і Фен-шуй, побудованих так само на принципах усепроникнених енергій Инь-Ян або п'яти елементів, до Гіппократа, що будує модель опису і регулювання психічних станів через призму внутрішніх, тілесних рідин. У наш час ми продовжуємо досліджувати це питання, і для пояснення природи даного феномену використовуємо теорії нейрогуморальної регуляції, концепції рефлекторної регуляції моделі віртуальних образів [4], схеми вербальної організації, і безліч інших підходів.

Така суперечлива різноманітність шкіл і думок, говорить, з одного боку про актуальність досліджуваної теми, а з іншого — про недостатньо чітко розроблений методологічний апарат.

Аналіз діяльності психолога структури ДСНС України показує, що основними напрямками роботи є наступні:

Як можна бачити з вищевказаних описів напрямів роботи, психолог ДСНС України стикається з проблемою довільної регуляції психічних станів при виконанні двох з трьох векторів своєї професійної діяльності (окрім функції профвідбору). При оптимізації роботи службового складу ДСНС України, а так само при наданні психологічної допомоги населенню, яке постраждало внаслідок надзвичайної ситуації, психолог має тим або іншим чином, по-перше, уміти діагностувати психічний стан

особи, по-друге, мати ряд інструментів коректувальної дії, спрямованої на зміну даного стану. При цьому даний інструментарій повинен мати високу ефективність незалежно від того, йде мова про короткострокову інтервенцію або про пролонговане психокоректувальне втручання.

Сучасні школи, що займаються проблематикою довільного регулювання психічного стану, можна розділити на декілька напрямів.

1. Тілесно-орієнтовані школи.
2. Когнітивно-спрямовані школи.

При розробці нашого тренінгу ми спиралась на технологічний, за визначенням Є. Сидоренко, підхід [5].

Суть даного підходу полягає в наступному:

1. Систематична обробка теми.
2. Створення чіткої концепції тренінгу, визначення задач і результатів, які заплановані.
3. Алгоритмізації дій тренерів.
4. Алгоритмізації дій учасників.

Рухаючись послідовно по алгоритму створення моделі, проходимо наступні кроки:

1. Визначаємо загальний запланований результат тренінгу. У нашому випадку результатом буде оволодіння учасниками технікою навмисного регулювання психічних станів.

2. Визначення компонентів результатів. З приведеного вище аналізу літератури робимо висновок про необхідність використання двох незалежних напрямів: когнітивної і тілесної регуляції.

3. Перевірка можливості тренування компонентів. Критерій можливості тренування перевіряється відповіддю на питання про наявність або можливість створення техніки розвитку компонентів, що представляються. Як було показано, недоліку в техніці по даних векторах немає, тобто компоненти можуть бути тренувані.

4. Угрупування виділених компонентів в чотирьохвекторну композицію.

Оскільки ми початково виділили два базові вектори, нам необхідно кожен з них розділити ще на два. Провівши розчленування вектора когнітивного організатора, ми отримаємо вектор вербального і вектор візуального або образного регуляторів.

Розділивши тілесно-орієнтований вектор, отримаємо з одного боку, напрям кінестичної відповіді, а з іншого боку, напрям динамічної відповіді.

Спираючись на базову метафору, розкладаємо кожен з чотирьох векторів на два вершинних променя. Таким чином, отримуємо графічне зображення тренінгової концепції.

Рухаючись у тренінгу по заданому алгоритму, ми маємо можливість отримати графічне відображення психологічного профілю, причо-

му не в статиці, а в його динамічному розгортанні від початкового, через модель бажаного до дельта-профілю, що показує поточні зміни. Дана техніка дозволяє використовувати отриманий профіль як і діагностичний інструментарій, і візуалізовану схему для рефлексії поточного і бажаного психічних станів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лефевр В. А. Конфликтующие структуры. К.: «Радянське радіо», 1973.
2. Малкина-Пых И. Г. Экстремальные ситуации. М.: «Эксмо», 2006.
3. Малкина-Пых И. Г. Справочник практического психолога. М.: «Эксмо», 2005.
4. Носов Н. А. Виртуальная психология. М.: «Аграф», 2000.
5. Сидоренко Е. В. Технологии создания тренинга. СПб.: Речь, 2004.
6. Патанджали. Йога-сутры. М., 1992. 243 с.
7. Флемминг Фанч. Преобразующие диалоги. Учебник по практическим техникам для содействия личностным изменениям.- Киев: Д. А. Ивахненко, 1997.
8. Шапиро Ф. Психотерапия эмоциональных травм с помощью движений глаз: Основные принципы, протоколы и процедуры. Пер. с англ. А.С. Ригина. М.: Независимая фирма «Класс», 1998. -
9. Шлахтер В. В. Курс профессиональной психофизической подготовки бойца. СПб.: Изд-во ТОО «Терция», 1998.

УДК 159.9

Овсяннікова Я.О., канд. психол. наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології науково-дослідного центру, НУЦЗУ

СТАНОВЛЕННЯ СПІВПРАЦІ ФАХІВЦІВ НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ ЛАБОРАТОРІЇ ЕКСТРЕМАЛЬНОЇ ТА КРИЗОВОЇ ПСИХОЛОГІЇ ТА МІЖНАРОДНОГО МЕДИЧНОГО КОРПУСУ

У 2014 році у відповідь на трагічні події, що відбувалися в нашій країні почав свою роботу Міжнародний Медичний Корпус. На початку своєї роботи його діяльність полягала у наданні гуманітарної допомоги населенню, що постраждало від конфлікту в Східній Україні. Задовольняли гострі потреби внутрішньо переміщених осіб і місцевого населення у Східній Україні шляхом надання послуг по захисту дітей та попередження гендерно-мотивованого насилля. Згодом фахівці Міжнародно-

го Медичного Корпусу зіткнулися з необхідністю реагування на наслідки подій, які сталися на території України та розробки спеціальної програми для населення в рамках психо-соціальної підтримки та психічного здоров'я.

Отже, у рамках реалізації Проекту Міжнародного Медичного Корпусу «Налагодження психосоціальної підтримки і забезпечення психічного здоров'я в Україні» у грудні 2016 року фахівці психологічної служби ДСНС, серед яких були і співробітники науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології НУЦЗУ, прийняли участь у спеціальних заняттях «Психосоціальна підтримка та забезпечення психічного здоров'я в умовах надзвичайної ситуації». Заняття були організовані і проведені Агентством США з міжнародного розвитку – US Agency for International Development спільно з Міжнародним медичним корпусом – International Medical Corps на базі ГУ ДСНС України у Запорізькій області.

В рамках інформаційної сесії психологи Служби порятунку та фахівці науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології НУЦЗУ ознайомились з міжнародною практикою збереження психічного здоров'я постраждалих та їх психосоціальної підтримки в умовах надзвичайної ситуації та окреслили шляхи практичного застосування міжнародних документів в Україні. Така зустріч науковців Лабораторії з представниками Міжнародного Медичного Корпусу стала першим кроком у налагодженні співпраці.

Продовженням співпраці стало проведення Міжнародним Медичним Корпусом у лютому 2017 року спеціалізованих занять з підготовки тренерів щодо надання першої психологічної допомоги в надзвичайних ситуаціях. Ці заняття розроблені згідно з технічним керівництвом Глобальної програми дій Всесвітньої організації охорони здоров'я у сфері психічного здоров'я.

Для навчання були обрані, окрім фахівців науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології науково-дослідного центру НУЦЗУ, найкращі фахівці психологічної служби ДСНС та досвідчені психологи-волонтери, які мають досвід надання психологічної допомоги під час кризових подій.

Особливу увагу організатори приділили тому, щоб фахівці науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології науково-дослідного центру НУЦЗУ не тільки пройшли це навчання, а й поділилися своїм досвідом роботи під час надання екстреної психологічної допомоги в умовах ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій.

В результаті спеціалізованих занять фахівець Лабораторії не тільки одержав відповідний сертифікат міжнародного зразка, але й отримав право навчати психологів державних і недержавних інституцій та представників громадського суспільства з питань психологічного захисту

населення наданню першої психологічної допомоги у відповідності з прийнятими у всьому світі стандартами.

В рамках підвищення професійного рівня в аспектах психологічного захисту населення при надзвичайних ситуаціях науковець Лабораторії у жовтні 2017 р прийняв участь дводенних навчальних заходах із застосування «Керівництва МПК з психічного здоров'я та психосоціальної підтримки в умовах надзвичайної ситуації» (МПК – Міжвідомчий постійний комітет, створений генеральною Асамблеєю ООН) на базі ГУ ДСНС України у Полтавській області. У ході спеціалізованих занять відбувався обмін як теоретичними надбаннями, так і практичними навичками роботи в кризових ситуаціях фахівців науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології НУЦЗУ та Міжнародним Медичним Корпусом. За результатами навчань був отриманий сертифікат з Керівництва МПК з Психічного здоров'я та психосоціальної підтримки в умовах надзвичайної ситуації.

За запрошенням Міжнародного Медичного Корпусу у м. Полтаві 13 жовтня 2017 р. співробітником науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології НУЦЗУ спільно з психологом відділу СГР та психологічного забезпечення ЦЗД ГУ ДСНС України у Полтавській області був проведений тренінг «Перша психологічна допомога» за матеріалами «Методичного посібника для орієнтації працівників на місцях» Всесвітньої організації охорони здоров'я. У тренінгу прийняли участь 17 психологів Служби порятунку з різних областей України та 10 фахівців з державних установ і громадських організацій.

В рамках тренінгу були розглянуті:

- Визначення і основи першої психологічної допомоги.
- Застосування принципів першої психологічної допомоги.
- Підведення підсумків отриманих навичок з першої психологічної допомоги, турбота про себе та команду.

По завершенню тренінгу з першої психологічної допомоги спеціалісти Міжнародного Медичного Корпусу зазначили високий професіоналізм фахівців. Були приємно вражені доречним змістовним доповненням програми тренінгу, що в значній мірі покращило сприйняття та засвоєння зазначеної теми.

Між фахівцями науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології НУЦЗУ та Міжнародним Медичним Корпусом в Україні були визначені спільні подальші дії щодо підвищення рівня якості надання психосоціальної підтримки та покращення психічного здоров'я постраждалого населення. А також були визначені напрямки подальшої співпраці.

УДК 159.9:159.94

*Опанасенко Я.О., студент соціально-психологічного факультету НУЦЗУ;
Афанасьєва Н.Є., канд. психол. наук, доцент, доцент кафедри психології діяльності в особливих умовах НУЦЗУ,*

ОСОБЛИВОСТІ ВІДЧУТТЯ САМОТНІСТІ ТА ІНТЕРНЕТ-ЗАЛЕЖНІСТІ У КУРСАНТІВ ТА СТУДЕНТІВ НУЦЗУ

Проблема інтернет-адикції одна з найбільш значних проблем сучасної психології. Інтернет став невід'ємною частиною життя майже кожної людини. Як результат освоєння інформаційних технологій з'явився новий феномен – залежність від Інтернету. Певний тип залежності негативно впливає на психічний стан людей, відбуваються зміни соціальної активності в реальному житті, також це може спричинити розвиток особистісної деформації.

Інтернет-залежність – неоднозначне і дискусійне поняття: одні автори стверджують, що світ поступово шаленіє, занурюючись у віртуальну реальність і втрачаючи зв'язок з реальністю, інші вважають, що боятися нічого, бо залежність від Інтернету примарна і невловима. Однак, за свідченням фахівців в області психіатрії та клінічної психології, в даний час в світі налічується від 2 до 6% користувачів, які страждають різним ступенем інтернет-залежності.

Дослідження проблеми психологічної залежності від Інтернету та її впливу на комунікативну сферу широко висвітлено у працях таких науковців як М. Шаттон, К. Янг, А. Войскунський, В. Михайлова, І. Голдберг, М. Боришевський, К. Сурратт, Д. Грінфілд, М. Орзак, Ц. П. Короленко, Ф. Райс, К. Кім, М. Чон та інших відомих психологів.

Незважаючи на велику кількість досліджень в області адитивної поведінки, більшість питань, пов'язаних з виявленням чинників, що спричиняють розвиток інтернет-адикції та подальшим впливом даного феномену на особистість та її соціальні відносини, залишаються відкритими.

Мета роботи – проаналізувати особливості відчуття самотності у осіб з різним рівнем інтернет-залежності.

В останні роки спостерігається активна комп'ютеризація багатьох сфер суспільного життя. Зростання кількості користувачів комп'ютерних технологій, а також поширення комп'ютерних мереж, особливо мережі Інтернет, а також різного роду програмних продуктів – фактори, які впливають майже на кожного. В результаті комп'ютеризації людство зіштовхнулося з проблемами наслідків взаємодії типу «комп'ютер-психіка». Родоначальниками психологічного вивчення феноменів залежності від Інтернету вважаються клінічний психолог К. Янг та психіатр І. Гольдберг. Вперше термін інтернет-залежності був запропонований

саме І. Гольдбергом. Під нею він розумів розлад поведінки в результаті використання Інтернету і комп'ютеру, що надає згубний вплив на побутову, навчальну, соціальну, робочу, сімейну, фінансову чи психологічну сфери діяльності людини [3].

На даний час під інтернет-залежністю розуміється компульсивне бажання увійти в Інтернет, перебуваючи в offline, і неможливість вийти з Інтернету, перебуваючи в online. Основними синонімами поняття «Інтернет-залежність» в сучасній літературі є інтернет-адикція, інтернет-поведінкова залежність, патологічне застосування Інтернету.

Згідно с психологічним словником, самотність це соціально-психологічне явище, емоційний стан людини, пов'язаний з відсутністю близьких, позитивних емоційних зв'язків з людьми та зі страхом їх втрати в результаті вимушеної або маючої психологічні причини соціальної ізоляції [1]. Існує безліч психологічних факторів, які сприяють самотності: наприклад, це може бути низька самооцінка, яка призводить до уникання контактів з іншими людьми через страх зазнати критики, що, в свою чергу, створює замкнуте коло в результаті відсутності контактів самооцінка ще більше падає.

Вибір вікових рамок, на фоні яких проводилось дослідження феноменів самотності та інтернет-залежності не є випадковим. Юнацький вік – один з найбільш заплутаних і суперечливих в психологічних і педагогічних уявленнях і теоріях. Це пояснюється характером самого віку в історії цивілізації. У схемі вікової періодизації онтогенезу рамки юнацького віку позначені між 17-21 роками для юнаків і 16-20 роками для дівчат [2]. Часто юність протікає доволі бурхливо, тому її об'єднують в один період з підлітковим віком. Пошуки свого місця в цьому світі, пошуки сенсу життя можуть стати особливо важкими. Виникають нові потреби інтелектуального і соціального порядку, задоволення яких стане можливим тільки в майбутньому. Цей період у одних може виявитися напруженим, а у інших гармонічно і поступово пересуватися до переломного моменту в своєму житті. При благополучному перебігу ранньої юності, старшокласника радує спокійний упорядкований уклад життя, їм властиві романтичні пориви, у них хороші відносини з батьками і вчителями. Але при цьому діти менш самостійні, більш пасивні, іноді більш поверхневі в своїх уподобаннях і захопленнях.

Дослідження проводилося на базі Національного університету цивільного захисту України. В дослідженні взяли участь 40 респондентів – курсанти та студенти соціально-психологічного факультету. Вік досліджуваних складав від 18 до 22 років. В дослідженні використовувались наступні методики:

1) Для виявлення у респондентів Інтернет-залежності було використано «Тест на залежність від інтернету» Кімберлі Янг.

2) Тест Р.В. Лозової на залежність (адикцію) «Методика діагностики схильності до різних залежностей».

3) Для вивчення особливостей відчуття самотності у осіб з різним рівнем інтернет-залежності ми використали методику суб'єктивного відчуття самотності Д. Рассела та М. Фергюсона.

На основі отриманих даних ми змогли зробити висновки, що в даній групі переважає середній рівень інтернет-адикції. Для середнього рівня характерна значна, але досить контрольована залежність. Тобто даний вид інтернет-адикції не є небезпечним. Такий тип залежності майже не спричиняє невдобств ані для самої людини, ані для її близьких. Проведена методика Рассела-Фергюсона та її аналіз дали нам змогу зробити висновок, що в даній групі переважає середній рівень самотності. Самотня людина відчуває себе не такою, як усі, і нерідко вважає себе малопривабливою для інших людей особистістю. Виявили наявність залежності між показниками відчуття самотності та інтернет-залежності. Провівши математичний аналіз результатів дослідження, нами був встановлений прямий взаємозв'язок середнього рівня, що дає нам змогу стверджувати, що рівень самотності та рівень інтернет-залежності людини взаємопов'язані між собою. Наявність взаємозв'язку між рівнем самотності та саме інтернет-адикцією пояснюється кількома факторами. По-перше, виникнення інтернет-залежності як психологічного феномену пов'язане не тільки з науково-технічним прогресом, а й з психологічними потребами людства. Однією з причин, чому люди все більше й більше часу проводять в інтернеті є соціальні мережі. Соціальна функція Інтернету є найбільш затребуваною, тим самим обумовлюючи подальший стійкий розвиток надмірного інтернет-користування. У порівнянні зі спілкуванням реальним, віртуальні контакти мають масу плюсів, головний з яких – можливість зберегти інкогніто. Мінусом являється те, що надмірно активне користування Інтернетом призводить до послаблення відносин з членами сім'ї та часто супроводжується посиленням депресії.

Проблема інтернет-адикції одна з найбільш значних проблем сучасної психології. Поняття інтернет-залежності передбачає певну форму девіантної поведінки, що може супроводжуватися безліччю різноманітних дій, які порушують фізичну або психічну цілісність людини, завдають їй матеріальний збиток, перешкоджають здійсненню її намірів та завдають труднощів в комунікативній сфері.

Що стосується поняття «самотності», то в повсякденному житті воно може сприйматись з різних сторін: з позитивної точки зору самотність сприймається, як схильність до міркувань та самоаналізу; з іншої точки зору, більш розповсюдженої, самотність трактується як ізоляція, втрата соціальних контактів та небажання поновити їх. Повне занурення в інтернет-світ сприяє розвитку невпевненості в собі, апатії і депресивних настроїв. Через часте віртуальне спілкування, користувачі інтернету відчувають бар'єри в живій розмові, а банальне просиджування перед

монітором вбиває активність та бажання встановлювати нові контакти в реальному світі, що теж призводить до розвитку самотності. Саме тому проблема інтернет-залежності та самотності повинна розглядатися та вирішуватися у комплексі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зинченко А. Н. Психологический словарь. М. : Наука, 2002. 325 с.
2. Мухина В. С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество. Учебник для студ. вузов. М.: Издательский центр «Академия», 2004. 664 с.
3. Goldberg I. (1996) Internet addiction disorder. CyberPsychol. Behavior. V. 3. №4. P. 403-412.

УДК 378

Островець О.О., канд. пед. наук, доцент, начальник кафедри наглядово-профілактичної діяльності Національного університету цивільного захисту України;

Макаренко В.С., здобувач вищої освіти 5 курсу факультету цивільного захисту Національного університету цивільного захисту України

САМОСТІЙНА РОБОТА ЯК ОДНА З ОСНОВНИХ ФОРМ ОРГАНІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ У ВНЗ ДСНС УКРАЇНИ

Конструюючи зміст теоретично-методичної підготовки здобувачів вищої освіти під час навчання в ВНЗ ДСНС України, необхідно усвідомлювати нагальну потребу у формуванні неординарної особистості, здатної компетентно здійснювати свою професійну діяльність. Повнота усвідомлення глибини професії рятувальника, механізмів власної діяльності є однією із найбільш суттєвих ознак майстерності, що допомагає фахівцеві грамотно вирішувати професійні завдання будь-якого рівня та досягнути високого рівня професійно-спеціальної компетентності під час навчання. Зазначимо, що навчання в індивідуально-пошуковому режимі підпорядковані логіці формування здобувача вищої освіти як суб'єкта професійної життєдіяльності. Під час навчання здобувач вищої освіти бере активну участь у процесі модифікації змісту власної професійної підготовки на рівні оволодіння теоретичними знаннями та практичними вміннями щодо доцільності, логіки та способів реалізації своєї професійної діяльності слід організовувати освітній процес професійної підготовки здобувача вищої освіти як динамічне системне утворення, обсяг і глибина якого, в основному, визначаються його інформаційними потребами, що спрямовані на освітню сферу.

Під самостійною роботою здобувачів вищої освіти ВНЗ ДСНС України ми розуміємо таку діяльність, котра спрямована на вирішення

професійно-орієнтованих завдань з оволодіння базовими та спеціальними компетенціями за допомогою виконання конкретних навчальних завдань під керівництвом викладача. Дане визначення дозволяє стверджувати, що рівень засвоєння навчального матеріалу, формування компетенцій багато в чому залежать від того, як побудувати процес навчання, за допомогою яких методів залучати здобувачів вищої освіти в самостійну роботу.

Самостійна робота здобувачів вищої освіти повинна бути організована відповідно до мети, яку ставить перед собою викладач. Так, Н. Головатий [2] розрізняє три основні групи, чинники яких істотно впливають на ефективність самостійної навчальної діяльності: зовнішні, внутрішні, організаційні.

I. До зовнішніх чинників, які впливають на результативність самостійної діяльності, відносять: місце дисципліни в навчальному плані, кількість годин, відведених на самостійну роботу, періодичність аудиторних занять, відповідність часу, який займає самостійна робота в розпорядку дня здобувача вищої освіти щодня, нормам його навантаження, належна організація робочого місця, відповідність приміщень санітарно-гігієнічним нормам, забезпечення здобувачів вищої освіти навчально-методичною літературою, технічними засобами навчання та ін.

II. До внутрішніх чинників відносять: прийоми саморегулювання психічних процесів (волі, мислення, пам'яті, мовлення, уяви), самоактивізації, саморегулювання та самоконтролю. Мотиваційний компонент самостійної діяльності здобувача вищої освіти також відноситься до цієї групи як основний прийом самоактивізації.

III. До організаційної частини маємо віднести дидактичні принципи та вимоги до організації самостійної роботи здобувачів вищої освіти: форми, види та методи її організації в їх взаємодії.

В умовах ВНЗ ДСНС України самостійна робота як поняття, під-розділяється на два дочірніх: самостійна аудиторна робота і самостійна позааудиторна робота.

Суть аудиторної самостійної роботи у ВНЗ полягає в опануванні дослідницьких і конструкторських навиків під контролем педагога. Коректувальна діяльність виучуваного полягає в роботі з тестовими матеріалами і спеціальним методичними рекомендаціями для здобувачів вищої освіти по розвитку навиків самоконтролю засвоєння і реорганізації навчальної діяльності (для досягнення результатів дослідницького характеру), а також в широкому використанні засобів обчислювальної техніки при вхідному, проміжному і підсумковому контролі.

Самостійну позааудиторну роботу можна розділити на пошукову (аналітичну), науково-дослідну, виробничо-практичну, впроваджувальну.

У практиці навчальної діяльності здобувачів вищої освіти ВНЗ ДСНС України використовуються два види самостійної роботи: індивідуальна та групова, які є диференційованими.

З цією метою у програмах навчальних дисциплін практикують п'ять видів завдань: репродуктивні, пізнавально-пошукові, творчі, тренувальні вправи щодо застосування знань, пізнавально-практичні.

Враховуючи особливості підготовки майбутніх фахівців служби цивільного захисту під диференціацією розуміють таку систему навчання, при якій кожен здобувач вищої освіти, опановуючи певний мінімум навчальної підготовки, що забезпечує можливість адаптації в життєвих умовах, одержує право і гарантовану можливість приділяти увагу тим напрямам, котрі найбільшою мірою відповідають його здібностям та інтересам [1]. Диференціація торкається засвоєння всіх компонентів методичної системи навчання, коли, навчаючись в одній групі за єдиною стандартною програмою і єдиним набором підручників, здобувачі вищої освіти можуть засвоювати матеріал за різних умов, на що впливають неоднакові рівні обов'язкової підготовки здобувачів вищої освіти.

Рівень організації самостійної роботи значно впливає на формування у здобувачів вищої освіти стійкого інтересу до навчальних дисциплін, на їхню пізнавальну активність та на процес оволодіння фаховими навичками, вміннями та знаннями [4].

Результативність навчального процесу залежить від сформованості мотивації. Викладач повинен сформувавши у здобувача вищої освіти мотивацію до самостійного вивчення навчального матеріалу, після чого визначити мету та завдання для самостійного виконання здобувачами вищої освіти. Завдання мають відповідати змісту навчальної дисципліни, включати різні види пізнавальної діяльності здобувачів вищої освіти.

Одним із важливих факторів ефективного процесу самостійної роботи здобувачів вищої освіти є систематичний контроль за якістю виконання самостійної роботи. Це, в свою чергу, дає можливість корегувати процес самостійної роботи здобувачів вищої освіти.

Отже, слід зробити висновки, що до структури самостійної роботи здобувачів вищої освіти ВНЗ ДСНС України входять: мотивація, формування мети самостійної роботи, постановка завдань для неї, виконання самостійної роботи, контроль її результатів, методичне забезпечення самостійної роботи.

В умовах кредитно-модульної технології навчання основним завданням викладача стає активна організація самостійної роботи здобувачів вищої освіти, відповідно це дозволяє розвинути: логічне мислення, постійно вдосконалюватись за обраним фахом (професією), навчитися самостійно працювати, розвинути творчу активність. Досліджуючи дані підходи щодо організації самостійної роботи, можна надалі її вивчати, розширювати з метою покращення ефективності фахової підготовки та удосконалення освітнього процесу у ВНЗ ДСНС України [3].

ЛІТЕРАТУРА

1. Войцехівський О. Л. Індивідуалізація й диференціація навчання курсантів у контексті підвищення ефективності підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників//Наука і життя: українські тенденції, інтеграції у світову наукову думку: матеріали П'ятої всеукраїнської науково-практичної інтернет- конференції (20-22 травня 2009 року), ТОВ «ТК Меганом». К., 2009. частина 3. С. 1–2.

2. Головатый Н. Ф. Учись учиться: учеб.-метод. разработка. К. : МАУП, 2000. 76 с.

3. Острорерх О. О. Особливості підготовки викладачів до організації самостійної роботи курсантів, студентів, слухачів у системі методичної роботи навчальних закладів МНС України. Бюлетень Науково-методичного центру навчальних закладів МНС України № 19. 2011. С. 7–9.

4. Петрук В. А. Теоретико-методичні засади формування професійної компетентності майбутніх фахівців технічних спеціальностей у процесі вивчення фундаментальних дисциплін. Монографія. Вінниця «УНІВЕРСУМ». Вінниця, 2006. 292 с.

УДК 159

Панова В.О., здобувач кафедри психології діяльності в особливих умовах, Національного університету цивільного захисту України, м. Харків

ВИДИ ТА СТРУКТУРА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Відповідальність – загальнонаукова категорія, яка виражає свідоме ставлення особи до вимог суспільної необхідності, обов'язків, соціальних завдань, норм і цінностей. Відповідальність означає усвідомлення суті та значення діяльності, її наслідків для суспільства і соціального розвитку, вчинків особи з погляду інтересів суспільства або певної групи.

Виділяють такі види відповідальності: індивідуальну й колективну; ретроспективну (необхідність тримати відповідь за вже зроблені вчинки) і проспективну (тримати відповідь за те, що необхідно зробити, за свої обов'язки). Також розрізняють політичну, юридичну, моральну, професійну й інші види відповідальності. Відповідальність більш вузького характеру: батьківська, адміністративна, матеріальна, моральна, дисциплінарна, карна і т.д. Кожна з них специфічно описує різні сфери діяльності суб'єкта. Враховуючи, що багато видів відповідальності в реальності взаємопроникають друг у друга, ясно, що всі існуючі класифікації умовні. Відзначимо, що кожний вид відповідальності включає наступні структурні елементи: суб'єкт, об'єкт і інстанцію відповідальності.

Відповідальність, у філософії розуміється як моральна категорія і являє собою сукупність здатностей людини встановлювати границі сво-

го обов'язку, виконувати його, дотримувати умов своєї винності або правоти. У соціології ця категорія розглядається через призму взаємин особистості, групи, суспільства. Соціальна психологія фокусує увагу на адаптації індивіда до групових норм і правил. У педагогіці «відповідальність» визначається як суб'єктивна, «основна» якість особистості, в якій, найбільш повно відбивається її соціальна спрямованість.

У юриспруденції поняття «відповідальність» розглядається з позиції обов'язків особистості. Суб'єктом відповідальності є тільки суб'єкт, який вже переступив суспільні норми й правила, усі інші суб'єкти відповідальності перебувають за рамками юридичної відповідальності. Вона є засобом правового впливу на соціальні відносини, виконує охоронну функцію.

У вітчизняній психології з погляду суб'єктно-діяльнісного підходу параметр «відповідальність» включається в критерій суб'єктності. Суб'єктом називають людину, розглянутою на вищому для неї рівні активності, цілісності, автономності.

Практично всі вітчизняні автори вказують на дві сторони відповідальності: об'єктивну й суб'єктивну. Як відзначає С.Ф. Анісімов, «... відповідальність має широкий соціологічний аспект аналізу – відповідальність, як сукупність об'єктивних вимог, пропонованих суспільством до окремих своїх членів, колективів у вигляді моральних принципів, норм, що виражають суспільну необхідність. Вона може бути представлена й у суб'єктивному, психологічному змісті – відповідальність, як своєрідний стан свідомості (у формі свідомості й почуття відповідальності, совісті і т.д.)» [1, с. 115].

Структура відповідальності містить у собі чотири модуси: сутність поняття відповідальність; суб'єкта, що несе відповідальність; необхідність відповісти перед ким-небудь, чим-небудь; те, за що відповісти й те, яким образом.

Сутністю відповідальності, згідно А. Ленгле [3], є відповідь особистості на ситуацію, що перебуває в резонансі з вищою цінністю особистості, співзвучна їй. Згідно К.А. Абульхановій-Славській це узгодження, спрямоване на зняття неминуче виникаючих протиріч між бажаннями й можливостями особистості, і вимогами суспільства.

А. Ленгле пише, що особистість відповідальна за реалізацію змісту, що задається ціннісними можливостями, властивими кожній ситуації в кожний момент часу. Інстанцією відповідальності, на його погляд, виступає вища цінність, яку особистість у своєму житті визнає [3].

Суб'єкт - той, хто безпосередньо несе відповідальність; об'єкт – то, за що суб'єкт несе відповідальність; «інстанція» – суб'єкт, перед яким треба тримати відповідальність. Коли інстанцією відповідальності стає сам суб'єкт, коли займає активну життєву позицію й здатний до вільного вибору, тоді відповідальність стає справжньою, внутрішньою, тоді су-

б'єкт бере відповідальність на себе в силу внутрішньої необхідності. Це дозволяє йому здійснювати самоконтроль (внутрішню регуляцію) своєї діяльності, вибирати границі своєї активності. У процесі передачі або покладання відповідальності на суб'єкта, він може або прийняти, або відхилити її.

Питання про компоненти відповідальності вивчали М.М. Бахтін, К. Муздибаєв, А.Ф. Плахотний, В.П. Прядєїн, В.Ф. Сафін, А.Г. Спіркін, Г.Л. Тульчинський і ін.

А.Г. Спіркін виділяє три компоненти: свобода волі, усвідомлення обов'язку, соціальних заходів впливу на суб'єкта у відповідь на його соціально значимі вчинки [8]. У роботах В.Ф. Сафіна відзначені мотиваційно-афективний, інтелектуально-когнітивний і діяльнісно-поведінковий аспекти [6]. Т.Н. Сідорова позначає структуру відповідальності, як єдність трьох компонентів – когнітивного, мотиваційного й поведінкового [7].

А.Ф. Плахотний відповідальність у своїх працях описує, як єдність раціонального, вольового й емоційного компонентів, за допомогою їх відповідальність виконує пізнавальну, оцінну й регулятивну функції [4].

В.П. Прядєїн пропонує аналізувати відповідальність через функціональну єдність мотиваційних, емоційних, динамічних, когнітивних, регуляторних і результативних складових [5]. На основі представлених компонентів він виділяє гармонійний і агармонійний елементи відповідальності.

Найбільше часто позначають когнітивний, емоційний і поведінковий компоненти, і ми поділяємо думку Л.І. Дементій [2], яка у своїх роботах відзначає, що вони мають найбільше теоретичне обґрунтування й дійсно відбивають істотні змістовні моменти відповідальності. Інші ж компоненти мають специфічний зміст, і, на наш погляд, дублюють зміст основних компонентів у структурі відповідальності.

Розкриємо зміст основних компонентів відповідальності, які відображають відповідальність, як форму прийняття необхідності й вимог, відношення до неї і як готовність і реалізацію відповідальної поведінки.

Когнітивному компоненту у значній мірі приділили увагу Л. Колберг, Ж. Піаже, Ф. Хайдер, І.Є. Рудковський. Когнітивний компонент важливий для розуміння змісту відповідальності. Ступінь його сформованості впливає на прийняття відповідальності й на процес її делегування. У цілому, когнітивний компонент відбиває усвідомлення сутності відповідальності і її складових; усвідомлення своїх можливостей по її прийняттю; передбачення результатів своїх учинків і дій; усвідомлення готовності прийти на допомогу і йти на ризик заради досягнення результату.

Емоційний компонент — це емоційне відношення особистості до виконання відповідальної діяльності. Воно може бути позитивним, не-

гативним або індіферентним. На емоційний компонент відповідальності у своїх працях указували К. Муздибаєв, З. Рудковський, С.Ф. Сафін, Г.Л. Тульчинський.

Поведінковий або поведінково-результативний компонент включає реалізацію відповідальності в конкретних діях і вчинках [2]. Близький до поведінкового динамічний компонент, виділений В.П. Прядеїним, у Г.Л. Тульчинського – установка діяти певним чином.

Закінчуючи розгляд компонентів відповідальності, відзначимо, що в особистості з адекватним рівнем відповідальності вони перебувають між собою в стані балансу, і кожний з них активізується у відповідності з умовами, що склалися.

Проаналізувавши існуючі значення й структуру досліджуваного феномена, ми доходимо висновку, що відповідальність можна брати на себе, нести, із себе знімати, можна покладати на когось і з когось знімати, можна бути готовим брати відповідальність добровільно й можна притягати до відповідальності примусово, її можна нести за вже зроблені й ще передбачувані вчинки. Відзначимо, що всі дії, пов'язані із цим поняттям, припускають активність суб'єкта, у незалежності від того нав'язана йому відповідальність ззовні або прийнята їм на себе добровільно.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анисимов С. Ф. Мораль и поведение. М.: Наука, 1965. 158 с.
2. Дементий Л.И. Типология ответственности личности. Актуальные проблемы психологии: сб. науч. трудов; под общ. ред. Л.И. Дементий. Омск: ОмГУ, 2000. С. 56–62.
3. Лэнгле А. Жизнь, наполненная смыслом. Пер. с нем. А. Боковиков, С. Хальбруннер, А. Локтионова. М., 2004. Электронные данные. Режим доступа: <http://www.psylib.ukrweb.net/books/lengeO1/index.htm>.
4. Плахотный А. Ф. Свобода и ответственность. Харьков: Харьков, ун-т, 1972. 159 с.
5. Прядеин В. П. Комплексное исследование ответственности как системного качества личности: автореф. дисс. ... д-ра психол. наук. Екатеринбург, 1999. 21 с.
6. Сафин В. Ф. Ответственность как ведущее нравственное свойство личности: литературный Башкортостан. Наука и жизнь. Электронные данные. Режим доступа: <http://literbash.narod.ru/4/8.htm>, свободный.
7. Сидорова Т. Н. Особенности социальной ответственности у старшеклассников. Вопросы психологии. 1987. № 5. С. 56–62.
8. Спиркин А. Г. Сознание и самосознание. М., 1972. 304 с.

УДК 159.96: 329.14+333.5 (477)

Панченко О.А., д. мед. наук, професор, Заслужений лікар України, президент Всеукраїнської професіональної психіатричної ліги (м. Київ)

ПСИХОЛОГІЧНІ ВИКЛИКИ ГРОМАДЯНСЬКОГО ПРОТИСТОЯННЯ

Бойові дії та соціальні зміни, що відбуваються на Сході України ведуть до зламу стійко відтворених поколіннями соціальних структур і стереотипів суспільних відносин. Ці явища впливають на розвиток дезорієнтації в сучасній соціальній ситуації і напрямках її розвитку, і як наслідок - невизначеність в перспективах власного життєвого шляху та підвищення психічної напруженості.

Коли люди втрачають або змінюють місце проживання, крім стресу переїзду вони гостро переживають почуття невизначеності. Поряд з цим, існує страх за своє життя та здоров'я, а також тривога за своїх рідних та близьких. У зв'язку з цим відбувається зміна пріоритетів надання медико-психологічної допомоги населенню.

В Україні на сьогоднішній день налічується більше 200 тисяч учасників антитерористичної операції (АТО) і більше 2,5 млн. внутрішньо переміщених осіб.

У 2014-2017 рр. на базі державного закладу «Науково-практичний медичний реабілітаційно-діагностичний центр МОЗ України» м. Костянтинівка Донецької області проводилось обстеження жителів регіону з метою діагностики постстресових розладів. У дослідженні брало участь доросле населення у кількості 2041 особи, які проживають в зоні військово-громадянського конфлікту. Внутрішньо переміщені особи складають 12,2%. Вікова категорія респондентів 18-60 років. Дослідження проводилося за допомогою діагностичних, антропометричних, нейрофізіологічних, психодіагностичних, клініко-лабораторних, біохімічних методів.

За результатами психодіагностичного дослідження переважаючими емоціями у жителів АТО є тривога, страх, роздратування, безпорадність, пов'язані зі сформованою ситуацією в регіоні. 46,9% обстежених вважають себе безпосередніми свідками бойових дій. До факторів, що сприяють розвитку постстресових розладів відносяться несприятливі емоційні стани, загроза життю, загроза матеріальних та фінансових втрат, незадоволеність матеріальним становищем.

У період громадянського протистояння не маловажне значення має інформаційне середовище, що також певним чином впливає на психічний стан та психологічне благополуччя населення. Тому одним із завдань дослідження було визначення відношення респондентів до інформаційного простору в якому вони знаходяться, якості інформації та потреби в її отриманні.

За результатами статистичного аналізу встановлено прямий взаємозв'язок між потребою в інформації і тривогою ($r=0,6$; $p=0,05$). З цього слідує, що під громадянського протистояння чим більше людина має потяг до отримання нової інформації, тим вище становиться рівень її тривоги, наслідки чого прослідковуються у змінах соматичного та психічного здоров'я.

Слід зазначити, що зміни стану здоров'я призводять до порушення адаптації та сприяє розвитку важких психічних, психоневрологічних і психосоматичних розладів (табл.1).

Таблиця 1

Невротичні і соматоформні розлади пов'язані зі стресом

Категорія захворювання	Відсотковий показник
F41.2 - змішане тривожне і соматоформні розлади	22,1%
F43.1 - посттравматичні стресові розлади	18,9%
F43.2 - розлад адаптації	3,2%
F45 - соматоформні розлади	11,6 %
F48.0 - неврастенія	3,2%
F41 - панічний розлад	23,1%
F42 - обсесивно-компульсивний розлад	4,2%

Бойові дії на Сході України розгортаються в густонаселених регіонах країни, що сприяє продукуванню різних по силі і спрямованості постстресових розладів, як у безпосередніх учасників бойових дій, військових і мирного населення.

Населення, що проживає в зоні бойових дій, продовжує відчувати виражені негативні емоції, інтенсивність яких зберігається. Стабільно високим залишається число осіб з невротичними, пов'язаними зі стресом розладами.

Тому, при всіх негативних явищах, що відображаються на психічному та психологічному стані населення важливим виступає збереження та зміцнення позитивної мотиваційної складової кожного громадянина даного регіону (рис. 1).

Дійовим та ефективним етапом при цьому є підвищення психолого-соціальної адаптації та в залежності від необхідності організація відповідної медико-психолого-соціальної реабілітації при якій медико-психологічна складова включатиме психотерапію, медикаментозне та фізіотерапевтичне лікування (рис. 2).

Короткий зміст кожного з компонентів медико-психологічної реабілітації та абілітації:

- медикаментозне лікування: антидепресанти, транквілізатори, нейролептики, ноотропи, загальнозміцнюючі препарати;
- фізіотерапевтичне лікування: електростимуляція, електрофорез лікарськими речовинами, електросон, динамічна електростимуляція

Сучасний стан розвитку екстремальної та кризової психології

ція, загальна екстремальна аерокріотерапія, гідротерапія, внутрішньо-
венне лазерне опромінення крові, лікувальна фізкультура, масаж;

- психотерапія: м'язове розслаблення по Джекобсону, когнітивно-
поведінкова психотерапія, психідамічна психотерапія, гіпнопсихотерапія.



Рис. 1. Мотиваційна модель виживання в умовах громадянського конфлікту (копінг-ресурси).



Рис. 2. Медико-психологічна реабілітація та абілітація

З вищезазначеного слідує, що наявність громадянського проти-
стояння у суспільстві характеризується різноманітними структурними
розладами. Дані моніторингу підкреслюють необхідність розробки но-
вих підходів медико-психологічної допомоги населенню з акцентом на
вирішення психологічних проблем в умовах громадянського протисто-
яння, пов'язаних з фізичними, матеріальними та фінансовими втратами.

Невідкладна і першочергова людям які опинилися у скрутних життєвих обставинах полягає у зниженні тривоги та підвищенні адаптації до нових умов існування з застосуванням комплексних медико-психологічних заходів в умовах реабілітаційних центрів та психологічної підтримки населення.

УДК 629.331-051:614.8:159.9

Панченко О.А., д. мед. наук, професор, Заслужений лікар України, президент ГО «Всеукраїнська професійна психіатрична ліга»;

Кабанцева А.В., канд. психол. наук, старший науковий співробітник наукового відділу ДЗ «Науково-практичний медичний реабілітаційно-діагностичний центр МОЗ України»;

Сердюк І.О., молодший науковий співробітник, практичний психолог, ДЗ «Науково-практичний медичний реабілітаційно-діагностичний центр МОЗ України»

ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ БЕЗПЕКИ ВОДІВ ЕКСТРЕНИХ СЛУЖБ

В Україні кількість транспортних засобів на дорогах різко зросла за останнє десятиліття, але країна з усіх сил намагається збити вал росту дорожньо-транспортних пригод (ДТП). Їх число приблизно в п'ять разів вище, ніж те, що ми бачимо в більшості країн Європейського Союзу і приблизно в два рази, ніж в США. За даними Національної поліції, шанси загинути в дорожньо-транспортних пригодах для українців в 4 рази вище, ніж вірогідність загинути в зоні АТО: в 2015 році в аваріях погрожувалися з життям 3,9 тис. осіб, а на Донбасі армія за той же період безповоротно втратила 1,1 тис. Військовослужбовців [10].

Статистика дорожньо-транспортних пригод аварійно-рятувальної служби США повідомляє, що летальність аварій для аварійно-рятувальних служб в 4,8 рази вище, ніж в середньому для автотранспорту. У результаті аварій за участю машин швидкої допомоги 63% - пасажери легкового автомобіля, 21% - пасажери в машині швидкої допомоги, 12% - пішоходи, 4% - водій швидкої допомоги. 60% аварій автомобіля швидкої допомоги відбуваються в екстрених ситуаціях. У ДТП за участю пожежних машин близько 70% всіх аварій трапляється при використанні екстреного завдання. У катастрофах з автомобілями поліції близько 30% смертельних випадків трапляється з людьми, не залученими в погоню.

В сучасних умовах дорожнього руху значно зростають вимоги до психічного та фізичного стану водія, бо процес управління автомобілем пов'язаний з вирішенням завдань, який вимагає високого рівня розвитку когнітивних і особистісних якостей людини, особливо коли ця діяльність виконується в екстремальних умовах та складній дорожній обстановці [3; 4].

Професійна діяльність водія екстрених служб супроводжується добовою тривалістю зміни, нічними чергуваннями для водіїв державної служби надзвичайних ситуацій (ДСНС) або карети швидкої допомоги, обмеженням часу для виконання посадових обов'язків, високим рівнем відповідальності, певним психоемоційним напруженням, професійним стресом, впливом небезпечних зовнішніх чинників, а отже і небезпекою зниження рівня бадьорості. В свою чергу, погіршення психічного або фізичного стану при управлінні автомобілем може бути джерелом помилкових дій, аварійних ситуацій, і як слідство виникнення дорожньо-транспортних пригод з травматизмом або навіть зі смертельними випадками.

Через помилки водія внаслідок його недостатньої підготовленості, несприятливих психологічних особливостей, стомлення та інших порушень індивідуального характеру відбувається 60-80% всіх аварій і нещасних випадків в промисловості і на транспорті [2]. 60-80% випадків дорожньо-транспортних пригод трапляються внаслідок помилки водія транспортного засобу, з них 90% ДТП виникає через помилки в прогнозах ситуації і при прийнятті рішень [2; 6].

Найбільш яскраво психологічні особливості водія ДСНС проявляються в умовах дефіциту часу, високої інтенсивності руху автомобілів, великих швидкостей, при керуванні автомобілем в темний час доби, а також в складній дорожній обстановці [7].

За узагальненими даними В.П. Зінченко, Г.М.Залевського, В.А.Пухова та інших, введення професійного психофізіологічного добору і моніторингу психофізіологічного стану до складу медичного забезпечення фахівців операторського профілю може знизити рівень виробничого травматизму і аварійності технічних систем, які трапляються внаслідок помилок персоналу на 40-70% [5]. Готовність до діяльності забезпечує надійність водія-професіонала. Високий рівень надійності до виконання професійних обов'язків забезпечує безаварійну діяльність. Виконання безпомилкової та безвідмовної діяльності залежить від власної надійності спеціаліста. В значній частині, останнє залежить від розвитку професійно важливих якостей, когнітивних та особових особливостей з урахуванням протікання психічних та фізичних процесів організму людини, також важливим виступає дотримання дорожньої культури та правової поведінки.

З 2012 року в Державному закладі «Науково-практичний медичний реабілітаційно-діагностичний центр Міністерства охорони здоров'я України» проводяться дослідження в галузі надійності професійної діяльності водія, а також медико-психологічного контролю психофізіологічного стану водія автотранспорту.

Результати проведених досліджень виявили відхилення за медико-психологічними показниками у обстеженого контингенту, а саме захворювання нервової системи та опорно-рухового апарату, захворювання

серцево-судинної, травневої, ендокринної, дихальної систем, порушення когнітивних процесів, зниження сенсомоторних реакцій, наявність дезадаптивних рис особистості.

Водії екстремальних служб потребують особливої уваги з медико-психологічного контролю та розробки стандартів динамічного спостереження за їх психічним станом. Особи з порушеннями за медико-психологічними показниками складають групу ризику і схильні до помилкових дій, що найбільш актуально для критичних і аварійних ситуацій. Професійна діяльність водіїв екстремальних служб пов'язана з ризиком для особистого життя та оточуючих, тому потребує врегулювання питання медико-психологічного контролю на законодавчому рівні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бодров В. А., Орлов В. Я. Психология и надежность: человек в системах управления техникой. М. : Институт психологи РАН, 1998. С. 18.
2. Дятлов М. Н., Долгов К. О. , Тодорев А. Н. Профессиональная надежность водителя автомобильного транспорта. Молодой ученый. 2013. № 10. С. 134–138.
3. Евстигнеева Ю. В., Евстигнеева Н. А. Определение надежности водителей автотранспортных средств. Modern high technologies: материалы конференции. 2014. № 5. С. 212.
4. Митин И. Н. Психофизиологическая адаптация как ведущий фактор обеспечения безопасности дорожного движения: дис. ... кандидата мед. наук: 05.26.02. М., 2015. 178 с.
5. Мишуринов В. М., Романов А. Н. Надёжность водителя и безопасность движения. М. : Транспорт, 1990. 167 с.
6. Романов А. Н. Автотранспортная психология. М.: Академия, 2002. 244 с.
7. Report of the National Highway Traffic Safety Administration. April of 2014 [Електроний ресурс] // Mode of access to the journal. Режим доступу: <http://www.nfpa.org/news-and-research/fire-statistics-and-reports/fire-statistics/the-fire-service/fatalities-and-injuries/firefighter-injuries-in-the-united-states>.
8. Бутченко М. Війна на дорогах. За 1,5 року у ДТП загинуло вчетверо більше українців, ніж у зоні АТО [Електроний ресурс] // Електронна версія журналу Новое время страны, 2016. Режим доступу: <http://hromadske.ua/posts/viina-na-dorohakh-za-pivtora-roku-u-dtp-zahynulo-vchetvero-bilshe-ukrainsiv-nizh-u-zoni-ato>.
9. Статистика по ДТП у світі // Електронна версія журналу Про свободное программное обеспечение ... Режим доступу: <http://prospo.ru/obshhestvo-i-it/4566-statistika-po-dtp-v-mire>.

УДК 159.9

Пасічник В.І., канд. психол. наук, доцент, старший науковий співробітник наукового центру Повітряних сил Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба;

Афанасенко В.С., канд. психол. наук, професор, провідний науковий співробітник наукового центру Повітряних сил Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба

ОСНОВНІ ВИМОГИ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДО СУБ'ЄКТА КЕРУВАННЯ БЕЗПІЛОТНИМИ ЛІТАЛЬНИМИ АПАРАТАМИ

Розширення можливостей використання безпілотних літальних апаратів (БпЛА) при здійсненні воєнних та спеціальних операцій на теперішній час є загальносвітовою тенденцією. Різноманіття та складність застосовуваних БпЛА визначає максимально широкий спектр вимог до професійної підготовленості операторів, які здійснюють керування такими апаратами. Проведений нами огляд значної кількості сучасних наукових і спеціальних джерел дозволив встановити, що у них наведено лише розрізнену інформацію про певні кваліфікаційні вимоги до таких фахівців, а систематизовані та науково обґрунтовані дані щодо професіографії їх діяльності, організації та методики здійснення професійно-психологічного відбору операторів безпілотних авіаційних комплексів відсутні.

З огляду на перспективність використання БпЛА у різних силових структурах нашої країни та необхідність відповідної підготовки операторів для керування ними актуальним питанням постає визначення основних професійних вимог до зазначеного фахівця. Саме ці вимоги є основою для встановлення професійно важливих якостей оператора БпЛА і на основі їх діагностики побудови прогнозу успішності його професіоналізації і службової діяльності. Так, наприклад, професійний психологічний відбір кандидатів для перспективної підготовки операторів безпілотних авіаційних комплексів (БпАК) Повітряних Сил Збройних Сил України має виявити осіб, які за своїми індивідуальними якостями найбільш придатні до навчання й подальшої професійної діяльності за цією конкретною спеціальністю та попередити можливість допуску до здійснення такої діяльності людей, які не придатні за їх психологічними особливостями, станом здоров'я та моральними якостями. При цьому професійна придатність кандидатів має виявлятися стосовно можливості працювати в умовах значних психофізіологічних, інформаційних та емоційних навантажень, адже навіть у повсякденній діяльності цих фахівців існує немало ситуацій, які, негативно впливають на їх психіку і потребують відповідних адекватних реакцій.

Зрозуміло, що вихідним етапом вирішення методологічних, методичних та організаційних питань проведення професійно-психологічного відбору операторів безпілотних авіаційних комплексів має бути психологічне вивчення цього виду професійної діяльності й визначення вимог до людини як до суб'єкта праці. Таке дослідження дозволяє визначити критерії успішності професійної діяльності, обґрунтувати процедуру вибору психодіагностичного інструментарію для оцінки і прогнозування ефективності діяльності фахівця.

На основі кропіткого збору розрізненої інформації щодо особливостей цього виду професійної діяльності та її аналізу нами було визначено основні вимоги до суб'єкта керування безпілотними літальними апаратами.

У процесі аналізу професійної діяльності операторів безпілотних авіаційних комплексів, яка відноситься до спеціальностей системи “людина – техніка (озброєння)”, було визначено, що керування деякими безпілотними літальними апаратами вимагає сформованості у них комплексу умінь та навичок, який наближається за змістом та складністю до пілотування літаків. Для управління БпЛА в передбачених для них класах повітряного простору оператори повинні знати та дотримуватися правил організації повітряного руху. При цьому управління БпЛА може бути як ручним, так і використовувати поєднання ручного і автоматизованого варіантів. Незалежно від типу елементів управління, оператор БпЛА повинен бути здатний безпечно виконати завдання індивідуально та у взаємодії з іншими пілотованими і безпілотними літальними апаратами, включаючи точне та ефективне реагування на надзвичайні ситуації, а також вміти інтегрувати свою діяльність до загальновійськових (спеціальних) операцій.

Успішна реалізація зазначених вище дій можлива при наявності високого рівня координації рухів, розподілу та концентрації уваги, аналітичності мислення, психічної стійкості, швидкої просторової реакції та інших якостей.

Обсяг та надійність засвоєння необхідних професійних знань висуває значні вимоги до інтелектуальної сфери оператора. Так, він має володіти знаннями про: структуру та порядок використання повітряного простору; порядок управління повітряним рухом та правила польотів; аеродинаміку (практичну аеродинаміку); конструкцію безпілотних авіаційних комплексів; повітряну навігацію; метеорологію; порядок ведення радіозв'язку (у тому числі авіаційною англійською мовою); особливості виконання бойових (спеціальних) завдань та ін.

Отже, інтелектуальна сфера оператора має забезпечувати здатність до швидкого та чіткого сприйняття інформації, її осмислення, виділення головного, структурування та систематизації, максимальної розумової продуктивності і високої оперативності мислення.

Ще більш широке коло вимог до компонентів психологічної структури особистості оператора БпЛА висуває перелік професійних умінь та навичок, якими він має володіти. Це: використання польотних та топографічних карт; вибір маршрутів польоту, виходячи з умов виконання завдання; складання штурманського плану польоту; виконання штурманських та інженерно-штурманських розрахунків; виконання дій в особливих випадках польоту; планування польоту БпЛА; здійснення підготовки та виконання польоту; використання комп'ютеризованих систем забезпечення польоту; здійснення повітряної навігації; реалізація дій у аварійних ситуаціях; виконання післяпольотних процедур й ін.

Наведені уміння та навички операторів БпЛА мають бути надійно сформовані та виявляться у діяльності цих фахівців за будь-яких погодо-кліматичних умов, як за звичних, так і екстремальних обставин. Все зазначене вимагає від цього фахівця високого рівня професійної компетентності, спрямованості на досягнення професійної майстерності та мотивації до професійного успіху, відповідальності, особистої організованості, самодисципліни, високого рівня включеності вольових процесів, здатності до максимальної розумової продуктивності та фізичної витривалості в умовах психологічної та фізичної напруженості.

Наведені вище завдання найскладніше вирішувати в бойових умовах, коли реальна вітальна загроза постає вкрай гостро. Військовослужбовці підрозділів БпЛА Збройних Сил повинні бути готові до бойових дій у ситуаціях збройного нападу противника та здійснення оборони місць зберігання та розташування БпЛА, при спробах диверсійно-розвідувальних груп противника вивести з ладу зазначені комплекси. Такі ситуації загрожують життю та здоров'ю особового складу, а висока потенційна можливість їх виникнення сприяє значному нервово-психічному напруженню та психосоматичним захворюванням досліджуваних фахівців.

Типовими екстремальними стрес-факторами, що супроводжують професійну діяльність операторів БпЛА та мають значимий вплив на їх здоров'я і працездатність є: високий рівень відповідальності за правильність пілотування БпЛА, збереження цієї дорогої техніки, недопущення загибелі людей через порушення правил застосування БпЛА та їх технічні несправності, збереження відомостей, які становлять військову таємницю й ін.; значні інформаційні, нервово-психічні, фізичні перевантаження при виконанні завдань за призначенням; необхідність перероблення значного обсягу різномодальної інформації та прийняття відповідальних рішень в умовах дефіциту часу, а також часто виникаючі ситуації інформаційної невизначеності, що обумовлюють необхідність професійного ризику; наявність потенційної небезпеки для життя та здоров'я; складні зовнішні умови виконання професійних завдань, що сприяють виникненню простудних, серцево-судинних захворювань, хвороб кістково-

м'язової системи, травматизму, психічних розладів; необхідність підтримання постійної бойової готовності до дій у надзвичайних умовах.

Особливо високим ступенем ризику характеризується бойова діяльність операторів тактичних БпЛА. Оператори тактичних БпЛА повинні бути максимально зібраними та мати особливу психологічну підготовленість до реалізації своїх службових обов'язків, адже виконання бойових завдань на незначній відстані від позицій противника в умовах серйозної загрози життю та здоров'ю потребує великого напруження психічних і фізичних ресурсів, оперативного прийняття відповідальних рішень. Ці переживання можуть травмувати психіку практично здорової людини. Тому орієнтація на чітке та суворе дотримання вимог особистої безпеки операторами БпЛА є найважливішим фактором запобігання втрат серед цих фахівців.

Таким чином, зазначені вище характеристики професійної діяльності операторів БпЛА дозволяють віднести її до групи високого професійного ризику, а наведені вимоги до суб'єкта керування БпЛА мають стати підґрунтям для подальших професіографічних досліджень з метою відпрацювання оптимальної технології професійно-психологічного відбору і професіоналізації цих фахівців.

УДК 159.09

Пререлигіна Л.А., д. біол. наук, професор, професор кафедри психології діяльності в особливих умовах, Національного університету цивільного захисту України;

Приходько Ю.О., канд. психол. наук, доцент кафедри психології діяльності в особливих умовах, Національного університету цивільного захисту України

ГЕНДЕРНІ ТА ВІКОВІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕЖЕВАННЯ ЗАГРОЗИ НАДЗВИЧАЙНОЇ СИТУАЦІЇ МЕШКАНЦЯМИ УКРАЇНИ

У ситуації соціальних потрясінь, природних і техногенних катастроф, глобальних змін у світогляді й способі життя в масштабах усього людства затребуваними стають знання про людину. Дуже гостро звучать у контексті сучасних подій психологічні дослідження внутрішнього, суб'єктивного фактора, які можуть сприяти трансформації світових процесів у позитивне русло. Переживання являє собою саме існування, буття, субстанціональність суб'єктивного світу людини. Усе наше внутрішнє життя дане в переживанні. Дослідження переживання як феномена й сутності внутрішнього життя людини представляється досить актуальним для рішення як теоретичних, так і прикладних завдань психології [1; 2; 3; 4].

Метою нашого дослідження було виявлення зв'язку між віковими та гендерними характеристиками переживання загрози надзвичайної ситуації (НС) мешканцями України.

Для визначення інтенсивності переживання загрози НС різними категоріями мешканців України нами використовували спеціально розроблений опитувальник. Ретестова надійність опитувальника була обміркована за допомогою методу альфа Кронбаха. У результаті проведених повторних вимірів, які проводилися через 14 днів після першого тестування, був обчислений коефіцієнт надійності, який склав 0,92 бала, що свідчить про високу надійність опитувальника. Коефіцієнт кореляції між тестовими балами по двом тестуванням дає ще одну оцінку коефіцієнта надійності, яку називають коефіцієнтом стійкості.

На першому етапі ми досліджували інтенсивність переживання загрози виникнення НС у чоловіків і жінок. Отримані результати представлено в таблиці 1.

Нами отримані значимі відмінності в показниках інтенсивності переживання загрози НС у чоловіків і жінок ($p \leq 0,01$ за критерієм Стюдента). Ми пояснюємо цей факт тим, що жінки й чоловіки різняться по типу сприйняття зовнішнього світу й реакції на нього. Жінки більш екстравертовані, чим чоловіки, тому для них характерна більш висока інтенсивність переживань, темпераментність, імпульсивність у поведінці, прийнятті рішень і в судженнях. Вони тонше відчувають емоційний вплив, жінки більше звернені убік відчуттів, чим уявлень.

Таблиця 1

Показники інтенсивності переживання загрози НС чоловіками й жінками (у балах)

Шкала	Чоловіки	Жінки	t	p
Рівень переживання	12,6	25,3	2,7	0,01

На другому етапі ми досліджували рівень інтенсивності переживання загрози НС у різновікових групах: 1 група (юнацька) – 16-21 рік, 2 група (середнього віку першого періоду) – 22-35 років, 3 група (середнього віку другого періоду) – 36-55 років. Результати відбито в таблиці 2.

Таблиця 2

Показники інтенсивності переживання загрози НС мешканцями України різних вікових груп (у балах)

Шкала	1 група	2 група	3 група	t	p
Рівень переживання	13,4	28,2	24,7	$t_{1-2} = 3,1$ $t_{1-3} = 2,4$ $t_{2-3} = 0,7$	$p_{1-2} \leq 0,01$ $p_{1-3} \leq 0,05$ -

Найбільш підданими переживанням загрози НС є мешканці України середніх вікових груп (першого й другого періодів). Максимальна

інтенсивність переживання спостерігається у людей у віці від 22 до 35 років. Ми вважаємо, що це пов'язане як з особливостями особистісного розвитку, так і з тією соціальною ситуацією, яка складається в цьому віці. Це період становлення особистісних, професійних, інтимних відносин. Відносини, родина, дружба стають основними цінностями для людей даної вікової групи. Будь-яка НС може зруйнувати цю основну цінність особистості. Саме тому найбільша інтенсивність переживання її загрози спостерігається в даній віковій групі. Надалі інтенсивність трохи знижується, але не значно. Людині є що втратити, є за кого боятися. Зниження пов'язане з тим, що в міру дорослішання особистості інтенсивність будь-якої емоції знижується, але збільшується її тривалість [5; 6].

Далі ми досліджували особливості переживань у психотравматичній ситуації у чоловіків і жінок, а також у мешканців України різних вікових груп. Результати відбито в таблиці 3.

Нами виявлені значимі відмінності між показниками чоловіків і жінок за шкалами: переживання невизначеності впливу стресора ($p \leq 0,01$), переживання значимості ситуації ($p \leq 0,01$), переживання дефіциту підтримуючих відносин ($p \leq 0,01$). Показники за всіма шкалами значимі вище у жінок. Це свідчить про те, що жінки значно глибше, сильніше й довше переживають психотравматичну ситуацію. Для них стрес частіше є несподіваним і непередбаченим у силу специфічності аналітично-синтетичних особливостей, тобто при аналізі подій, що розвиваються, у них рідше, чим у чоловіків виникає антиципація – передбачення можливого настання нових подій, передбачення можливих результатів дійсних дій. При цьому будь-яка ситуація, суб'єктивно сприймана як психотравма, є для жінок більш значимою, чим для чоловіків, тобто психотравма є життєво важливою подією, що зачіпає значимі сторони існування, яке приводить до глибоких психологічних переживань, наслідком чого можуть бути порушення адаптації й стресові розлади [5; 7]. Крім того, жінки при психотравмі більшою мірою, чим чоловіки, потребують підтримки з боку інших людей. Справедливості заради слід зазначити, що не тільки в стресовій або травматичній ситуації, але й у звичайнім повсякденнім житті спілкування й соціальна підтримка є для жінки психологічним ресурсом життєстійкості.

Таблиця 3

Показники переживань у психотравматичній ситуації чоловіків і жінок
(у балах)

Шкала	Чоловіки	Жінки	t	p
I	5,6±1,8	9,3±2,2	1,9	-
II	6,1±1,5	11,4±2,5	2,8	0,01
III	4,8±1,6	10,7±2,3	3,0	0,01
IV	3,3±1,2	9,6±2,4	3,3	0,01
V	5,7±1,4	8,8±2,0	1,6	-

Примітка: I – переживання стану фрустрації, II – переживання невизначеності впливу стресора, III – переживання значимості ситуації, IV – переживання дефіциту підтримуючих відносин, V – переживання тривалості ситуації.

Нами не виявлене значимих відмінностей у переживанні психотравматичних ситуацій у мешканців України різних вікових груп. Ми вважаємо, що на специфіку даних переживань більшою мірою впливають інші соціально-психологічні фактори.

Таким чином, ми можемо констатувати, що вплив психотравматичних подій на психіку жінок значно більш руйнівний й пролонгований, чим на психіку чоловіків. Хоча така констатація носить узагальнений характер і не припускає урахування великої кількості індивідуальних, особистісних, типологічних і соціальних факторів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Александровский Ю. А. Психические расстройства во время и после чрезвычайной ситуации. Психиатрия и психофармакотерапия. Т.3. № 4. С. 32–39.

2. Антипов В. В. Психологическая адаптация к экстремальным ситуациям. М.: ВЛАДОС-ПРЕСС, 2004. - 176 с.

3. Краснов В. Н. Методологические и организационные аспекты психиатрии катастроф. Медицина катастроф. 1997. № 1. С. 21–24.

4. Малкина-Пых И. Г. Экстремальные ситуации. М.: Изд-во Эксмо, 2005. 989 с.

5. Оніщенко Н. В. Психологічний аналіз основних типів реагування постраждалих на втрату внаслідок надзвичайної ситуації. Проблеми екстремальної та кризової психології. 2014. № 15. С. 175–184.

6. Погорелов С. В., Перельгина Л. А. Проблема переживания личностью последствий экстремального события//Материалы Международной научно-практической конференции курсантов (студентов), магистрантов, адъюнктов (аспирантов). Гомель, 21 мая, 2015 г. С. 362–364.

7. Решетников М. М. Общие закономерности в динамике состояния, поведения и деятельности людей в экстремальных ситуациях с витальной угрозой: отдаленные последствия и реабилитация пострадавших. Вестник психотерапии. 2004. № 12. С. 97–111.

Piovesan Giorgio, Professore, Perito Industriale, Coordinatore della Commissione Urbanistica al Comune Carpenedo-Bissuola del Municipio di Venezia, membro del Comitato Regionale Veneto (CRV) e del Partito Comunista Italiano (PCI)

I DISAGI DI NATURA PSICOSOCIALE NELL'ATTUALE VITA DEGLI ITALIANI

L'obiettivo dell'articolo è di scoprire i problemi della crisi e dei disagi socio-psicologici avvenuti nella società italiana nell'arco di 45 anni, dal 1972 al 2017: riflettiamo per non fare gli stessi errori! i lavoratori più coscienti possono modificare lo stato delle cose presenti! NON creiamo nuove guerre e fermiamo quelle in atto!

Ragioniamo sui disagi avvenuti nella società italiana di oggi.

In primo luogo, domandiamoci come il capitalismo italiano abbia potuto causare la povertà culturale in Italia dopo la vittoria del PCI (Partito Comunista Italiano) negli anni 1972 e 1975. A quell'epoca le masse popolari avevano amministrato tramite il PCI molte città e la percentuale variava tra il 22 e 26% dei votanti, in realtà uno su quattro votava a sinistra, in particolar modo PCI. Questo dato di consenso dava a noi comunisti però una più alta responsabilità: chi ci aveva scelto come gestori di un bene collettivo ci stimolava verso una gestione amministrativa che camminasse lentamente verso il consenso di una società socialista. La costituzione repubblicana veniva rispettata e la classe operaia operava per uno sviluppo in modo egualitario. L'incentivo più alto veniva dalla vittoria del PC Vietnamita, che il 1° maggio 1975 aveva vinto la sua guerra. Quindi l'Italia di allora viveva non solo ricordando la vittoria delle elezioni del 1972, che ci aveva chiamato ad amministrare molte città italiane, ma si creò anche un periodo di distensione fra le varie fazioni politiche.

L'avversario politico era certamente il partito della Democrazia Cristiana ed i nemici di sempre che operavano anche nel PSI (Partito Socialista Italiano).

È stato proprio Bettino Craxi a tagliare la scala mobile, che per noi operai e contadini, significava togliere dalla busta paga l'adeguamento del costo della vita ed in termini monetari significava che lo stipendio restava fisso mentre i prezzi dei prodotti interni nei mercati aumentavano.

Si arrivò a pensare che uno stipendio mensile non era più rispondente alla vita di tutti i giorni, e si doveva pertanto modificare il modo di gestire le finanze familiari, in pratica per vivere ci volevano due stipendi, altrimenti i bambini venivano abbandonati ai nonni, quando c'erano, o alle strutture pubbliche quando presenti.

In secondo luogo, analizzando dal lato psicologico, la famiglia era un nucleo della vita sociale, soprattutto quando c'erano bambini, che veniva

sempre meno ed i più deboli ci rimettevano. Il numero dei divorzi aumentava fino ad arrivare, come ora, alla unione tra donne o tra uomini, a volte per garantirsi uno stipendio più alto e quindi una pensione di reversibilità pari al 60% di quella percepita dal coniuge defunto, a volte o semplicemente per affermare che esiste una parità tra matrimonio eterosessuale e matrimonio omosessuale. Oggi, può capitare nel mio Paese che un bambino, a seconda del giudice, possa essere affidato ad una famiglia composta da due donne o da due uomini. In più, una delle questioni che ora affrontano la Camera ed il Senato è quella della cittadinanza, che si deve adesso dare a tutti gli stranieri.

A mio parere personale, non sono d'accordo per il matrimonio tra due uomini o tra due donne, sono invece d'accordo di dare la cittadinanza ad un bambino o bambina che abbia almeno un genitore italiano. Per gli uomini sono propenso di discutere di cittadinanza con chi ha esercitato il servizio militare, tutelando gli obblighi di servizio civile. Se avranno ricevuto il parere favorevole dalla commissione militare, il sopracitato soldato o soldatessa, riceveranno la cittadinanza italiana. Infatti anche le donne potranno esercitare una nuova esperienza di sorveglianza tutelando gli obblighi di servizio. È necessario rivedere la sanità pubblica e togliere quella privata, dando la possibilità a ciascuno di avere il meglio. Gli studi alle famiglie più povere devono essere gratuiti tagliando le parcelle di introito di denaro a chi dà lezioni private e verificando ogni 10 giorni il lavoro svolto dagli insegnanti di ruolo.

Come terzo punto essenziale, per quanto riguarda i giovani e meno giovani, possiamo dire che per vincere la solitudine una parte di loro arriva all'uso di droghe e alcool, o di tabacchi e sigarette, che in genere usano in maniera spropositata. Sostenuti a volte da genitori che viziano di fatto i loro figli necessitano perciò di un controllo vero sulla sanità.

Il fatto è che, non essendo più il lavoro che stimola i giovani a vivere meglio, abbiamo che una parte di loro si abitua anche a lavori modesti nella forma e nel contenuto, il che sviluppa inconsciamente uno stimolo per la vita attiva.

Purtroppo una parte di loro lavora all'estero, cosa che personalmente io non vedo come soluzione ideale: riceveranno solo umiliazioni da parte di cittadini come inglesi, tedeschi, ecc., e infine toglieranno una prospettiva di lotta per l'insieme dei lavoratori italiani.

Vogliamo che i giovani ricordino la storia del loro Paese. Molti anni fa le masse popolari lottavano già, come gli scioperi del 1943, creando lavoro e dignità, così abbiamo vinto le forme più oppressive. Dal 1943 al 1945 c'è stata una guerra civile, ma i giovani di allora sono usciti dalla paura e oppressione creata dalla dittatura fascista (dal 1922 fino al 25 aprile 1945). Nel 1946 abbiamo avuto la repubblica. Io non riesco a concepire perché i giovani vanno all'estero togliendo a loro stessi una speranza per la vita nel nostro Paese.

E per l'ultimo punto importante, si deve pensare che gli italiani sono più di dieci anni che disertano il voto, perché siamo nelle mani dei poteri forti

rappresentati dalla Chiesa, banche e capitali esteri, mafie locali o internazionali, pure dall'America che ha il peso con le basi NATO. L'Unione Europea (UE) colpisce i più deboli, la Merkel insegna, l'Inghilterra è uscita dalla UE e i lavoratori europei sono allo sbando, perché quella parola d'ordine: "proletari di tutto il mondo unitevi" è stata abbandonata anche se per me è ancora valida. Perché non si contribuisce a rivedere il programma della III° Internazionale Comunista.

L'esperienza dei comunisti è veramente finita in tutte le realtà per una nuova Europa di pace e di lavoro?

УДК 159.94

*Пицур А.М., магистрант соціально-психологічного факультету НУЦЗУ;
Сергієнко Н.П., канд. психол. наук, доцент, доцент кафедри психології
діяльності в особливих умовах НУЦЗУ*

ОСОБЛИВОСТІ МОТИВАЦІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ ПРАЦІВНИКІВ ДСНС УКРАЇНИ

Проблема розвитку емоційного вигорання завжди актуальна. У сучасних умовах діяльності Державної служби України з надзвичайних ситуацій важливого значення набуває проблема збереження особистісної цілісності працівників. Це обумовлюється, зокрема, стресогенним характером професійної діяльності, що викликає психоемоційну напруженість у працівників. Негативна дія професії на особистість може носити частковий або генералізований характер. При частковому регресі професійного розвитку зачіпається якийсь один його елемент. Повний регрес означає, що негативні процеси торкнулися структур психологічної системи діяльності, приводячи до їх руйнування, що може знизити ефективність виконання діяльності. Ознакою негативного впливу професії на особистість є поява різноманітних професійних деформацій або специфічних станів, наприклад, емоційного вигорання.

Підготовка персоналу Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту ДСНС України вимагає не лише засвоєння необхідних спеціальних знань і навичок, але й психологічної готовності ефективно діяти в умовах екстремальної ситуації, адже суб'єкт в специфічних умовах надзвичайної ситуації швидко змінює свою поведінку. Його подальші дії визначаються психофізіологічними характеристиками та рівнем професійної підготовки до виконання дій за призначенням. Безпосереднє сприйняття небезпеки професіоналом повинне бути адекватним, адже неадекватне сприйняття небезпеки призведе до помилок та зриву діяльності. Таким чином специфіка професійної підготовки персоналу систе-

ми ДСНС України передбачає комплексний підхід, який містить професійно-фізичну, психологічну і тактико-технічну складову. Окрім готовності рятувальника до виконання дій за призначенням система психологічного забезпечення ДСНС України однією з основних своїх функцій передбачає надійний психологічний захист і збереження психічного здоров'я персоналу в процесі службової діяльності) [4].

Найчастіше «емоційне вигорання» вражає людей, вимушених за службовим обов'язком тісно спілкуватися з іншими людьми. В контексті професійної діяльності важливим чинником, що обумовлює синдром «емоційного вигорання», вчені виділяють існування психологічно важкого контингенту, з яким доводиться мати справу професіоналу у сфері спілкування (рятувальникам з потерпілими внаслідок пожеж та інших надзвичайних ситуацій, міжособистісне спілкування в межах конкретної виробничої системи) [2].

Великий обсяг досліджень феномену «вигорання» здійснено вченими (В.В. Бойко, Т.В. Форманюк, Р.Ф. Голембієвський, В.Є. Орел, Н.Є. Водоп'янова, О.Степанова, Н.О. Левицька та ін.) Аналіз психологічної літератури свідчить про те, що проблема професійного вигорання знайшла певне відображення в роботах вчених, які присвячені загальній характеристиці цього явища серед професій, які передбачають насамперед роботу з людьми) [2; 4].

Під синдромом емоційного вигорання розуміють набуття під впливом деяких особливостей професійної діяльності таких якостей, навичок і схильностей, які негативно впливають на рішення поставлених перед суб'єктом фахових завдань і на психологічну структуру особистості. Це виражається в байдужості, владолобстві, підозрливості, скептицизмі, правовому нігілізмі, помилковій корпоративності (захист «честі мундира»), схематизмі мислення, кар'єризмі, індивідуалізмі і т. ін. Синдром емоційного вигорання, ступінь ураженості ним можна визначити, перш за все, в процесі спостереження за поведінкою тієї або іншої людини, на основі аналізу скоюваних нею вчинків. Емоційне вигорання може привести до утруднень в повсякденному житті і зниження ефективності праці. Явище емоційного вигорання має досить складну динаміку. Спочатку несприятливі умови праці викликають негативні зміни в професійній діяльності, у поведінці. Потім, у міру повторення важких ситуацій, ці негативні зміни можуть нагромаджуватися в особистості, що веде до її перебудови і надалі виявляється в повсякденній поведінці і спілкуванні. Встановлено також, що спочатку виникають тимчасові негативні психічні стани і установки, потім починають зникати позитивні якості. Пізніше на місці позитивних властивостей виникають негативні психічні якості, що змінюють особистісний профіль працівника.

Емоційне вигорання може зачіпати різні сторони психіки: мотиваційну, когнітивну, емоційну. Її результатом можуть бути специфічні

установки і уявлення, поява певних рис особистості) [2].

Дослідження проблем особистісного розвитку вказують на неоднозначний вплив суспільно-корисної діяльності на формування особистості. У ряді досліджень констатується, що однобічний розвиток індивідуальності суб'єкта діяльності, який в умовах розподілу праці тренує тільки окремі зі своїх здібностей, призводить до формування особистості «професійного типу» (Борисова О.М., Гілфорд Дж. та ін.). При цьому професійні риси та інтереси починають проявлятися в усіх інших сферах її життєдіяльності, особистість набуває рис певної однобічності. В інших дослідженнях пропонуються описові нариси особистісних дисгармоній та аномалій у представників деяких професій; висловлюється думка, що професійна деформація особистості найбільш поширена серед представників тих професій, відмінною особливістю яких є робота з людьми; відзначається, що особистість професіонала може мати якості, які забезпечуватимуть індивідуальний «імунітет» до деформуючих впливів професії) [4].

Одним з ключових компонентів при аналізі діяльності/поведінки людини є мотивація. Мотивація є поняття, яке використовують для характеристики факторів (внутрішніх та зовнішніх) що впливають на особистість і спонукають її діяти певним чином. Цим поняттям пояснюють відмінності в інтенсивності поведінки, її спрямованості. Мотивація охоплює сферу з якої починається напрям діяльності, її силу, усталеність, а також суб'єктивні реакції організму, що супроводжують діяльність. Трактують мотивації й мотиваційної сфери в науковій літературі мають варіативний характер. Так представники наукового менеджменту розуміють під цим явищем позицію індивіда, яка виявляється в конкретній ситуації. Виділяють основні її напрямки: мотивація досягнень; мотивація належності до групи; мотивація компетентності; мотивація влади (Дж. В. Ньюстр, К. Девіс); процес такої орієнтації спонукальних стимулів працівника, при якій він прагне до досягнення цілей організації (К. Кіллен); форму практичної реалізації потреб і можливостей і засіб вирішення протиріч між суб'єктами й об'єктами управління (О.С. Виханський, А.І. Наумов); прагнення працівника задовольнити свої потреби (отримати певні блага за допомогою трудової діяльності (В.В. Травін, В.А. Дятлів) тощо) [1].

Таким чином можна зробити висновок, що емоційне вигорання це специфічний синдром, який розвивається у людини в процесі її професійної діяльності і виражається в стані емоційного і фізичного виснаження. Теоретичний аналіз по проблемі професійної мотивації та емоційного вигорання особистості довів, що мотивація як рушійна сила людської поведінки, безумовно, займає провідне місце в структурі особистості, пронизуючи її основні структурні утворення: спрямованість особистості, характер, емоції, здібності, діяльність і психічні процеси.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бодалев А. А. Мотивация и личность. Москва, изд. АПН СССР, 1982. 356 с.
2. Водопьянова Н. О. Синдром выгорания. Диагностика и профилактика. СПб.: Питер, 2005. 336 с.
3. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы. СПб.: Издательство «Питер», 2000. 562с.
4. Екстремальна психологія. Підручник. За ред. О. В. Тімченка. К.:ТОВ «Август трейд», 2007. 502 с.

УДК 159.96

Попелюшко Р.П., канд. психол. наук, доцент, доцент кафедри психології та педагогіки Хмельницького національного університету

ДОСЛІДЖЕННЯ СТРЕСОВО-ДЕПРЕСИВНИХ СТАНІВ У КОМБАТАНТІВ

Метою нашого дослідження було виявлення особливостей стресово-депресивних станів у комбатантів які направлялися у зону антитерористичної операції (АТО) на сході нашої держави, для подальшого застосування до них реабілітаційних заходів. Для реалізації нашої мети було проведено дослідження за такими діагностичними методиками як: «Шкала PSM-25» [1], «Аналіз стилю життя» [2], Опитувальник депресивності Бека [3], Шкала самооцінки рівня депресії Цунга [4]. Дослідження проводилось на базі Хмельницької військової частини, польова пошта – 4252, респондентами виступили комбатанти у кількості 77 чоловік, які направлялися у зону АТО.

На основі проведеної методики «Шкала PSM-25» ми мали змогу визначити рівень стресових відчуттів у соматичних, поведінкових і емоційних показниках у комбатантів, які направлялися у АТО. Було виявлено наступні результати: низький рівень стресових відчуттів спостерігався у 75 (97%) осіб, середній рівень простежувався у 2 (3%) осіб, високий рівень не було виявлено.

Результати діагностичного дослідження феноменологічної структури переживань стресу, свідчать про те, що у комбатантів, які направлялися у зону АТО, переважає низький рівень стресових відчуттів. Це в свою чергу свідчить про те, що військовослужбовці не потребують зниження інтенсивності нервово-психічної напруженості та психологічного розвантаження, а також у комбатантів спостерігається стан психічного комфорту та психологічної адаптованості до робочих навантажень, перед несенням служби у зоні АТО.

Але не слід забувати про те, що у декількох комбатантів був зафіксований середній рівень стресових відчуттів. Таким чином, якщо війсь-

кові довго будуть перебувати у такому стані неминуче виникнуть проблеми як на психологічному так і на фізіологічному рівні. В результаті перебування у такому стані у комбатантів може підвищуватися дратівливість, тривожність, неуважність. Також може виникати необґрунтований гнів. Комбатанти можуть скаржитись на забудькуватість, швидку втому і мати проблеми зі сном. На фізіологічному рівні стрес може проявлятися: головними болями, зниженням імунітету, почастишенням пульсу, скачками тиску, підвищенням рівню цукру, гастритом, виразкою та іншими хворобами. Тому військові, у яких виявлений середній рівень стресових відчуттів потребують психологічного патронату військових психологів та командирів з особового складу.

Результати проведеного тесту «Аналіз стилю життя», дали нам змогу визначити рівень стресостійкості особистості комбатанта. Було виявлено наступні результати: гарна стійкість до стресових ситуацій (низький рівень) спостерігався у 5 (7%) осіб, середній рівень простежувався у 61 (79%) особи, рівень вище за середній виявлений у 10 (13%) осіб, а погану стійкість до стресових ситуацій (високий рівень) виявила 1 (1%) особа.

Дані результати свідчать про те, що у комбатантів, перед відправкою у зону АТО, переважає нормальний рівень стресу, який відповідає в міру напруженому життю активної людини, також це свідчить про гарну адаптованість комбатантів до умов несення військової служби.

На основі проведеного опитувальника депресивності А. Бека ми мали змогу визначити наявність депресії і ступінь важкості депресивних розладів у комбатантів які направляються у зону АТО. Кількісний аналіз показав наступні результати: відсутність депресивних симптомів спостерігалася у 73 (95%) осіб, помірно виражена депресія простежувалася у 3 (4%) осіб, критичний рівень депресії виявився у 1 (1%) особи, явно виражена депресивна симптоматика не спостерігалася у жодної особи.

За допомогою якісного аналізу можна зробити висновок, що практично всі досліджувані комбатанти є позитивно налаштовані на несення служби у зоні АТО, займають активну позицію у житті, добре взаємодіють у колективі, життєві цінності військових спрямовані на особистісну самореалізацію та розвиток у професійній сфері.

Також було виявлено декілька комбатантів з певними ознаками депресії. У даних військових можуть бути виражені такі симптоми: роздратованість, печаль, придушення негативних емоцій, втрата апетиту. Середню силу вираженості мають: песимізм, відчуття невезіння, незадоволеність собою, почуття провини, відчуття покарання, самозаперечення, самозвинувачення, почуття соціальної відчуженості, нерішучість, порушення сну, втома. Найменше виражені: суїцидальні думки, дисморфобія, труднощі в роботі, втрата ваги, занепокоєння станом здоров'я, втрата сексуального потягу. Ці комбатанти потребують допомоги,

так як цей стан впливає не тільки на виконання службових обов'язків, а й на фізичне та психічне здоров'я. Якщо військові будуть залишатись у такому стані довго, то можуть звикнути до нього, входячи в стан хронічної депресії. Серйозна депресія може привести до спроб самогубства, а також до саморуйнівної поведінки - зловживання алкоголем, наркотиками, тютюном, сильнодіючими медикаментозними засобами, а також навмисне перевантаження на роботі, завзяте небажання лікуватися, небезпечну їзду на автотранспортних засобах.

Діагностичні результати проведеного дослідження за шкалою Цунга, дали нам можливість виявити самооцінку депресії і інтенсивність депресивних симптомів у комбатантів. Дані результати засвідчують, що без депресивний стан спостерігався у 75 (97%) осіб, легка (слабка) депресія простежувалась у 2 (3%) осіб, явно вираженої депресивної симптоматики не було виявлено.

Проведене дослідження дало нам змогу зробити наступний висновок, що у переважної більшості комбатантів, які направлялися у зону АТО, наявний низький чи середній рівень стресу. Дані результати говорять про те, що у комбатантів спостерігається стан психічного комфорту та психологічної адаптованості до робочих навантажень, вони не потребують психологічного розвантаження та зниження інтенсивності нерво-психічної напруженості, перед несенням служби у зоні АТО.

Досліджуючи наявність депресії, ми отримали результати, що практично у всіх комбатантів простежується відсутність депресії. Це свідчить про те, що військовослужбовці займають активну позицію у житті, є позитивно налаштовані на несення служби у зоні бойових дій, добре взаємодіють у колективі, життєві цінності військовослужбовців спрямовані на особистісну самореалізацію, розвиток у професійній сфері.

Отже, дослідження стресово-депресивних станів у комбатантів, виявило низькі прояви даних станів, що в свою чергу свідчить про професійно побудовану систему добору на службу в армію, а також про ефективну роботу психологічної служби даної частини по усуненню наслідків перебування комбатантів у бойовій обстановці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Водопьянова Н.Е. Психодиагностика стресса. СПб.: Питер, 2009. 336 с.
2. Щербатых Ю.В. Психология стресса. М.: Изд-во Эксмо, 2005. 304 с.
3. Малкина-Пых И.Г. Экстремальные ситуации. М.: Изд-во Эксмо, 2005. 960 с.
4. Райгородский Д.Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты. М.: Бахрах-М, 2011. 672 с.

УДК 159.9

Похілько Д.С., канд. психол. наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології науково-дослідного центру, Національний університет цивільного захисту України

**НЕСПРИЯТЛИВІ ПСИХОСОЦІАЛЬНІ ФАКТОРИ РОЗИТКУ
УКРАЇНСЬКИХ ДІТЕЙ**

У сучасному суспільстві дитина є повноцінною частиною соціуму. Вона має можливість приймати активну участь в різних сферах життя країни (соціальному, науковому, політичному тощо). Таке положення має свої позитивні та негативні сторони. Позитивним є те, що беручи участь в різних заходах дитина навчається мислити, аналізувати, планувати, стає більш самостійною та відповідальною. Вона відчуває, що може сама змінювати своє соціальне оточення, своє майбутнє. До негативних можна віднести те, що «обертаючись» в дорослих темах дитина втрачає частку свого дитинства, адже реалії світу повстають перед нею значно раніше.

Отже, розглянемо, що ж оточує сучасних українських дітей сьогодні:

– *військові дії на Сході України*. Нажаль ситуація, що склалася на Донеччині та Луганщині травмує не лише дітей, які живуть на цій території, а й усіх інших. Незахищеність інформації, яку в повному обсязі може бачити дитина в засобах масової інформації, Інтернет ресурсах тощо також викликає хвилю травматизації дитячої психіки. Все це призводить до появи глобального страху, який за собою тягне ряд психосоматичних захворювань.

– *масові міграції*. Збільшення міграційних процесів в Україні, приводить до збільшення психологічного навантаження на дитину (хоча, взагалі й на всю родину). Переїжджаючи на нове місце дитина втрачає свою звичну середу життя, свій соціальний статус, друзів й т. ін.

– *національні розбіжності (ворожнеча)*. Можна сказати, що сучасне українське суспільство вороже ставиться до іншої нації (зокрема росіян). Люди практично повністю ототожнюють характер політичної діяльності керівництва Російської Федерації й образ народу в цілому. Агресія, яка викликана спрямованістю політичної діяльності Російської держави в повному обсязі виплескується на її громадянах, досить гостро відторгаються люди, які належать до неї, або мають там рідних. Для дітей цей момент є зовсім не зрозумілим, адже треба ненавидіти людей, яких ти любиш, своїх друзів та рідних лише тому, що вони живуть в іншій державі.

– *череда шкільних перетворень*. Для дитини учбова діяльність є провідною, основною, вона займає більшу частину усього життя дитини. Школа для дитини це своє окреме життя. Щоб відчувати себе там комфо-

ртно потрібна стабільність, правила та норми повинні бути чіткими й лаконічними. Цього нажаль на сьогодні немає, й постійні зміни в навчальному процесі дитини викликають додаткове психологічне напруження.

– *тривале перебування в спеціалізованих закладах (інтернат, дитячий будинок, лікарня, санаторій тощо)*. Цей фактор найбільш характерний для дітей, які постраждали в ході збройних дій на Сході України. Для дітей, що тривалий час повинні були знаходитися в спеціалізованих закладах, які не мали можливості бачитися зі своїми рідними, або взагалі втратили їх.

– *складнощі в сімейних відносинах*. Особливості сімейного виховання, неадекватне чи спотворене внутрішньо-сімейне спілкування, нестача душевного тепла, емоційної близькості, відсутність одного з батьків тощо все це впливає на емоційний стан дитини, на її благополуччя.

– *особистісні характерологічні відхилення самої дитини*.

Отже, можна сказати, що на сьогодні сучасних українських дітей оточує ряд несприятливих психосоціальних факторів, які так чи інакше впливають на розвиток та формування особистості, на її фізичне та психічне здоров'я.

УДК 159.9:355/351.743

Приходько І.І., д. психол. наук, професор, начальник науково-дослідного центру службово-бойової діяльності Національної гвардії України, Національна академія Національної гвардії України, м. Харків;

Колесніченко О.С., канд. психол. наук, с.н.с., начальник науково-дослідної лабораторії морально-психологічного супроводження службово-бойової діяльності Національної гвардії України науково-дослідного центру, Національна академія Національної гвардії України, м. Харків;

Мацегора Я.В., канд. психол. наук, с.н.с., провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії науково-дослідного центру, Національна академія Національної гвардії України, м. Харків;

Юр'єва Н.В., канд. психол. наук, старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії науково-дослідного центру, Національна академія Національної гвардії України, м. Харків

ЕКСПРЕС-МЕТОДИКА «ПСИХОЛОГІЧНА ГОТОВНІСТЬ ДО РИЗИКУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ»

Сьогодні немає сумніву в тому, що професія військовослужбовця належить до ризиконебезпечних: абсолютна більшість офіцерів та військовослужбовців за контрактом виконували службово-бойові завдання

(СБЗ) в зоні проведення антитерористичної операції (АТО), що безпосередньо пов'язано з вітальним ризиком та накладає негативний відбиток на психіку особового складу та їх готовності виконувати подібні завдання у майбутньому. Ще 5 років назад проблема психологічної готовності до ризику не мала самостійного вивчення, вона розглядалась в рамках стресостійкості, життєстійкості, готовності до професійної діяльності тощо.

Протягом 2015-2016 рр. співробітниками науково-дослідного центру службово-бойової діяльності НГУ були проведені дослідження, що дозволили визначити зміст, структуру, типи та рівні психологічної готовності до ризику військовослужбовців, а також сформулювати *визначення психологічної готовності до ризику військовослужбовця*, яка є сукупністю психологічних властивостей особистості, що визначає її здатність приймати рішення про дії та досягати успіху при виконанні поставлених СБЗ у вітальних умовах, мотивуючись інтеріоризованими цінностями суспільства та професійними нормами, використовуючи волюві якості, професійні компетенції, які посилені взаємодопомогою між співслужбовцями, а також навички саморегуляції.

У результаті проведених досліджень було визначено, що *структура* психологічної готовності до ризику військовослужбовця складається з 4 компонентів: здатність до вольового зусилля, військова товарицькість, професійна ідентичність, самовладання. Відповідно до визначеної структури та особливостей психологічної готовності до ризику військовослужбовців було розроблено експрес-методику «Психологічна готовність до ризику військовослужбовця», що складається з 32 тверджень, які входять до 4 шкал: «здатність до вольового зусилля», «військова товарицькість», «професійна ідентичність», «самовладання».

Здатність до вольового зусилля – спроможність людини розробляти, корегувати і реалізовувати план дій відповідно до мінливої ситуації. Найефективнішою є стратегія, коли план дій в екстремальних умовах виробляється в загальних рисах і без затримки починається його реалізація, яка потребує проявлення гнучкості та врахування змін обстановки. Крім того, що психологічна готовність до ризику в якості обов'язкового елемента включає здатність виконувати поставлене СБЗ в екстремальних умовах, зосередженість на його виконанні зменшує психічну травматизацію.

Військова товарицькість – здатність людини в екстремальній ситуації покладатися на товариша, яка має свої особливості: з одного боку, – це висока довіра, з іншого – чіткість, холонокровність, імперативність актів спілкування. Важливим є здатність особистості як надавати, так і приймати допомогу, що дозволяє залучати смисловий рівень протидії стресу, ділитися досвідом його подолання, надавати вчасну психологічну само- та взаємодопомогу при появі перших ознак негативних психічних реакцій та станів, яка при вчасному її наданні здатна зупини-

ти розвиток афекту. Колективна діяльність дозволяє коректувати недоліки дій один одного і збільшувати вірогідність досягнення позитивного результату – успішність є тим фактором, який дозволяє зменшувати психічну травматизацію, контролювати проявлення уваги і зменшувати вірогідність помилок та фізичних травм.

Професійна ідентичність – підтримання людиною загальноприйнятих цінностей соціальної корпоративної групи; у військовослужбовців вона передбачає орієнтацію на такі цінності, як «любов до Батьківщини», «захист Батьківщини», «захист слабких», «боротьба з ворогами», «професійний обов'язок» – усі вони при їх інтеріоризації дозволяють піднятися над своїми власними негативними переживаннями, це є способом їх захисту від психічної травматизації, виробленим суспільством. Крім того, для військовослужбовців важливим є прийняття свого підпорядкованого статусу (виконувати наказ), усвідомленого обов'язку ризикувати власним життям («Якщо не ми, то хто?»). Це дозволяє отримувати перевагу цим мотивам при так званій «боротьбі мотивів» – важливому компоненті вольового акту; крім того, таке прийняття зменшує витрати психологічних ресурсів.

Самовладання – здатність людини утримуватися від імпульсивних дій, не піддаватися негативним переживанням, паніці, стримувати свій страх, зберігати цілеспрямованість діяльності. Досвід перебування в екстремальних ситуаціях є підставою для вироблення позитивних стратегій їх подолання та адаптації до них, а також формування засобів саморегуляції, які дозволяють зберігати цілеспрямованість діяльності, спокій, впевненість в собі і своїх діях. Однак негативний досвід може сформувати надмірну тривожність, обережність, уникнення; чи, навпаки, – вихід за рамки адаптації до екстремальної ситуації – схильність до ризикованих дій, як демонстрація своєї переваги над ситуацією.

Сумарний показник за усіма 4 шкалами визначає психологічну готовність до ризику військовослужбовців, який має три рівні: високий, середній низький.

Військовослужбовець з *високим рівнем* психологічної готовності до ризику впевнений у своїй спроможності ефективно виконувати поставлені СБЗ в умовах небезпеки для життя за рахунок розвинених механізмів саморегуляції, здатності залучати зовнішні і внутрішні ресурси, консолідувати психологічні ресурси у напрямку реалізації поставлених завдань та демонструвати високий рівень готовності до ризику.

Військовослужбовець з *середнім рівнем* психологічної готовності до ризику, не маючи достатнього позитивного досвіду подолання стресових ситуацій, не завжди здатний долати напруження та проявляти гнучкість, ефективність діяльності при зміні умов виконання поставлених СБЗ. Недостатня впевненість в собі, схильність до мета-почуттів, роздратування не дозволяють йому ефективно використовувати наявні

ресурси, які надає військова товарицькість та професійна ідентичність.

Військовослужбовець, в якого діагностовано *низький рівень* психологічної готовності до ризику, практично нездатний до ризику заради порятунку інших. Він характеризується низькою рефлексивністю, не в останню чергу через знижений інтелектуальний розвиток, і, як наслідок, слабо розвиненими механізмами саморегуляції, самоврядування, вольової і смислової регуляції, низькою інтернальністю. Зосередженість на своїх потребах не дозволяє йому використовувати психологічні ресурси, які надає професійна ідентичність та військова товарицькість.

Проведена стандартизація експрес-методики «Психологічна готовність до ризику військовослужбовця» дозволила визначити її надійність, валідність та нормування. Її використання для визначення психологічної готовності до ризику представників інших ризиконебезпечних видів діяльності можливо лише в її модифікаціях, які враховують специфіку цих професій.

УДК 316.455.482 : 355.01

Рущенко І.П., д. соціол. наук, професор, професор кафедри соціології та політології НТУ «ХПІ»

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА СКЛАДОВА ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

Російська українська гібридна війна демонструє нову якість – дегуманізації соціального знання та втягування соціальних експертів до процесу підготовки та розв'язування агресії. Мета публікації – довести той факт, що агресор широко використовує розробки соціально-гуманітарного характеру, і на військові структури таким чином працює певне коло соціологів, психологів, істориків, політологів.

Війна класичного типу певним чином обмежувала можливості військового застосування соціології або психології, хоча є досвід використання соціально-гуманітарного знання під час Другої світової війни. Конфлікти новітнього типу активно ангажують соціальне знання, яке має відточити інструменти глибокого руйнівного проникнення у соціум противника. Аби глибше зрозуміти причини ангажування соціальних експертів, звернемося до відомої доповіді начальника генерального штабу ЗС РФ В. Герасимова, яку він виголосив у січні 2013 р. на Загальних зборах військової академії. В цьому «бестселері», який переведено на англійську мову після нападу на Україну, розглянуто сутність і розгорнута структура війни нового типу. Ключові тези виступу: 1) у сучасну епоху стираються грані між станами війни і миру; 2) війну оголошувати не потрібно, вона починається скритно із застосування «невійськових» методів (не збройні дії); 3) співвідношення поміж «невійсь-

ковими» і військовими діями – 4 : 1; 4) власне загальновійськова фронтова операція проводиться на прикінцевій стадії у форматі бліцкригу для примушення країни-жертви до миру (?!), тобто агресор нав'язує мир обраній жертві на власних умовах. Найбільше нас цікавить третій пункт, який свідчить про докорінну зміну концепції війни і переформатування того, що називається військовою організацією суспільства. Якщо продовжити логіку В.Герасимова, то «невійськова» складова потребує залучення відповідних спеціалістів, створення певного теоретичного базису, який у свою чергу буде покладено в основу інформаційних, соціальних, політичних підривних технологій, що буде використовувати країна-агресор проти країни-жертви.

Розглянемо кілька прикладів теоретичних напрацювань, які здійснювали в останні роки російські фахівці соціально-гуманітарного профілю в інтересах військового відомства і спецслужб своєї країни. Ми зупинимося на тих розробках, які, безумовно, знайшли застосування в межах російсько-української гібридної війни.

Концепт мережевої війни

Активно розроблявся останнє десятиліття під дахом Євразійського руху. Очевидно, старт було дано на так званому «четвертому інтелектуальному конгресі», організованому Євразійською спілкою молоді у жовтні 2007 р. Захід проходив у закритому режимі, були запрошені представники МЗС РФ, ФСБ, генштабу, аналітичних та дослідницьких центрів, що працюють на уряд. З програмною доповіддю «Інформаційна безпека і мережеві війни» виступив лідер євразійців О.Дугін (професор МДУ, доктор соціологічних і політичних наук). Основний зміст доповіді було потім висвітлено у «Літгазеті». Першоджерело концепту – розробки віце-адмірала США Артура Себровські з так званої мережецентричної війни (Network-Centric Warfare) першої половини 1990-х рр. Американський експерт мав на увазі суто військово-прикладний аспект координації військових підрозділів на театрі військових дій. Проте політологи надали теорії глобального і геополітичного вимірів. В Росії спочатку нову доктрину зрозуміли у конспірологічному сенсі, як чергову спробу руйнації їх держави та інструмент десуверенізації, і почали бити в набат, аби привернути увагу чиновників, військових, спецслужби. Особисто О.Дугін і його послідовники – В.Коровін, Л.Савін та низка інших російських соціологів і політологів – у стислий термін видали серію книжок та розмістили відповідні матеріали на сайті Evrazia.org. Вони стверджують, що теорія мережецентричних війн є моделлю військової стратегії в умовах постмодерну. Війна стає мережевим явищем, а військові дії – різновидом мережевих процесів. Дугінці активно апелюють до держави і, передусім, В.Путіна, їх практичні пропозиції зводяться до двох речей. По-перше, зробити зачистку громадянського суспільства на теренах Росії, оскільки саме громадянські структури є мішенню

Заходу для непомітної інвазії та знищення православної цивілізації. По-друге, надзавдання – створити власну «євразійську мережу» для ведення «партизанських дій» у структурі супротивника. Історія науки знає багато різних «дивних» течій та захоплень вчених, що мають так би мовити приватний характер. Але це не той випадок. Особисто Дугін і його послідовники активно позиціонують себе як державників та інтелектуальний ресурс у боротьбі із Заходом. І знаходять підтримку та розуміння у Кремлі. Путінська Росія потребує саме таких соціальних вчених, які можуть збільшити агресивний потенціал країни. Без сумнівів, вони у співпраці з російськими спецслужбами готували те, що ми сьогодні називаємо гібридною війною. В Україні впродовж кількох нібито мирних років закладалися проросійські мережі, організовувалася і фінансувалася відверта «п'ята колона», використовувалися «в темну» різні політичні та громадські структури. І ця мережа була актуалізована, коли гібридну війну була переведена в активну фазу. Можна простежити кілька напрямів використання цієї мережі: 1) розповсюдження пропагандистського контенту в межах інформаційних операцій, розрахованого на «широкого споживача», 2) ведення когнітивної війни в експертному середовищі та вплив на певні сегменти політичного класу, 3) організація масових антиурядових виступів, провокацій, заколотів, особливо, в період так званої «руської весни», 4) здійснення кібер-атак (доведено, що інвазія 27 червня 2017 р. розгорталася через мережу віртуальних суб'єктів, трансляторів і користувачів).

Теорія керованого хаосу

Найбільш «розкручена» в середовищі військових політологів і соціологів Росії, і одночасно суперечлива теорія. Вона є викривленням дискурсу фізиків і математиків, який торкається проблеми хаосу і так званої нелінійної динаміки. Назва теорії заключає логічне протиріччя, бо керувати хаосом з точки зору математики не можливо. Але магія теорії, очевидно, полягає в тому, що вона нібито є прикладним факультативом потужної наукової традиції, яку підняв на висоту сучасної фізико-математичної концепції лауреат Нобелівської премії І.Пригожин. В Росії, як і завжди, сенс теорії було змінено – на початку в алармістському ключі, а потім як інструмент власних стратегічних розробок в межах підготовки гібридної війни.

Починаючи з нульових років (прихід Путіна до влади та початок відновлення імперії) теорія керованого хаосу береться на озброєння структурами, що планують «невійськові» дії в рамках гібридної війни. Тема стає архіпопулярною, вона розробляється директором «руських досліджень МДУ» А.Фурсовим, а також Ю.Бялим, О.Неклессою, В. Лепським, О.Дугіним та багатьма іншими. Цьому сприяли дві обставини. По-перше, праці американського дипломата, політолога Стівена Манна, присвячені хаосу в соціальних системах, які були сприйняті у

Москві як маніфест нової стратегії Вашингтону по дестабілізації країн третього світу і Росії. По-друге, низка демократичних або «кольорових» революцій в країнах східної Європи, на Близькому Сході, які росіяни однозначно розглядають як результат витонченої підступної роботи Держдепу і ЦРУ на основі теорії керованого хаосу.

Як інтерпретують теорію керованого хаосу в Москві? Це є стратегія системного руйнування соціуму, аби штучно викликати ситуацію хаосу, а потім шляхом зовнішнього управління вивести суспільство на траєкторію виходу з кризи у напрямку, який влаштовує країну-агресора. Як ми пересвідчилися з досвіду 2014 р., хаос може сіятися у головах людей, в інституціях, органах управління, а також плануватися як військово-цивільна операція – розгортатися безпосередньо на вулицях великих міст. Потужна військова пропаганда та інформаційне зомбування, кібер-атака, саботаж і терор, військово-цивільні операції, що скоординовані у часі та просторі, можуть так чи інакше досягти мети, але за умови, якщо вдалося заскочити противника і використати його розгубленість та теоретичну невідповідність до штучної дестабілізації.

Концепція когнітивної війни

Тріада термінів – «когнітивна зброя», «когнітивна безпека», «когнітивна війна» – активно розроблялася в Росії в останні десять років. На думку росіян, є ворожі світові центри, що мають наміри нав'язувати їм свої уявлення про світ та цінності, свавільно трактувати ідентичність й історію Росії. За російськими джерелами, термін «лінгво-когнітивна безпека» вперше був представлений і розкритий на конференції в Академії ФСБ у травні 2010 р. Він трактується як збереження ментальних ресурсів індивіда або групи у царині колективного несвідомого і на рівні раціонального усвідомлення власної ідентичності, історії, цінностей тощо. Також підкреслюється необхідність мати захищені умови й канали одержання істинного знання та реалізації його на практиці. Таким чином, когнітивна безпека в Росії розглядається, передусім, у контексті протистояння із західною цивілізацією, США. Проте росіян цікавлять не тільки оборонні мотиви, але й наступальна тематика – використання когнітивної зброї у структурі гібридної війни.

Дослідження з когнітивної безпеки зробив своїм провідним напрямом Центр розробки наукової політичної думки та ідеології. Керівник центру Степан Сулакшин (доктор фізико-математичних і одночасно політичних наук) вважається справжнім «гуру» в питаннях когнітивної війни, його визначення когнітивної зброї цитують зазвичай російські автори. В центрі Сулакшина вважають, що когнітивна зброя є чимось більш «високим» і «потужним», ніж інформаційні операції у звичному сенсі, бо ураження противника здійснюється через експертні групи за певною мережевою схемою, яка у тому числі включає офіційні державні інституції. Більш того, російські експерти схиляються до думки, що в

третій світовій війні «силова» компонента буде відігравати допоміжну роль, а схватка буде точитися за уми людей. Загальне гасло – перемога ще до першого пострілу. Перемогу отримує той, хто вдало перепрограмує свідомість ворога, зуміє нав'язати власну світоглядну парадигму. Також звучить думка, що треба переходити від оборони до наступу, що, на наш погляд, вже відбувається.

Теорія рефлексивного управління

Рефлексивне управління розуміється авторами теорії як дія «невидимої руки», що маніпулює силами противника, створює умови для того, аби у ворожому таборі діяли саме так, як того очікує агресор. Важливою передумовою є рефлексія психології, інтересів та цілей противника, аби на основі розуміння його особистості, намірів, особливо, слабких сторін розробити стратегію рефлексивного програмування. Основи концепції було закладено ще наприкінці 1960-х рр. московським математиком В.Лефевром, що розглядалося як радянська відповідь на американську теорію ігор. З 1974 В. Лефевр емігрував з СРСР, нині є професором Каліфорнійського університету в Ірвайні (University of California, Irvine), але його праці активно друкуються і вивчаються в сучасній Росії. Він розуміє зміст нової теорії як мистецтво маніпулювання людьми і об'єднаннями людей. Рефлексивне управління – це вплив на суб'єктів, який схиляє їх прийняти рішення, що заздалегідь підготовлені керуючою стороною. Теорія рефлексивного управління у наступному розвивалася і в цивільному, і у військовому напрямках. З 2001 р. в РФ психологами видається журнал «Рефлексивные процессы и управление». Ідея військового застосування концепції відображена у працях доктора філософських наук Г. Смоляна (Інститут системного аналізу РАН), і була підхоплена низкою радянських і російських військових теоретиків, зокрема, полковником С.Леоненко, зав. кафедрою Академії ПВО, генерал-майором М.Йоновим, капітаном 1-го рангу Ф.Чаусовим, генерал-майором Н.Турко та ін.

На практиці рефлексивне програмування нагадує витончену гру з противником, в якій протилежна сторона отримує певні інформаційні імпульси, сигнали. Лефевр розкривав процес передачі основ для прийняття рішення противником у тому сенсі, що різні обманні рухи, провокації, інтриги, маскування, розіграши, провокації, отже, творення «брехливих» об'єктів становить основу практичної реалізації рефлексивного управління. Таким чином, брехня, обман, блеф, дезінформація – невід'ємні складові управління противником, і це абсолютно відповідає духу сучасної гібридної війни. Російські теоретики не можуть ігнорувати моральний аспект застосування власних розробок. Вони знайшли заспокійливе у сентенції такого роду: обман є аморальним у мирний час, а на війні – брехня є благодатним джерелом перемоги, що виправдовує будь які брудні методи.

Кожна з теорій, які висвітлені вище, має міждисциплінарний характер, проте є певне тяжіння до тої чи іншої соціально-гуманітарної традиції. Мережеві війни – до соціологічного знання, теорія керованого хаосу – до політології й соціальної психології, концепція когнітивної війни – до історичної науки, концепція рефлексивного управління – до психології. Реальні операції гібридної війни одночасно використовують усі згадані теоретичні новації. На наше переконання, усі ці наукові напрями склали певний інтелектуальний контекст сучасної гібридної війни.

УДК 159.92

Рютін В.В., канд. пед. наук, доцент, начальник кафедри психології та педагогіки, Національна академія Національної гвардії України

ОСНОВНІ СКЛАДОВІ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІДРОЗДІЛІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ

Аналіз бойового досвіду під час проведення антитерористичної операції на сході нашої держави показав, що відновлення та збереження територіальної цілісності нашої країни залежить від досконалої системи забезпечення силових структур. Психологічне забезпечення є складовою такої системи.

Приведення психологічної роботи з особовим складом у певну систему стало першочерговим завданням зі створенням відділень (служб) психологічного забезпечення. Вагомим кроком до вдосконалення психологічного забезпечення підрозділів НГУ стало видання «Положення про психологічне забезпечення в Національній гвардії України». У цьому положення визначено, що «психологічне забезпечення це комплекс психодіагностичних, психоформуєчих, психопрофілактичних і психокорекційних заходів, спрямованих на вивчення, формування та розвиток у особового складу Національної гвардії України професійно важливих психічних якостей, підтримання та відновлення оптимальних психічних станів, необхідних для успішного виконання службово-бойових завдань, збереження високого рівня психологічної безпеки та психологічного стану, запобігання виникненню професійної деформації» [1]. Важливим змістовним компонентом поняття «психологічне забезпечення» стала «психологічна безпека», що науково обґрунтовано сучасними військовими психологами-науковцями [2].

Науково-теоретичні розробки військових психологів-науковців безпосередньо втілюються у практичну діяльність військових психологів. Стало очевидним, що процес психологічного забезпечення має здійснюватися на певних принципах:

- системності та послідовності;

- індивідуальності;
- комплексності;
- компетентності.

Робота військового психолога вимагає від фахівця не лише глибоких психологічних знань, навичок та вмінь. Особливістю роботи військового психолога є екстремальні умови діяльності які виходять за рамки мирного, цивільного досвіду. Військовий психолог має вміти одночасно вести бій та надавати (за необхідністю) психологічну допомогу військовослужбовцям. Величезним фактором за цих умов є соціально-психологічні характеристики: довіри до психолога з боку військовослужбовців та впевненість у правильності його професійних дій.

Однак, робота військового психолога не обмежена службово-бойовими завданнями, вона значно ширше та має свою системність та послідовність. Так, визначені напрями психологічного забезпечення:

- професійно-психологічний відбір;
- професійно-психологічна підготовка;
- психологічний супровід виконання службово-бойових завдань;
- вивчення соціально-психологічного клімату у військових колективах, психологічна оцінка надзвичайних подій;
- психопрофілактика, психологічна допомога та реабілітація, професійна підтримка психологів.

Наведені напрями роботи науково обґрунтовані, визначені та апробовані шляхом багаторічного практичного досвіду військових психологів Національної гвардії України. Відповідно до напрямів визначені основні завдання психологічного забезпечення:

- «організація та проведення професійно-психологічного відбору кандидатів для проходження військової служби в НГУ, для участі в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки у складі національного персоналу або національного контингенту, навчання у вищих навчальних закладах (навчальних військових частинах (центрах)), військовослужбовців перед призначенням на вищі посади;
- організація та проведення професійно-психологічної підготовки особового складу з урахуванням специфіки та умов виконання завдань служби;
- упровадження новітніх психологічних і психотренінгових технологій, зокрема за напрямками службово-бойової діяльності, у тому числі із застосуванням комп'ютерної техніки (автоматизованих психодіагностичних комплексів, поліграфів, приладів зворотного біологічного зв'язку), для вивчення, оцінки і прогнозування професійної діяльності особового складу;
- проведення соціометричних та соціально-психологічних досліджень військових колективів, вивчення та моніторинг соціально-психологічного клімату в колективах, рейтингу і стилю керівництва по-

Сучасний стан розвитку екстремальної та кризової психології

садових осіб та надання рекомендацій командирам (начальникам) щодо формування необхідного рівня їх сприйнятливості, згуртування колективу, створення обстановки високої вимогливості і взаємодопомоги;

- здійснення психологічного аналізу причин та умов травматизму, суїцидів (спроб суїцидів), загибелі особового складу НГУ та підготовка рекомендацій щодо їх попередження;

- виконання комплексу заходів психологічної допомоги, підтримки та реабілітації військовослужбовців, які постраждали внаслідок дії службово-бойових стрес-факторів, перебували в екстремальних (бойових) умовах, застосували зброю на ураження;

- науково-дослідницьке та методичне супроводження виконання основних завдань підрозділами психологічної служби» [1].

Таким чином, сьогодні у Національній гвардії України система психологічного забезпечення набуває більш практичної спрямованості. Результати діяльності системи мають бути предметом подальших наукових розробок та практичних впроваджень на користь фізичного та психічного здоров'я військовослужбовців Національної гвардії України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Наказ МВС України від 08.12.2016 №1285 «Про затвердження Положення про психологічне забезпечення в Національній гвардії України».

2. Приходько І. І. Засади психологічної безпеки персоналу екстремальних видів діяльності. Моногр. Х.: Акад. ВВ.МВС України, 2013. 745 с.

УДК 159.09

Сажин В.П., курсант соціально-психологічного факультету Національного університету цивільного захисту України;

Ільїна Ю.Ю., канд. біол. наук, доцент кафедри ПДОУ Національного університету цивільного захисту України

ОСОБЛИВОСТІ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ ДО НАВЧАННЯ У КУРСАНТІВ ТА СТУДЕНТІ

Сьогодення вимагає від особистості вміння швидко пристосовуватись до тих змін, які відбуваються в оточуючому середовищі, в суспільстві. Адаптація особистості в соціальних ситуаціях – це соціально-психологічний процес. Феномен соціальної адаптації до навчання у ВУ-Зі є одним з найбільш значимих та важливих у психології на сучасному рівні розвитку суспільства. Термін «соціально-психологічної адаптації» входить до понятійного апарату як гуманітарних, так і технічних наук.

Навчання у виші для кожної особистості є ледь не одним з найважливіших періодів, коли відбувається особистісне зростання та становлення кваліфікованого фахівця, а пошук шляхів успішної адаптації (Л.С. Виготський, Ж. Піаже, К.Р. Роджерс, С.Л. Рубінштейн) до нових соціальних умов та нової діяльності є однією з важливих передумов успішності навчальної діяльності, від якої залежить подальше особистісне та професійне зростання майбутнього спеціаліста. Саме у студентському віці розкриваються потенційні можливості особистості, вдосконалюється інтелект, формуються нові соціальні настанови, ціннісні орієнтації, професійні наміри, розвиваються професійні здібності. Соціально-психологічна адаптація до навчання у вищому навчальному закладі колишнього школяра, а сьогодні першокурсника залежить від багатьох факторів, серед яких індивідуально-психологічні особливості особистості, особистісні, ділові і поведінкові якості, ціннісні орієнтації, стан здоров'я, соціальне оточення, статус сім'ї тощо.

На думку багатьох науковців - психологів юнацький вік є найважливішим етапом вибору життєвого шляху і прийняття особистісної відповідальності (К.А. Абульханова-Славська, В.П. Прядеін, С.Л. Рубінштейн і ін.) [1]. Важливою характеристикою ранньої юності є прагнення до життєвого самовизначення, особистісної ідентичності, самореалізації в інтимно-особистісній, творчій та предметній діяльності. Залежно від готовності особистості приймати відповідальні рішення і здійснювати відповідальні дії молодь ставить власні цілі життя, визначає стратегії їх досягнення, створює життєвий сценарій, що, в свою чергу, безпосередньо впливає на процес її адаптації в соціумі.

Навчання у виші - особливий період в житті кожної людини й з точки зору завершення формування особистості в цілому, прийняття певних відповідальних і життєво важливих рішень самостійно, без допомоги дорослих. З іншого боку, умовою перебування молодої людини у якості студента, особливо курсанта, є досить високий рівень відповідальності і самостійності [4, 5]. Тож проблема підтримання адекватного рівня соціальної адаптації та розвитку відповідальності на етапі навчання у ВНЗ є досить актуальною на сучасному етапі розвитку суспільства, тому для подальшого дослідження ми обрали саме дану тему.

Об'єктом нашого дослідження стала особистісна відповідальність та соціально-психологічна адаптація, а предметом – особливості відповідальності та соціально-психологічної адаптації до навчання.

Метою даної дослідження було вивчення особливостей відповідальності та її взаємозв'язку з соціально-психологічною адаптацією до навчання у курсантів і студентів. Ми висунули припущення про те, що у курсантів та студентів після складання сесії підвищується рівень особистісної відповідальності на підставі підвищення рівня соціально-психологічної адаптації.

Проаналізувавши результати вимірювання відповідальності у курсантів та студентів НУЦЗУ до та після сесії, ми виявили те, що в цілому досліджувані респонденти мали середній рівень відповідальності.

За методикою В.П. Прядеїна «Відповідальність як системна якість особистості» виявлено, що у досліджуваній вибірці відповідальність після першої сесії в цілому підвищилась. Найбільш виражено змінилися показники за наступними шкалами: мотивація егоцентрична, предметна результативність та регуляторна екстернальність. Відмінності виявлені на високому рівні статистичної значущості ($p < 0,01$). Тобто курсанти (студенти) всі прийняті рішення співвідносять з внутрішньою структурою цінностей, з'являється почуття відповідальності за своє рішення (після здачі екзаменів), реалізовані дії і наслідки цих дій для життя.

Провівши методику «Адаптивність студентів у ВУЗі» (Т.Д. Дубовицької та В. Крилової) та проаналізувавши отримані результати, ми виявили, що у респондентів підвищилась адаптивність до групи та навчальної діяльності в цілому. Відмінності на високому рівні статистичної значущості ($p < 0,01$). Це значить, що студенти (курсанти) відчують себе в групі комфортно, знаходять спільну мову з однокурсниками та отримують допомогу від них, якщо це необхідно, проявляють ініціативу та активність, успішно опановують навчальні дисципліни.

Також, оцінюючи взаємозв'язок різних аспектів відповідальності до та після сесії з адаптивністю до навчальної групи та діяльності слід зазначити наступне: зв'язок між відповідальністю та адаптивністю до навчальної групи до та після складання сесії на низькому рівні виявлено шкалами «Динамічна ергічність», «Динамічна аергічність», «Мотивація соціоцентрична», «Мотивація егоцентрична», «Когнітивна осмисленість», «Когнітивна обізнаність», «Емоційність стенічна» та «Емоційність астенічна», «Регулятивна екстернальність» й «Щирість», зворотній зв'язок на низькому рівні між «Результативністю суб'єктною» до та після сесії та між «Регулятивною інтернальністю», а також помірний прямий зв'язок між «Результативністю предметною», «Емоційністю стенічною» та «Труднощами» до та після сесії.

Витоками людської відповідальності є неповторність та своєрідність існування кожного індивідуума. З відповідальністю пов'язана, насамперед не лише адаптивність, а здебільшого сутність існування зрілої особистості. Головне – успішність та засоби її актуалізації.

Таким чином, відповідальність як показник соціальної зрілості формується лише в адекватній діяльності. Формування відповідальності на пряму пов'язано з наданням особистості свободи у прийнятті рішень. А питання щодо міри свободи вирішується з урахуванням вікових особливостей, обставин та адаптаційних можливостей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абульханова-Славская К. А. Деятельность и психология личности. М.: Наука, 1980. 334 с.
2. Агеев В. С. Атрибуция ответственности за успех или неудачу группы в межгрупповом взаимодействии. Вопросы психологии. 1982. № 6. С. 101–106.
3. Балл Г. А. Понятие адаптации и его значение для психологии. Вопросы психологии. 1998. №1. С. 92–100.
4. Ільїна Ю. Ю., Сажин В. П. Відповідальність як системна складова особистості майбутнього фахівця ДСНС України//Матеріали Науково-практичної конференції НаНГУ «Сучасний стан психологічного забезпечення професійної діяльності сил охорони правопорядку». НаНГУ, Харків. 2016. С. 14–15.
5. Муздыбаев К. Психология ответственности. М.: Наука, 1983. 240 с.

Samoylova Nataliya, Mgr., Masarykova univerzita, Brno, Česká republika

PSYCHOLOGICKÉ KOMPETENCE JAKO DETERMINANTY KARIÉRNÍHO ÚSPĚCHU ZÁSTUPCŮ RIZIKOVÝCH PROFESÍ

V dnešní době vícero vědeckých disciplín se zaměřují na problém odbornosti. V současné literatuře odborník je definován jako subjekt odborné činnosti, který má vysokou úroveň odbornosti osobnosti a činnosti, který má vysoké profesní a sociální postavení, který dynamicky rozvíjí systém osobnostní a profesní regulace, který je neustále zaměřený na vlastní rozvoj a sebezdokonalování, na osobní a profesní úspěch, který má sociálně-pozitivní význam.

Podle výzkumníků (A. Derkach, V. Djačkov), součástí odbornosti osobnosti je systém osobnostních a profesních standardů, které motivují vykonávat odborní činnost na vysoké úrovni. Do odbornosti rovněž patří systém osobnostních norem regulace chování a vztahů. Charakteristickým rysem odborníka je nejen vysoká kvalita práce, ale i stabilita její ukazatelů.

Důležitou součástí odborníka jsou jeho kompetence. Profesní kompetence je oblastí profesní činnosti, neustále se rozvíjející systém znalostí, který umožňuje výkon odborní činnosti s vysokou produktivitou. Struktura a obsah odborné kompetence jsou do značné míry určeny specifikami vykonávané práce. Například, pokud lidská činnost patří mezi vztahy „člověk - člověk“, pak speciální místo v její efektivních výkonu patří psychologické kompetenci, která nám dovoluje účinně komunikovat a pracovat v pracovním prostředí.

Psychologická kompetence je pro odborníka určitým psychologickým (osobnostním) nástrojem, který zajišťuje efektivní realizaci jeho profesní činnosti. Vysoká úroveň psychologické kompetence umožňuje člověku jako

subjektu profesní činnosti vhodným způsobem používat osobní zdroje, minimalizovat náklady, optimalizovat vnitřní a vnější aktivitu, analyzovat latentně projevované schopnosti jiných lidí, předvídat možné budoucí účinky odborné činnosti, vytvářet účinné modely pro sebezdokonalování.

V současné době neexistuje jediný přístup k pochopení psychologické kompetence jako určité struktury profesní činnosti. Podle I. Yakimanské, psychologická kompetence je souborem znalostí, dovedností a zkušeností v psychologii; jasnost postoje ohledně role psychologie v profesní činnosti; schopnost používat psychologické znalosti v práci; schopnost vidět za chováním člověka jeho opravdový stav, úroveň rozvoje poznávacích procesů a vlastností spojených s emocemi a vůlí, schopnost soustředit se, hodnotit psychický stav a volit racionální způsob komunikace.

Taková definice ovšem nezohledňuje zvláštnosti činnosti, ke které dochází v extrémních podmínkách. Za takových okolností je nutné brát v potaz schopnost zaměstnance podávat správné psychologické informace, analyzovat a zahrnovat je do osobního motivačního plánu, tvořit na základě těchto informací systém vztahů a činit adekvátní psychologická rozhodnutí. Můžeme tedy říci, že pojem „psychologické kompetence“ je nad rámec psychologické terminologie a musí zahrnovat komponent, který by zohledňoval profesní činnost a osobnostní postoj vůči vnímání a využívání psychologických informací.

To znamená, že v modelu psychologické kompetence zaměstnance, který vykonává extrémní činnost, můžeme vyčlenit následující součásti (strukturní elementy): element psychologických znalostí, element „já-koncepce“, element aktivity, element seberegulace a element profesní sebeidentifikace.

Podle N. Kuzminé, psychologická kompetence se skládá z několika vzájemně závislých podstruktur: kompetence sociálního vnímání; sociálně-psychologické kompetence; autopsychologické kompetence; psychopedagogické a komunikační kompetence. Taková definice je podle většiny výzkumníků docela úplná a poskytuje nejlepší zázemí pro budoucí výzkum tohoto jevu.

Vysoká úroveň psychologické kompetence zajišťuje úspěšnost profesních aktivit. Současná situace ovšem svědčí o tom, že úroveň psychologické kompetence většiny představitelů rizikových povolání je nízká. Proto je zvýšení odbornosti těchto profesionálů prostřednictvím rozvoje jejich psychologické kompetence nezbytně nutné. Tento problém může být úspěšně vyřešen jak během celoživotního odborného vzdělání u studentů, tak i během psychologické podpory v rámci procesu osobnostního a profesního rozvoje.

УДК 811

Санна М.М., д. соціол. наук, професор, ХНУВС

СТІЙКИ ФРАЗИ У МОВІ «В'ЯЗНИЧНОГО СПІВТОВАРИСТВА» КІНЦЯ 30-Х РОКІВ ХХ СТ. ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО- ПСИХОЛОГІЧНОГО СТАНУ УКРАЇНСЬКОГО СОЦІУМУ

Продовжуючи розгляд відображення в мові і культурі кризового соціально-психологічного стану, розпочатий у роботі [1], звернемося до стійких фраз, що наведені в тексті роману Івана Багряного «Сад Гетсиманський» [2]. У цьому, в принципі автобіографічному, творі описаний приблизно дворічний відрізок життя автора в кінці 30-х років ХХ століття – час, який він провів у харківських тюрмах, перебуваючи під слідством у справі про «контрреволюційну діяльність».

Раніше в наших роботах [3; 4] було показано, що стійкі словосполучення можуть розглядатися нарівні зі стереотипами як елементарні частинки структури ментальності. При цьому вони, представляючи собою як би «згорнутий текст» психологічної установки, можуть впливати на спосіб мислення і поведінку людей.

Особливе місце серед стійких словосполучень займають історичні фразеологізми. Вони мають соціальну природу, так як у своєму створенні спираються на історичну пам'ять різних етносів і соціальних груп, яка визнається необхідним атрибутом будь-якої соціальної спільності [5, с.342]. При цьому історичні фразеологізми не тільки відображають своїм змістом певний історичний факт, але в більшості випадків фіксують також і його соціальну оцінку. Причому зазначені оцінки минулого можуть істотно відрізнятися, перебуваючи в безпосередній залежності від етнічної чи соціальної приналежності їх носіїв.

По суті, зазначені оцінки, що властиві певним соціальним спільностям і сконцентровані у фразеологізмах – стійких фразах, є однією із складових частин історичної свідомості цих співтовариств, що, в свою чергу, впливає на поведінку людей і пояснює зміни в поведінці [4, с. 285].

Не торкаючись змістовної суті роману Івана Багряного, відзначимо, що наведені ним стійкі словосполучення «тюремної термінології» того часу, давно вже вийшли з ужитку. Однак ці словосполучення є не тільки маркерами певного періоду життя нашого суспільства [6]. Вони також можуть описувати як соціальні, так і культурні реалії, фіксувати соціально-психологічний стан соціуму в цей період, тобто продовжують представляти собою історико-культурну цінність.

Що ж стосується тривалого періоду політичних репресій в нашій країні, то, на нашу думку, представляє інтерес накопичення та аналіз комплексу системно об'єднаних стійких словосполучень того часу, не-

хай й таких, що вже й вийшли з ужитку. Аналіз цієї проблеми та систематизація аргументівного матеріалу і є метою роботи.

В романі І. Багряного «Сад Гетсиманський» представлено особливе «тюремне співтовариство» з відповідними соціальними відносинами, своєрідною субкультурою і, отже, і мовою, притаманним цій субкультурі. Ця спільнота складається з двох антагоністичних груп, однозначно розділених дверима тюремної камери: ув'язнені – їх, як і у часи опричнини, слідчі називали (розмовляли вони переважно російською мовою) *людишки* (або: *враги народа, ублюдки, агенты фашизма, бандиты, душегубы*), і *архангели* – «так чомусь в Україні народ називав всіх працівників НКВД і міліції», - пише автор. Його герой вже з першого допиту ознайомився «з найблискупішими перлинами новітнього лексикону слідчих, на зразок: *«До лампочки!»*, *«До клямки!»*, *«До стелі!»*, *«До с...!»* — це як слідчий не хоче слухати ніяких виправдувань арештованого, тоді адресує його говорити до котроїсь із згаданих речей. Або ще такі перлини: *«Не мотай ниток на...!»* [2, с. 68].

Слідчу в'язницю НКВД ув'язнені називали *фабрикою-кухнею* - там фабрикували (*«пекли»*) вигадані злочини *врагов народа*. Обидві ці групи ставлять перед собою різні завдання. Ув'язнені - вистояти в цій екстремальній ситуації перед знущаннями і тортурами, зберегти свою людську гідність. І. Багрянний відзначає появу нових слів в арештантському словнику: *кунді-бунді* - тортури, побиття, *чих-них* - розстріл та ін., якими ув'язнені як би висловлювали своє презирство до мук і розстрілу. Він пише про сконденсований в цих словах сарказм і презирство до *архангелів*: *Нема розстрілу — є лише ідіотський «чих-них», дурний спалах двох грамів пороху, і тільки. І той спалах приносить визволення. І нема страшних мук — є лише ідіотське штовхання під ребра та биття по голові, тупе й безглузде «кунді-бунді»* [2, с. 88].

З іншого боку, група «тюремної» спільноти, що складалася з слідчих, наглядачів і конвоїрів, мала за своє сукупне завдання примусити *людишек* побиттям у поєднанні з психологічними методами придушення опору до «визнання» придуманої слідчими провини, тобто змусити їх *расколоться*. І. Багрянний, як очевидець, пояснює: *«Розколюватись» - це означає не витримувати тортур і «признаватись» у всіх злочинах, які закидає в'язневі слідчий, або взагалі уникати тих тортур, зізнаючись одразу й підтверджуючи все, чого хоче слідчий. «Колоти» ж — це означає розколювати биттям людину психічно, мов поліняку. Наймодерніші тортури такі, що їх мало хто витримує — кожен «розколюється», а як не розколюється, то божеволіє. Так стверджують всі, опускаючи при тому очі* [2, с. 72].

Процес розколювання *людишек* називали *конвейером*. Це був, пояснює автор, *процес безперервних мук, що триває по кілька днів, при участі низки слідчих і «заплічних діл майстрів», що ведуть свою роботу*

на зміну все над тією самою людиною, застосовуючи послідовно всі методи фізичного й морального впливу. Це був конвеєр безперервного процесу знеособлення людини, «розколювання» її психіки, перетворення людини в безвольну істоту, в *дырку от бублика*.

На практиці були *малый конвеер* і *большой конвеер*. Відмінність їх полягала в тому, що зазвичай *малого конвеера* цілком вистачало, щоб зломити завзятість середньої людини. Але були і сильні духом люди, яких не вдавалося зламати *малым конвеером*. Тоді їх пускали на *большой конвеер* - набагато більш тривалий і витончений, доля особливо упертих і непокірних. І. Багрянний стверджує, що в більшості випадків свідомість людини не витримувала *большой конвеер*, і результатом його було божевілля або повна прострація і моральне падіння людини [2, с. 143].

Раніше нами, при розгляді мови професійних убивць, був зроблений висновок, що для пом'якшення когнітивного дисонансу вбивці найчастіше вдаються до евфемізації своєї діяльності [7, с. 104]. Однак в аналізованому нами випадку є підстави зробити судження, що слідчі вважають тортури необхідним методом слідства, що вони схильні «професійно» пишатися вмінням вибивати «визнання» ув'язнених за допомогою тортур. При цьому когнітивного дисонансу в них не виникає, а у стійких назвах методів катування відображено зневагу і презирство слідчих до «матеріалу», з яким вони «працюють»: — *Я йому зробив, бач, які гарні еполети, зробив його генералом... Не еполети, а цілі тобі біфштекси по-англійськи!.. А він — мовчить!* – говорить один слідчий іншому. Техніка тортур, званих слідчими *набивать погонь, делают эполеты, делают бифштекс*, полягала в тому, що слідчий, розмовляючи з ув'язненим, легенько постукував його по плечах ребром звичайної дерев'яної лінійки. Це могло тривати кілька годин. Плечі розпухали, і, дійсно, за словами автора, ставали схожими на кривавий біфштекс, і кожен дотик до них призводив до нестерпного болю. Подібне набивання біфштексів на стегнах арештантів на мові «заплічних справ майстрів» називалося *робити шимпанзе* [2, с. 129-131].

Наведемо ще одну стійку фразу з цього лексикону: рубати банки. Автор згадує її, коли наводить розмову двох ув'язнених у камері: — *Отак... Отак берут грудь... дівочі голі грудь у руку... так! Відтягають, а тоді так б'ють ребром долоні! «Признавайся, трам-тарарам!..» А з сосків бризкає кров... — «Рубають банки», — рипить зубами другий. — «Признавайся!!» — каже перший і, обхопивши голову руками в божевільному відчаї чи люті, занурюється обличчям в ганчір'я на підлозі, плечі його ходять ходором. Сусід його рипить зубами й спльовує і шепоче сам до себе: — *І признається...* [2, с. 269].*

У романі також наводиться ряд стійких фраз, що стосуються побутових умов життя арештантів. Наприклад, способи розміщення на сон 100-200 укладених на підлозі в переповненій до межі камері, називали

валетом в замок або валетом в ялинку. При цьому людина не могла вже діяти самостійно і переверталася з боку на бік тільки разом з усім рядом лежачих [2, с. 77, 214]. А хлібні пайки у в'язниці зазвичай видавалися з доважками, які називали «*приколки*» - їх приколювали до пайки виструганими паличками, що нащипували з дошки. Фраза з *приколкою* міцно увійшла в лексикон в'язниці і апарату НКВД, і коли потрібно було сказати образно, що хтось отримав термін ув'язнення з додатковим позбавленням тих чи інших прав, тоді говорилося: отримав десять (або більше) років з *приколкою* [2, с. 216].

Ми вважаємо, що представлені в роботі стійкі фрази «тюремного співтовариства» кінця 30-х років ХХ ст. досить переконливо аргументують нашу позицію: навіть напівзабуті і такі, що не використовуються суспільством, мовні факти відображають соціально-психологічний стан соціуму певного періоду, що й обумовлює їх історико-культурну цінність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Саппа Н. Н. Кризисное сознание в дистрессовом этносе: отображение в языке и культуре. Проблемы экстремальной та кризової психології. Харків, 2013. В.14. Ч.ІІІ. С. 218–224.

2. [Багрянний І.](#) Сад Гетсиманський. Х.: [Фоліо](#), 2011. 342 с.

3. Саппа М. М. Історичні фраземи як елементи структури ментальності. Мова і культура. К.: Вид. Дім Д. Бураго, 2010. Т. ІХ (145). В.13. С. 35–40.

4. Саппа Н. Н. **Междисциплинарный подход в анализе исторических фразеологизмов.** Проблемы гуманитарного образования: филология, журналистика, история: мат. Межд. научно-практической конф. (Пенза, 11-12 декабря 2014 г.). П.: ПГУ, 2014. С. 284–289.

5. Шилз Э. Общество и общества: макросоциологический подход. Американская социология: перспективы, проблемы, методы. М.: Прогресс, 1972. С. 341–359.

6. Саппа Н. Н. *Фраземы как маркёры социальных изменений.* Мова і культура. К.: Вид. Дім Д. Бураго, 2011. Т. ІІІ(149). В.14. С. 12–17.

7. Саппа НН. Эвфемизмы как психологическое оправдание в языке профессиональных убийц. Вестник Челябинского университета. 2013. №37 (328). Филология, искусствоведение. Вып.86. С. 102–104.

УДК 159.95

*Світлична О.І., студентка соціально-психологічного факультету НУЦЗУ;
Селюкова Т.В., ст.викладач кафедри психології діяльності в особливих
умовах НУЦЗУ*

ОСОБЛИВОСТІ РЕФЛЕКСІЇ У КУРСАНТІВ НУЦЗУ З РІЗНИМ ІНДИВІДУАЛЬНО-ТИПОЛОГІЧНИМ ТИПОМ ОСОБИСТОСТІ

Службова діяльність офіцерів Державної служби з надзвичайних ситуацій України є складним соціально значущим видом діяльності, що відбувається в особливих умовах. Професійна рефлексія є основою успішності службової діяльності офіцера ДСНС. Екстремальними умовами в діяльності є – наявність загрози життю і здоров'ю людини, складність і небезпека діяльності, що травмують психіку людини. Найбільш яскравими представниками екстремальних умов діяльності є співробітники ДСНСУ.

Рефлексивність дає змогу офіцеру-рятувальнику не лише зосереджувати увагу на самому собі, власних переживаннях, але й враховувати ставлення інших людей до нього з метою корегування своєї поведінки та розуміння поведінки інших. Як свідчить практика, значна частина офіцерів-рятувальників не здатна належним чином рефлексувати, недостатній рівень розвитку їхньої професійної рефлексії породжує труднощі у спілкуванні з підлеглими, конфліктні ситуації та ін. [2; 3].

Проблема рефлексивності вивчається в психології давно. Більшість дослідників по даній проблемі свідчать, що рефлексивність – це здатність людини виходити за межі власного «Я», осмислювати, вивчати, аналізувати що-небудь за допомогою порівняння образу свого «Я» з якимись подіями, особистостями. Рефлексивність, як протилежність імпульсивності, характеризує людей, які, перш ніж діяти, внутрішньо переглядають всі гіпотези, відкидаючи ті з них, які здаються їм малоправдоподібним, приймають рішення обдуманно, виважено, враховуючи різні варіанти вирішення «завдання» [4; 5; 6].

Незважаючи на наявні роботи в області дослідження рефлексії як загальнопсихологічної категорії, недостатньо визначеним залишається поняття рефлексивної позиції, її зміст, структура і особливості у осіб з різними типологічними особливостями особистостя, а саме у екстравертів та інтровертів. Не менш актуальною є проблема розробки психологічних технологій, спрямованих на розвиток рефлексивної здатності і формування конструктивної рефлексивної позиції особистості, зокрема, рефлексивності у професійному розвитку майбутніх рятувальників. Актуальність даної проблеми зумовила вибір теми нашого дослідження.

Дослідження проводилось на базі Національного університету цивільного захисту України. В дослідженні брали участь курсанти та студенти факультетів пожежної безпеки, цивільного захисту та соціально-психологічного ф-ту. Загальна кількість вибірки склала 80 респондентів.

Для дослідження типів особистості нами була використана методика вивчення типологічних особливостей особистості К. Юнга, за допомогою якої ми сформуваємо дві дослідницькі групи: група №1 – респонденти з інтравертним типом особистісного реагування та група №2 – респонденти з екстравертним типом особистості. Респондентів з амбівертним типом в подальше дослідження ми не включали.

Для дослідження рівнів рефлексії в досліджуваних групах з урахуванням їх індивідуально-типологічних особливостей нами був використаний опитувальник А.В. Карпова «Тест на рефлексію», завдяки якому були отримані достовірно значущі розбіжності між групами, а саме: здатність до рефлексії в групі №1 (інтроверти) вища, аніж у респондентів групи №2 (екстраверти). Це говорить про те, що інтроверти здатні до більш глибокого аналізу подій та ситуацій, свого місця в цьому світі, завжди доводять почате до кінця, також вони не покинуть людину в біді та допоможуть в скрутну хвилину. Інтроверт – людина, психічна енергія якої спрямована всередину, на самого себе; її думки, інтереси і навіть дії звернені на особисте я. У зв'язку з цим в інтроверта більш проявляється схильність до рефлексії, постійного аналізу своїх психічних станів, ніж у екстравертів.

Екстраверти дуже товариські, також готові до самопожертви заради інших, у них дуже багато друзів, але дуже часто у них немає близької людини. Як правило, це імпульсивні особи, які перебувають в постійному русі, жартівливі, часто поверхові. Це індивідуально-психологічний тип людини, для якого характерні активність у спілкуванні; склад особистості, що характеризується переважною спрямованістю активності, установок, прагнень на зовнішній світ і оточуючих людей, менш здатні до рефлексії.

Опитувальник А.В. Карпова «Тест на рефлексію» окрім рівнів, визначає також психологічні складові рефлексії, а саме:

Ситуативна рефлексія, що забезпечує безпосередній самоконтроль поведінки людини в актуальній ситуації, осмислення її елементів, аналіз того, що відбувається. Поведінковими проявами і характеристиками цього виду рефлексії є, зокрема, обмірковування суб'єктом своєї поточної діяльності; те, наскільки часто він звертається до аналізу того, що відбувається; ступінь розгорнутості процесів прийняття рішення; схильність до самоаналізу в конкретних життєвих ситуаціях.

Ретроспективна рефлексія проявляється в схильності до аналізу вже виконаної в минулому діяльності і доконаних подій. У цьому випадку предмети рефлексії – передумови, мотиви і причини події; зміст

минулої поведінки, а також її результативні параметри і, в особливості, допущені помилки. Ця рефлексія виражається, зокрема, в тому, як часто і наскільки довго суб'єкт аналізує та оцінює події, що відбулися, чи схильний він взагалі аналізувати минуле і себе в ньому.

Перспективна рефлексія співвідноситься з функцією аналізу майбутньої діяльності, поведінки; плануванням як таким; прогнозуванням ймовірних результатів та ін. Її основні поведінкові характеристики: ретельність планування деталей своєї поведінки, частота звернення до майбутніх подій, орієнтація на майбутнє [1].

За представленими шкалами методики ми отримали такі результати: показники за першою шкалою, що забезпечує безпосередній самоконтроль поведінки людини в актуальній ситуації, осмислення її елементів, аналіз того, що відбувається, здатність суб'єкта до співвіднесення своїх дій з ситуацією і їх координації у відповідності з мінливими умовами і власним станом, показники в першій і другій групі відрізняються значуще ($p \leq 0,01$). Тобто респонденти групи №2 (екстраверти) більш здатні до аналізу ситуації та своїх дій в ній і координації їх відповідно до мінливих умов, на відміну від досліджуваних групи №1 (інтроверти).

Щодо другої шкали, яка показує схильність до аналізу вже виконаної в минулому діяльності, то показники респондентів групи №1 набагато вищі за показники респондентів групи №2. Тобто досліджувані групи №1 (інтраверти) частіше і довше аналізують та оцінюють події, що відбулися, й схильні взагалі аналізувати минуле і себе в ньому. Можна припустити, що це пов'язано з тим, що інтроверт характеризується тенденцією зв'язувати психічну енергію зі своїм внутрішнім світом, почуттями, думками, приділяє значний інтерес і увагу тому, що відбувається у нього в середині. Найбільше успішно взаємодіє сам із собою у знайомій незмінній обстановці.

Третя шкала, яка вказує на схильність до планування деталей своєї поведінки, частоту звернення до майбутніх подій, орієнтацію на майбутнє, показує нам, що в першій групі (інтроверти) її показники значущо вищі, аніж у другій групі (екстраверти).

Таким чином, за результатами дослідження можна зробити висновок, що ретроспективна та перспективна рефлексія у інтровертів вища ніж у екстравертів. Тобто даний тип особистості (інтроверт) характеризується тим, що часто і довго аналізує та оцінює події, що відбулися, схильний аналізувати минуле і себе в ньому, таким чином більшу частину часу проводить наодинці з собою, аналізуючи минуле та свою роль в ньому, проте це не заважає на ретельність планування деталей своєї поведінки в майбутньому; частота звернення до майбутніх подій, орієнтація на майбутнє також має місце в житті цього типу особистості.

Аналізуючи отримані результати представників групи №2 (екстраверти), необхідно зазначити, що у екстравертованого типу особистос-

ті переважає ситуативна рефлексія. Це значить, екстраверт має безпосередній самоконтроль поведінки в актуальній ситуації та робиться в деякій мірі неспокійною, якщо знаходиться на самоті з монотонним одноманітним середовищем, своїми думками та спогадами.

Таким чином, ми встановили, що були виявлені достовірні відмінності між групами за частотою прояву рефлексії ситуативної діяльності та рефлексії майбутньої діяльності. В групі екстравертів переважає високий та середній рівень рефлексії ситуативної діяльності а в групі інтровертів високий та середній рівень рефлексії майбутньої діяльності.

Ми можемо зробити висновок, що здатність до рефлексії сприяє адекватності оцінювання навколишньої ситуації та самого себе та допомагає майбутнім офіцерам-рятівникам адекватно поводитися в непередбачуваних, неочікуваних ситуаціях та дозволяє правильно оцінити умови та прийняти відповідного рішення щодо подальшої діяльності. Розвинена рефлексивність сприяє розвитку особистості в цілому, вона координує всі психічні стани особистості, а тому сприяє збереженню і зміцненню власного психічного здоров'я і, як наслідок, досягнення успіху в професійній діяльності реалізується при відносно невеликих нервово-психічних затратах.

Головним результатом роботи бачиться підтвердження ідеї про те, що рефлексивність сприяє професіоналізації та розвитку особистості. Тому ми пропонуємо практичні рекомендації для розвитку та формування рефлексивності вже на первинних етапах професійного становлення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Карпов А. В. Психология рефлексивных механизмов деятельности. М.: Институт психологии РАН, 2004. 424 с.
2. Курганов Р. І., Селюкова Т. В. Рефлексія та рефлексивність як психологічні феномени. Особливості видів та типів рефлексії курсантів НУЦЗУ/ Особистість, суспільство, закон: психологічні проблеми та шляхи їх розв'язання: зб. тез доп. міжнар. наук.-практ. конф. Харків: ХНУВС, 2017. С. 181–183.
3. Селюкова Т. В., Курганов Р. І. Особливості рефлексивності курсантів різних курсів НУЦЗУ. Проблеми екстремальної та кризової психології. Збірник наукових праць. Вип. 21. Харків: НУЦЗУ, 2017. С. 158–171.
4. Трунов Д. Г. Виды рефлексии: феноменологическое обоснование. Вестник Пермского ун-та. Сер. Психология, 2009. Вып. 2(28). С. 47–58.
5. Шаров А. С. Рефлексия в развитии и становлении человека. Ежегодник РПО. Психология в системе наук (междисциплинарные исследования), 2002. Т. 9. Вып. 1. С. 47–49.
6. Щедровицкий Г. П. Рефлексия в деятельности. Вопросы методологии. 1994. № 4. С. 76–121.

УДК 159.95

Селюкова Т.В., ст. викладач кафедри психології діяльності в особливих умовах НУЦЗУ;

Калашник Ю.Є., студентка соціально-психологічного факультету НУЦЗУ

ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ АЛЕКСИТИМІЇ ТА ЕМПАТІЇ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Вагомий вплив на всі аспекти життєдіяльності та поведінки людини мають такі якості особистості як алекситимія та емпатія. Алекситимія – особливий стан, який характеризується труднощами в розумінні власних почуттів, неможливістю розрізнити тонкі нюанси своїх переживань і складністю з їх вираженням. Перші дослідження були спрямовані на пошук зв'язку між алекситимією та різними захворюваннями. Так, алекситимічні характеристики були виявлені в осіб, які страждають психосоматичними захворюваннями. У психології особистості алекситимію часто розглядають як явище, пов'язане з малоефективними психологічними захистами. Але останнім часом фокус досліджень змістився в бік вивчення алекситимії в контексті психологічних теорій емоцій, особистості і інтерперсональних взаємодій [1; 4].

Особливе місце у вивченні емоційних механізмів людини займають дослідження емпатії, коли об'єктом емоційної сприйнятливості індивіда стають переживання інших людей. Емпатія означає таке духовне єднання особистості, коли одна людина настільки переймається переживаннями іншого, що тимчасово ототожнюється з ним, як би розчиняється в ньому. Ця емоційна особливість відіграє велику роль у спілкуванні людей, у сприйнятті ними один одного, встановленні взаєморозуміння між ними [3; 5].

Незважаючи на велику кількість теоретичних джерел з проблеми нашого дослідження, більшість питань залишаються відкритими.

Мета нашого дослідження вивчити гендерні особливості алекситимії та емпатії в юнацькому віці. В дослідженні брала участь вибірка випробуваних, що складалась з 80 респондентів (це курсанти та студенти НУЦЗУ), яку ми розподілили за гендерною ознакою і таким чином виділили дві групи досліджуваних: група №1 – юнаки (40 осіб) та група №2 – дівчата (40 осіб).

Існує припущення що дівчата більш емпативні та мають низькі показники алекситимії, а для хлопців характерні низькі показниками емпатії та схильність до алекситимії. Жінки зазвичай краще інтерпретують свої емоції, емоції оточуючих, частіше плачуть й частіше кажуть, що вони засмучені чужими бідами; чутливіші, ніж чоловіки, по невер-

бальним проявам. Прийнято вважати, що справжньому чоловікові слід бути стриманим, приховувати свої почуття. Чоловіки не повинні плакати, тому що вони сильні – подібне можна почути досить часто. Алекситимія починає розвиватися, якщо доросла людина стикається зі стресовими ситуаціями і переживаннями, і, якщо людина не навчилася переживати емоції, вона нерідко вчиться їх ігнорувати, виникає своєрідне блокування, тому емоції не усвідомлюються. Цим способом людина створює собі захист від ряду внутрішніх переживань, у нього виникає неможливість їх зрозуміти, розповісти про них оточуючим [2].

Для дослідження алекситимії була проведена методика «Торонтська алекситимічна шкала», яка складається з двох субшкал: TAS-26, що вимірює рівні алекситимії, і, TAS-20, що діагностує три показника алекситимії – труднощі ідентифікації почуттів, труднощі опису почуттів та екстернальне мислення. За рівнями алекситимії, виходячи з порівняльної характеристики груп, ми можемо сказати, що в групі №1 (юнаки) переважає високий рівень алекситимії в порівнянні з групою №2 (дівчата). У більшості юнаків ми діагностували високий рівень алекситимії ($p \leq 0,01$), який свідчить про те, що юнаки мають труднощі в описуванні власних відчуттів, визначати різницю між відчуттями, розуміти емоційне переживання іншої людини. Алекситимія є складним особистісним утворенням. Люди, схильні до алекситимії, зміщують фокус своєї уваги з внутрішніх переживань на зовнішні обставини, зрештою людина погано розпізнає свій емоційний світ і тим більше погано його регулює.

Як було вказано вище, «Торонтська алекситимічна шкала» окрім підшкали TAS-26, має підшкалу TAS-20, яка досліджує основні показники (складові) алекситимії. За шкалою «труднощі ідентифікації почуттів» у групі №1 (юнаки) середній показник визначається вищим, ніж у дівчат. Це проявляється в нездатності точно розпізнавати свій емоційний стан і емоційний стан інших людей. За шкалою «труднощі опису почуттів» у групі №1 (юнаки) також показники вищі, ніж у групі дівчат. Це говорить про те, що респонденти першої групи мають труднощі в описуванні почуттів, як власних так і почуттів оточуючих, недостатня емоційна включеність в об'єктивну ситуацію. Такі особи не можуть, наприклад, розрізнити хронічну втому від стану депресії. За шкалою «екстернальне мислення» у групі №1 (юнаки) також визначаються показники вищими в зіставленні з показниками групи дівчат. Це говорить про те, що досліджувані першої групи в сфері мислення вважають за краще користуватися наочно-дієвим мисленням, а не абстрактно-логічним, не використовують можливості свого мислення. Вони також мало використовують процеси категоризації та символізації мислення. Характерна бідність фантазій та чуттєвих асоціацій.

Таким чином, у групі юнаків достовірно значущо ($p \leq 0,01$) переважають всі шкали методики, які діагностують високий прояв алекситимії.

Наслідком алекситимії стає надмірний прагматизм і відсутність творчого ставлення до життя. Адже творчість – це прояв самовираження, своєї власної індивідуальності, нестандартності сприйняття, радості існування. Відсутність радості призводить до відчуття сірості життя, «незрозумілого» почуття, що «начебто все в порядку, але щось не так», до конкретно не обгрунтованих невдоволення та незадоволеності життям. Часто при алекситимії у людей певного складу особистості легко виникають короткочасні, різко виражені в поведінці, емоційні вибухи, причини яких ними погано усвідомлюються. Обмеження можливості розуміти себе стає значною перешкодою для усвідомлення того, що відбувається, для можливості цілісного уявлення власного життя.

Наступним кроком нашого дослідження було вивчення особливостей емпатії в досліджуваних групах. Емпатія означає процес чуттєвості, тобто проникнення в стан іншого. Дана особливість суттєво впливає на розвиток емоційності у людини. Говорячи іншими словами, емпатія – це здатність людини до паралельного переживання тих емоцій, які виникають у іншій людині в процесі спілкування з ним. Насправді кожна людина має в собі потенціал до співчуття і наділений емпатією, хтось в більшій мірі, хтось в меншій. Просто обставини, виховання і негативний досвід пригнічує в людині цю здатність.

Для дослідження рівнів емпатії в досліджуваних групах нами була використана методика І.М. Юсупова, завдяки якій ми визначили, що в групі №1 (юнаки) – визначається показник, який демонструє нам низький та дуже низький рівень емпатії, але більш вираженим є середній показник, а в групі №2 (дівчата) – визначається високий та дуже високий рівень емпатії, але менш виражений середній рівень в порівнянні з групою №1. Отже, можна стверджувати, що в групі №1 (юнаки) переважає низький рівень емпатії, а в групі №2 (дівчата), вираженим є високий рівень емпатії.

Таким чином ми можемо зробити висновок, що взагалі, у більшості осіб жіночої статі визначається високий рівень емпатії, це свідчить про те, що жінки, краще визначають почуття і емоції інших людей. Як правило, розвинена емпатія свідчить про високий рівень емоційного інтелекту та творчого потенціалу. Емпатійних особ практично неможливо обдурити – навіть якщо все буде виглядати максимально правдиво, він буде відчувати підступ на емоційному рівні. Особи з високими показниками емпатії чутливі до проблем і потреб оточуючих, великодушні, з інтересом ставляться до людей. Не допускають конфліктів і завжди знаходять компромісні рішення, гідно переносять критику.

Особи з середніми показниками емпатії – цей рівень властивий більшості людей. Оточуючі, звичайно, не можуть назвати таку людину байдужою, але і з другого боку вона не належить до особливо чутливих осіб. У міжособистісних відносинах судити про інших вони більш схиль-

ні за їхніми вчинками, ніж довіряти своїм особистим чуттєвим враженням. Таким особам не чужді емоціональні прояви, але в більшості вони знаходяться під самоконтролем. При читанні художніх творів і перегляді фільмів, такі люди, частіше стежать за дією, ніж за переживаннями героїв. Такі особи не можуть прогнозувати розвиток відносин між людьми, тому виходить, що їх вчинки для них являються несподіваними.

Досліджувані з низькими показниками емпатії зазвичай відчують труднощі у встановленні контактів з людьми. Емоційні прояви у вчинках оточуючих часом здаються таким людям незрозумілими і позбавленими сенсу. Такі особи – прихильники точних формулювань і раціональних рішень. Ймовірно, у них мало друзів, а тих, хто в їх числі, більше цінує за ясний розум і ділові якості, ніж за чуйність. Їх більше цікавлять свої власні почуття і думки і, якщо їм здається, що вони добре знають і розуміють інших, їх висновки часто бувають помилкові. Втім, усвідомити свою помилку їм заважає низький рівень емпатії.

Таким чином, нами було визначено, що дівчата більш емпатичні та мають низькі показники алекситемії, а для хлопців характерні низькі показники емпатії та схильність до алекситемії. Жінки зазвичай краще інтерпретують емоції оточуючих, частіше плачуть й частіше кажуть, що вони засмучені чужими бідами; чутливіші, ніж чоловіки. Чоловіки, з низькими значеннями загального показника емпатії, мають вузький спектр емпатичних переживань, у центрі якого знаходяться вони самі. Їхні контакти обмежені, часто вони почуваються ніяково у спілкуванні з іншими людьми, тому що таким особистостям важко зрозуміти іншу людину, увійти з нею в емоційний резонанс; також, визначається нездатність описувати власні відчуття, визначати різницю між відчуттями, зрозуміти емоційне переживання іншої людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Былкина Н. Д. Алекситимия (аналитический обзор зарубежных исследований). М.: Вест. Московского университета, 1995. 435 с.
2. Ильин Е. П. Дифференциальная психофизиология мужчины и женщины. М.: Изд-во МГУ, 2004. 472 с.
3. Пономарева М. А. Эмпатия: теория, диагностика, развитие. Монография. Минск: Бестпринт, 2006. 76 с.
4. Селюкова Т. В. Психологічні особливості діагностики алекситимії в осіб з різним рівнем відчуття самотності. Тези доп. V Національного конгресу невропатологів, психіатрів та наркологів України з міжнародною участю// Український Вісник психоневрології. Том 25, вип. 1 (90), 2017. С.155.
5. Яціцька К. А., Селюкова Т. В. Вікові особливості емпатії та самооцінки. Інноваційні методи діагностики і лікування психічних і соматичних розладів психогенного походження. Додаток до журналу «Медичні дослідження». Харків, 2014. С. 166–168.

УДК 158.6

Сергиенко Н.П., канд. психол. наук, доцент, доцент кафедри психології діяльності в особих умовах НУГЗУ, г. Харків;

Биленская Т.А., магистрант соціально-психологічного факультета НУГЗУ, г. Харків

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРИНЯТИЯ РЕШЕНИЯ ЛИЧНОСТЬЮ

Принятие решений личностью всегда было и остается актуальной проблемой для ученых разных областей знаний. Психология занимает среди них одно из определяющих мест, поскольку принятие решений как субъективный выбор личности, наиболее ярко выявляет ее особенности, способности и возможности, влияя на изменение разных ситуаций, формируя активную жизненную позицию, определяя выбор оптимального пути становления.

Актуальность разработки проблемы принятия решений личностью вызвана также чисто научными интересами, которое состоит в систематизации и обобщении существующих в психологии большого количества подходов и теорий принятия решений; необходимостью разработки концепции личности, которая принимает жизненное решение, поиском ее психологических ресурсов, детерминант и т.п.

Принятие решения в условиях неопределенности связано с выбором, результат которого зависит от интеллектуально-личностных особенностей человека.

Нам всем приходится постоянно принимать в своей жизни различные решения, важность и сложность которых мы далеко не всегда осознаем, поскольку не можем предугадать всех возможных последствий этих решений. Поэтому нередко наши решения оказываются ошибочными и приводят нас не к желаемому результату, а к неприятным последствиям. Однако если подойти к процессу принятия решений более серьезно, с, так сказать, научной точки зрения, то качество и правильность принимаемых человеком решений существенно возрастет. Психология принятия решений позволяет нам понять – как мы принимаем решения, что нами движет в тот момент, когда мы делаем выбор в пользу одной из альтернатив, во время принятия того или иного решения. Это очень важно понимать, чтобы видеть, на чем основываются наши решения и к чему они нас могут привести.

Проблема принятия решений как волеизъявления человека, начиная от Сократа до наших дней, привлекала к себе внимание философов, теологов, моралистов, психологов.

С.Л. Рубинштейну принадлежит одна из первых психологических схем принятия решения личностью. Он выделяет четыре этапа личност-

ного выбора (поступка): возникновение побуждения и предварительная постановка цели; стадия обсуждения и борьба мотивов; решение; исполнение [3].

Г.М. Шварц, изучая принятие индивидуальных решений, предлагает следующую общую схему формирования решения: выделение исходного проблемного пространства, структурирование проблемного пространства и формулировка проблемы, выделение иерархии целей, поиск альтернатив достижения целей, выбор критериев, оценка альтернатив, выбор оптимального решения, реализация решения, оценка принятого решения [2].

По мнению Р. Акоффа, принятие решения начинается с осознания проблемной ситуации и заканчивается выбором решения – действие, которое должно изменить в нужном направлении проблемную ситуацию [1].

Весомый вклад в развитие теории принятия решений, выяснение ведущих 83 факторов, обуславливающих процесс постановки личностных целей, принадлежит О. К. Тихомирову [4]. Исследователь пришел к выводу об определяющей роли личности в принятии решения. Это обусловило необходимость проведения исследований, целью которых была попытка учета таких личностных характеристик как уровень притязаний, личностные суждения, интуиция, мотивация и т.п.

Принятие решений связывается учеными не только с отдельными интеллектуальными процессами человека, но и с творческими способностями личности, ее творческим мышлением, воображением, что выводит его как явление далеко за пределы жестких ментальных конструкций, сохраняя при этом личностное своеобразие и уникальную неповторимость.

Работники государственной службы чрезвычайных ситуаций часто вынуждены сталкиваться с различными внештатными и экстремальными ситуациями, которые требуют незамедлительных и четко скоординированных решений. Эти ситуации обладают высокой степенью стрессогенности и конфликтности, при этом большое значение имеет поведение человека-специалиста: типологические особенности характера, тип поведения в конфликтной ситуации, конституциональные факторы: степень эмоциональной устойчивости, подчиненность-доминантность, степень конформности и другие индивидуально-типологические особенности личности работника.

Особое место в деятельности указанных служб занимает проблема принятия решений, которая предстает в виде сложной системы, объединяющей различные функции сознания (память, восприятие, воображение, мышление) и факторы внешнего воздействия на эту деятельность.

Специалисты в области психологии считают, что принятие решений, как и обмен информацией, является составной частью любой деятельности, в том числе и такой специфической, как государственная

служба чрезвычайных ситуаций. По существу принятие решения – это выбор альтернативы, т. е. определение того, как надо поступать в том или ином конкретном случае, каким способам поведения отдать предпочтение, чтобы достичь поставленной цели.

Несмотря на значительную актуальность данной проблемы в отечественной (Г.А. Балл, И.Д. Бех, М.Я. Грот, С.Д. Максименко, В.А. Моляко, В.Г. Панок, Л.В. Помыткина, В.А. Роменец, Л.В. Сохань, В.А. Татенко, В.М. Чернобровкин) и зарубежной психологии (М. М. Бахтин, А. В. Брушлинский, Ф.Е. Василюк, А.В. Карпов, Т.В. Корнилова, Д.А. Леонтьев, О.К. Тихомиров), результаты исследования феномена «принятия жизненных решений личностью» из-за своей сложности и многоаспектности, представлены незначительным количеством работ [3; 4; 5].

Решение сложных и многообразных задач, стоящих перед современной психологией, немыслимо без использования знаний о психологических особенностях личности, ее потенциальных возможностях и ограничениях, которые наиболее полно и ярко проявляются в принятии личностью жизненных решений. Личность отличается уникальной способностью принимать жизненные решения в крайне сложных условиях (высокая ответственность, учет множества трудно сопоставимых критериев, неявных слабоструктурированных альтернатив, дефицит времени, высокая неопределенность, значительные эмоциональные нагрузки на психику, не всегда прогнозируемая цена возможных последствий и многое другое). В принятии решения наиболее ярко проявляются как свойственные личности специфические особенности восприятия и переработки информации, так и нестандартное видение реальности.

Таким образом, анализ исследований принятия решений показывает ярко выраженное субъективное искажение лицом принимающим решение вероятностных оценок событий, зависимость особенностей субъективного выбора от контекста решаемой ситуации, всевозможные упрощения решаемой проблемы, связанные с «потерей» информации, подмену частотного оценивания событий субъективной уверенностью в их наступлении, то есть демонстрируют нерациональное поведение. Принятие решений в психологических исследованиях почти всегда связано с неопределенностью и риском. Ситуация риска предполагает существование не только объективных, но прежде всего и субъективных предпосылок его восприятия, анализа и оценки. Субъективная сторона риска связана с выбором альтернатив, расчетом вероятностей их исхода, неодинаковым восприятием различными субъектами одной и той же величины риска.

Принятие решения личностью – это, прежде всего, личностный выбор из альтернативных, возможных вариантов, детерминированный психологической организацией личности, с участием разноуровневых ее характеристик и в тоже время отражающих целостность личности. Принятие жизненного решения – специфическое, жизненно важное прояв-

ление активности личности, обеспечивающее выбор варианта решения, наилучшего из возможных, или субъективно воспринимаемых личностью как таковые для разрешения жизненной ситуации.

ЛИТЕРАТУРА

1. Акофф Р. Л. Искусство решения проблем. Москва: Мир, 1982. 224 с.
2. Анциферова Л. И. Личность в трудных жизненных условиях: переосмысливание, преобразование ситуаций и психологическая защита. Психологический журнал. 1994. Т. 15. № 1. С. 3–19.
3. Рубинштейн С. Л. Человек и мир. М.: Наука, 1997. 360 с.
4. Тихомиров О. К. Психологические механизмы целеобразования. М.: Наука, 1977. 258 с.
5. Шварц Г. М. Психология индивидуальных решений. М.: Фирма «Промысел»; Изд-во АО «Диалог-МГУ», 1997. 80 с.

УДК 159.9: 159.94

Сергієнко О.О., викладач-методист навчально-методичного відділу НУЦЗУ

САМОІДЕНТИФІКАЦІЯ ЯК ДЕТЕРМІНАНТА ПРОФЕСІЙНОГО ВІДЧУЖЕННЯ У ПРАЦІВНИКІВ ДСНС

Будь-яка діяльність, у тому числі й професійна, накладає свій відбиток на людину. Все більш зростає кількість професій, виконання яких призводить до різного роду професійних порушень психічного і фізичного здоров'я фахівців. Одна з таких професій – рятувальник. Для працівників Державної служби України з надзвичайних ситуацій (далі – ДСНС) екстремальні умови характеризуються сильним травмуючим впливом подій, пригод та обставин на психіку рятувальника. Високий рівень небезпеки, травматизації, стресогеності, відповідальності, невизначеність ситуації, дії в умовах обмеженого простору і дефіциту часу, – все це може призвести до виникнення та розвитку професійних деформацій та деструкцій працівника. Такі негативні впливи нерідко стають причиною зривів у професійній діяльності, зниженні працездатності, міжособистісних конфліктів, порушень дисципліни, зловживання алкоголем, інших негативних явищ, що в результаті може призвести до виникнення професійного відчуження.

Професійне відчуження – це деструкція професійної спрямованості особистості, яка виникає в процесі професійного розвитку, проявляється в професійній діяльності у вигляді відстороненої професійної позиції в професійній взаємодії [7].

Проблему відчуження розглядали вчені-психологи Безносів С.П., Симанюк Е.Е., Зеєр Е.Ф., Тогобицька В.Д., Осін Є.М., Рубінштейн С.Л.,

які вказують на специфіку прояву даного феномену в різних сферах професійної діяльності [1; 2; 4; 5; 6; 7].

Професійне відчуження є наслідком дії особливих умов професійної діяльності, що виявляється у втраті працівником професійної ідентичності, байдужості до професійних обов'язків і норм, неприйнятті на себе відповідальності за знаходження сенсу професійної діяльності, заміщенні професійних цінностей і моралі цінностями і цілями іншого середовища.

Діапазон сучасного сприйняття проблеми відчуження в науці дуже широкий – від констатації цього явища, визнання його природності та закономірності до вкрай песимістичних оцінок тотальності відчуження, приреченості людини і суспільства. Місце роботи і посада, вибрана професія і професійне зростання, психологічний клімат в організації і бачення своєї ролі в загальній справі можуть бути основою відчуття задоволеності своїм місцем у житті, ініціювати переживання повноти самовіддачі, задоволеності ходом самореалізації, можуть давати бажане емоційне насичення від міжособистісних відносин на роботі. Разом з тим, всі ці аспекти в несприятливих якостях приводять до загального відчуття незадоволеності життям, розмиванню сенсу життя, знеціненню праці, приводять до зтяжкого стресу з багатьма «витікаючими» наслідками для особистості фахівця [8].

Таким чином, різні підходи до відчуження створюють уявлення, що це є загальна характеристика різних соціальних, економічних і особистісних протиріч, явищ, процесів і станів.

Професійне відчуження як деструкція професійної спрямованості особистості виникає в процесі професійного розвитку, проявляється в професійній діяльності у вигляді відстороненої професійної позиції в професійній взаємодії [3].

Професійне відчуження – це процес подолання особистістю конфліктних ситуацій професійного самовизначення. Конструктивне і відповідальне подолання особистістю цих конфліктів дозволяє знайти їй нову професійну ідентичність. Деструктивні способи приводять професіонала не до досягнення самого себе, а до самовиправдання неадекватним судженням про самого себе, агресії, і, як наслідок, професійної дезадаптації [1].

Л.Б. Шнейдер розглядає професійне відчуження як один з компонентів виконавчого механізму досягнення професіоналом професійної ідентичності [8].

При побудові програми дослідження ми виходили із уявлень про те, що по мірі зростання стажу роботи в структурі ДСНС у працівників відбуваються зміни в різних сферах психічного життя особистості, які в подальшому впливають на прояв або розвиток професійного відчуження.

Для вирішення поставлених завдань нами було проведено психодіагностичне дослідження, у якому взяли участь працівники Державної служби України з надзвичайних ситуацій (далі ДСНС України) з різним

стажем роботи з ДПРЧ-3, ДПРЧ-6 та ДПРЧ-17 у місті Харкові. Загальна кількість досліджуваних – 60 осіб. До першої групи потрапили рятувальники які мають професійний стаж менше п'яти років, до другої групи – рятувальники зі стажем роботи більше п'яти років.

Для дослідження професійної ідентичності працівників ДСНС з різним стажем роботи, ми використали репертуарний тест рольових конструктів Дж. Келлі. Отримані результати представлені в таблиці 1.

Таблиця 1

Показники рівня самоідентифікації з професійно-важливими поняттями працівників ДСНС з різним стажем роботи (%)

Поняття	Рівні ідентифікації	1 група	2 група	ϕ	p
Рятувальник	Високий	54,3	38,5	1,57	-
	Середній	33,8	27,3	0,45	-
	Низький	11,9	34,2	1,65	0,05
Система ДСНС	Високий	65,3	35,4	1,83	0,05
	Середній	29,7	39,1	1,15	-
	Низький	5,0	25,5	1,64	0,05
Професіоналізм	Високий	57,4	72,6	1,22	-
	Середній	21,3	21,6	0	-
	Низький	21,3	5,8	1,23	-
Я - професіонал	Високий	55,8	64,1	1,12	-
	Середній	33,5	29,5	0,33	-
	Низький	10,7	6,4	0,33	-

Отримані результати вказують на те, що у досліджуваних другої групи, яку склали працівники з високим стажем роботи, переважає високий рівень ідентифікації з поняттями «Я – професіонал» та «Професіоналізм». В свою чергу, перша група, яку складають фахівці з низьким стажем роботи, ототожнює себе з такими поняттями, як «Рятувальник» та «Система ДСНС». Це пов'язано з тим, що молоді рятувальники, які знаходяться на ранньому етапі професіоналізації, ще не встигли повноцінно сформуватись як професіонали та залежать від своєї професійної структури, ототожнюють себе з робочим колективом, а фахівці з великим досвідом більш незалежні та можуть самостійно вдаватись до нестандартних рішень професійних задач, ототожнюють себе від оточуючих. Нами отримані значущі відмінності на високому та низькому рівнях ідентифікації респондентів з поняттям «Система ДСНС» ($p \leq 0,05$). На високому рівні перша група склала 65,3 % опитуваних, а друга група – 35,4 % респондентів. На низькому рівні ідентифікації з професійно-важливими поняттями друга група налічує 25,5 % досліджуваних, а перша група – 5,0 % опитуваних. Також виявлені значущі відмінності на низькому рівні ідентифікації з поняттям «Рятувальник» ($p \leq 0,05$). Згідно з результатами дослідження, перша група склала 11,9 % респонден-

тів, а друга – 34, 2 % опитуваних.

Таким чином, дослідження самоідентифікації з професійно-важливими поняттями працівників ДСНС України з різним стажем роботи показало, що зі збільшенням стажу роботи в системі ДСНС у працівників знижується ступінь ототожнення власної особистості й професіоналізму з самою системою ДСНС і спеціалізацією – «рятувальник». Динаміка і трансформація ставлення до професійно-важливих понять існує, але вони є неоднозначними, тому що пов'язані не тільки з етапами професіоналізації, але й з особливостями соціальних умов життя працівників ДСНС і з їхніми індивідуально-психологічними особливостями. Втрата професійної ідентичності приводить до усвідомлення неприналежності до професійної моралі, до руйнування соціально-значущих професійних структур та прояву професійного відчуження у рятувальників. У цьому випадку професія для працівників ДСНС стає засобом досягнення особистих цілей, які не пов'язані з професійною діяльністю.

Тому удосконалення своїх знань, підвищення професійної кваліфікації та постановка високих цілей в кар'єрі не дозволить проявитися професійному відчуженню у співробітника під час служби в підрозділах ДСНС. Адже найголовніше, що професійне ставлення рятувальників до своєї роботи безпосередньо залежить від якості ліквідації надзвичайної ситуації та порятунку потерпілих, життя яких залежить від їхньої готовності та професіоналізму.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безносков С. П. Профессиональная деформация личности. СПб.: Речь, 2004. 272 с.
2. Зеер Э. Ф. Психология профессий. Учебное пособие для вузов. 2-е изд., перераб., доп. М.: «Академический проект», Екатеринбург: «Деловая книга», 2003. 336 с.
3. Лебедев В. И. Личность в экстремальных условиях. М.: Политиздат, 1989. 304 с.
4. Осин Е. Н. Отчуждение как психологическое понятие//Третья Всероссийская научно-практическая конференция по экзистенциальной психологии: материалы сообщений. Под ред. Д. А. Леонтьева. М.: Смысл, 2007. С. 97–100.
5. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии. М.: Педагогика, 1973. 424 с.
6. Сыманюк Э. Э. Психология профессионально обусловленных кризисов. Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2004. – 320 с.
7. Тогобицька В. Д. Психокорекція професійних деструкцій працівників МНС України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.09 «Психологія діяльності в особливих умовах». Харків, 2011. 23 с.

8. Шнейдер Л. Б. Профессиональная идентичность: структура, генезис и условия становления: автореф. диссертации на соискание ученой степени док-ра психол. наук: спец. 19.00.01. М.: Мир психологии, 2001. 24 с.

УДК 159.944.4

Слепанська В.Д., Євтушенко П.І., студенти Харківського національного університету радіоелектроніки

ВПЛИВ СТРЕСОВИХ СИТУАЦІЙ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ РОБОТИ ПРОГРАМІСТА

У сучасному світі людина постійно опиняється у складних ситуаціях, пов'язаних з подоланням різних труднощів (на роботі, в побуті, на відпочинку), зі змінами оточення і середовища в цілому. Відповідно з розвитком усього, що її оточує – науки, техніки, суспільства – підвищується ризик зростання критичних, стресових моментів у повсякденному житті. Робота у сфері ІТ – найбільш динамічній сфері сучасності – передбачає постійне самовдосконалення та поспіх у вивченні новітніх технологій, адже, якщо спеціаліст не встигає за інноваціями, то він залишається непризвозяще, є нерентабельним для успішних компаній. Але людина, яка повинна не відставати від світу інноваційних технологій, все менше часу приділяє таким, здавалося б, дрібницям як відпочинок. Інколи працівник, який замість того, щоб хоча б на хвилинку зупинитися та озирнутися довкола, продовжує напружено працювати у стресогенних умовах та може припуститися чималих помилок. Чи зростає його продуктивність, а, головне, ефективність виконаної роботи, коли він перепрацьовує зайві години в офісі, ігнорує 5-ти хвилинні перерви, а у вільний від роботи час обмірковує чергове складне завдання?

Тема стресу на робочому місці набирає все більшої актуальності на сьогоднішній день. Їй не приділялося достатньо уваги доти, доки дослідження і статистика не довели, що подібний психічний стан працівників призводить до збільшення збитків компаніям-роботодавцям. Люди недооцінюють вплив проблем та психологічного тиску на співробітника під час роботи, хоча він є досить суттєвим і призводить до так званих ефектів, викликаних стресом, а саме: абстрагування від периферійних збудників, втрата здатності приймати евристичні рішення та аналізувати складні ситуації, погіршення здатності оперувати інформацією та багато іншого, наслідком чого є падіння рівня ефективності роботи програміста та будь-якої людини, чия професія безпосередньо пов'язана з розумовою діяльністю [1].

Сфера діяльності програміста досить велика, кожний проект чи задача потребує додаткового дослідження. У процесі створення програм

та написання алгоритмів доводиться тримати в голові велику кількість даних, розподіляти системи на окремі модулі та розуміти, як вони взаємодіють один з одним. Все це необхідно для того, щоб процес програмування був швидкий, а кінцевий результат – цілісна система – міг бути модифікований у майбутньому. Але через стрес людина не може уважно поставитися до задачі, тримати в голові безліч даних та деталей. Їй доводиться витратити купу часу на те, щоб домогтися максимальної зосередженості на завданні, однак при цьому втрачається здатність бачити всю картину в цілому. З цього випливає те, що продуктивність буде мінімальною, а ймовірність зриву термінів виконання роботи підвищується. Так чи інакше ця проблема є досить критичною. Щоб позбутися даних негативних аспектів, необхідно з'ясувати першопричину. Причин для стресу існує багато: так звані «дедлайни», постійна нестача часу, оточення, буденна робота, особисті проблеми, не пов'язані з роботою. Але першопричина криється у тому, що корпоративна мотивація, структура та політика значною мірою можуть базуватися саме на стресі, психологічному тиску та дискомфорті [2].

Програмування гармонійно поєднує у собі насамперед творчість та плановану працю. Постійні вимоги пришвидшити розробку, модифікацію, під якою частіше всього мається на увазі кардинальне змінення проекту, постійні затримки на роботі, котрі тягнуть за собою відсутність особистого життя – все це має вплив на нервову систему та психічний стан загалом. Як наслідок – збитки, прорахунки та вищевказані проблеми у робочому процесі.

Отже, можна зробити висновок, що робота у стресовій обстановці приносить різного роду збитки, як працівникові, так і роботодавцю. Керівники сучасних компаній на даний момент усвідомлюють важливість проблеми стресу на роботі. Щоб виправити ситуацію, наймаються фахівці для роботи з персоналом, надаються безкоштовні процедури: абонемент до тренажерної зали, виїзди компанії на пікніки та корпоративи, масаж в офісі, великі перерви на відпочинок тощо. Крім того, було розроблено безліч методологій розробки програмного продукту – так званих «гнучких» методологій, які не тільки відрізняються ефективністю в створенні і підтримці ПО, але також систематизують процес розробки для зменшення тиску на співробітників [3]. Дана проблема є актуальною і вимагає постійної уваги і пошуку нових рішень. Саме тому основною метою організації робочого процесу є створення комфортних умов для розумової праці, які передбачають відпочинок і відволікання від робочих кризових ситуацій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Щербатых Ю. В. Психология стресса и его коррекция. Учеб. пособие. СПб.: Питер, 2006. С. 75–79.

2. Занковский А. Н. Профессиональный стресс и функциональные состояния. Психологические проблемы профессиональной деятельности. М.: Наука, 1991. С. 144–156.

3. Психология экстремальных ситуаций. Учеб. пособие. Под ред. Ю. Шойгу. М.: Смысл, 2007. С. 125–127.

УДК 159.9:159.94

Снісаренко А.Г., канд. психол. наук, доцент, доцент кафедри техніки та засобів цивільного захисту Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля НУЦЗУ

СПЕЦИФІЧНІ ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАЛЬНО-ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ КУРСАНТІВ ВНЗ ДСНС УКРАЇНИ

Особливе місце серед співробітників органів та підрозділів служби цивільного захисту займають курсанти ВНЗ ДСНС України (далі – курсанти), які з одного боку здійснюють навчальну діяльність, а з іншого – виконують великий обсяг службової (професійної) діяльності, пов'язаної з несенням внутрішніх нарядів, оперативним чергуванням у навчальній пожежно-рятувальній частині, стажуванням на виконавських та управлінських посадах у пожежно-рятувальних підрозділах, підготовкою та участю у спортивних змаганнях, господарчою роботою, залученням до парадних розрахунків та патріотичних заходів тощо. Зазначене відрізняє діяльність курсантів від професіоналів, а також студентів цивільних ВНЗ.

На жаль, темпи розвитку практики навчально-професійної діяльності майбутніх фахівців та її психологічного забезпечення істотно випереджають процеси її наукового осмислення.

Мета роботи – розкрити специфічні психологічні особливості навчально-професійної діяльності курсантів ВНЗ ДСНС України.

У нашій країні сьогодні ведеться активний пошук вирішення наукових завдань щодо психологічного вивчення професійної діяльності осіб рядового і начальницького складу служби цивільного захисту. Зокрема, здійснено професіографічний аналіз діяльності працівників чергово-диспетчерської служби екстреного виклику (Л.О. Гонтаренко), кінологів-рятувальників (С.М. Мордюшенко), рятувальників Державної спеціалізованої аварійно-рятувальної служби пошуку і рятування туристів (І.О. Поляков), фахівців Державної воєнізованої гірничорятувальної служби України (Є.М. Рядинська), працівників служби психологічного забезпечення ДСНС України (Ю.І. Серета), начальників караулів оперативно-рятувальної служби цивільного захисту (А.Г. Снісаренко). Проте питання психологічного опису діяльності курсантів ВНЗ ДСНС України у наукових працях розглянуті лише частково.

Так, розкрито психологічні основи становлення саморегуляції у навчально-професійній діяльності майбутніх рятівників (Г.С. Грибенюк), виокремлено соціально-демографічні чинники первинної психологічної адаптації курсантів до умов навчання та служби у ВНЗ МНС України (І.М. Хмиров), досліджено питання щодо формування психологічної готовності майбутніх психологів МНС України до надання екстреної допомоги (А.Ю. Швалб). Зазначеними науковцями наголошується, що навчальна діяльність майбутніх фахівців із специфічними умовами підготовки – це особлива форма праці, метою якої є формування професійних знань, умінь і навичок, а також розвиток якостей особистості та професійних здібностей.

Навчально-професійна діяльність курсанта, з одного боку, відрізняється від діяльності студента (для якого головне – набути конкретні знання), а з іншого – від діяльності професіоналів, які практично виконують певні професійні функції [2]. Головна особливість такої діяльності полягає в тому, що вона суворо регламентована, професійно спрямована, підпорядкована засвоєнню способів і досвіду професійного розв'язання практичних завдань і проблем, з якими випускники зустрінуться в майбутньому. З перших днів курсант включається в складний процес навчально-професійної діяльності, і поряд з цим він повинен пристосовуватися до специфічних умов професійних взаємин з курсовими офіцерами, науково-педагогічними працівниками, курсантським колективом [1].

На основі теоретичного та прикладного аналізу, експертної оцінки та анкетування виокремлено специфічні психологічні особливості навчально-професійної діяльності курсантів: постійний контроль та регламентація поведінки; висока відповідальність за рішення, вчинки та дії; обмеження в засобах реалізації актуальних потреб; особливі принципи організації міжособистісних і внутрішньогрупових взаємин; необхідність дотримуватися субординації в спілкуванні; відрив від звичного мікросоціального оточення; дефіцит часу на самопідготовку, на оцінку обстановки, ухвалення рішення і проведення конкретних дій; необхідність постійно дотримуватися розпорядку дня та режиму; систематичний «відрив» від навчальної діяльності з об'єктивних причин (добові наряди, участь у спортивних змаганнях); значні фізичні навантаження; неперервність нервово-психічного напруження, що спричинене роботою в небезпечному середовищі; дискомфортний стан через перебування в захисному одязі та спорядженні; неочікувані перешкоди, що ускладнюють виконання оперативної задачі; труднощі, зумовлені необхідністю проведення оперативних робіт в обмеженому просторі; загроза для здоров'я при виконанні оперативно-тактичних завдань.

Тривала дія вищезазначених чинників окремо або в сукупності вимагають від майбутніх фахівців максимальної психічної та фізичної

напруги, призводять до виснаження захисних функцій організму і виникнення розладів психогенного характеру. Зазначене дає підстави відносити умови навчально-професійної діяльності курсантів до особливих умов діяльності.

Відмітимо, що вклад майбутнім фахівцем великих особистісних ресурсів (знання, уміння, навички, прагнення, фізичні зусилля) у діяльність підрозділу не завжди морально заохочується та недостатньо визнається керівниками, зокрема після успішної наукової, спортивної та виконавської роботи. Суперечність між функціями майбутнього фахівця, які він виконує сприяє появі рольового конфлікту, що є причиною зниження професійної мотивації, втоми, недовіри та незадоволення.

Як засвідчив аналіз результатів професіографічного дослідження, умови навчально-професійної діяльності курсантів диктують специфічні вимоги до змісту та форм проявів спроможності суб'єкта до розвитку таких характеристик особистості, як готовність прийти на допомогу, розвинуте почуття відповідальності, ініціатива, винахідливість, доброзичливість, статус у колективі, сміливість та рішучість. Отримані результати підтвердили думку про те, що успішність такої діяльності визначається: загальною спроможністю індивіда до моральної та мисленнєвої активності, станом здоров'я, мотивацією до професійної діяльності.

Отже, навчально-професійна діяльність курсантів – це певна форма освітньої, службової, наукової, виховної, спортивної, виконавської, організаційно-управлінської та суспільної праці, що спрямована на досягнення завдань, визначених державою та ДСНС України, вмотивована професійною відповідальністю та обов'язком, здійснюється в особливих умовах діяльності, зумовлених чинниками підвищеного ризику, напруженості, стресогенності, нормативністю закріплених засобів. Проведене професіографічне вивчення показало, що специфіка такої діяльності ставить майбутнього фахівця перед необхідністю оптимальної, а часто й максимальної мобілізації власних потенційних можливостей, прояву високого рівня самоактивності з метою подолання перешкод та забезпечення професійного успіху.

Перспективи подальших досліджень: розробити теоретичні та прикладні засади екстремальної психологічної підготовки курсантів ВНЗ ДСНС України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грибенюк Г. С. Розвиток самоактивності курсанта. Пожежна безпека: теорія і практика. 2014. № 16. С. 15–21.
2. Хмиров І. М. Соціально-психологічна адаптація як чинник формування особистості курсантів МНС України. Проблеми екстремальної та кризової психології. 2011. № 10. С. 264–273.

Софиева Х.Р., майор медицинской службы, начальник отдела организации медицинской и психологической помощи Главного управления по ликвидации последствий чрезвычайных ситуаций

ОПЫТ ОРГАНИЗАЦИИ РАБОТЫ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ СЛУЖБЫ МИНИСТЕРСТВА ПО ЧРЕЗВЫЧАЙНЫМ СИТУАЦИЯМ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

Министерство по Чрезвычайным Ситуациям Азербайджанской Республики, созданное в 2005 году, является центральным органом исполнительной власти, разрабатывающей государственную политику и регулирование в области гражданской обороны, защиты населения и территорий от чрезвычайных ситуаций природного (геофизического, геологического, метеорологического, гидрологического, морских гидрологических чрезвычайных ситуации, природных пожаров и т.д.) и техногенного характера (пожаров, взрывов, разрушений зданий и сооружений, чрезвычайных происшествий, связанных с выбросом радиоактивных, химических и биологически опасных веществ, аварий в электроэнергетических системах, коммунальных системах жизнеобеспечения, на очистных сооружениях, гидродинамических установках, на объектах добычи и обработки нефти и газа, аварий на магистральных трубопроводах, транспортных аварий и т.д.); предупреждения чрезвычайных ситуаций и ликвидации их последствий, обеспечения пожарной безопасности, безопасности людей в водных бассейнах и безопасности передвижения маломерных судов, технической безопасности при проведении промышленных и горнорудных работ, безопасности в строительстве, создания государственных фондов материальных резервов, а также осуществляющей управление, координирование и надзор в данных сферах, организующей экстренное реагирование в случае большой вероятности возникновения или при возникновении чрезвычайных ситуаций, защиту учреждений, объектов и сооружений, подверженных природной, техногенной или террористической опасности.

В рамках единой национальной системы управления в чрезвычайных ситуациях Министерство обеспечивает координацию с национальными и местными органами исполнительной власти. Министерство реализует нормативные правила и осуществляет контроль и проверку в рамках своих полномочий.

С момента создания МЧС Азербайджана началось формирование психологической службы министерства, во время организации которой учитывался опыт стран, уже создавших подобные службы. С этой целью в составе Главного управления по ликвидации последствий чрезвычайных ситуаций был создан отдел организации медицинской и психологической помощи, который проводит координирующую работу с пси-

психологическими структурами различных подразделений министерства: Медицинским Центром, Службой Спасения Особого Риска, войсковыми частями Гражданской Обороны, Академией МЧС и с другими.

На психологическую службу МЧС Азербайджана было возложено две основные задачи. **Первая задача**, характерная для силовых ведомств, - психологическое сопровождение деятельности личного состава (спасателей, пожарных, летчиков и других), которое планировалось вести по трем направлениям. Это психодиагностика, психологическая подготовка и восстановление психического здоровья сотрудников.

Вторая задача — работа с населением, т.е. оказание экстренной психологической помощи пострадавшим в чрезвычайных ситуациях.

Психологическая диагностика. В рамках психодиагностического обеспечения проводятся профессиональный психологический отбор на выявление степени соответствия кандидатов для учебы в Академии МЧС и приема на работу, а также психодиагностический мониторинг, то есть динамическое наблюдение за психологическим состоянием сотрудников Министерства в период прохождения службы, работы или учебы, которое позволяет выявлять психологические последствия, связанные с их профессиональной деятельностью.

Одной из особенностей психологической службы министерства является проведение мероприятий по защите психического здоровья военнослужащих. Решение этой проблемы неразрывно связано с необходимостью прогнозирования вероятности развития расстройств адаптации во время прохождения службы и учебы. Для этого психологами министерства проводятся мероприятия по оценке личностных свойств и особенностей межличностных отношений, адаптивных ресурсов и нервно-психической устойчивости среди курсантов и новобранцев. На основе результатов преморбидных особенностей и степени зрелости механизмов психологических защит и совладающего поведения, выявляется группа риска, требующая наблюдения и соответствующего индивидуального подхода, разрабатывается стратегии профилактики возможных психогенных поведенческих нарушений, проводится динамическое наблюдение за психологическим состоянием в период прохождения службы и учебы.

Мероприятия по постэкспедиционному обследованию специалистов поисково-спасательных формирований и иных организаций проводятся в тех случаях, когда поисково-спасательные работы проводились данным профессиональным контингентом в условиях наличия угрозы для жизни и здоровья, сопровождались сильными психологическими перегрузками и продолжались длительное время. Кроме того, в настоящее время Министерством Чрезвычайных Ситуаций совместно с Центром Психического Здоровья Министерства Здравоохранения Азербайджанской Республики проводится кросс-секционное исследование среди спасателей и пожарных. Основной целью этого исследования яв-

ляется изучение тревоги, депрессии, стрессоустойчивости, стратегий борьбы со стрессом и выявление их связей с социально-демографическими данными спасателей и пожарных в Азербайджане. В исследовании были использованы психологические шкалы (DASS-21, Brief-COPE, CD-RISK-25) адаптированные для Азербайджана работниками психологической службы МЧС. На их использование было получено разрешения от авторов. По итогам исследования, которые завершатся в марте 2018-го года, будут подготовлены рекомендации по борьбе со стрессом, по формам и методам реабилитации, среди категории людей, профессия которых связана с риском для жизни. Так как исследования такого рода проводятся в Азербайджане впервые, то в будущем будет интересно сравнить результаты данного исследования с аналогичными исследованиями, проведенными в других странах.

Психологическая подготовка личного состава. Как известно, чрезвычайные ситуации природного и техногенного характера, вызванные войной разрушения, смертные случаи, вынужденное переселение людей оказывает на их физическое, моральное и психическое здоровье отрицательное воздействие, нарушает ритм их повседневной жизни. Люди теряют своих близких, жилье, терпят моральные и материальные лишения. В таких ситуациях часть пострадавших может проявить острые стрессовые реакции на произошедшее. Поэтому большая ответственность лежит на спасателях, которые первыми оказываются на месте происшествия. Первое, что они должны сделать - собрать необходимую информацию о происшествии и его интенсивности, должны знать число жертв, какие повреждения были нанесены, оценить, какие ресурсы необходимы для дальнейшей работы. Спасатели должны обладать следующими профессиональными качествами: умением мобилизоваться, трезво оценивать ситуацию, преодолевать чувство страха, оперативно принимать решение, быть уверенным, хладнокровным, в то же время осторожным, уметь работать в команде, выполнять беспрекословно приказы командира, оказывать взаимную помощь товарищам. Вместе с тем, спасатели должны уметь оказывать экстренную психологическую помощь пострадавшим и их близким; с пониманием и уважением относиться к чувствам и поведению пострадавших; не критиковать их, быть терпеливыми и спокойными и уметь передавать эти чувства противоположной стороне; не давать ложных обещаний; знать в каждом конкретном случае правильные способы общения; помочь человеку, получившему глубокую моральную травму, не опускать руки и дальше продолжать жить; уметь мобилизовать на месте происшествия людей и научить их оказывать первую помощь; знать психологические особенности различных социальных групп людей в зависимости от национальности, культуры, пола и возраста. Понимание пострадавшим того, что оказывающий помощь имеет полную осведомленность и общее понимание ситуации, вселяют в него

чувство безопасности, что очень важно. Поэтому одним из главных направлений работы психологической службы - психологическая подготовка специалистов, которая проводится на всех этапах их профессиональной деятельности. Целью психологической подготовки является не только получение знаний, формирование умений и навыков, позволяющих эффективно выполнять профессиональные задачи, грамотно взаимодействовать с пострадавшими людьми, но и сохранение психического здоровья самих специалистов, работающих в условиях экстремальных нагрузок. С этой целью в учебный план Академии министерства включена психологическая дисциплина, в программу профессиональной подготовки сотрудников введена психологическая подготовка, психологами проводятся лекции, тренинги, семинары среди сотрудников. Учитывая, что в высших учебных заведениях республики готовят психологов только общего профиля, для подготовки кадров в области психологии экстремальных ситуаций на базе Академии МЧС готовится специальный учебный курс «Психология экстремальных и кризисных ситуаций». Также работниками Центра Психического Здоровья Министерства Здравоохранения Азербайджанской Республики, с которым тесно сотрудничает МЧС Азербайджана, периодически проводятся тренинги среди личного состава на тему: «Экстренная психологическая помощь в экстремальных условиях», «Организация психологической помощи в чрезвычайных ситуациях». Данная работа помогла при проведении мероприятий по ликвидации последствий многих чрезвычайных ситуаций, с людьми на месте происшествия и при проведении эвакуации.

Работа с населением. За короткое время с момента создания психологической службы, психологи МЧС Азербайджана участвовали во всех крупных чрезвычайных ситуациях, произошедших на территории республики: в августе 2007-го года в Баку разрушилось строящееся шестнадцатиэтажное здание; в мае и июне 2010 года в результате разлива рек Кура и Аракс и повышения уровня грунтовых вод затоплению подверглась территория 11 районов республики; в мае 2012 года произошло землетрясение в Закатальском районе, при котором были многочисленные разрушения; в 2014-ом году в поселке Хырдалан произошел сильный взрыв в пятиэтажном доме, где проживали вынужденные переселенцы; в мае 2015-го года в Баку в шестнадцатиэтажном здании произошел пожар, в результате которого были многочисленные жертвы; в декабре 2015-го года был сильнейший пожар на нефтяном месторождении Гюнешли в Каспийском море и т.д. Во всех этих случаях государство оказало большую материальную поддержку пострадавшим, были выплачены компенсации, построены и отремонтированы жилища. Первыми на место происшествия вместе со спасателями прибыли психологи, которые оказали моральную поддержку и психологическую помощь людям, находящимся в панике, оказавшимся без жилья, потерявшим своих

близких, получивших различные травмы. Психологи делали все возможное для предотвращения слухов, паники, агрессии среди населения.

Психологическая профилактика и реабилитация. Страшные картины разрушений, смертные случаи, опасные для жизни факторы могут оказать негативное воздействие на психику не только пострадавших, но и самих работников, ведущих поисково-спасательные работы. С первого дня своего создания в министерстве функционируют работающие круглосуточно горячие линии «101» и «112», которые со всех точек республики принимают сведения о разного рода происшествиях. Сотрудники горячих линий не просто отвечают на звонки, но и находятся на постоянной связи и с соответствующими подразделениями министерства для того, чтобы иметь возможность своевременно проинформировать их об изменении ситуации, дальнейших мероприятиях и действиях, и с родственниками погибших и пострадавших. Это очень напряженная и ответственная работа. Поэтому с целью предупреждения или снижения риска возникновения негативных последствий, связанных с профессиональной деятельностью, в подразделениях МЧС Азербайджана созданы комнаты психоэмоциональной разгрузки, способствующие быстрому восстановлению работоспособности специалистов. Психологами на местах проводятся консультирование, групповые тренинги. Они обучают сотрудников приемам аутотренинга и психической саморегуляции (упражнения на мышечную релаксацию, эмоциональное расслабление). При выявлении острых психологических нарушений потерпевшие сотрудники направляются в Центр Психического Здоровья Министерства Здравоохранения Азербайджанской Республики для полного восстановления психического здоровья.

Психологическое сопровождение массовых мероприятий. В последние годы Баку стал местом проведения целого ряда значительных международных мероприятий: в июне 2012 года Баку принимал гостей «Евровидения»; в июне 2015-го года с успехом прошли первые Европейские игры; в июне 2016-го и 2017-го года - Гран-при Баку Формула 1; в мае 2017-го года - Исламские игры солидарности, известные также как Исламиада - IV; в июле 2016-го и 2017-го года - музыкальный фестиваль «Жара» и т. д. На всех этих мероприятиях помимо местного населения присутствовало огромное количество туристов. Проведение таких масштабных мероприятий всегда требует принятия мер повышенной безопасности. Для успешного проведения этих мероприятий, обеспечения безопасности людей все силовые структуры республики работали в усиленном режиме. Психологи министерства также были привлечены к этой работе, вели информационно-разъяснительную работу в местах большого скопления людей.

Просветительская работа. Во время чрезвычайных ситуаций, несчастных случаев люди, охваченные паникой, теряются и не знают, как себя вести. Это приводит к тому, что на горячую линию министерства

они передают искаженную информацию, среди населения возникает паника, что мешает работе спасателей, прибывших на место происшествия. Психологическая готовность населения к различным экстремальным ситуациям значительно повышает эффективность поисково-спасательных работ. С этой целью психологами министерства проводится просветительская работа в средствах массовой информации и учебных заведениях республики: печатаются статьи, на различных телеканалах организуются выступления, в учебных заведениях периодически читаются лекции на тему «Психологическая подготовка и правила поведения в экстремальных условиях». В ближайшее время планируется организация оказания первой психологической помощи со стороны работников горячей линии «112» людям, позвонившим и находящимся в стрессовом состоянии.

С помощью региональных центров в зоне соприкосновения с оккупированными территориями Азербайджана среди населения, которое находится в постоянном эмоциональном напряжении, также ведется просветительская психологическая работа.

Взаимодействие и сотрудничество. Министерство по Чрезвычайным Ситуациям Азербайджанской Республики особое внимание уделяет вопросам международного сотрудничества, поддерживает тесные связи с министерствами других стран, делится опытом работы. Сотрудники психологической службы принимают участие в международных учениях по гражданской обороне и чрезвычайным ситуациям, научно-практических конференциях, учебно-методических сборах, семинарах. Группа сотрудников министерства в 2012 – ом году участвовала в Москве на международном конгрессе психологов; в 2013-ом году в Харькове на III Международной научно-практической конференции на тему «Психологическая помощь во время чрезвычайных ситуаций»; в 2014-ом году в Москве на тему «Безопасность жизнедеятельности». В ноябре 2017-го года в Баку проводились международные комплексные учения по чрезвычайным ситуациям «Хазар-2017» по совместной деятельности МЧС Азербайджана и спасательных служб прикаспийских государств, в которых приняли участие представители из России, Казахстана, Ирана и Туркменистана. Сотрудники психологической службы так же были привлечены к учениям.

Созданная относительно недавно психологическая служба МЧС Азербайджана планирует в дальнейшем совершенствовать свою работу в следующих направлениях: увеличение объема охвата личного состава мероприятиями по психологическому сопровождению; улучшение качества работы, направленной на формирование благоприятного психологического климата в коллективах; повышение качества работы по психологической подготовке сотрудников МЧС; повышение эффективности и своевременности оказания экстренной психологической помощи всем категориям пострадавших в чрезвычайных ситуациях.

УДК 159.92

Спицька Л.В., канд. психол. наук, докторант кафедри практичної психології та соціальної роботи, Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля

СОЦІАЛЬНА ПІДТРИМКА У ПРОЦЕСІ РЕАДАПТАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ ЗРІЛОГО ВІКУ

Зважаючи на системний підхід до процесу соціальної реінтеграції особистості зрілого віку, соціальна підтримка, як зовнішня складова адаптаційного потенціалу особистості, відіграє надзвичайно важливу роль у процесі соціальної реінтеграції. За даними досліджень (Н. Г. Гаранян, Т. В. Довженко, М. Vecerra, E. Serafetinides, G. Sommer, S. Tydecks, T. Fydrich) критерії психологічної (емоційної) соціальної підтримки передбачають оцінку переживання позитивного відчуття близькості, довіри і спільності; критерії, пов'язані з інструментальною соціальною підтримкою, передбачають оцінку практичної, інформаційної або матеріальної (гроші, речі) допомоги; критерії, спрямовані на оцінку рівня соціальної інтеграції, визначаються входженням в певну мережу соціальної взаємодії, наявністю референтної групи, у межах якої відбувається співпадання цінностей і уявлень про життя, задоволенням соціальною підтримкою, пов'язаним з переживанням стабільності у відношеннях, та відчуттям впевненості і безпеки. Дослідниками (А.Б. Холмогоровою, E. Brähler, T. Brugha, M. Greenblatt) виділяються такі компоненти соціальної підтримки: сприйманість підтримки (тобто когніції (переконання), що тебе підтримують); реальність підтримки і взаємність підтримки; можливість звернутися до тих, хто підтримає і допоможе, тобто мережа підтримки; джерела підтримки (носії ролей (партнери, родичі та ін.). На нашу думку, включення цієї складової в адаптаційний потенціал особистості обумовлює позитивну дію соціальних відносин і підтримки [1; 4; 5].

Крім інтраперсональних складових адаптаційного потенціалу соціальна підтримка є його важливою інтерперсональною складовою. За даними досліджень (С.В. Волікової, Н.Г. Гаранян, А.Б. Холмогорової, Т.Ю. Юдєєвої), дефіцит близьких підтримуючих міжособистісних відносин, формальні, поверхові контакти тісно пов'язані з ризиком виникнення різноманітних емоційних порушень та соціальної дезадаптації [3]. Дослідники виділяють такі важливі аспекти соціальної підтримки, як доступність, яка пов'язана з загальним відчуттям людини, що у випадку несподіваних чи критичних подій, є кому розділити з нею ці труднощі; загальне задоволення людиною тією соціальною підтримкою, яку вона отримує, реципрокність або взаємність соціальної підтримки, її частота та регулярність. Зміст соціальної підтримки складають психологічна під-

тримка (емоційна, когнітивна, орієнтована на самооцінку та ін.) і інструментальна підтримка (поради, інформація, робота, гроші і т.п.). Відповідний рівень соціальної підтримки можливий за наявності таких передумов: по-перше, збереження локальної неформальної мережі комунікації – позитивних взаємозв'язків з безпосереднім оточенням; по-друге, нормальне функціонування організаційної структури, що формує певний професійний адаптаційний потенціал, необхідний в різних негативних ситуаціях, а також сформованість в суспільній свідомості адекватних уявлень про можливості і умови отримання допомоги. В нинішньому українському соціумі з названих передумов можна гіпотетично припустити існування тільки першої – повсюдна наявність в мікросоціальному середовищі неформальної комунікаційної мережі. Інша передумова – нормальне функціонування відповідної організаційно-професійної структури – потребує розробки та психологічного обґрунтування [1; 2].

Отримані дані щодо соціальної підтримки враховувалися при диференціації психокорекційних заходів в системі реінтеграції досліджуваних. Крім того, системне і цілісне осмислення процесу реадаптації особистості має принципове значення для теорії й практики соціальної роботи, яка спрямована на підтримку, розвиток особистості, реадаптацію індивідуальної та соціальної суб'єктності особи. Маючи форму соціального проектування та прогнозування (структурна соціальна робота) і безпосередньої роботи з особою (психосоціальна робота) вона надає можливість здійснити системний підхід до реадаптації особи зрілого віку. Стратегія сучасної соціальної роботи в ході реадаптації особистості вбачається в активізації позиції особистості через підвищення її самостійності, її здатності контролювати своє життя і вирішувати свої проблеми – через підвищення її адаптаційного потенціалу.

Враховуючи специфіку контингенту досліджуваних обґрунтовано можливість встановлення соціальних зв'язків через процедуру інтервенції. Підготовлені нами медіатори сприяли тому, що психокорекційна функція переважно виконувалася однією або декількома особами з найближчого оточення. У межах медіаторного підходу це були члени родини, близькі довірені люди, колеги по роботі, сусіди. Вирішальне значення такої інтервенції у заданому соціальному оточенні полягало у зміні соціальної ситуації реадaptанта. Застосування медіаторної моделі іноді вимагало, щоб особи із соціального оточення спочатку пройшли навчання та змінили своє ставлення до реадaptанта. Якщо це вдавалося зробити, то соціальні зв'язки в мікросоціальному оточенні були сприятливою передумовою для стабілізації психокорекційних змін.

В разі неможливості встановлення соціальних зв'язків у такий спосіб, відбувалась організація позитивної взаємодії з навколишнім середовищем шляхом соціотерапії. Соціотерапія включала систему взаємодії персоналу і досліджуваних: організацію наближених до звичайно-

го життя стилів перебування, спільне дозвілля, зайнятість досліджуваних у відповідності до їх інтересів, комфортні та естетично позитивні умови побуту. Соціотерапія була особливо виправданою для осіб, які повернулися з місць позбавлення волі та не мали власного житла.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білинська Р. Є., Чумакова Л. П. Вплив Я-концепції на поведінку в конфліктній ситуації. Актуальні проблеми практичної психології в системі освіти. Зб. наук. праць. Херсон: Персей, 2003. С. 33–35.
2. Завацька Н. Є. Проблема дезадаптації особистості в умовах системних змін: криза соціальної та особистісної ідентичності. Проблеми заг. та пед. психол. Зб. наук. праць Ін-ту психол. ім. Г. С. Костюка АПН України. За ред. С. Д. Максименка. К., 2006. Т. VIII. Вип. 2. С. 118–126.
3. Холмогорова А. Б., Гаранян Н. Г., Петрова Г. А. Социальная поддержка как предмет научного изучения и ее нарушения у больных с расстройствами аффективного спектра. Социальная и клиническая психиатрия. 2003. № 2. С. 15–23.
4. Brugha T. Social support and psychiatric disorders: overview of evidence. Social support and psychiatric disorders. Cambridge: University Press, 1995. P. 62–78.
5. Sommer G. Soziale Unterstuetzung. Diagnostik, Kozepte, F- SOZU. Dt. Ges. fuer Verhaltenstherapy: Materialie № 22. Tuebingen, 1989. 60 s.

УДК 159.9

Стасюк В.В., д. психол. наук, професор, професор кафедри морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил) гуманітарного інституту Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського, м. Київ

ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ СТРАХУ ТА ПАНІКИ У ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УМОВАХ СУЧАСНОГО БОЮ (БОЙОВИХ ДІЙ) З УРАХУВАННЯМ ДОСВІДУ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ

Успішні результати антитерористичної операції на сході України обумовлені рівнем психічного та морально-психологічного стану військовослужбовців, їх здатністю витримувати фізичні й психічні перенавантаження, долати страх у бою й зберігати волю до перемоги.

Основним психотравмуючим чинником бойових умов є небезпека, яка породжує страх. Звичайно, почуття страху притаманне кожному військовослужбовцю. Один – зусиллям волі пригнічує його, а інший не може зробити цього. У кожної людини своя межа «міцності». Страх, ус-

відомлення небезпеки актуалізує потребу самозбереження. Сила цієї потреби багато в чому визначає поведінку і діяльність солдата в бою [2; 3].

Сучасна війна не просто пред'являє суворі вимоги до фізичних і духовних сил людей, але і є процесом перманентної психотравматизації військовослужбовців. Страх сигналізує про небезпеку, зумовлює її передбачення та уникнення. Тобто, на відміну від болю та інших видів страждань, які викликаються реальним впливом небезпечних чинників, страх може виникати при їх передбаченні й супроводжується хвилюванням, прагненням уникнути небезпеки [3].

Паніка як емоційний стан, що виникає як наслідок або дефіциту інформації про якусь страшаючу або незрозумілу ситуацію, або, навпаки, її надлишку, є одним з найбільш помітних афективних видів масової поведінки натовпу й проявляється в імпульсивних діях. У загальноприйнятому сенсі під “панікою” саме й розуміють масову панічну поведінку [3].

Панічні стани дуже часто бувають викликані невротичними страхами, тобто такими, які є неадекватними об'єктивній небезпеці і є скоріше ознаками внутрішнього неблагополуччя. Ця обставина є настільки характерною, що деякі автори так і визначають паніку: “жах, викликаний уявною небезпекою”. Подібні визначення, напевно, є трохи перебільшеними – паніка може бути викликана й цілком реальною загрозою, – але ми далі переконаємося, що вирішальним фактором паніки дійсно майже завжди стає психічний стан суб'єкта (особистості, суспільства, групи або натовпу). З одного боку, паніка може виникнути без усякої зовнішньої небезпеки й у переважній більшості випадків виявляється невідповідною їй за інтенсивністю прояву. З іншого боку, будь-яка зовнішня небезпека сама по собі є недостатньою для виникнення паніки. У самому загальному вигляді паніку можна визначити як стан жаху, що супроводжується різким ослабленням вольового самоконтролю. Отже, якщо при розгляді феномену страху ми й досі стикаємося із певною невизначеністю та неузгодженістю, то наукове бачення феномену паніки є більш-менш сталим. Паніка визначається як інтенсифікована похідна тривоги або страху. Вона не може виникнути сама по собі, тому що за своєю природою є наслідком довгої тривожної гнітючості, спровокована відповідним активаційним стимулом.

На сьогоднішній день є очевидним, що бій – це насамперед запекле протистояння цілеспрямованих, мислячих спонукуваних особистими переконаннями людей, які відчувають, володіють навичками й уміннями, волею й надіями. Слід зазначити, що страху за своє життя і здоров'я у ході ведення бойових дій можуть бути піддані як військовослужбовці, які беруть у них безпосередню участь, так і некомбатанти – представники цивільного населення, які не воюють, проте, випадково чи навмисно опинились у зоні ведення бою.

Екстремальний характер бою (бойових дій) зумовлений реальною небезпекою для здоров'я й життя військовослужбовців, фактором раптовості, високою динамікою й інтенсивністю подій, дефіцитом часу й ресурсів, порушенням режиму сну, діями військ у нічний час, у погану погоду тощо.

Цікавими є дані, які були опубліковані в США за результатами війни у В'єтнамі: "...Виражений страх відчувають 80-90% учасників бою. З них у 25% спостерігається блювота... Часте почуття страху заважає солдатам застосовувати зброю... Лише близько 25% застосовують зброю в бою. У 20% була зафіксована нездатність контролювати функції сечовипускання й кишечника... Причому ця цифра є практично незмінною із часів Другої світової війни" [3] .

За даними професора М. М. Решетнікова [1], основними негативні психологічні факторами, які впливали на ведення бойових дій особовим складом радянських військ у Афганістані, були наступними: реальна загроза життю; висока фізична й психічна напруга; постійна присутність психотравмуючих ситуацій (найбільш сильні з них були пов'язані із загибеллю товаришів); прямий психологічний вплив несприятливих екологічних факторів; відсутність достатньої кількості їжі й води для задоволення вітальних потреб; негативізм і ворожість населення; висока загроза мінного ураження; рейдовий характер бойових дій, що обумовлює порушення чергування природних режимів "сну-пильнування", і супроводжується зміною періодів максимальної напруги фізичних резервів, фізіологічних і психічних і функцій з періодами відносного спокою – при знаходженні у пунктах постійної дислокації, на заставах і в засідках (в останніх двох випадках "відносний спокій" було б вірніше характеризувати як "стрес очікування"). Зазначені фактори притаманні і умовам виконання завдань антитерористичної операції особовим складом частин (підрозділів) Збройних Сил України.

Моральна готовність військовослужбовця до бойових дій проявляється в його прагненні вольовим порядком впливати на такі складові своєї психіки, як страх, інстинкт самозбереження, егоцентризм, сталі стереотипи поведінки, заради виконання значимої мети. Крім того, військовослужбовець, готовий до виконання бойового завдання, повинен володіти силою волі, самосвідомістю й відповідальністю. Відомо також, що коли військовослужбовець в бойовій обстановці тривалий час перебуває у стресових умовах, то в нього може виникнути психологічне виснаження, яке суттєво знижує поріг опору виникненню біологічного страху. Постійна напруга накопичується на основі страху смерті й інстинкту самозбереження. Почуття страху в бою є природним для людини. Прискорюють психічне виснаження розриви снарядів і гранат, гул авіації, шум бойової техніки, лементи атакуючих і т.п. Значно загострюють емоційність сприйняття стогони поранених, вигляд убитих, руй-

нування, завали, пожежі й інші подібні подразники. Відповідно, можна припустити, що вітальний страх, страх за своє життя і здоров'я виникає у військовослужбовця (або ж процес його виникнення прискорюється) через усвідомлення наявності близьких джерел безпосередньої летальної загрози.

У кожної людини існує індивідуальна межа психічної напруги, після перетинання якої у її поведінці починають домінувати захисні реакції: камуфляжу (спроби сховатися, замаскуватися), прагнення ухилитися від небезпеки, залишити загрозову обстановку, як би зменшитися в розмірах, зайнявши ембріональну позу. Відчуваючи афективний страх, людина інколи не може зрушити з місця, або біжить, нерідко убік джерела небезпеки. Аналіз бойової діяльності різних категорій військовослужбовців показує, що основні психологічні труднощі викликають фактори реального бою, які здійснюють гнітючий вплив на психіку воїна або ведуть до її перезбудження, а надалі й до зриву професійної діяльності.

Таким чином, аналіз впливу факторів сучасного бою на психіку й поведінку військовослужбовців дозволяє зробити наступні висновки. Небезпечна обстановка неминує викликає у воїнів психічну напругу, яка є стресовим станом організму. Цей стан впливає на перебіг психічних процесів (сприйняття, увага, пам'ять, мислення, волю, емоції) і якість бойової діяльності. Стрес може впливати на психіку як з мобілізуючим ефектом (бойове збудження), так і з ефектом пригнічення (дистрес). Тривале перебування людини в обстановці дії бойових стрес-факторів може призвести до психогенних психічних розладів різної інтенсивності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Решетников М. М. Психология войны: от локальной до ядерной. Прогнозирование состояния, поведения и деятельности людей. СПб.: Восточно-Европейский Институт Психоанализа, 2011. 496 с.
2. Стасюк В. В. Психологія локальних війн і збройних конфліктів. Підруч. К.: НУОУ імені Івана Черняхівського, 2016. 412 с.
3. Стасюк В. В. Страх і паніка на війні. Монографія. К.: НУОУ, 2013. 290 с.

УДК 159.99

Сухенко Я.В., канд. психол. наук, доцент кафедри психології та особистісного розвитку, докторант, Державний вищий навчальний заклад «Університет менеджменту освіти» НАПН України

МОДЕЛЬ ПСИХОЛОГІЧНОГО ВІДБОРУ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ: ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЗМІСТОВИЙ АСПЕКТ

Актуальність проведення психологічного відбору серед претендентів на навчання за спеціальністю «Психологія» особливо чітко проявляється на фоні сучасних українських реалій. Психологічна допомога в умовах збройного конфлікту в Україні вимагає високого рівня підготовки та кваліфікації фахівця, а також специфічних психофізіологічних, особистісних його характеристик в якості вихідних умов.

На основі теоретичного аналізу існуючих вітчизняних та зарубіжних публікацій, практик психологічного відбору претендентів на навчання за спеціальністю «Психологія» до класичних та педагогічних вишів, обґрунтовано можливість його реалізації у межах існуючої нормативної бази; уточнено професійний портрет психолога, відповідно до змін, темпів, вимог, можливостей та ресурсів сучасного світу [3].

Також окреслено чотири моделі психологічного відбору, що базуються на класичних (професіоналізму, науковості, психологічної етики та ін.) та специфічних для даного виду роботи принципах (професійного розвитку, ресурсності, «зворотного зв'язку», гнучкості), а саме: 1) модель «психодіагностична» – має місце на етапі доконкурсного відбору та реалізується як стандартна психодіагностична процедура за спеціально розробленими діагностичними комплексами, що безпосередньо визначають відповідність психофізіологічних, індивідуально- та соціально-психологічних якостей претендента вимогам майбутньої спеціальності (спеціалізації) й за результатами яких він допускається або не допускається до конкурсного відбору; 2) модель «інтерв'ю» – під час доконкурсного відбору передбачає інтерв'ю (або співбесіду за зразком іноземних вишів), спрямоване на виявлення особливостей пізнавальної, мотиваційної складової претендента; 3) модель «інтегрований екзамен» проводиться у письмовій формі на етапі конкурсного відбору та окрім запитань з фахових дисциплін включає мінімальну психодіагностику (1–2 тести, інтелект, мотивація тощо); 4) модель «творчий конкурс» – передбачає використання інструментів опосередкованого визначення психологічних якостей претендента на етапі конкурсного відбору, орієнтована більшою мірою на суб'єктивне оцінювання експертів з відбору та враховується у загальній конкурсній оцінці [3].

Під час вступної кампанії 2017 р. на базі ДВНЗ «Університет ме-

неджменту світи» НАПН України відбулася апробація психодіагностичного он-лайн комплексу (далі – е-комплекс) [2], що дозволяє здійснювати якісний відбір абітурієнтів – майбутніх психологів і прогнозувати їх індивідуальні освітні траєкторії у широкому діапазоні чинників, умов, ресурсів навчання. У форматі апробації психологічне тестування мало добровільний характер, його результати не враховувалися при зарахуванні абітурієнтів на навчання до вишу.

Е-комплекс розроблено таким чином, що претенденти можуть проходити тести у дистанційному форматі, в режимі он-лайн, з власних електронних пристроїв, у зручний час у визначені дні вступної кампанії, а також мають можливість одразу після проходження всіх тестів ознайомитися зі своїми результатами на сайті. Власне пілотний діагностичний блок уключає анкету для визначення соціально-демографічних, освітніх, професійних характеристик досліджуваних, широкий набір стандартизованих психодіагностичних методик, які дозволяють отримати емпіричну картину психологічних особливостей абітурієнтів на формально-динамічному, індивідуально- та соціально-психологічному рівнях, з'ясувати їх пріоритети та особливості навчання, а саме: методику дослідження власної одиниці часу та біологічного циклу людини за Б. Цукановим (у даному проекті використовується розроблена нами он-лайн-версія методики); короткий відбірковий тест (КОТ); п'ятифакторний опитувальник особистості, адаптація А. Хромова; опитувальник на виявлення акцентуацій особистості за Г. Шмишеком; новий опитувальник толерантності до невизначеності Т. Корнилової; методику діагностики емпатії В. Бойко; методику діагностики особливостей самоорганізації А. Д. Ішкова; опитувальник соціальної ідентичності майбутніх психологів У. Родигіної; опитувальник особистої та соціальної ідентичності А. Урбановича; шкалу академічної мотивації в адаптації Т. Гордєєвої; методику виявлення імпліцитних цілей навчального процесу Т. Корнилової, С. Смирнова; методику визначення стилю пізнання Д. Колба.

У найближчий перспективі аналіз результатів проведеної роботи дозволить сформуванню психодіагностичний мінімум для відбору абітурієнтів-психологів, уточнити вимоги до професійного портрету сучасного психолога, удосконалити особистісно зорієнтовану модель їхньої підготовки на основі розроблення та реалізації індивідуальних освітніх траєкторій у виші.

ЛІТЕРАТУРА

1. Методичні рекомендації з проведення творчого конкурсу у вищих навчальних закладах із специфічними умовами навчання Міністерства внутрішніх справ України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.naiu.kiev.ua/files/vstupnukam/Method.recomend.pdf>. Мова: укр. Дата останнього доступу : 05.06.2017. Загол. з екрану.

2. Психологія для дорослих – P4A – Psychology for adults : [Електронний ресурс]: психодіагностичний комплекс для дорослих учнів, для професійного відбору абітурієнтів, аспірантів. Сухенко Я. В. [Україна], 2016. Режим доступу : <http://p4a.pp.ua/> Загол. з титул. екрану. Мова : укр. Перевірено: 15.09.2017.

3. Сухенко Я. В. Психологічний відбір майбутніх психологів при вступі до вишу: актуальність, реалії, перспективи. Вісник післядипломної. Зб. наук. пр.; НАПН України, Ун-т менедж. освіти; редкол.: О. Л. Ануфрієва [та ін]; голов. ред. В. В. Олійник. Київ: АТОПОЛ ГРУП, 2017. Вип. 3(32). С. 116–130. (Серія «Соціальні та поведінкові науки»).

4. Хенкіна Т. Д. Особливості організації психологічного забезпечення профвідбору абітурієнтів ВНЗ МВС: [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://vuzlib.com/content/view/1042/94/>. Мова: укр. Дата останнього доступу: 03.08.2017. Загол. з екрану.

5. Чепелева Н. В., Пов'якель Н. І. Теоретичне обґрунтування моделі особистості практичного психолога. Психологія. Зб. наук. пр. Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 1998. Вип. 3. С. 35–41.

УДК 159.95

*Тищенко А.Ю., студентка соціально-психологічного факультету НУЦЗУ;
Селюкова Т.В., ст.викладач кафедри психології діяльності в особливих умовах НУЦЗУ*

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ ТА САМООЦІНКИ У КУРСАНТІВ ТА СТУДЕНТІВ НУЦЗУ З РІЗНИМ ТИПОМ ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО РЕАГУВАННЯ

В даний час суспільство висуває все більш високі вимоги до моральних аспектів діяльності працівників аварійно-рятувальних підрозділів ДСНС України. Дослідження проблеми самооцінки та емоційного інтелекту представляє велику значимість для психологічної науки. Від розвитку професійної самооцінки та емоційного інтелекту залежить не тільки формування психологічного складу особистості, але і успішність діяльності, виконуваної суб'єктом. В сучасних наукових публікаціях, присвячених проблемам професійно-психологічного відбору та психологічного супроводу діяльності багато уваги приділяється вивченню індивідуально-типологічних особливостей та особистісних характеристик тих, хто навчаються.

Коли людина вміє розбиратися у своїх емоційних переживаннях, управляти своїм емоційним станом, їй значно легше розв'язувати

складні життєві проблеми, міжособистісні конфлікти, спілкуватися з іншими людьми. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває дослідження ролі емоційного інтелекту і самооцінки особистості. Емоційний інтелект – це показник нашої здатності до спілкування, вміння усвідомлювати свої емоції та розуміти почуття інших людей, а під самооцінкою мають на увазі оцінку особистості самої себе, своїх можливостей, якостей і місця серед інших людей. Від цих критеріїв залежать взаємовідносини людини з оточуючими, її критичність, вимогливість до себе, ставлення до успіхів і невдач.

У психологічних дослідженнях, як вітчизняних, так і зарубіжних, проблема самооцінки не обділена увагою. Самооцінка – складний конструкт, який розглядається у вітчизняній психології як елемент самосвідомості, що характеризується емоційно насиченими оцінками самого себе як особи, власних здібностей, етичних якостей і вчинків; важливий регулятор поведінки. Самооцінка визначає взаємини людини з тими, що оточують, її критичність, вимогливість до себе, відношення до успіхів і невдач. Тим самим самооцінка впливає на ефективність діяльності людини і розвиток його особи. Самооцінка тісно пов'язана з рівнем домагань, цілей, які людина перед собою ставить [3; 4; 9].

Введення поняття емоційного інтелекту (EQ) у психологічний словник сприяло інтенсивному зростанню кількості досліджень. Вперше термін “емоційний інтелект” було введено в психологію Дж. Мейером і П. Селовеєм. Вони визначили емоційний інтелект як здібність сприймати і виражати емоції, асимілювати емоції і думки, розуміти і пояснювати емоції, регулювати свої емоції та емоції інших. Вперше увагу дослідників та практиків до проблеми емоційного інтелекту Д. Голмен залучив на початку 1990 року. Під цим незвичним словосполученням він пропонує розуміти самомотивацію, опірність розчарувань, контроль над емоційними спалахами, вміння відмовитися від задоволень, регулювання настрою й уміння не давати переживанням заглушати спроможність думати та співпереживати. У теоретичному плані концепція емоційного інтелекту відображає ідею єдності афективних та інтелектуальних процесів. З точки зору практики даний конструкт отримав свій розвиток у зв'язку з дослідженням успішності людини в різних сферах життя і діяльності. Перспективність і обґрунтованість використання поняття емоційного інтелекту показані в безлічі робіт, виконаних в рамках різних галузей психології [1; 2; 5; 7].

З давніх часів робилися спроби розділити людей на різні психологічні типи. Знання психологічного типу людини використовували для визначення його характеру. К. Юнг запропонував класифікацію типів особистості. В основі типології: екстраверсія як зверненість до об'єктів навколишнього чи внутрішнього світу та інтроверсія як рефлексія, перешкода контакту з об'єктами, сумнів і

недовіра до об'єктів. Інтроверти зосереджені на своєму суб'єктивному стані, вони формують уявлення про світ за власними враженнями і висновками, задумливі, стримані, схильні до самоспоглядання, наділені розвиненою інтуїцією. Екстраверти, навпаки, зорієнтовані назовні, об'єктивні, спостережливі, черпають життєві сили у діяльності [6; 8].

Незважаючи на велику кількість теоретичних джерел з проблеми нашого дослідження, більшість питань залишаються не відкритими.

Метою нашого дослідження є виявлення впливу самооцінки та емоційного інтелекту на успішність службової діяльності майбутніх працівників ДСНСУ з урахуванням їх індивідуально-типологічних особливостей особистості. Дослідження проводилось на базі НУЦЗУ, вибірка склала 100 респондентів.

Для дослідження типів особистості у курсантів та студентів НУЦЗУ нами була використана методика вивчення типологічних особливостей особистості за К. Юнгом, завдяки якій ми сформували дві групи досліджуваних: група №1 – респонденти з інтровертним типом особистості та група №2 – респонденти з екстравертним типом особистості.

Для дослідження самооцінки в досліджуваних групах нами була проведена методика діагностики рівня самооцінки «Шкала самооцінки», за Н.В. Кіршевою та Н.В. Рябчиковою. За результатами методики в першій групі (інтроверти) в переважній більшості респондентів був визначений середній рівень самооцінки, а в групі №2 (екстраверти) – високий рівень.

Це говорить про те, що представники групи №2 зазвичай демонструють свої емоції назовні, на оточуючих, тобто вирішують свої проблеми за рахунок інших. Таким чином, знижуючи рівень внутрішньої енергії, екстраверт не переймається проблемою своєї самооцінки, так як у нього немає спонукання (енергії) цього робити. Так і оточуючих він змушує своєю бурхливою реакцією дати йому схвалення і заспокоєння. Респонденти групи №1, навпаки, накопичують свої емоції, направляючи вибухи своїх міркувань на себе. Інтроверт накопичує свої сумніви і направляє їх енергію на внутрішню самокритику, так як підтримки від зовнішнього світу у нього менше, тому він її цінує вище.

Дослідження емоційного інтелекту ми проводили за допомогою методики визначення рівня емоційного інтелекту Н. Хола і отримали такі результати: в першій групі №1 (інтроверти) в переважній більшості респондентів відмічається середній рівень емоційного інтелекту, а в групі №2 (екстраверти) – високий рівень.

Таким чином, про представників 1-ї групи (інтроверти) можна говорити, що вони спілкуються на базі певних вольових зусиль. Мають достатньо високий рівень самоконтролю, певну стратегію емоційного

реагування. Їм не завжди притаманне відчуття психологічного благополуччя та позитивного ставлення до себе. В групі №2 (екстраверти), навпаки, переважає високий рівень емоційного інтелекту. Це означає, що у людини є певні установки, які відображають індивідуальну систему цінностей. І ця система цінностей була вироблена людиною самостійно і чітко їм усвідомлюється. Ця людина чітко знає, як йому треба поводитися в різних життєвих ситуаціях і при цьому він відчуває себе вільним від різних ситуативних вимог. Для осіб з високими показниками EQ характерні такі психологічні якості, як стійкість к фрустрації, емоційна саморегуляція, оптимізм.

Таким чином, за результатами дослідження ми можемо стверджувати, що у інтровертів визначаються середні показники самооцінки і емоційного інтелекту, а у екстравертів визначаються завищені та високі рівні самооцінки та емоційного інтелекту.

Низькі показники рівня самооцінки та емоційного інтелекту говорять про те, що інтроверти частіш бувають невпевнені в собі, у них знижена здатність приймати рішення та долати труднощі. Такі люди можуть бути переконані в тому, що оточуючі люди ставляться до них негативно, бояться показати оточуючим своє справжнє «Я», досить важко долають емоційне напруження. У екстравертів, навпаки, переважають високі показники самооцінки та емоційного інтелекту, це говорить про те, що такі люди більш вірять в себе, в свої сили, добре уявляють собі свої слабкі і сильні сторони. Це знання робить їх ще більш стійкими в стресових ситуаціях. З іншого боку, іноді зустрічається завищена самооцінка і надмірна самовпевненість, що є причиною ілюзій, які неминуче руйнуються, психічно виснажуючи людину. Тим не менш вони добре розбираються в емоціях інших людей, здатні до емпатії і знаходять вдалі способи прийти в себе після невдач. Для них характерний високий коефіцієнт життєвого щастя, гармонії, успіху, оптимізм.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андреева И. Н. Предпосылки развития эмоционального интеллекта. Вопросы психологии. 2012. № 5. С. 37–45.
2. Андрієнко Я. Н., Селюкова Т. В. Гендерні особливості емоційного інтелекту та комунікативної соціальної компетентності в юнацькому віці. Інноваційні методи діагностики і лікування психічних і соматичних розладів психогенного походження. Харків, 2014. С. 7–8.
3. Бороздина Л. В., Молчанова А. Н. Самооценка в разных возрастных группах: от подростков до людей пожилого возраста. М.: ООО«Проект-Ф», 2001. 604 с.
4. Бороздина Л. В. Сущность самооценки и ее соотношение с Я-концепцией. Вестник московского университета. 2011. №1. С. 54–65.

5. Гаврилова.А. В.,Селюкова Т. В. Особливості емоційного інтелекту у курсантів військового ВУЗу як елемент психологічної культури майбутнього офіцера//Особистість, суспільство, закон: психологічні проблеми та шляхи їх розв'язання: зб. тез доп. міжнар. наук.-практ. конф. Харків: ХНУВС, 2017. С.161–163.

6. Леонгард К. Акцентуированные личности. М.: Эксмо-пресс, 2001. 448 с.

7. Селюкова Т. В., Ткаченко В. В. Особливості соціально-комунікативної компетентності та емоційного інтелекту у осіб з різним рівнем тривожності. Проблеми екстремальної та кризової психології. Збірник наукових праць. Вип.18. Харків: НУЦЗУ, 2015. С. 188–196.

8. Юнг К. Г. Психологические типы. М.: Эксмо-пресс, 2001. 480 с.

9. Яіцька К. А., Селюкова Т. В. Вікові особливості емпатії та самооцінки. Інноваційні методи діагностики і лікування психічних і соматичних розладів психогенного походження. Харків, 2014. С. 166–168.

УДК 159.09

Тогобицька В.Д., канд. психол. наук, начальник юридичного сектора Національного університету цивільного захисту України.

ДОСЛІДЖЕННЯ СТУПЕНЯ СФОРМОВАНOSTІ ЕЛЕМЕНТІВ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ПСИХОЛОГІВ ДСНС УКРАЇНИ ДО НАДАННЯ ЕКСТРЕНОЇ ДОПОМОГИ

В наш час увагу психологів привертає значне зростання всіляких аварій, катастроф та надзвичайних ситуацій в повсякденному житті, які ведуть до негативних наслідків. З'являється необхідність досліджувати фактори, що впливають на їх збільшення, несуть загрозу життю, здоров'ю та добробуту людей, вносячи істотний елемент непрогнозованості й випадковості в структуру способу життя.

Будь-яка людина може опинитися в особливих і екстремальних умовах, які часто викликають психічну напруженість. У одних це супроводжується мобілізацією функціональних ресурсів і адаптацією до виниклої ситуації, в інших - зниженням рівня працездатності, погіршенням стану здоров'я, психологічними (професійними) стресами, зниженням рівня психічного здоров'я. Залежить це багато в чому від індивідуальних особливостей особистості, стресостійкості, умов професійної діяльності, обізнаності про події, розуміння ступеня небезпеки та ін.

Для того щоб послабити негативний вплив несприятливих факторів на людину і мінімізувати рівень психологічної травми, необхідна цілеспрямована підготовка до дій у подібних умовах, формування психологічної стійкості і навичок надання психологічної само- та взаємодо-

помоги. Психологи ДСНС України повинні пройти навчання, отримати спеціальні психологічні знання, сформувати в собі стійкі навички та вміння, необхідні для профілактики негативного впливу інтенсивних психотравмуючих чинників, надавати ефективну психологічну допомогу постраждалим в результаті НС, попереджувати взаємну травматизацію та вторинне травмування, зберігати та відновлювати психічне здоров'я. Але у нас в країні є недосконалою система підготовки психологів, здатних ефективно працювати з постраждалими людьми в екстремальних ситуаціях.

Ця проблематика не достатньо висвітлена у вітчизняній психології, бо на сьогоднішній день ще не створена єдина методика, яка б визначала ступінь сформованості базових елементів психологічної готовності психологів ДСНС України до надання екстреної допомоги в процесі раннього професіогенеза.

Нашою метою стало визначення умов та розробка психолого-педагогічних засобів формування психологічної готовності психологів ДСНС України до надання екстреної психологічної допомоги. В цьому дослідженні була розроблена структурно-функціональна модель психологічної готовності психолога до надання екстреної допомоги постраждалим, що включає такі блоки: когнітивний (представлений аналітичністю і рефлексивністю мислення), мотиваційний (співвідношення різних типів мотивації до професійної діяльності), емоційний (здатність до емпатії і уміння розрізняти емоційні стани за сигналами швидкого доступу) компоненти.

Дослідження здійснювалося на базі НУЦЗУ на вибірці з 50 чоловік з числа студентів та курсантів 3, 4, 5 курсів СПФ, яке проводилося в 2 етапи. На першому етапі 100% вибірки проходили комплексне тестування з трьох компонентів: когнітивного, емоційного, мотиваційного. Для тестування використовувалися стандартизовані методики, а саме: дослідження аналітичності мислення; рефлексивності мислення; емпатії; мотивації професійної діяльності. Після цього на учасників був здійснений тренінговий вплив з метою покращити особистісні вимірювані якості. Згодом досліджувані вдруге проходили тестування аналогічне первинному – ретест. На підставі проведеного дослідження були отримані результати, які прораховані критерієм Фішера, що дозволив мені оцінити достовірність відмінностей між відсотковими долями двох параметрів: показників до тренінгу та після нього.

Таким чином, можна побачити, що показники первинного тестування за вимірюваними ознаками в більшості досліджуваних знаходились на низькому рівні та потребували покращення, бо в досліджуваних не всі якості були достатньо розвинуті. Після тренінгу ситуація покращилася, показники вдалось збільшити до середнього та високого рівня. Спостерігається статистично значуща різниця в змінах приросту показ-

ників першого та другого комплексного тестування, що служить індикатором ефективності фактора впливу. Це дозволяє стверджувати, що розвиток компонентів особистості (когнітивного, емоційного, мотиваційного) в сукупності впливає на рівень розвитку психологічної готовності психологів ДСНС в процесі раннього професіогенеза.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ганюшкин А. Д. Состояние психологической готовности к деятельности в экстремальных условиях: автореферат. дис. канд. психол. наук. Л., 1972. 27 с.
2. Дмитриева О. Б. Формирование психологической готовности молодых специалистов к профессиональной деятельности: дис. канд. психол. наук. М., 1997. 188 с .
3. Завалова Н. Д. Психическое состояние человека в особых условиях деятельности. Психологический журнал. 1983. Т. 4 . № 6. С. 92-105.
4. Корольчук М. С., Крайнюк В. М., Марченко В.М. Психологія: схеми, опорні конспекти, методика. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. За заг. ред. М.С. Корольчука. К.: Ельга, Ніка-Центр, 2006. 320 с.

УДК 159.98

Ушакова І.М., канд. психол. наук, доцент, доцент кафедри психології діяльності в особливих умовах НУЦЗУ

ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ОСОБАМ, ЩО ПОСТРАЖДАЛИ В РЕЗУЛЬТАТІ ВІЙСЬКОВОГО КОНФЛІКТУ НА СХОДІ УКРАЇНИ

Сучасне становище українського суспільства (військове протистояння і втрата частини територій, надзвичайні події, які відбуваються в Україні впродовж останніх років, безліч конфліктогенних ситуацій, нескінченний потік агресивної і часто недостовірної інформації в ЗМІ, величезна кількість людей, які вимушені були покинути власні домівки або проживають на лінії зіткнення тощо) формує особливий запит до психологічної науки і практики – формування стратегії та тактики соціально-психологічній підтримки, супроводу цілих соціальних груп, а також психологічної допомоги окремим людям і родинам.

За визначенням *О.Ф. Бондаренка* зміст психологічної допомоги полягає у забезпеченні емоційної, смислової та екзистенційної підтримки людини або суспільства в ситуаціях ускладнення, які виникають під час їх особистісного та соціального буття. Тобто, *психологічна допомога*

є певною реальністю, психосоціальною практикою, полем діяльності якої є сукупність питань, ускладнень та проблем, що стосуються психологічного життя людини [1; 2].

Оскільки наукове дослідження питання, означеного в темі, ще тільки починається, виникає дуже багато проблем, пов'язаних як з теоретичним осмисленням проблеми, так і з практикою надання психологічної допомоги особистості, яка переживає наслідки травматичної події.

Постраждалими від конфлікту на сході країни офіційно визнаються переселенці з окупованих територій, учасники бойових дій і їхні сім'ї. Проте, наслідки конфлікту (реальні й очікувані) стали джерелом хронічного дистресу майже для кожного жителя України: це і фахівці різних професій, які виконують свої професійні обов'язки в зоні АТО, особи, які постійно проживають на лінії зіткнення та у прифронтових населених пунктах, вимушені переселенці і ті, хто має на Донбасі родичів та друзів, волонтери. Чимало людей, які фізично знаходяться далеко від сходу країни, психологічно є залученими до ситуації військового протистояння через ЗМІ, особисті контакти, соціальні мережі тощо. Отже, у контексті досліджуваного нами питання до суб'єктів, яким може надаватися психологічна допомога, крім військових, які побували в зоні АТО, членів їх сімей та вимушених переселенців можна віднести майже все населення України. І тут ми стикаємось з першою проблемою – переліку категорій осіб, яким необхідна та може бути надана психологічна допомога як постраждалим внаслідок збройного конфлікту в нашій країні досі не існує.

До речі, як і державних структур, які мають надавати таку допомогу. На жаль, тягар психологічної допомоги всім постраждалим від збройного конфлікту в Україні майже повністю лежить на волонтерських, благодійних, громадських організаціях. Недолугість і неповоткість державної машини, корупційні схеми, складність комунікації і координації дій з державними органами змушують волонтерів шукати і ресурси, і приміщення, і засоби, і спеціалістів своїми силами.

Ще одна важлива проблема, яка «гальмує» надання психологічної допомоги постраждалим від воєнного конфлікту в Україні, пов'язана з відсутністю досвіду надання такої допомоги. Це призводить до зростання соціальної напруги та психологічної інвалідації величезної кількості українців. На жаль, ми все ще користуємось даними американських психологів про те, що майже половина тих, хто воював у В'єтнамі протягом 20 років після повернення загинули не своєю смертю (це наркотики, алкоголь, суїциди, ДТП, бійки та таке інше); близько 90 % ветеранів цієї війни були розлучені. І це в країні, яка направляє величезні кошти на реабілітацію учасників різних воєнних місій. Система ж надання психологічної допомоги в Україні відсутня як така. Тому її необхідно формувати «з нуля». При цьому, звісно, слід звертатись до досвіду ін-

ших країн (Ізраїлю, США, Данії, Великобританії, Канади та ін.). Але цей досвід не може бути перенесений прямо, оскільки психологічна робота завжди вписана в культурний контекст. Тому одним з важливих завдань на даному етапі є адаптація напрацювань зарубіжних психологів до наших реалій.

Таким чином, однією з найбільш нагальних для вирішення проблем надання психологічної допомоги є те, що в Україні досі відсутня єдина державна політика стосовно осіб, постраждалих внаслідок збройного конфлікту на Сході держави.

Наступна проблема лежить в площині психологічної науки та практики. Спеціально організована робота в масштабах країни з психологічної допомоги постраждалим від бойових дій, на жаль, не відповідає сучасним вимогам. Вона ведеться методом «проб і помилок», без опори на наукову базу. Гостро відчувається слабка наукова розробленість проблеми психологічної реабілітації, необхідність розширення і вдосконалення категоріальної бази психологічної науки в цій галузі. Потребує розвитку категоріальний апарат соціальної, екстремальної та кризової, військової психології, теоретичні напрацювання яких можуть стати основою для організації психологічної допомоги постраждалим внаслідок військового конфлікту в Україні, а в подальшому – системи психологічної допомоги як науки та практики в цілому. І важливим кроком у вирішенні цього питання є проведення таких конференцій.

Безпосередньо пов'язана з названою вище і проблема підготовки та супроводу спеціалістів, які будуть її здійснювати. І справа навіть не в компетентності та кваліфікованості фахівців цього профілю (хоча і це також важливо). Справа в специфічних психологічних проблемах, які виникають в процесі надання допомоги тим постраждалим, чиї політичні вподобання не збігаються з позицією тих, хто допомагає (фахівців допомагальних професій і волонтерів). Навіть якщо на рівні поведінкових проявів фахівцям вдається демонструвати толерантність до «ворожої» позиції клієнта, то на рівні емоційних переживань це створює надмірне навантаження.

Крім того, у нас ще не склалась система психологічної допомоги самим психологам, для яких питання вигорання є актуальним, особливо в сенсі питання, що розглядається нами в даній роботі. Ми вже неодноразово звертались до цього питання [4], тому тут лише констатуємо необхідність розробки як спеціальних процедур супервізії діяльності психологів, що надають психологічну допомогу постраждалим, так і застосування загальновідомих методів (наприклад, балінтівських груп).

Ще один рівень проблем, які утруднюють надання психологічної допомоги постраждалим – особистісний, про що ми вже також згадували раніше [3]. В цьому випадку необхідно звернути увагу на формування так званої «психологічної культури населення», яка перш за все по-

лягає в сформованому уявленні про те, що допомогу у подоланні певних психологічних труднощів може надати спеціаліст. На жаль, українці не звикли до цього, в кращому випадку більшість вважає, що мають подолати кризу за допомогою вольових зусиль («сам впораюсь»), а в гіршому – тримають проблеми в собі, заглушаючи душевний біль психоактивними речовинами чи звертаються до парапсихологічних практик.

Таким чином, ми проаналізували деякі проблеми, які є актуальними в сенсі надання психологічної допомоги особам, що постраждали внаслідок збройного конфлікту в Україні. Як бачимо, вони є і на рівні державному, суспільному, і на рівні науковому, і на рівні особистісних та світоглядних установок як клієнтів, так і фахівців, що надають таку допомогу. Розв'язання таких проблем (або хоча б їх усвідомлення) може привести до покращення ситуації з психологічною допомогою в нашій країні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондаренко А. Ф. Психологическая помощь: теория и практика. М.: Независимая фирма «Класс», 2001. 336 с.

2. Психологічна допомога особистості, що переживає наслідки травматичних подій: зб. статей. / Інститут соціальної та політичної психології НАПН України; Представництво Польської академії наук у м. Києві; Соціально-психологічний методичний реабілітаційний центр. К. : Міленіум, 2015. 150 с.

3. Ушакова І.М. Проблеми психологічної реабілітації осіб, що переживають наслідки збройного конфлікту в Україні. //Збірник матеріалів III Всеукраїнської науково-практичної конференції «Психолого-педагогічні та політичні проблеми у трансформаційних процесах українського суспільства» (КрНУ 21-22 квітня 2016 року. Кременчук, 2016. С. 81-84. Режим доступу: <http://repositsc.nuczu.edu.ua/handle/123456789/865> (дата звернення 19.10.2017)

4. Ушакова І.М. Проблема вигорання в практичній діяльності психологів екстремального профілю. //Бочаровські читання. Матеріали науково - практичної конференції, присвяченої пам'яті професора С.П. Бочарової (м. Харків, 18 березня 2016 року) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2016. С. 101-104. URI : <http://repositsc.nuczu.edu.ua/handle/123456789/872> (дата звернення 19.10.2017).

УДК 159.9.07.+316.6

*Хижняк В., студентка соціально-психологічного факультету НУЦЗУ;
Ушакова І.М., канд. психол. наук, доцент, доцент кафедри психології
діяльності в особливих умовах НУЦЗУ*

ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОВЕДІНКИ В КОНФЛІКТНІЙ СИТУАЦІЇ КУРСАНТІВ ТА СТУДЕНТІВ НУЦЗУ

Ще древні філософи вважали, що конфлікт існує всюди незалежно від думок людей про нього. Весь світ повний протиріч, з ними неминуче пов'язане життя природи, людей і навіть Богів. Правда, сам термін «конфлікт» вони ще не вживали, але вже бачили, що конфлікт не вичерпує собою усього життя і являє собою її частину.

Д.Т. Дуткевич на основі робіт вітчизняних та зарубіжних авторів визначає конфлікт як спосіб вирішення корінних протиріч, які не можуть бути вирішені іншим (логічним) шляхом [2].

Н.В. Грішина розглядає конфлікт як біполярне явище – протистояння двох начал, що проявляє себе в активності сторін, спрямованої на подолання протиріччя, причому кожна з сторін конфлікту представлена активним суб'єктом (суб'єктами) [3].

Конфлікт, на думку Г.М. Андрєєвої — це суперечність, що виникає між людьми у зв'язку з розв'язанням тих чи інших питань соціального чи особистого життя. Конфлікт може виявитися на рівні свідомості окремо взятої людини — це внутрішньоособистісний конфлікт, а також у міжособистісній взаємодії та на рівні міжособистісних групових стосунків [1].

Гендер – соціально - біологічна характеристика для визначення понять «чоловік» та «жінка». Зміст цього терміну полягає у відокремленні соціальних понять «чоловік» і «жінка» від біологічних факторів будови нашого організму. Чоловік і жінка не тільки різні, але й нерівні люди, ця нерівність стосується їх власних доль і навіть того як вони розмовляють, як міркують, як переживають емоції тощо [1, с. 36].

Аналіз першоджерел довів, чоловіки і жінки в конфліктній ситуації будуть проявляти різні особливості поведінки в залежності від обраної стратегії. Жінки в конфліктній ситуації частіше вибираючи стратегію компромісу, проявляють більше терпимості і прагнення до примирення інтересів. На відміну від чоловіків, вони намагаються знайти рішення, засноване на взаємних поступках. Чоловікам же більш властива стратегія конкуренції, так як вони не можуть проявити достатню гнучкість при вирішенні протиріч [1-3].

Нами було проведено емпіричне дослідження гендерних особливостей поведінки людей в конфліктній ситуації на базі НУЦЗУ. Для то-

го, щоб визначити гендерні особливості поведінки в конфліктній ситуації у студентів та курсантів НУЦЗУ було використано методика С. Бем «Маскуліність - фемінність» (для виявлення гендерного типу) та методика К. Томаса «Стиль поведінки в конфлікті для виявлення стилю реагування в конфліктній ситуації».

Було з'ясовано, що у вибірці переважають досліджувані з андрогінним гендерним типом (68 % вибірки). Це можна пояснити тим, що андрогінний гендер з'явився у зв'язку з яскраво вираженою здатністю людини до пристосування та тенденцією до рівноправності чоловіків і жінок. Відзначено, що люди, що володіють вираженою андрогінією в поведінці, добре виконують як чоловічу, так і жіночу роботу, краще розуміють протилежну стать. Такі результати є типовими для сучасного суспільства та підтверджені багатьма дослідженнями. Але є серед курсантів та студентів і особи, які мають маскуліний (20%) та фемінний (12%) типи. Це дозволило нам сформувати досліджувані групи з метою виявлення особливостей поведінки в конфліктних ситуаціях у особистості різного гендерного типу.

Дослідження стилів поведінки в конфлікті показало, що у досліджуваних переважають в однаковій мірі такі стилі поведінки як конкуренція та компроміс (38 %). Це пов'язано, на нашу думку, з тим, що психологічні особливості людей у яких виявили андрогінний гендер, в деякій мірі, співпадають з психологічними особливостями досліджуваних, які використовували компроміс та конкуренцію як провідний стиль реагування в конфлікті.

Було виявлено відмінності між виділеними групами на достовірному рівні статистичної значущості. Так, статистично значущі відмінності були виявлені між маскулінами та фемінами за частотою використання такої стратегії поведінки в конфлікті, як конкуренція (перші використовують її значно частіше). Такі дані відповідають сталим уявленням про гендерні ролі (адже саме чоловіча роль передбачає конкуренцію, активне відстоювання своєї власної позиції). Тобто, можна сказати, що конкуренція, як стиль поведінки в конфлікті, більше притаманна маскулінному гендерному типу, ніж фемінному.

В ході дослідження також було виявлено суттєві відмінності між андрогінами та маскулінами при використанні компромісної стратегії поведінки в конфлікті, яку представники андрогіного типу застосовують в чотири рази частіше за маскулінів.

Отже, проведене нами дослідження показало, що у андрогінів найбільш часто використовуваною стратегією поведінки в конфлікті є компроміс, а найменш використовуваною – уникнення. Це можна пояснити тим, що розвинута андрогінія в людини, незалежно від її статі, передбачає багатий арсенал і гнучкість її рольової поведінки, високі соціально-адаптивні здібності й інші важливі якості. Цікаво, що цей стиль

(компроміс) найчастіше використовується і фемінами, що передбачає відповідність жінки власній психологічній статі, дотримання жіночих статево-рольових норм, типової для жінки поведінки, цінностей, установок. Фемінність пов'язується з емоційністю, м'якістю, чуйністю, нормативністю, комунікативними навичками, сензитивністю, здатністю до емпатії. Отже, можемо припустити, що сучасна андрогінія більш «жіночна», аніж має чоловічі риси в поведінці в конфлікті.

Для маскулінів найбільш актуальною виявилася конкуренція, а співпраця, пристосування, уникнення і компроміс виражені значно менше. Маскулінність не обов'язково притаманна чоловікам так само, як фемінність - не є виключно жіночою характеристикою. Але типовими маскулінними якостями вважаються раціональність, незалежність, активність, сила (як фізична, так і психологічна).

Отже, ми бачимо, що гендер має важливе значення для визначення стильових характеристик поведінки особистості в конфлікті, відповідно, у врегулюванні конфлікту. Уміння обирати правильну стратегію поведінки в конфлікті для досягнення позитивного результату, знати особливості поведінки в конфліктній ситуації, а також природу самого конфлікту, щоб успішно його розв'язати є надзвичайно важливим для адаптації особистості в соціумі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андреева Г.М. Социальная психология. М : Аспект-Пресс, 2001. 384 с.
2. Дуткевич Т.В. Конфліктологія з основами психології управління: Навч. посібник. К.: Центр навч. літератури, 2005. 456 с.
3. Гришина Н.В. Психология конфликта. СПб.: Питер, 2000. 464 с.

УДК 159.9

Христенко В.Є., канд. психол. наук, доцент, провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології НУЦЗУ

РУЙНІВНІ ПСИХОТЕХНОЛОГІЇ ЯК СКЛАДОВА ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

Аналіз воєнних конфліктів початку ХХІ століття свідчить про появу нових форм і методів збройної боротьби між державами для досягнення відповідних політичних цілей і вирішення міждержавних протиріч. На зміну класичним формам збройної боротьби прийшли так звані «гібридні війни».

Вони мають прихований характер та проводяться, переважно, у

політичній, економічній, інформаційній та інших сферах. При цьому, для вирішення окремих завдань збройні сили залучаються в невеликій кількості.

Сутність такого підходу полягає у зміщенні центру зусиль з фізичного знищення противника в рамках масштабної війни до застосування засобів так званої «м'якої сили» проти країни-противника з метою дезінтеграції та зміни її керівництва, включення до сфери свого впливу.

Вітчизняна військово-теоретична думка щодо поняття «гібридна війна» знайшла стисле відображення у статті А. Парубія, яка з'явилася в Інтернеті на початку серпня 2014 р. Він дає таку дефініцію: *«Україна воює, і неоголошена війна, яка ведеться Росією проти нас, визначається як «гібридна», «нелінійна», або «війна керованого хаосу». Така війна поєднує військові, інформаційні, терористичні та інші агресивні дії, скоординовані з єдиного центру і спрямовані на досягнення визначеної стратегічної мети. Метою цієї війни є повне підпорядкування України експансіоністським неоімперським планам Кремля»* [1].

Під час гібридної війни, яку розпочало керівництво Росії проти України, значну роль відводиться саме психологічним технологіям, які значною мірою допомагають ініціатору війни досягти своїх цілей.

Саме за допомогою психологічної науки під час підготовки до початку ведення воєнних дій і під час цих дій керівництво РФ здійснює:

- Руйнування політичного і соціального спокою в Україні.
- Руйнування інформаційного простору України.
- Дискредитацію зовнішньої і внутрішньої політики України.
- Руйнування єдності України.
- Руйнування стабільності політичної влади в Україні.
- Руйнування у свідомості українців цивілізаційних цінностей.
- Підрив довіри населення України до влади, а також розповсюдження в суспільстві протестних і сепаратистських настроїв.

ЛІТЕРАТУРА

1. Парубій А. Війна Росії проти України і світу. Українська правда [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2014/08/6/7034046/>.

УДК 159.9

Tsokota Viktoriia, PhD in Psychological sciences, Senior Researcher of the Laboratory of Crisis and Disasters Psychology of the National University of Civil Protection of Ukraine, co-founder of ARKI GROUP Cyberpsychology Platform

**INTERACTIVE, GUIDED AND SELF-GUIDED IMAGERY AS
A OPTION FOR STRESS-REDUCTION**

The concept of Integrative Health Care involves bringing conventional and complementary treatment approaches together in a coordinated way. Guided Imagery is one of the top ten most common complimentary health approaches [1]. It belongs to the group Mind and body practices.

Guided Imagery bases on visual part of experience, but it also activates all parts of the sensory system including, smell, sound, taste and feel. During utilization of this tool, images are recalled from long-term or short-term memory, or created from fantasy, or a combination of both, in response to guidance, instruction, or supervision [2]. The main goal of Guided Imagery is bring about a desired mental and physical response to alter thoughts, emotions and behavior.

The technique can be realized in the usual way and provided by therapist or interactive way when participant follows guidance provided by a sound recording, video, audiovisual media, sites or smartphone applications.

The practice of Guided Imagery can comminute a hypnotic induction, breathing techniques, relaxation and meditation.

There are types of imagery which can be used for psychological intervention: anti-future shock, positive, aversive, associative and coping imagery [3].

Researchers identify four phases of Guided Imagery: generation, maintenance, inspection and transformation images [4].

Guided Imagery is applied for managing stress, fatigue, anxiety, depression and symptoms related to chronic pain conditions [5; 6].

Stress does not only affect an individual's mental well-being, it also directly contributes to the progression of disease and damaging physical illnesses [7].

Guided Imagery is demonstrates the efficacy a constructive distraction that allows the individual to detach and redirect the stress [8], the ability to increase optimism [9], relieve levels of perceived stress and improve physical function as well as enhance one's sense of self-efficacy [6].

Self-Guided Imagery, in turn, can be helpful for emotional selfregulation [10]. These kinds of protocols show good accessibility [11]. But they need previous engagement of instructor for understanding and treatment credibility.

At the same time, studies show that Interactive Guided Imagery is no less effective than the traditional guided by therapist way. Interactive Guided Imagery may be feasible and effective in managing of stress biomarkers: “acutely reducing salivary cortisol levels” [10], “cause changes in brain oscillatory activity” [12].

The main problem of Interactive Guided Imagery is to adhere to the principle of positive content of images for the person. But it can be solved by different imagery techniques, as “structuring training stimuli so that they started ambiguous as to their potential resolution but always ended positively” [13].

Guided and self-guided imagery is seen as a powerful technique and is widely used in modern psychotherapy and psychological training. But almost all the knowledge achieved is associated with traditional guided or self-guided imagery with including of therapist during all guided imagery process or instructors at the first stage.

Estimation of the potential of autonomous interactive guided imagery is a question of practical importance. It might offer new strategies to combat negative emotions and minimizing of technical and social barriers access to psychological support. The using of mobile applications for guided imagery can be a possible solution, as effective playful instrument to use in therapy for stress management.

REFERENCES

1. Complementary, Alternative, or Integrative Health: What's In a Name? US Department of Health and Human Services. Public Health Service. National Institutes of Health. NIH Publication No. D347. Online Version. Retrieved 31 July 2015. – Access mode: <https://nccih.nih.gov/health/integrative-health>
2. Pearson D.G. Mental imagery and creative thought / D.G. Pearson // Proceedings of the British Academy. Vol. 147, 2007; P.187–212
3. Tuong Thi-Ngoc Nguyen. Utilization of Guided Imagery within the Four Phases of Adlerian Therapy: A Research Paper / Thi-Ngoc Nguyen Tuong // 2012. – Access mode: http://alfredadler.edu/sites/default/files/Nguyen_MP_2012.pdf
4. Slotnick S.D., Thompson W.L., and Kosslyn S.M. Visual memory and visual mental imagery recruit common control and sensory regions of the brain / S.D. Slotnick, W.L. Thompson and S.M. Kosslyn, // Cognitive Neuroscience, Vol. 3, No. 1, 2012, P. 14–20.
5. Eller L.S. Guided imagery interventions for symptom management / L.S. Eller // Annual Review of Nursing Research, 17(1), 1999. – P. 57–84.
6. Menzies V., & Jallo N. Guided Imagery as a Treatment Option for Fatigue: A Literature Review / V. Menzies, N. Jallo // Journal of Holistic Nursing: Official Journal of the American Holistic Nurses' Association, 29(4), 2011. – P. 279–286. <http://doi.org/10.1177/0898010111412187>

7. Kaufman J.A. An Adlerian perspective on guided visual imagery for stress and coping / J.A. Kaufman // Journal of Individual Psychology, 63(2), 2007. – P. 193–204.
8. Battino R. Guided imagery and other approaches to healing / R. Battino // Carmarthen, UK: Crown House Publishing. 2000
9. Blackwell S.E., Rius-Ottenheim N., Schulte-van Maaren et al. Optimism and mental imagery: A possible cognitive marker to promote well-being? / S.E. Blackwell, N. Rius-Ottenheim, Maaren Schulte-van et al. // Psychiatry Research, 206(1), 2013. – P. 56–61. – Access mode: <http://doi.org/10.1016/j.psychres.2012.09.047>
10. Weigensberg M.J., Joy Lane C., Winners et al. Acute Effects of Stress-Reduction Interactive Guided ImagerySM on Salivary Cortisol in Overweight Latino Adolescents / M.J. Weigensberg, C. Joy Lane, Winners // Journal of Alternative and Complementary Medicine, 15(3), 2009. P. – 297–303. – Access mode: <http://doi.org/10.1089/acm.2008.0156>
11. Servant D., Leterme A.C., Barasino O., et al. Efficacy of Seren@ctif, a Computer-Based Stress Management Program for Patients With Adjustment Disorder With Anxiety: Protocol for a Controlled Trial JMIR Res Protoc / D. Servant, A.C. Leterme, O. Barasino, et al. // 2017. – 6(10): P. 190. – Access mode: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5643843/>
12. Velikova S., Sjaaheim H., Nordtug B. Can the Psycho-Emotional State be Optimized by Regular Use of Positive Imagery?, Psychological and Electroencephalographic Study of Self-Guided Training / S. Velikova, H. Sjaaheim, B. Nordtug // Frontiers in Human Neuroscience, 10, 664, 2016. – Access mode: <http://doi.org/10.3389/fnhum.2016.00664>
13. Blackwell S.E., Holmes E.A. Brightening the Day With Flashes of Positive Mental Imagery: A Case Study of an Individual With Depression / S.E. Blackwell, E.A. Holmes // Journal of Clinical Psychology, 73(5), 2017. P. – 579–589. – Access mode: <http://doi.org/10.1002/jclp.22455>

УДК 65.013

Чижевський С.О., начальник відділу психологічного забезпечення Головного управління Національної гвардії України (начальник психологічної служби), здобувач кафедри юридичної психології Національної академії внутрішніх справ України

СИСТЕМА ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ

Сьогоднішні умови виконання особовим складом Національної гвардії України службово-бойових завдань в антитерористичній операції

на сході України наочно продемонстрували потребу щодо якісного відбору, підготовки та відновлення боєздатності військовослужбовців, тобто створення цілісної системи психологічного забезпечення службово-бойової діяльності кожної складової сектору безпеки та оборони України.

У давні часи, коли цар бажав безпеки, то він укомплектовував свої війська із числа таких людей, які при оголошені війни йдуть на неї добровільно із почуття любові до нього, а після укладання миру, ще з більшим бажанням повертаються до своїх домівок. Він завжди досягне Перемоги, коли буде комплектувати військо із числа солдат, які вміють заробляти не війною, а й іншими ремеслами. Тому після миру, цар повинен попідкуватись про те, щоб весь особовий склад повернувся до своїх попередніх справ, і взагалі добитись того, щоб всі вони з бажанням брались за зброю на честь миру, а не намагались порушити мир на честь війни [6].

Система психологічного забезпечення Національної гвардії України почала оновлюватись із 2014 року, вибудовувалась робота за етапами підготовки до бойових дій, під час проведення та після повернення до пунктів постійної дислокації [7].

У Головному управлінні Національної гвардії проведено комплексний аналіз проблемних питань щодо психологічного забезпечення та вибудовано план щодо їх вирішення: оновлення нормативно-правової бази, підвищення фахової компетенції військових психологів та психологічної культури особового складу, членів їх сімей, розвиток навчально-матеріальної бази.

15 березня 2016 року – командувач Національної гвардії України генерал-полковник Юрій Аллеров, особисто очолив роботу комісії з реформування психологічної служби та приведення її до сучасних стандартів. З цією метою проведено понад 42 міжнародних навчальних проєктів з колегами країн-партнерів: серію майстер-класів, тренінгів для тренерів, 28 психологів пройшли навчання за кордоном, проведено комплекс заходів супервізійної підтримки з колегами 11 держав. Прийнято участь у роботі міжвідомчих робочих груп щодо розробки нормативно-правових актів, особлива увага звернута на питання міжвідомчої взаємодії, підвищення фахової компетенції військових психологів, їх атестації, сертифікації психологічної служби, розробки протоколів.

За ініціативи командування Національної гвардії, внесені доповнення до Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», зокрема – в статті 11 визначено психологічну реабілітацію, в категорію обов'язкової та безкоштовної для військовослужбовців після виконання завдань служби в екстремальних (бойових) умовах. З метою впровадження програми «декомпресії» підрозділів SAS (завершення місії), яка передбачає мультидисциплінарний формат роботи на етапі виходу підрозділу із зони екстремальних (бойових) умов, підготовки комбатантів до мирного життя, зустрічі із рідни-

ми, переключення із зони бойових дій, скидання адреналіну [1].

Концепцією розвитку НГУ до 2020 року визначено посилення психологічної складової в службово-бойовій діяльності [3]:

- упровадження новітніх технологій у систему професійно-психологічного відбору кандидатів для проходження військової служби – за сприяння Посольства США в Україні впроваджено 6 поліграфів, пройшли додаткове навчання 7 спеціалістів поліграфу, впроваджено 35 автоматизованих робочих місць психологів;

- розроблення характеристик (професіограм) на кожен військово-облікову спеціальність;

- розроблення та проведення апробації нових програм спеціальної та бойової підготовки особового складу та підрозділів (оновлено курс лідерства, впроваджено програму по згуртуванню колективу «тім-білдинг»);

- розгортання та обладнання навчальних центрів з підготовки військовослужбовців, резервістів та підрозділів Національної гвардії, придбання сучасних засобів навчання біологічного зворотного зв'язку;

- проведення стандартизації та сертифікації психологічної служби;

- здійснення перерозподілу повноважень між офіцерами і сержантами, які проходять військову службу за контрактом – впровадження інструкторів з психологічного здоров'я;

- створення сучасних психотренінгових комплексів для підготовки особового складу до виконання службових завдань за призначенням, центрів психологічної реабілітації військовослужбовців.

На підставі отриманої інформації, власного досвіду, в гвардії вибудовано цілісну систему психологічного забезпечення. Основними напрямками визначено: професійно-психологічний відбір, професійно-психологічну підготовку, вивчення соціально-психологічного клімату у військових колективах та психологічних аспектів надзвичайних подій, психологічний супровід виконання завдань служби, психопрофілактика та психологічна реабілітація [4].

У січні-лютому 2017 року проведено організаційно-штатні зміни, які спрямовані на посилення психологічної складової, шляхом виведення психологічної служби зі складу органів по роботі з особовим складом, розмежування компетенцій підрозділів, які мають відношення до ідеології та психологічної підтримки комбатантів.

Вперше серед складових сектору безпеки та оборони, було проведено незалежний професійно-психологічний відбір кандидатів на новостворену психологічну службу, залучались представники військових та правоохоронних формувань, представники громадкості. У подальшому, дану процедуру, планується взяти за основу для проведення щорічної атестації військових психологів. У процесі конкурсного відбору було

апробовано рейтингову систему оцінки рівня компетенції психолога, підрозділів психологічної служби. У процесі комплектування психологічної служби, відмічається зростання і гендерного показника – 37% військовослужбовців-жінок психологів, із них 2 очолюють службу в територіальних управліннях, 8 – у військових частинах.

Психологічна складова у поверненні комбатанта до мирного життя – розпочинається з етапу його відбору до проходження військової служби, на даний час в гвардії розроблений власний психологічний інструментарій, зокрема силами науково-дослідного центру Національної академії НГУ – автоматизований психодіагностичний комплекс, який включає понад шести десятків психологічних методик, на двох мовах [5].

Автоматизований психодіагностичний комплекс зменшує час та ймовірні помилки при обрахунку результатів, прискорює інтерпретацію результатів та підготовку довідки. І не маловажним, є зменшення корупційної складової, шляхом визначення придатності кандидата до проходження військової служби (навчання) за певною шкалою балів, збереженням результатів у базі даних, і якщо вони будуть підлягати зміні, то це буде зафіксовано.

Статтею 20 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», а також впровадженими у 2017 році відомчими нормативно-правовими актами визначено, що кандидати на військову службу зобов'язані пройти професійно-психологічний відбір. Відмінність нововведень полягає у тому, що кандидат не може бути прийнятим на службу без психологічного вивчення, або за результатами професійно-психологічного відбору з висновком «не рекомендовано»; введено в дію перелік психологічних та інших протипоказань, які не уможливають проходження військової служби [2].

Протягом 2017 року продовжувалась робота щодо посилення психологічної складової у загальній системі бойової та спеціальної підготовки, а також підвищення фахової компетенції психологів, які задіяні до проведення практичних тренінгових занять за окремою дисципліною – професійно-психологічною підготовкою. На базі Національної академії НГУ проведено ліцензування підготовки психологів за освітньо-кваліфікаційним рівнем «бакалавр», проведено 3 курси післядипломної освіти, в оперативних територіальних об'єднаннях проведено 14 навчально-методичних зборів.

Триває впровадження досвіду країн-учасниць НАТО щодо контролю бойового (оперативного) стресу, за досвідом 30 медичної бригади ЗС США та жандармерії і поліції Франції.

Сьогодні командувач Національної гвардії – поставив для нас нове завдання щодо створення сучасного психотренінгового комплексу – центру психологічної реабілітації військовослужбовців та членів їх сімей на базі Міжнародного багатопрофільного навчального центру з під-

готовки підрозділів НГУ. Який має основні напрями: психологічна підготовка, відновлення, підготовка фахівців, а також просвітницька робота серед військовослужбовців, членів їх сімей.

На даний час, за рахунок державного бюджету здійснюється розробка проектної документації, та підготовка до тендерних процедур, гвардія сьогодні відкрита до впровадження сучасних ефективних технік, інструментарію у форматі пілотних проектів, науковому супроводі та впровадженні їх на постійній основі.

Вперше серед сектору безпеки та оборони, на умовах пілотного проекту впроваджено психологічну реабілітацію комбатантів у загальній системі медичної на базі відомчого медичного центру «Нові Санжари», протягом 14 діб, на безкоштовних умовах та у службовий час. Загальний обсяг заходів психологічної роботи становить від 56 до 83 годин.

Отже, у системі психологічного забезпечення службово-бойової діяльності гвардійців, вибудовано чітку систему роботи військового психолога з підготовки комбатанта, а також членів його сім'ї до мирного життя. Наразі, деякі аспекти, інструментарій вдосконалюються, здійснюється наукове їх обґрунтування щодо подальшого впровадження.

Сьогодні, гвардійці з бажанням беруться за зброю на честь миру, а не намагаються порушити мир на честь війни! Психологічна служба Національної гвардії готова до змін, оновлення інструментарію, надання якісних психологічних послуг особовому складу та членам їх сімей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про внесення зміни до статті 11 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей».
2. Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу».
3. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.02.2017 №100 «Про схвалення Концепції розвитку НГУ на період до 2020 року».
4. Наказ МВС від 08.12.2016 № 1285 «Про затвердження Положення про психологічне забезпечення в Національній гвардії України».
5. Воробйова І. В., Приходько І. І., Полторак С. Т. та ін. Автоматизований психодіагностичний комплекс визначення професійної придатності кандидатів на військову службу у внутрішні війська МВС України і навчання у вищих військових навчальних закладах МВС України. Монографія. Х.: Акад. ВВ МВС України, 2012. – 297 с.
6. Макиавелли Н. Военное искусство. М.: Воениздат, 1939. Machiavelli N. Libro dell'arte della guerra. Firenze, 1540.
7. Мацегора Я. В., Воробйова І. В., Колесніченко О. С., Приходько І. І. Психологічний супровід військовослужбовців, які виконують службово-бойові завдання в екстремальних умовах. Методичні рекомендації Х.: НА НГУ, 2015. 69 с.

УДК 159.95

*Чиркова О.В., студентка соціально-психологічного факультету НУЦЗУ;
Селюкова Т.В., ст.викладач кафедри психології діяльності в особливих
умовах НУЦЗУ*

ОСОБЛИВОСТІ СТРЕСОСТІЙКОСТІ ТА СТИЛЮ ПОВЕДІНКИ В КОНФЛІКТНИХ СИТУАЦІЯХ У КУРСАНТІВ НУЦЗУ З РІЗНИМ ТИПОМ ЛОКУСУ КОНТРОЛЮ

Людина часто перебуває в стресових та конфліктних ситуаціях, що призводить до збільшення психічних навантажень, порушення рівноваги нервових процесів та супроводжується зниженням стресостійкості. Такі показники психічних станів значно знижують працездатність і ефективність діяльності. Дослідження локусу контролю з зіставленням стресостійкості та стилів поведінки в конфліктних ситуаціях є актуальним, тому що будь-який конфлікт несе в собі фактор стресогенності. Знання особливостей локусу контролю, стресостійкості та стратегій поведінки учасників конфліктні взаємодій дозволяє передбачити можливі реакції на ситуацію та заздалегідь пом'якшити небажані наслідки конфлікту.

Проблема психологічної стійкості працівників пожежно-рятувальних підрозділів до стресу є професійно значимою для ДСНС України, – від неї залежить не тільки ефективність діяльності рятувальників, але й порятунок життя потерпілих. Оцінка й формування психологічної стійкості до стресу відносяться до числа пріоритетних завдань профвідбору, професійної, психологічної й технічної підготовки персоналу ДСНС України [6; 7; 8].

Розвиток нашої країни в сучасних умовах висуває на передній план проблеми, пов'язані з формуванням всебічно розвиненої особистості майбутнього працівника ДСНС. Така особистість має бути здатною адекватно сприймати зміни в суспільному житті, проявляти свідому активність, спрямовану на приведення внутрішніх резервів у відповідність до зовнішніх умов. Працівник ДСНС повинен уміти ухвалювати рішення, нести за них відповідальність, володіти активністю, цілеспрямованістю, уміти долати внутрішні і зовнішні бар'єри, що заважають досягненню мети, тобто у працівника ДСНС повинні бути сформовані якості особистості, що дозволяють йому бути успішним та ефективно виконувати свою діяльність.

На ефективність виконання службових обов'язків безпосередньо впливає така стильова характеристика особистості як поведінка в конфліктних ситуаціях. Проблема конфліктів у міжособистісних відносинах залишається значущою для всіх сфер діяльності, у тому числі і у робітників ДСНС. Властивостям особистості в конфлікті належить найважливіша роль, тому необхідно виявляти і враховувати особистісні особ-

ливості людей, які виступають центральною ланкою конфлікту. У конфліктних ситуаціях майбутнім працівникам ДСНС необхідний не тільки певний обсяг теоретичних знань про причини виникнення і способи вирішення конфліктів, а й практичні навички управління і регулювання конфліктами, де застосовуються індивідуальні стратегії поведінки в конфліктах [1; 2; 4].

Не останню роль у вирішенні проблем набуває дослідження такого фундаментального утворення особистості як локус контролю (ЛК). Відношення людини до своєї діяльності та умов праці, її екстернальність чи інтернальність, мають значний вплив на успішність діяльності та на ефективність її організації. Сучасні дослідження показують, що люди, які покладаються на себе (а не на зовнішні умови) в процесі життєдіяльності, тобто інтернали, є більш активними, відповідальними, успішними. Локус контролю є психологічним поняттям, що відбиває одну з найважливіших характеристик особистості – ступінь незалежності, самостійності і активності людини в досягненні своїх цілей [3; 5; 8].

Усе вищесказане визначає актуальність цього дослідження, спрямованого на виявлення особливостей стресостійкості та стилів поведінки в конфліктних ситуаціях у майбутніх працівників ДСНС з різною спрямованістю локусу контролю (ЛК).

Для дослідження ЛК ми провели методичку визначення локусу контролю Дж. Роттера, за допомогою якої вибірку досліджуваних, яка складалась з 60 курсантів НУЦЗУ розподілили на 2 групи: №1 – респонденти с екстернальним типом ЛК, і група №2 – респонденти з інтернальним типом ЛК.

Для дослідження рівня стресостійкості в досліджуваних групах нами був проведений тест «Аналіз стиля життя» (Бостонський тест на стресостійкість).

Виходячи з порівняльної характеристики груп, ми можемо сказати, що у першій групі переважає низький рівень стресостійкості ($p \leq 0,01$), а в другій групі – високий рівень ($p \leq 0,01$).

Таким чином ми можемо зробити висновок, що у більшості інтерналів визначається високий показник стресостійкості, такі особи характеризуються оптимальними, стійкими психічними станами. Високий рівень стресостійкості свідчить про те, що суб'єкт здатний зорієнтуватися в «аварійній ситуації», турбується про себе і свій психологічний комфорт, вміє відображати надмірні нападки на свою психіку.

У екстерналів визначається низький рівень стресостійкості, вони погано адаптуються до зовнішніх подій і не схильні змінювати свою поведінку, такі люди з великими труднощами пристосовуються до нової обстановки і дуже піддаються негативній дії стресогенних факторів. Більш-менш добре вони почувають себе тільки в умовах повної стабільності. Спокійна робота, що не вимагає виконання кількох справ одночасно.

сно і позбавлена високої відповідальності, усталені відносини в сім'ї, налагоджений побут, традиційний відпочинок – ось їх найкраще середовище проживання. Навіть найменший відступ від звичайного розпорядку речей призводить їх до хвилювання – вони губляться і довго не можуть прийняти потрібне рішення і почати діяти.

Отже, респонденти з різним рівнем ЛК мають особливості вираження рівня стресостійкості. Особам з екстернальним рівнем ЛК більш власний низький рівень, тобто такі особи сподіваються на природній хід подій, везіння. У невдачах зазвичай звинувачують інших людей або обставини, тому вони більш схильні до стресу. Особи з інтернальним типом ЛК зазвичай беруть відповідальність за своє життя на себе, активні і впевнені в собі. Вважають, що бажані зміни, успіхи, досягнення залежать від їх власних зусиль, знань, праці. Тому вони менш схильні до стресових ситуацій.

Стресостійкість як і локус контролю являється досить сталою характеристикою індивідуума. Таким чином, ступінь інтернальності та екстернальності кожної людини пов'язаний з її ставлення до свого розвитку й особистісного зростання.

Для дослідження стилів поведінки у конфліктних ситуаціях нами була проведена методики «Стиль поведінки у конфліктних ситуаціях» К.Томаса.

У групі з екстернальним типом ЛК значно переважають такі показники, як уникнення та компроміс. Середні значення мають показники пристосування та суперництво, самі низькі бали має стиль співпраці. У групі з інтернальним типом ЛК високі бали одержали стилі співпраця та суперництво. Самий низький показник пристосування. Середні значення мають стилі компроміс та уникнення.

На основі отриманих даних можна стверджувати, що в групі №1 з екстернальним типом ЛК достовірно значущо переважає такий стиль поведінки у конфліктних ситуаціях як уникнення, а групі №2 з інтернальним типом ЛК вірогідно високі бали має стиль поведінки співпраця.

У зв'язку з конформністю, з невпевненістю у своїх силах, з низьким рівнем стресостійкості та залежністю оцінки від інших, екстерналам притаманий такий стиль поведінки в конфліктах, як уникнення. При уникненні людина не хоче відстоювати свої права, співробітничати для вироблення оптимального рішення, утримується від вислову своєї позиції, ухиляється від суперечки. Цей стиль припускає тенденцію відходу від відповідальності за рішення. Екстернали більш піддаються стресовим ситуаціям, переконані, що всі успіхи та невдачі регулюються долею та вдачею, тому вони при конфліктних ситуаціях використовують стиль уникнення. Особи з інтернальним типом ЛК переважно впевнені в собі, не схильні до підкорення та пригнічення інших, і чинять опір, коли ними маніпулюють. У інтерналів при виникненні конфлікт-

них ситуаціях переважає стиль співпраці, цей стиль означає, що індивід активно бере участь у пошуках взаємовигідного рішення, в конфліктних ситуаціях намагається задовольнити не тільки свої інтереси а й інтереси іншої сторони.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богданов Е. Н., Зазыкин В. Г. Психология личности в конфликте: Учебное пособие. 2-е изд. СПб.: Питер, 2004. 224 с.
2. Гришина Н. В. Психология конфликта. СПб.: Питер, 2000. 456 с.
3. Елисеев О. П. Локус контроля: Практикум по психологии личности. СПб.: Питер, 2003. 568 с.
4. Козлов А. С. Регулирование и разрешение конфликтов: стратегии, подходы и индивидуальные стили. М.: Владос, 2004. 235 с.
5. Ксенофонтова Е. Г. Исследование локализации контроля личности. СПб.: Питер, 1999. 380 с.
6. Марищук В. Л., Евдокимов В. И. Поведение и саморегуляция человека в условиях стресса. СПб: «Сентябрь», 2001. 120 с.
7. Мохонько Д.А., Селюкова Т.В. Особливості стресостійкості у осіб з різним рівнем схильності до ризику//Матеріали науково-практичної конференції «Інноваційні методи діагностики і лікування психічних і соматичних розладів психогенного походження». Харків, 2014. С. 108–109.
8. Селюкова Т.В. Особливості стресостійкості у осіб з різною спрямованістю локусу контролю//Сучасні методи організації медико-психологічної реабілітації учасників АТО в санаторно-курортних умовах. Матеріали наук.-практ. конф. Харків, 2017. С. 82–84.

УДК 159.9

Швалб А.Ю., канд. психол. наук, викладач кафедри психології діяльності в особливих умовах НУЦЗУ

ВПЛИВ СТРЕСУ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ РОБОТИ КОГНІТИВНИХ ФУНКЦІЙ

Наше дослідження було направлено на виявлення тих конкретних змін показників роботи когнітивних функцій, які відбуваються під впливом стрес-факторів.

Стресорні реакція виникла в еволюції, закріпилася і постійно вдосконалюється саме завдяки тому, що з її допомогою організм тварин і людини адаптується, тобто пристосовується до змін у навколишньому нас фізичної та соціальної середовищі. Таким чином, стрес мобілізує всі системи організму для пристосування до нових умов існування. Стійкість організму до стресорної стимуляції – це найважливіша характеристика стресу, яка вимірюється швидкістю згасання. Для функціональної цілісності організму найбільш важлива швидкість повернення показників стресу до нормальних значень після закінчення дії стимулу, що викликав стрес [1].

Всі учасники програми пройшли тестування когнітивних функцій в «спокійному» режимі. Учасники програми перебували в спокійному стані, в звичній аудиторії і виконували завдання стандартного характеру. Детально результати цього дослідження представлені нами у попередній статті [2].

Наступний крок – формування в учасників експерименту стресового стану. Як ми писали раніше, моделювання стресового стану в навчальному процесі в рамках професійної підготовки до діяльності в умовах надзвичайної ситуації, одна з складних, як в технічному, так і морально-етичному плані завдань [2]. В даному випадку ми застосовували комбіновану техніку штучної стимуляції, яка включає аудіо і відео демонстрацію стресогенних сюжетів, раптова зміна умов діяльності і набір незвичних фізичних навантажень. Жуков пише: Слід підкреслити, що стресогенність, тобто новизна ситуації, завжди зростає при дефіциті часу, наявного у людини або тварини для вирішення що стоїть перед ним проблеми. Таким чином, недолік часу для прийняття рішення, збільшуючи суб'єктивну новизну ситуації, підвищує рівень стресу у тварини або людини [1].

На третьому етапі нами було проведено поділ вибірки на 3 підгрупи, відповідно демонструється учасником типу стресорного відповіді. Аналіз проводився незалежним експертом шляхом порівняння поведінкової реакції учасника з контрольною базою типових поведінкових реа-

кцій. Типи А і Б характеризуються протилежними стилями поведінки, тобто полярними типами стресорної реакції. Відмінності не обмежуються протилежним поведінкою при стресі – активними спробами перетворення середовища існування у типу А і реакцією затаювання, активної спробою пристосуватися до виниклих змін середовища у типу Б [1].

Результати сортування групи відповідають очікуваному розподілу 35% учасників показали «А» тип, 15% – «Б» тип, 60% змішаний, але із зміщенням до «А» типу.

Відразу після ініціації стресового стану було проведено повторне тестування роботи когнітивних функцій. Для виключення «ефекту тренуваності», тестові завдання були аналогічні первинним по суті, але змінені за формою подачі та конкретним змістом.

Подальший аналіз отриманих даних був спрямований на виявлення змін в показниках продуктивності роботи когнітивних функцій під впливом стрес-фактору. Докладний статистичний аналіз буде наведено нами окремо. У даній роботі ми обмежимося якісним аналізом результатів дослідження.

Відчуття. Тестування зачіпало слуховий і зоровий аналізатор. Як параметри були обрані нижній поріг чутливості і кроковий поріг розрізнення. Група А показала зниження значень нижнього порога, що відповідає підвищенню чутливості до стимуляції. Одночасно це призвело до появи помилок «псевдообнаруження». Тобто випробуваний зазначає наявність стимулу в той час, як стимуляція не проведена. У групі Б нижній поріг виріс, що говорить про зниження чутливості. При цьому кроковий поріг показав зворотне зміна: в групі А він збільшився, що проявилось в рості помилок визначення зміни величини стимулу.

Сприйняття. Аналізуються показники візуальної і аудіальної модальностей. Як оцінюваних параметрів: виявлення розпізнавання впізнання ідентифікація. У групі А зростає ефективність перших двох, виявлення і розпізнавання, в групі Б – збільшується показник з упізнання і ідентифікації. У групі А помітне зростання швидкості протікання зазначених процесів, але він супроводжується збільшенням кількості помилок. У групі Б швидкість протікання процесів знижується, але підвищується точність ідентифікації та угруповання об'єктів-стимулів.

Пам'ять. Тестувалися показники короткочасної слухової і зорової пам'яті. Вимірювалися такі показники, як обсяг і точність. У групі А показано зниження результативності по обох шкалах. У групі Б обсяг залишився стабільним, але точність відтворення зростає.

Мислення. Нами тестувалися три типи мислення: наочно-дієве (НД), наочно-образне (ПЗ) і вербально-логічне (ВЛ). За результатами групи А видно збільшення продуктивності мислення всіх трьох типів: зростання операцій, кількості генеруються образів, мовномислительних одиниць. Але це зростання супроводжується зниженням точності. Опе-

рації стають або хаотичними, або низько координованими, образи розпливчасті і нестійкі, порушується зв'язність мовної продукції і знижена точність логічних операцій. У групі Б ми відзначаємо зниження швидкості протікання розумових процесів. НД мислення гальмується, аж до повної зупинки продуктивності. НО мислення демонструє генерацію чітких, стійких образів, при зростанні ригідності, аж до неможливості довільної зміни способу. Цей момент може представляти інтерес в дослідженні формування стійких, нав'язливих образів-фіксації, які супроводжують стресові ситуації. В роботі ВЛ мислення відбувається зниження продуктивності мовномислительного процесу, але якість логічних зв'язків не погіршується.

Увага. Оцінювалися параметри: переключення і стійкість. По групі А показано зниження стійкості, аж до неможливості довільної концентрації уваги на стимулі. У групі б, очікувано, стійкість зростає і в деяких випадках набуває крайні значення, що не дозволяють респонденту довільно переключати увагу на новий стимул. Процес перемикавання уваги має показники по групах А і Б, відповідно.

Учасники, що потрапили в змішану групу, тобто з не чіткими стрес реакціями, показали результати, що лежать в області середніх значень. Цікаво, що чим більше респондент зміщений в своєму типі стресового відповіді в бік «А» або «Б» типу, тим більше зміщені і результати когнітивних показників. Так само слід зазначити процедурний момент. При виконанні повторного тестового завдання поряд учасників декларувалося спокійне і впевнене ставлення: «зі мною все в порядку, на мене це не діє». Однак, результати, які вони показували, наочно демонстрували що суб'єктивне відчуття спокою і стійкості не відображає об'єктивного факту зниження і \ або спотворення ефективності роботи когнітивних функцій.

На підставі проведеної роботи можна стверджувати наступне:

1. Стан стресу впливає на ефективність роботи таких когнітивних функцій, як відчуття, сприйняття, пам'ять, мислення, увагу.

2. Вплив стресу може призводити як до зниження, так і підвищення показників ефективності.

3. Зміни показників роботи когнітивних функцій, по видимому, тісно пов'язані з типом стресорної реакції. У кожному типі відповідей є як позитивні зміни, так і негативні.

4. Подальша перспектива розгортання дослідження лежить в області розробки корекційної програми, що дозволяє ефективно використовувати ті позитивні зміни в роботі когнітивних функцій, які початково властиві даному типу, і нівелювати негативні реакції за рахунок застосування психотехнік.

ЛІТЕРАТУРА

1. Швалб А. Ю. Застосування тренінгової технології при формуванні засобів психічної саморегуляції у психологів МНС. Проблеми екстремальної та кризової психології. Збірник наукових праць. Вип. 8. Харків: НУЦЗУ, 2010. С. 247–253.

2. Швалб А. Ю. Концепція тренінгу розвитку комплексу когнітивних здібностей. Проблеми екстремальної та кризової психології. Збірник наукових праць. Вип. 21. Харків: НУЦЗУ, 2017. С. 212–220.

3. Жуков Д. А. Биология поведения: гуморальные механизмы. СПб.: Речь, 2007.

УДК 159.95

Шевцова К. С., студентка соціально-психологічного факультету НУЦЗУ;

Селюкова Т.В., ст.викладач кафедри психології діяльності в особливих умовах НУЦЗУ

ОСОБЛИВОСТІ МОТИВАЦІЇ ДОСЯГНЕННЯ ТА СТУПЕННЯ ГОТОВНОСТІ ДО РИЗИКУ У КУРСАНТІВ ТА СТУДЕНТІВ НУЦЗУ З РІЗНОЮ СПРЯМОВАНІСТЮ ЛОКУСУ КОНТРОЛЮ

У зв'язку зі складним становищем у світі та загальносвітовою тенденцією до прискорення ритму життя можна говорити про особливу значущість такої особистісної характеристики людини, як локус контролю (ЛК), який є психологічним фактором, що характеризує певний тип особистості і виражається в схильності індивіда приписувати відповідальність за події в його житті і результати своєї діяльності або власним здібностям і зусиллям, або впливу зовнішніх сил [5; 8; 9].

Практично будь-яка діяльність може легко перетворитися в діяльність, пов'язану з досягненнями, варто її суб'єкту в структурі спонукання актуалізувати мотиви прагнення до успіху і уникнення невдачі. Успіх і невдача є такими психологічними факторами нашого життя, які необхідно ретельно вивчати; знання про психологію успіху і невдачі вкрай необхідні лікарям, педагогам і особливо практичним психологам [6].

Мотивація досягнення – поведінка, орієнтована на досягнення, передбачає наявність у кожної людини мотивів досягнення успіху і уникнення невдачі. Іншими словами, все люди мають здатність цікавитися досягненням успіху і тривожитися з приводу невдачі. Однак кожна окрема людина має домінуючу тенденцію керуватися або мотивом досягнення, або мотивом уникнення невдачі. В принципі мотив досягнення пов'язаний з продуктивним виконанням діяльності, а мотив уникнення невдачі – з тривогою і захисною поведінкою [2; 3; 7; 10].

Одним із показників прорахування ситуацій та мотивів на досяг-

нення цілей являється ризик. Ризик – це можлива, усвідомлена людиною небезпека. Іноді під ризиком розуміється діяльність, яка здійснюється сподіваючись на вдалий результат або просто характеристики діяльності в певній ситуації[1; 4].

Метою роботи є дослідження особливостей мотивації досягнення та ступня готовності до ризику у осіб з різним рівнем локусу контролю (ЛК).

Дослідження проводилось на базі НУЦЗУ в якому брали участь курсанти та студенти 2-3 курсів в загальній кількості 80 осіб.

За визначенням вчених локус контролю – це якість, що характеризує схильність людини приписувати відповідальність за результати своєї діяльності зовнішнім силам (екстернальний, зовнішній локус контролю) або власним здібностям та зусиллям (інтернальний, внутрішній локус контролю).

За допомогою методики Дж. Роттера вибірка була розподілена на дві дослідницькі групи: група № 1 – респонденти з інтернальним типом ЛК та група № 2 – респонденти з екстернальним типом ЛК.

Подальше дослідження було спрямовано на визначення особливостей мотивації досягнення у осіб з різною спрямованістю локусу контролю. Відомо, що мотив досягнення складається з двох споріднених мотивів, функціонально пов'язаними з діяльністю: мотиву досягнення успіху та мотиву уникнення невдач. Мотив до успіху відбиває потребу особи усіма доступними засобами досягти бажаного результату. Особи, які орієнтовані на успіх ставлять перед собою більш широку мету, докладають більше зусиль, обирають завдання, що вимагають більшого часу виконання, готові чекати результату довше, ніж орієнтовані на уникнення.

Завдяки методики визначення мотивації до успіху Т. Елерса рівні мотивації до успіху в досліджуваних групах розподілилися таким чином: у більшості інтерналів переважає високий рівень мотивації до успіху, це свідчить про те, що такі особи почувають свою власну відповідальність за всі події й за те, як складається їхнє життя в цілому. Дана категорія осіб вважають, що самі домоглися всього того гарного, що було і є в їхньому житті. Вони, як правило багато працюють для досягнення успіху. У екстерналів переважає низький рівень мотивації до успіху, це свідчить про те, що особи з таким показником мають більше негативних психічних станів, а саме: тривожності, що несе в собі здатність впадати в стан підвищеної схвильованості в тих випадках життя, які на думку даної людини, несуть в собі психологічну загрозу для нього; агресивності, що проявляється у ворожому стані по відношенню до людей, предметів навколишнього середовища, намаганні нанести їм шкоду, знищити.

В основі мотивації на уникнення невдач лежить ідея уникнення та ідея негативних очікувань. Починаючи справу, людина вже заздалегідь

прораховує можливу невдачу, більше думає про шляхи уникнення цієї гіпотетичної невдачі. Людина з домінуючою мотивацією уникнення невдач з самого початку мотивує себе на провал. Найчастіше поспішно та невинувато пояснює свої невдачі тим, що в неї немає необхідних здібностей, її не залишає відчуття підконтрольності ситуації, формується стан когнітивної безпорадності.

За допомогою методики дослідження мотивації на уникнення невдач Т. Елерса ми отримали наступні результати: у більшості екстерналів переважає високий рівень мотивації уникнення невдач, це свідчить про те, що суб'єкти з мотивацією уникнення невдач не рідко характеризуються неадекватністю професійного самовизначення, вважаючи за краще для себе або занадто легкі, або занадто складні види професій. Екстернали з високим рівнем мотивації на уникнення невдач частіше пасивні, песимістичні, відчують, що від них нічого не залежить, все залежить від обставин, а вони – пішки в цьому житті.

Ризик – поєднання ймовірності та наслідків настання несприятливих подій. Під ризиком розуміється можлива небезпека втрат, що впливає з специфіки тих чи інших явищ природи і видів діяльності людського суспільства. На основі дослідження ступення готовності до ризику А.Шуберта ми отримали наступні данні: середній рівень готовності до ризику в групі №1 (респонденти з інтернальним типом ЛК) визначається у 43% досліджуваних; 0%, які мають обережний рівень готовності до ризику; і 57% респондентів, які спроможні на ризик. В групі №2 (респонденти з екстернальним типом ЛК) середній рівень готовності до ризику визначається у 28% досліджуваних; 63% досліджуваних, які мають обережний рівень ризику; і особи, які спроможні на ризик складають 9% респондентів. Можна стверджувати, що в групі №1 з інтернальним типом ЛК переважає рівень спроможності до ризику, а в групі № 2 з екстернальним типом ЛК переважає рівень обережності в ситуаціях ризику.

Стимулом, що спонукає людину до діяльності, навчанні та роботі можуть в рівній мірі стати бажання досягти успіху, або уникнення невдач. Надія на успіх висловлює впевненість у досягненні поставленої мети, а уникнення невдачі пов'язана з тривогою не зуміти її досягти, не виправдати очікувань. Перевага тієї чи іншої мотиваційної тенденції завжди супроводжується труднощами вибора мети. Особи, мотивовані на успіх, вважають за краще середні по труднощі або злегка завищені цілі, які лише незначно перевершують вже досягнутий результат. Мотивовані на невдачу схильні до екстремальних виборів: одні з них нереалістично занижують, а інші – нереалістично завищують мети, які ставлять перед собою.

Висновки. У осіб з різною спрямованістю локусу контролю визначається різний рівень мотивації досягнення: у осіб з інтернальним типом локусу контролю визначається високий рівень мотивації до успіху, а у

досліджуваних з екстернальним типом локусу контролю високий рівень уникнення невдач. Особи з інтернальним типом локусу контролю спроможні на ризик, тобто в них переважає високий рівень спроможності на ризик, а особи з екстернальним рівнем локусу контролю, навпаки, обережні в ситуаціях ризику, тобто вони мають низький рівень спроможності на ризик. Люди з інтернальним локусу контролю та спроможністю на ризик характеризуються відповідальністю і схильністю до лідерства, а також: організованістю, серйозністю, цілеспрямованістю, надійністю, консерватизмом, перфекціонізмом, критичністю, акуратністю, точністю. Люди з екстернальним типом локусу контролю обережні до ризику, це вказує на те, що вони шукають розуміння, допомогу та підтримку у інших людей. Обережність в ситуаціях ризику спонукає їх пристосовуватися, бути товариськими, посередниками, вміти налагоджувати контакти, вони менш вимогливі до життя і рідше розчаровуються в ньому.

Таким чином, ми дослідили особливості мотивації досягнення та рівня спроможності до ризику у курсантів та студентів НУЦЗУ з інтернальним та екстернальним типом локусом контролю. Професійна діяльність працівників ДСНСУ сприяє розвитку такого типу особистості, у якого переважають суто чоловічі якості, пов'язані з розвитком активності, мотивації досягнення, вибором ситуацій, в яких можна реалізувати фізичну і соціальну активність, відсутній страх в ситуаціях ризику. Для них характерна активність позиції, високий рівень життєлюбства, впевненість в собі, позитивна самооцінка, висока мотивація досягнення, висока пошукова мотивація, впевненість і швидкість у прийнятті рішень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Альгин А. П. Риск и его роль в общественной жизни. М.: Мысль, 1989. 188 с.
2. Занюк С. С. Психологія мотивації. Навч. посіб. К.:Либідь, 2002. 304 с.
3. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы. СПб: Питер, 2000. 512 с.
4. Корнилова Т. В. Диагностика мотивации и готовности к риску. М.: Институт психологии РАН, 1997. 232 с.
5. Калинина А. О. Факторы, которые влияют на формирование субъективного контроля. М.: ВЛАДОС, 2004. 12 с.
6. Кондратьева М. В. Развитие мотивации достижения у студентов вузов: учеб.-метод. пособ. Ставрополь: СевКав ГТУ, 2005. 279 с.
7. Макклелланд Д. Мотивация человека. СПб.: Питер, 2007. 672 с.
8. Панталеон С. Р., Столин В. В. Методы измерения локуса контроля. Общая психология. М.: МГУ, 1987. 285 с.
9. Селюкова Т. В., Коркач В. В. Особливості переважаючих стратегій копінг-поведінки у осіб з різною спрямованістю локусу контролю.

Матеріали наук.-практ. конференції «Інноваційні методи діагностики і лікування психічних і соматичних розладів психогенного походження». Харків, 2014. С. 66-67.

10. Хекхаузен Х. Психология мотивации достижения. СПб.: Речь, 2001. 240 с.

УДК 796.07+612.821:159.9

Шершнёва Н.В., старший инспектор-психолог Центра кризисной психологической помощи МЧС Республики Беларусь, старший лейтенант внутренней службы

ВЛИЯНИЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ВОЗДЕЙСТВИЙ НА ПРОФЕССИОНАЛЬНУЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ СПАСАТЕЛЯ

Профессиональная деятельность спасателей, в отличие от других профессий, связана не только с повышенными психофизиологическими нагрузками, но также может протекать в экстремальных условиях стихийных бедствий и катастроф. Напряженные (экстремальные) ситуации усложняют условия деятельности и их ближайшие последствия нередко проявляются в виде производственно обусловленных негативных психических состояний.

Таким образом, особую остроту приобретает поиск ресурсных возможностей спасателей, участвующих в ликвидации последствий чрезвычайной ситуации. Далеко не каждый способен хладнокровно, расчетливо и грамотно действовать там, где сама обстановка напряжена до предела и одной искры вполне достаточно для смертельного взрыва.

Актуальность проблемы в том, что исключительно большую роль в профессиональной деятельности спасателей должна играть психологическая подготовка, которая должна способствовать развитию психики спасателя, что в свою очередь формирует у данных специалистов профессиональные и психологические качества, связанные с умением управлять своим психическим состоянием, снимать стресс, как на боевом дежурстве, так и в боевых условиях.

В связи с этим возникает потребность выявить влияние психологических воздействия на успешность профессиональной деятельности спасателя.

По данным отечественных и зарубежных исследований, профессиональная деятельность сотрудника спасательных частей в зоне экстремальной ситуации по своей стрессогенности занимает одно из первых мест. Это обуславливается стрессогенным характером профессиональной деятельности, которая вызывает психоэмоциональную напряженность у спасателей. Такими стрессогенными факторами являются:

- ризик для життя і здоров'я;
- дефіцит часу для аналізу обстановки і прийняття рішення;
- висока ціна можливих помилок;
- осознанна відповідальність за результати виконуваних рятувальних робіт;
- великі фізичні і психическі навантаження;
- конфліктні ситуації в процесі рятувальних робіт;
- інтенсивне впливання небагатриятних факторів оточуючої середовища.

Негативне впливання кожного з цих факторів окремо або їх сукупність, приводить до вичерпання захисних сил (функцій) організму і виникненню розладів психогенного характеру, вичоть до виникнення нервно-психических і нервно-соматических захворювань.

Ефективне виконання поставлених перед рятувальниками завдань можливо тільки при організації їх психологічної підготовки, що дозволить зберегти людський потенціал, підтримувати високий рівень професійної готовності, звести до мінімуму шкідливе впливання небезпечних для життя і здоров'я психогенних факторів.

Аналіз літературних джерел і повсякденної практики дозволяє виділити основні форми психологічної підготовки рятувальників до бойових дій:

- 1) психологічне просвіщення;
- 2) заняття по предметах бойової підготовки, орієнтування на розвиток необхідних психологічних якостей і станів;
- 3) спеціальні форми: психотренінги, приєми психическої саморегуляції, настрою і т.д.
- 4) психологічне впливання (навчання навикам произвольного ціленаправленого самовнушення посередством вербальних (словесних) самоінструкцій або мисленого воспроизведення визначених образців і ситуацій, зв'язаних з шуканим зміною психического або фізического стану).

Хочу зупинитися на такій формі, як психологічне впливання. Стратегія психологічного впливання вибирається в залежності від його цілей, завдань, об'єктів і існуючих каналів розповсюдження інформації. Результативність і ефективність впливання залежать від того, наскільки правильно визначені ті сфери психики, які зв'язані з управлінням поведінкою людини.

Один з видів психологічного впливання зв'язаний з вдосконаленням і тренівкою професійно важких психологічних якостей. Для тренівки використовуються як спеціальні методическі приєми (наприклад, правила мнемотехніки), так і спеціальні психологіческі тренажери (тренажери пам'яті, уваги, реакції і др). Можна так же сюди отнести і нервно-м'язеву релаксацію (розслаб-

ление), самовнушение и аутогенную тренировку.

Именно достигнув расслабленного состояния, человеку намного лучше удастся воспринимать образы, сформулированные в подсознании на основе эмоциональных и чувственных ощущений. Именно на основе визуализации этих образов индивиду удастся управлять своими чувствами, психологическим состоянием, формируя собственную настрой. Для этого он может напрямую использовать образы, с целью воздействия на психологическое состояние, или же изначально влиять на самочувствие организма, а уже через него – на психические функции.

В целом же главная цель таких воздействий заключается в том, чтобы повысить экстремальную готовность человека [9], его стрессоустойчивость.

Путем систематических тренировок спасатели могут достаточно быстро освоить и управлять своими эмоциями, хладнокровно действовать в экстремальных условиях, снимать эмоциональное напряжение, а значит и более успешно решать профессиональные задачи, в том числе и в условиях чрезвычайной ситуации.

Логика здесь должна быть такова: чем больше осознаваемых элементов во входном информационном воздействии, тем выше эффективность профессиональной деятельности спасателя. Следовательно, чем большее количество предстоящих психических образов, максимально соответствующих экстремальной обстановке, будет сформирована у спасателя, тем меньше вероятность его попадания в ситуацию неопределенности, неизвестности, которая, как правило, влечет за собой срабатывание у человека пассивно-оборонительного рефлекса а, следовательно, совершение неадекватных действий.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ильин Е. П. Дифференциальная психофизиология. СПб.: Питер, 2001. - 464 с.
2. Инженерная психология в военном деле. Под ред. Б. Ф. Ломова. М.: Воениздат, 1983. 224 с.
3. Космолинский Ф. П. Эмоциональный стресс при работе в экстремальных условиях. М.: Медицина, 1976. - 186 с.
4. Манойло А.В. Государственная информационная политика в особых условиях: Монография. М.: МИФИ, 2003. 388 с.
5. Психологическая подготовка спасателей. Учебное пособие для спасателей студенческих спасательных отрядов. Под ред. М. Г. Ковтунович. М., 2007.
6. Психологические проблемы деятельности в особых условиях. Под ред. Б. Ф. Ломова, Ю. М. Забродина. М.: Наука, 1985. - 232 с.
7. Психология: Учебник для технических вузов. Под ред. В. Н. Дружинина. СПб.: Питер, 2000. – 608 с.

Сучасний стан розвитку екстремальної та кризової психології

8. Смирнов Б. А., Долгополова ЕВ. Психология деятельности в экстремальных ситуациях Х.: Изд-во Гуманитарный Центр, 2007. 276 с.

9. Столяренко А. М. Экстремальная психопедагогика. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2002. 608 с.

10. Тимченко А. В. Психологические аспекты состояния, поведения и деятельности людей в экстремальных условиях и методы их коррекции. Х.: Изд-во ХВУ, 1997. 168 с.

11. Фоменко Г. Ю. Личность как субъект бытия в экстремальных условиях Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора психологических наук. Краснодар, 2006. 49 с.

УДК 159.9

Щербина І.Є., здобувач науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології Національного університету цивільного захисту України, старший психолог сектора психологічного забезпечення Національного університету цивільного захисту України

СТРУКТУРА СУБ'ЄКТИВНИХ ЧИННИКІВ, ЩО ВИЗНАЧАЮТЬ РІВЕНЬ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СУМІСНОСТІ ВОГНЕБОРЦІВ – ЧЛЕНІВ ПЕРВИННИХ ТАКТИЧНИХ ПОЖЕЖНО-РЯТУВАЛЬНИХ ПІДРОЗДІЛІВ ДСНС УКРАЇНИ

В рамках виконання емпіричного дослідження щодо ступеня психологічної сумісності працівників первинних тактичних пожежно-рятувальних підрозділів ДСНС України, яке проходило на базі ГУ ДСНС в Дніпропетровській та Харківській областях в 2015-2017 роках нами виявлено, що вищезазначений феномен обумовлюється структурою індивідуально-психологічних особливостей фахівців.

Так результати кореляційного аналізу свідчать, що рівень психологічної сумісності вогнеборців – членів виділених нами експериментальних груп залежить від багатьох факторів (рис. 1.).

Було встановлено, що спрямованість на взаємодію вогнеборця пов'язана із психологічною сумісністю членів групи. Між цими явищами зафіксовано сильний позитивний взаємозв'язок ($r=0,74$, при $p\leq 0,01$).

Аналогічну тенденцію зафіксовано у взаємозв'язку рівня психологічної сумісності пожежних-рятувальників та їх спрямованістю на співпрацю ($r=0,61$, при $p\leq 0,05$), а також здатністю йти на компроміс у випадку виникнення конфлікту ($r=0,40$, при $p\leq 0,05$). У свою чергу такі показники як здатність до компромісу, поведінка за типом «Коло» та рівень згуртованості утворили кореляційну тріаду ($r=0,39$, при $p\leq 0,05$; $r=0,28$, при $p\leq 0,05$).

Рівень психологічної сумісності членів первинних тактичних пожежно-рятувальних підрозділів ДСНС України також визначають кон-

венціальний тип поведінки вогнеборця, який припускає прагнення фахівця до встановлення робочих відносин з колегами ($r=0,49$, при $p \leq 0,05$). Між цими явищами відмічається прямий помірний за силою кореляційний взаємозв'язок.

Крім цього, кореляційний аналіз дозволив зафіксувати існування позитивного взаємозв'язку між рівнем психологічної сумісності пожежних та особистісними факторами «А» ($r=0,36$, при $p \leq 0,05$) і «В» ($r=0,60$, при $p \leq 0,05$), а також зворотного кореляційного зв'язку з факторами «L» ($r=-0,38$, при $p \leq 0,05$) – підозрілість та недовірливість особистості, «E» ($r=-0,62$, при $p \leq 0,05$) – рівень домінантності та «F» ($r=-0,27$, при $p \leq 0,05$), що характеризує стриманість та закритість людини.

Відмітимо, що особистісний фактор «А» також пов'язаний зі здатністю людини до співробітництва – конвенціальний тип поведінки ($r=0,41$, при $p \leq 0,05$).

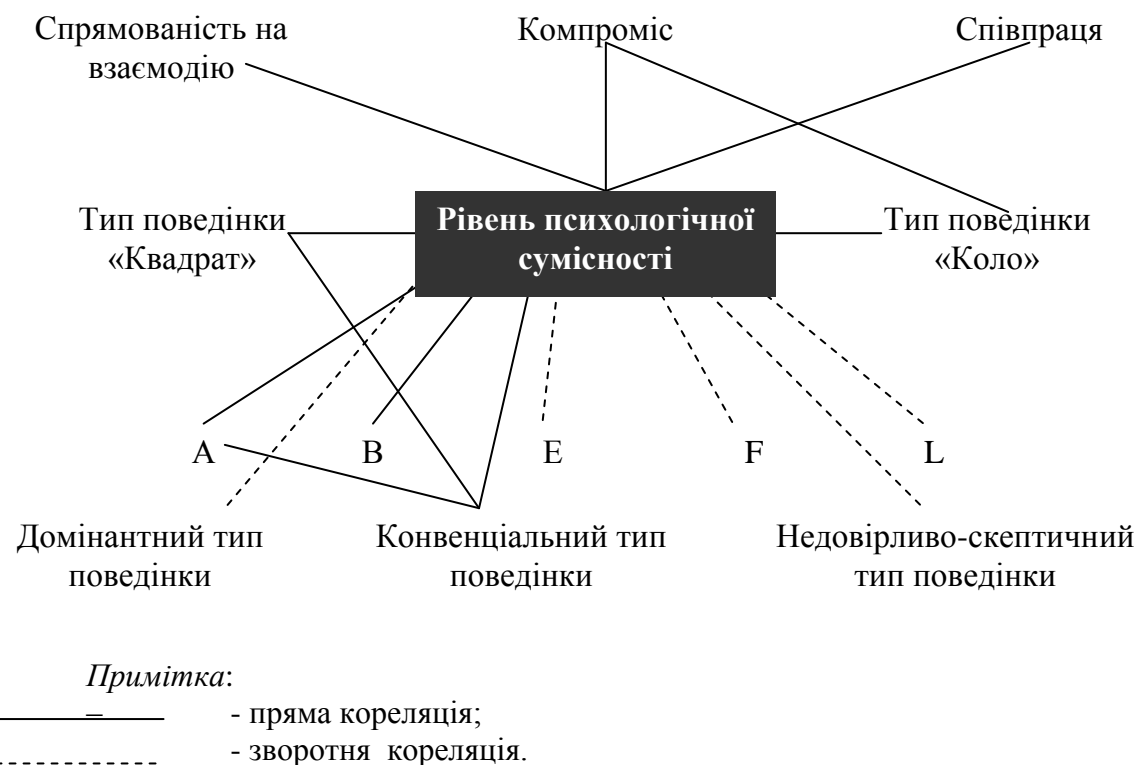


Рис.1. Структура індивідуально-психологічних особливостей вогнеборців, які відрізняються високим рівнем психологічної сумісності

Замикають низку кореляційних зв'язків наступні діади: рівень психологічної сумісності та домінантний тип поведінки ($r=-0,48$, при $p \leq 0,05$), а також рівень психологічної сумісності та недовірливо-скептичний тип поведінки вогнеборця ($r=-0,72$, при $p \leq 0,01$).

Таким чином, проведення кореляційного аналізу дозволило нам отримати розгорнуту картину щодо чинників, які в тому чи іншому сту-

Сучасний стан розвитку екстремальної та кризової психології
пені визначають рівень психологічної сумісності пожежних – членів первинних тактичних пожежно-рятувальних підрозділів ДСНС України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андреева Г. М. Обобщение и оптимизация совместной деятельности. М.: Изд. МГУ, 1897. 301 с.

2. Андреева Г. М. Общение и оптимизация совместной деятельности. Под ред. Г. М. Андреевой, Я. Яноушека. М. : МГУ, 1987. 300 с.

3. Євсюков О. П., Тімченко О. В. Психологічне прогнозування надійності діяльності працівників аварійно-рятувальних підрозділів МНС України. Монографія. Харків: УЦЗУ, 2007. 288 с.

Наукове видання

**СУЧАСНИЙ СТАН РОЗВИТКУ
ЕКСТРЕМАЛЬНОЇ ТА КРИЗОВОЇ ПСИХОЛОГІЇ**

Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції

Підписано до друку 09.11.17 . Формат 60x84/16.

Папір 80 г/м². Ум.друк. арк. 20,4.

Тираж 300 прим. Вид. № 59/17.

Сектор редакційно-видавничої діяльності
Національного університету цивільного захисту України
61023, м. Харків, вул. Чернишевська, 94

www.nuczu.edu.ua

